

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

DAN BERINDEI

EPOCA UNIRII

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

EPOCA UNIRII

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“
„BIBLIOTECA ISTORICĂ“ L

DAN BERINDEI

EPOCA UNIRII

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA.
București, 1979

L'époque de l'Union
Эпоха Объединения

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 Calea Victoriei nr. 125, Sector 1, București, România

Sumar

	Pag.
<i>Cuotnl înainte</i>	7

PARTEA I

Cap. I Antecedentele Unirii	9
Cap. al II-lea Mișcarea unionistă și programul ei	29
Cap. al III-lea Adunările ad hoc și semnificația lor	51
Cap. al IV-lea Înfăptuirea Unirii	73
Cap. al V-lea Desăvârșirea Unirii Principatelor	94
Cap. al VI-lea Lovitura de stat	103

PARTEA A II-A

Cap. I Mutații în structurile social-economice	116
Cap. al II-lea Cadrul politic și reformele	147
Cap. al III-lea Întărirea armatei	163
Cap. al IV-lea Afirmarea externă a statului național	182
Cap. al V-lea Dezvoltarea culturală	204
Cap. al VI-lea Unirea — prolog al cuceririi independenței și al de- săvârșirii unității statale	221
<i>Bibliografie</i>	241
<i>L'époque de l'Union</i> (Résumé)	257
<i>Indice</i>	267

Cuvînt înainte

Unirea Principatelor rămîne înscrisă în conștiința românilor ca un moment decisiv al istoriei naționale, ea împlinind năzuințe ardente și deschizînd largi perspective spre România modernă și contemporană. Lucrarea de față se vrea o sinteză a ceea ce s-a scris și a ceea ce am scris în cursul cîtorva decenii despre epoca făuririi și consolidării statului național. Premisele Unirii din 1859, înfăptuirea și consecințele ei, iată obiectivele acestei cărți, care se adresează nu numai specialiștilor, ci tuturor celor care vor să aibă viziunea marilor evenimente desfășurate cu 120 de ani în urmă. Dacă în partea I expunerea urmează firul cronologic al succesivelor etape, în partea a II-a am încercat o abordare a problematicii fundamentale din epocă. Mai mult ca oricînd, cuvintele lui M. Kogălniceanu, unul dintre marii înfăptuitori ai României moderne, își păstrează puterea de îndemn adresat generațiilor următoare. „Unirea, spunea M. Kogălniceanu, eu nu recunosc nimănui dreptul să zică că Unirea e actul său individual, proprietatea sa exclusivă ; Unirea e actul energic al întregii națiuni române, e marea noastră conquistă ! și d’aceea, domnilor, nici chiar domnitorului, dar încă unui singur particular, nu-i recunosc și nici nu-i voi da vreodată dreptul acesta de a zice că el a făcut singur Unirea. Nu, domnilor, Unirea națiunea a făcut-o...”

În istoria popoarelor marile evenimente rămîn înscrise cu litere de foc și în pagini de aur. Printre acestea unele — și este și cazul Unirii Principatelor — determină etape hotărîtoare ale existenței lor. România socialistă acordă întreaga prețuire faptelor mari ale înaintașilor, premise ale propriei ei deveniri. „Unirea Munteniei și Moldovei și înfăptuirea în 1859 a statului național — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului și președintele republicii — a constituit un moment crucial în destinele poporului nostru, marcînd intrarea României într-o etapă nouă a evoluției sale istorice“.

Cartea de față se vrea un omagiu adus memoriei înaintașilor — poporului și fruntașilor săi progresiști — care cu 120 de ani în urmă au realizat statul național, au deschis drum larg spre împlinirea succesivă a năzuințelor națiunii, spre România înfloritoare a zilelor noastre.

Capitolul I

Antecedentele Unirii

Poporul român a trăit, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, în condițiile destrămării feudalismului și ale ascensiunii capitaliste, procesul formării națiunii moderne, ale cărui rădăcini pot fi urmărite în secolele anterioare¹. Paralel cu formarea națiunii, cu

¹ Pentru Vasile Maciu, „prima etapă a formării națiunii române o constituie formarea poporului român“ (*Formarea națiunii române*, în „Studii și articole de istorie“, XXII (1973), p. 6). Credem, mai degrabă, că formarea poporului reprezintă o premisă a unui proces istoric ce nu se putea desfășura decât în condițiile destrămării societății feudale. Vezi pentru problema unității în perioada feudală (în ordinea cronologică a primei lucrări a autorilor): P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Român-românesc în textele românești din veacurile XV—XVII*, în „Studii“, XVII (1964), nr. 5; idem, *L'unité du territoire roumain à la lumière des mentions extérieures. Le nom de «Valachie» et ses sens*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, VII (1968), nr. 6; idem, *Geneza noțiunii de „România“. Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne, în culegerea Unitate și continuitate...*, București, 1968; idem, *Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității*, în „Studii“, XXII (1969), nr. 2; idem, *Roumanie. Histoire d'un mot chez les Roumains aux XVIIIe—XIXe siècles. Développement de la conscience d'unité territoriale*, în „Balkan Studies“, 1969, nr. 1; Șerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire“. IV (1965), nr. 1; Ștefan Ștefănescu, *Michel le Brave Restitutor Daciae*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, VII (1968), nr. 6; idem, *Mișcări demografice în țările române pînă în secolul al XVIII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate...*, Bucu-

apariția conștiinței naționale, s-a conturat și obiectivul fundamental al mișcării de eliberare românești: *formarea unui stat unitar, modern și independent*². Pe fundalul noilor condiții economico-sociale, unitatea noastră statală s-a impus poporului român ca o necesitate imperioasă ce se cerea concretizată într-un viitor cât mai apropiat. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea tendințele spre acțiuni comune și în perspectivă spre unitate sînt din ce în ce mai evidente. Un rol important în stimularea unor astfel de idei l-a avut Școala ardeleană, răsunetul *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, opera lui Petru Maior din 1812, fiind deosebit de puternic chiar și pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea³. Exemple succesive sînt edificatoare pentru a demonstra consolidarea ideii unității politice și — în perspectivă — statale a românilor. Într-o petiție blăjană din deceniul al optulea al secolului al

rești, 1968; Aurel Răduțiu și Pompiliu Teodor, *Ideea de unitate politică la români*, București, 1968; Radu Manolescu, *Unitatea economică a țărilor române pînă în secolul al XVIII-lea și rolul ei în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate...*, București, 1968; I. D. Suci, *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV—XV*, în „Studii“, XXII (1969), nr. 6; Adolf Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia“*. *Încercare de analiză a raportului dintre terminologia politico-geografică și realitatea și gîndirea politică*, în „Studii“, XXII (1969), nr. 3; idem, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; Vasile Arvinte, *Le nom ethnique «român» et la création du nom de l'État national «România»*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XVI (1977), nr. 3; mai vezi: Ștefan Pascu, *Insemnătatea și semnificația unirii politice a țărilor române și a lui Mihai Viteazul*. în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“, Cluj-Napoca, XVIII (1975); Eugen Stănescu, *La politique des grandes puissances et l'union des pays roumains sous Michel le Brave*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XIV (1975), nr. 3. În ceea ce privește formarea națiunii române moderne, vezi Vasile Maciu și Ștefan Pascu, *Formarea națiunii române*, în „Revista învățămîntului superior“, VIII (1966), nr. 8 — inclusiv dezbaterea —; Vasile Maciu, *Formarea națiunii române*, în „Studii și articole de istorie“, XXII (1973); Damian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în „Revista de istorie“, XXVIII (1975), nr. 7; de asemenea, clasică monografie consacrată de academicianul David Prodan lui *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967.

² Dan Berindei, *Le problème de l'édification d'un État national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires*, în „Rumanian Studies“, Leiden, I (1970), p. 45—68; pentru condițiile externe ale nașterii problemei românești: Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii“ române ca problemă internațională*, Iași, 1975.

³ Maria Protase, *Petru Maior, un ctitor de conștiințe*, București, 1973, p. 302 și urm. Pentru Școala ardeleană, vezi și Ion Lungu, *Școala ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, București, 1978.

XVIII-lea se sublinia unitatea etnică a românilor⁴, răsculații lui Horea așteptau ajutoare din Principate⁵, Tudor Vladimirescu îndemna la conlucrare cu moldovenii⁶, iar revoluția din 1821 din Țara Românească a avut un profund ecou dincolo de Carpați în Transilvania⁷. Mai înainte, chiar în primul deceniu al secolului al XIX-lea, un grup de boieri intervenise pe lângă Napoleon I pentru a-l determina să sprijine constituirea unui stat unitar românesc⁸. Dacă mai ținem seama de unitatea dezvoltării culturale pe întreg spațiul dacic, avem imaginea amploarei unui proces în accentuată creștere, îmbrățișând țările române.

În perioada următoare desfășurării evenimentelor revoluționare de la 1821, un memoriu anonim — atribuit lui Naum Rîmniceanu, lui Eufrosin Poteca sau lui Paris Momuleanu! —, fără a contesta descendența din romani, lega, totodată, pe români și de „neamul dacilor“. În acest memoriu se cerea „o înfrățită unire“, „spre a alcătui totimea trupului românesc întru întregimea sa cea dintîi“. Se adăuga apoi: „corabia... neamului românesc are trebuință de un corăbier iscusit... și acesta este unirea românilor“⁹. Realizarea statului unitar începea acum să se impună dominant la ordinea zilei. Într-un memoriu al boierilor munteni, anterior încheierii păcii de la Adrianopol, cel dintîi dintre cele 25 de „ponturi“ cerea ca „Valahia și Moldavia să se împreune și să se facă amîndouă un prințipat“; noul stat urma să fie independent sub conducerea unui „prinț din familiile domnitoare din Germania de Sus“. Interesantă era motivarea ce se dădea pentru susținerea ideii realizării statului unitar. Se arăta că atît moldovenii cît și muntenii beneficiau de o „unime de lege, de începutul neamului

⁴ *De ortu progressu conversione Valachorum*, cf. Aurel Răduțiu și Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 67—68. Tot acolo, vezi și alte semnificative exemple privind poziția purtătorilor de cuvînt ai Școlii ardelenе față de ideea unității românilor (*Ibidem*, p. 67—74). Pentru Budai-Deleanu, „România (adică Țara Românească — D. B.) și Moldova... așa se aseamănă între sine încît parcă formează o singură țară și că sînt menite pentru un singur popor și pentru o singură domnie“ (*Ibidem*, p. 71—72).

⁵ I. Ranca, *Aspects de l'affirmation de la conscience nationale du peuple roumain pendant l'insurrection de Horea*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, VII (1968), nr. 6, p. 925, 928.

⁶ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, București, 1959, p. 33.

⁷ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. III, București, 1967; Andrei Oțetea, *Țăranii români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii“, IX (1956), nr. 6.

⁸ Emil Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii“, XVIII (1965), nr. 2, p. 403 și urm.

⁹ I. C. Filitti, *Cîteva documente politice muntene de la 1822*, în „Arhivele Olteniei“, X (1931), p. 254—255.

și de starea locului“, care le impuneau a fi „strîns legați în oricare întîmplări“¹⁰. Acest memoriu nu a reprezentat în această privință un document singular, întrucît un diplomat francez amintea cîțiva ani mai tîrziu de un memoriu muntean anterior războiului ruso-turc din 1828—1829 în care se ceruse formarea unui regat al Daciei sub protecția marilor puteri¹¹.

Dezbaterile prilejuite de întocmirea Regulamentelor organice, acte fundamentale ale Principatelor, au dus la discutarea directă a problemei unificării lor. Iordache Catargiu a propus unirea celor două țări sub un domnitor străin și sub garanția europeană; interesant este și faptul că viitorul domn regulamentar Mihai Sturdza a pledat și el, printr-un memoriu, pentru realizarea unificării Principatelor¹². Dar membrii comisiei de întocmire a Regulamentelor organice opunîndu-se ca viitorul domn să aparțină unei dinastii dintr-un stat învecinat, Rusia țaristă n-a mai susținut realizarea imediată a dezideratului exprimat de comisie¹³. În schimb, amîndouă Regulamentele organice au prezentat Unirea Principatelor ca un deziderat de viitor. În Regulamentul organic al Țării Românești secțiunea a V-a era intitulată „Începuturi de unire mai aproape între amîndouă prințipurile“. Articolul 371 din această secțiune avea următorul conținut semnificativ: „Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitoilor într-aceste două prințipaturi, precum și cele deopotrivă trebuindu-sînt îndeștele elemente de o mai deaproape a lor unire, care pînă acum s-au fost poprit și s-au zăbovit numai după împrejurări întîmplătoare și cele urmate după dînșele bunile dobîndiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr-o apropiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoială; începuturile, dar, s-au așezat într-acest Regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative din amîndouă țările“. Prin articolul 372 se stabilea că „lăcuiitorii din amîndouă prințipatele“ urmau să beneficieze „de toate folosințele neguțătoresți“ și de „aceleași drepturi civile“, acordîndu-li-se și

¹⁰ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, București, 1897, p. 647—649.

¹¹ *Ibidem*, vol. XVII, București, 1913, p. 395. În mod semnificativ, convingerile privind unitatea poporului român nu erau numai ale românilor, ci și ale unor martori străini ai realităților românești. „Voi ține seamă de amîndouă provinciile în același timp — remarcă încă în 1810 consulul francez Ledoux vorbind de Moldova și Țara Românească — deoarece le consider ca o singură națiune. Același dialect, aceleași obiceiuri, aceeași religie, aceleași resurse, totul este comun pentru cele două provincii; ele nu se deosebesc între ele decît prin numărul populației“ (Th. Holban, *Documente românești din arhivele franceze (1801—1812)*, București, 1939, p. 57).

¹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 90; G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 206.

¹³ Radu Rosetti, *Amintiri. Ce-am auzit de la alții*, vol. I, Iași f.a., p. 102.

dreptul de a achiziționa bunuri imobile. Semnificativ mai era și faptul că prin articolul 375 se hotăra ca monedele să aibă „aceleși curs și aceleași prețuri în amîndouă prințipurile“. Secțiunea a V-a a Regulamentului organic al Moldovei avea în general un cuprins asemănător. În articolul 425 se arăta că cele două țări avuseseră „din însuși descălicarea lor elementurile nedispărțitei Uniri“ și totodată se sublinia că „mîntuitoarele folosuri ale rodului ce s-ar naște din întrunirea acestor două nații sînt netăgăduite“¹⁴.

În deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, convingerea despre necesitatea realizării statului unitar a ajuns generală. În 1834, diplomatul francez Bois le Comte nota următoarele, după o vizită în Principate : „Crearea unui mare ducat al Daciei, care ar uni cele două principate, mi-a părut a fi aci... expresia dorinței cele mai generale a țării“ ; de reținut era o motivare ce se dădea în acest document, anume aceea că „Moldova nu poate trăi... închisă între vămile ruse și austriece“¹⁵. Interesant este și faptul că deși ideea necesității de a se realiza statul unitar într-o întruchipare parțială era curentă, nici ideea unității integrale nu era abandonată. Organizații revoluționare din Banat — asociația „Constituția“ — sau de la Sibiu au preconizat în prima jumătate a deceniului realizarea unui stat unitar integral românesc și chiar înfăptuirea acestuia sub forma unei republici. Semnificativă a mai fost în epocă venirea și uneori stabilirea în Moldova și în Țara Românească a unui număr de intelectuali români din Transilvania — Aron Florian, Ioan Trifu Maiorescu, Eftimie Murgu, Damaschin Bojincă etc. — care s-au arătat de la început entuziaști propagatori ai ideii unității integrale a națiunii române.

Era însă evident că în condițiile supunerii românilor unor dominații străine diferite, posibilă era, într-o primă etapă, unirea Moldovei și a Țării Românești. În privința aceasta, societatea românească era neîndoielnic pregătită. Dacă pînă și clasa dominantă, interesată în dezvoltarea comerțului cerealier, se arăta favorabilă formării statului unitar, cu atît mai mult unirea Principatelor constituia un obiectiv pentru țărănime și pentru burghezia în ascensiune, legat însă de ansamblul năzuințelor lor înnoitoare. Încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea se remarcase o evidentă intensificare a mișcărilor țărănești și orășenești, care și-au avut încununarea în 1821. În anii următori, procesul a continuat, revoluția lui Tudor fiind preluatul revoluției burghezo-democratice

¹⁴ *Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, București, 1944, p. 130—131, 341.

¹⁵ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, București, 1913, p. 394.

ce se aștepta și ale cărei principale țeluri urmau să fie *înlăturarea regimului feudal, independența și desigur unirea*.

În perioada 1821—1848, regimul feudal din Principate a cunoscut un proces de ascuțită criză. Destrămarea feudalismului era din ce în ce mai evidentă, ca și ascensiunea capitalistă. Implicit, pe plan social au avut loc transformări adânci, după cum, pe de altă parte, Regulamentele organice, cu toate limitele lor, au adus schimbări esențiale în administrația celor două țări, modernizînd-o, ceea ce a avut consecințe asupra dezvoltării societății românești în ansamblul ei. Burghezia se arăta din ce în ce mai prezentă în viața economică, dar și în cea politică, iar împotrivirea țărănimii față de exploatarea feudală s-a intensificat. În orașe pătrundea viața modernă, mai ales că Regulamentul organic acordase burgheziei unele drepturi politice limitate. La sate țărănimea lupta în formele cele mai variate — de la fugă pînă la răscoală — împotriva exploatării, pentru înlăturarea regimului clăcii și pentru pămînt. Deosebit de important era faptul că țărani ajunseseră la elaborarea unor programe proprii de revendicări¹⁶. Semnificativ în a demonstra poziția țărănimii față de lupta pentru formarea unui stat unitar este episodul din 1843 al trecerii din Moldova în Țara Românească a satului Șandilarii de Jos, episod în care a fost amestecat și Ion Roată, viitor deputat pontăș în Adunarea ad hoc a Moldovei din 1857¹⁷. În situația existentă, pentru poporul din cele două țări Unirea Principatelor în cadrul unui stat *nou* apărea la mijlocul secolului al XIX-lea ca o necesitate, drept calea cea mai potrivită pentru crearea condițiilor de rezolvare a ansamblului de probleme ce se puneau în legătură cu mult dorita înlăturare a orînduirii feudale.

În jurul anului 1840, lupta pentru înlăturarea orînduirii feudale a căpătat în țările române accente ascuțite și ea s-a împletit cu cea pentru formarea statului modern român. Este de remarcat că în toate acțiunile cu caracter revoluționar din epocă s-au înregistrat repetate conlucrări între revoluționarii din cele trei țări istorice românești. Această trăsătură a contribuit la adîncirea conștiinței naționale și la generalizarea ideii *necesității* înfăptuirii statului unitar, chiar dacă patrioții erau dispuși să se mulțumească cu o succesivă concretizare a acestei idei-forță.

În preajma anului 1840 a activat în Țara Românească mișcarea condusă de Ioan Cămpineanu, care n-a apelat însă la con-

¹⁶ A. Stan, *Forme de luptă a țărănimii muntene sub Regulamentul organic, pînă la revoluția din 1848*, în „Revista arhivelor“, seria nouă, IV (1961), nr. 2, p. 106—109.

¹⁷ Dan Berindei, *Cîteva știri noi cu privire la Ion Roată*, în „Studii și cercetări științifice — Istorie“, Iași, IX (1958), p. 154.

cursul maselor și s-a mărginit să acționeze îndeosebi pe calea dezbaterilor din Obșteasca Adunare și prin legături diplomatice. Cu toate limitele ei, mișcarea a fost importantă prin programul ei, căci ea revendica „o patrie liberă și independentă a tuturor membrilor răspîndiți ai nației”¹⁸. Ca un ecou al revendicărilor mișcării condusă de Câmpineanu, dar și al unor realități mai largi, un emisar polon semnală în 1838 că „ideea unirii tuturor populațiilor românești sub același sceptru ocupă toate mințile”¹⁹. Dealtfel, Câmpineanu nu s-a mărginit doar la domeniul teoriei, deoarece el a încercat traducerea în viață a programului pe care îl preconiza. Francezul Colson a fost trimis la domnitorul Mihail Sturdza, la Iași, pentru a-i propune unificarea sub conducerea sa a întregului popor român. Dar Sturdza a refuzat, după ezitări, neîndrăznind să se angajeze într-o acțiune care depășea teritoriul celor două principate; același refuz îl va mai da, dealtfel, ceva mai târziu lui Ion Ghica, cînd acesta va veni la Iași pentru a face propuneri similare. Semnificativă este nota din 1839 a ministrului de externe țarist Nesselrode, în care se vorbea despre „facțiunile demagogice” din București și Iași, care „stabilesc legături, organizează corespondențe și lucrează fără încetare ca să pregătească o răsturnare politică, ce urmează, după planul lor, să cuprindă nu numai Valahia și Moldova, dar toată partea din Transilvania și Banat, unde locuiește o populație de aceeași origină”²⁰. Mișcarea condusă de Câmpineanu, ca și așa-numita conjurație confederativă din Moldova, din 1839, care urmărise realizarea unei confederații între Moldova, Țara Românească și Serbia²¹, și-au încheiat activitatea prin arestarea și închiderea conducătorilor lor.

Dar prin reprimări nu putea fi stăvilită mișcarea pentru progres. În 1840 a apărut în Țara Românească o nouă organizație revoluționară — dezvoltată în fond din cea anterioară —, care urmărea țeluri similare cu cele ale mișcării condusă de Câmpineanu, dar de pe poziții social-politice cu mult mai radicale²². Ca și mișcarea precedentă, mișcarea revoluționară de la 1840 con-

¹⁸ P. P. Panaitescu, *Planurile lui I. Câmpineanu pentru unitatea națională a românilor*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, III (1926), p. 87.

¹⁹ *Ibidem*, p. 95.

²⁰ M. Popescu, *Contribuții la istoria dinaintea Unirii Principatelor*, în „Convorbiri literare”, LXV (1932), p. 694—695.

²¹ Vezi Valerian Popovici, *Unele date despre conjurația confederativă din anul 1839*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, I (1950), fasc. 1.

²² Vezi G. Zane, *Le mouvement révolutionnaire de 1840*, București, 1964; vezi pentru documentele mișcării idem, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, 1963, p. 249—311.

dușă de Dimitrie Filipescu a fost reprimată, dar câțiva ani mai târziu locul ei a fost luat de noua organizație revoluționară a *Frăției*, care peste puțin va fi dublată în Moldova de *Asociația patriotică* ori — dacă admitem că aceasta n-a existat — de un însemnat grup de fruntași patrioți.

În vreme ce propaganda pentru realizarea unui stat unitar românesc era slujită și de unii oameni de cultură străini, conștienți de justetea cauzei poporului român — între alții, J. A. Vailant a scris în 1843 basmul *Carul Boi* în care personajele purtau în mod simbolic numele provinciilor românești; un an mai târziu, tot el va publica cunoscuta sa scriere, în trei volume, „La Romanie”²³ — ideea unității căpăta din ce în ce o pregnanță mai mare în țările românești. Se asista acum nu numai la vizite, care cel puțin aparent aveau un țel cultural, ci la vizite care aveau un exclusiv caracter politic. În februarie 1845, Costache Filipescu a mers în Moldova — în cursul vizitei însoțindu-l conducătorii moldoveni ai luptei de eliberare socială și națională — pentru a reveni apoi în luna martie în Țara Românească și a propaga ca țintă „Unirea a tot ce este românesc”²⁴. Rezultatul practic al acestei călătorii a fost importanta reuniune cu caracter politic moldo-munteană care a avut loc la Mînjina în ziua de 21 mai/2 iunie 1845 și la care a participat și Nicolae Bălcescu.

Dar patrioții români nu acționau numai pentru înfăptuirea unirii Moldovei și Țării Românești, ci ei continuau să fie preocupați de problema unității naționale integrale. Pentru aceasta — după vizitele anterioare ale lui Nicolae Bălcescu — tot în 1845 munteanul Grigore Grădișteanu a fost trimis în Transilvania, unde el a vizitat Brașovul, Sibiu, Făgărașul și Alba Iulia, „în vederea unei acțiuni generale a tuturor românilor, dacă evenimentele o vor impune”²⁵. Este de reținut în această privință că emisarul revoluționar polon Woronicz, prezent din nou în țările române în iarna 1845—1846, primise între sarcini și aceea „de a stabili raporturi cu Transilvania, care trebuie unită cu Moldova și Țara Românească”²⁶.

Anul 1846 a reprezentat neîndoielnic momentul de cotitură spre revoluție a acțiunilor patrioților din țările românești. Acest lucru a avut consecințe în privința unei accentuări a relațiilor lor

²³ Cornelia Bodea, *Actions pré-révolutionnaires roumaines avant 1848*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, vol. III, București, 1965, p. 237.

²⁴ *Ibidem*, p. 279.

²⁵ *Ibidem*; cf. Gr. Zossima, *Biografii politice ale oamenilor mișcării naționale din Muntenia, 1848*, București, 1895, p. 59, 64.

²⁶ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 280; cf. M. Handelsman, *Adam Czartoryski*, vol. II, Varsovie, 1949, p. 125, 126.

și a încercării perfecționării organizării lor. Este anul în care Bălcescu a vizitat pentru ultima dată Moldova conlucrând strâns cu patrioții din această țară. După aceea, el își va strămuta activitatea pentru un număr de ani în capitala Franței.

Paralel cu activitatea revoluționară care se desfășoară în țările române, patrioții români au desfășurat o susținută activitate de pregătire a evenimentelor revoluționare în afară de hotare, îndeosebi la Paris. Aici, C. A. Rosetti și apoi frații D. și I. C. Brătianu au luat parte la lucrările unor loji masonice²⁷, ceea ce i-a ajutat la stabilirea unor legături cu fruntași ai vieții publice franceze. De asemenea, ei s-au numărat între membrii fondatori ai publicației „Les Ecoles”²⁸. Un eveniment important în activitatea patrioților români de la Paris l-a reprezentat organizarea în luna decembrie 1845 a *Societății studenților români*, în care au conlucrat studenții din amândouă Principatele și care avea corespondenți la Sibiu, Blaj și Brașov²⁹.

Organizați, românii de la Paris au pregătit viitoarele evenimente revoluționare și s-au arătat totodată adânc preocupați de concretizarea ideii de unitate națională. Merită să fie amintită informația referitoare la existența la Paris în această vreme a unei „asociații de moldoveni, munteni, sârbi și bulgari” purtând titulatura *Die Ardelier*³⁰. Deși neconfirmată de alte izvoare, informația este interesantă în ceea ce privește dezvoltarea ideii de unitate națională a românilor. Într-un discurs rostit la 1 ianuarie 1847, adresându-se patrioților români din capitala Franței, Bălcescu le-a vorbit despre necesitatea realizării unității naționale a celor 7 milioane de români, paralel cu aceea a înfăptuirii reformelor sociale; iar Ion Ghica într-o corespondență trimisă la „Journal de Constantinople”, ceva mai târziu, pleda călduros pentru Unirea Principatelor³¹.

Inflăcăriți de cursurile lui J. Michelet și ale lui E. Quinet — despre acestea Ioan Bălăceanu, unul dintre acești români, scria mai târziu că ele nu erau decît „o intrare în materie la proclamarea republicii care urma să aibă loc mai târziu”³² —, încurajați de organizațiile democratice cu care stabiliseră legături, românii din

²⁷ Dan Berindei, *Préludes de la révolution roumaine de 1848. Les sociétés secrètes*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XVII (1978), nr. 3, p. 438 și urm.

²⁸ Cornelia Bodea, *Le problème de l’unité nationale roumaine (1845—1848)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, IV (1965), nr. 3, p. 507.

²⁹ *Ibidem*, p. 501.

³⁰ *Ibidem*, p. 505.

³¹ *Ibidem*, p. 508, 510.

³² Cf. V. Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848 : La société des étudiants roumains de Paris*, în *Nouvelles Etudes d’Histoire*, vol. III, București, 1965, p. 246.

capitala Franței așteptau nerăbdători prilejul de a trece la lupta revoluționară, care trebuia să le ofere și ocazia de a realiza unitatea statală, idee caracterizată de Bălcescu în 1847 drept „idee măreață și singură mîntuitoare pentru noi, pe care din orbirea acelor veacuri părinții noștri nu o putură realiza statornic și care singură trebuie să fie ținta românilor de astăzi”³³. În slujba aceleiași idei de unitate și de apărare a limbii naționale primejduită de măsurile luate în domeniul învățămîntului, de teama revoluției, de către autoritățile reacționare din țară, a fost organizată, la Paris, la sfîrșitul lunii noiembrie 1847, așa-numita *Însociere lazariană*, ale cărei adunări generale urmau să se țină alternativ în Moldova și Țara Românească³⁴. În sfîrșit, deși neconfirmat de alte izvoare, dar semnificativ era și zvonul provenit de la Belgrad privind organizarea a două societăți secrete sub numele de *Tînăra Dacie* și *Tînăra Românie*³⁵. Anul 1847 se încheie cu largi perspective deschise luptei revoluționare, iar între țelurile acesteia, fie și mai depărtate, urma să se găsească, fără îndoială, și unitatea statală a poporului român.

Între obiectivele care au stat în atenția revoluționarilor români de la 1848 s-a înscris ca unul din cele mai de seamă și problema unificării politice și statale a poporului român, cea a formării statului național modern³⁶. Comentînd ulterior evenimentele desfășurate în vara anului 1848 în Țara Românească, Nicolae Bălcescu arăta că dacă „împrejurările politice nu-i ertară a pune din început în programul lor chestia unității naționale”, revoluționarii „n-au pierdut din vedere solidaritatea ce-i leagă cu toate ramurile nației române”³⁷. Este de reținut faptul că Nicolae Bălcescu aprecia că necuprinderea revendicării unității în programul revoluționar se datorase „împrejurărilor politice”; de asemenea, din textul său reiese că dacă revoluționarii nu putuseră să pună în discuție „din

³³ N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. și Elena Zane, vol. I, București, 1974, p. 212.

³⁴ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 511—513.

³⁵ *Ibidem*, p. 514.

³⁶ Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, în „Studii”, XXI (1968), nr. 5; Dan Berindei, *Les révolutionnaires roumains de 1848 et l'idée de l'unité*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VII (1968), nr. 6; N. Adăniloie, *Revoluția de la 1848 și problema unității naționale*, în *Revoluția de la 1848 în țările române. Culegere de studii*, București, 1974, p. 59—95.

³⁷ N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. I, partea a II-a, București, 1940, p. 130.

început“ problema, o consolidare a revoluției ar fi dus la transpunerea în fapte și în program a acestei năzuințe a întregului popor. Despre ce „împrejurări politice“ împiedicătoare luării în discuție și cuprinderii în program a dezideratului unității naționale era vorba, face preciziuni Ion Ghica într-un document redactat în vara anului 1850. „Deosebit de aceasta, ar fi fost poate primejdios pentru români — explica Ghica — a proclama principiul de unire între dînșii, la o epocă cînd amîndouă imperiile <habsburgic și otoman>, de care atîrna cea mai mare parte a lor erau încă puternice“³⁸.

Deși problema realizării statului național n-a stat între țelurile *imediate* ale revoluției, ea a constituit o preocupare a revoluționarilor, atît în versiunea unității parțiale — a Moldovei și Țării Românești — cît și în aceea a unității întregului popor român. Acest lucru este dovedit prin prevederile unora dintre programele revoluționare, prin unele materiale de presă, prin acțiuni comune și participări ale unor revoluționari dintr-o țară la evenimentele dintr-una din cele două țări vecine. Considerarea în ansamblu a desfășurării evenimentelor revoluționare arată limpede că hotarele dintre cele trei țări românești nu au fost ținute în seamă de revoluționarii români, că pentru ei — „tineri“, care după N. Iorga, „nu pot lucra decît împreună“³⁹ — noțiunea de *patrie* cuprindea *întregul* teritoriul locuit de poporul român și că împrejurări prielnice ar fi dus neapărat la formarea statului național. Legăturile constatate între țările române în timpul evenimentelor revoluționare sînt evidente. Un număr important de transilvăneni au acționat alături de revoluționarii munteni, pentru a trece apoi, după reprimarea revoluției din Țara Românească, în Transilvania și a-și continua aci lupta revoluționară ; iar moldoveanul Ion Ionescu de la Brad a fost numit vicepreședinte al comisiei proprietății de la București. Tineri moldoveni izgoniți prin represiunile lui Mihail Sturdza și-au găsit adăpost în Transilvania și Bucovina și unii dintre ei au asistat entuziaști, alături de cîțiva munteni, la marea adunare populară de pe Cîmpia Libertății de lîngă Blaj. „Moldoveni și munteni — scria Alecu Russo — pribegi ai tulburărilor din țări priveau cu bătaie de inimă adunarea oștită grămadă după grămadă, după satele și ținuturile de unde veniseră oamenii ; un popor întreg de același port și aceeași limbă ca și a poporului nostru sta măreț în lumina soarelui“⁴⁰. Tot în Transilvania și-au găsit primul adăpost

³⁸ Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 125.

³⁹ N. Iorga, *Unirea Principatelor (1859) povestită românilor*, Vălenii de Munte, 1909, p. 31.

⁴⁰ Al. Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneș, București, f.a., p. 65—66.

un număr important dintre revoluționarii munteni, refugiindu-se aci pentru a scăpa de represiunile forțelor de ocupație turco-ruse și conlucrând cu revoluționarii români transilvăni. Dealtfel, atunci cînd a scris *Deșteaptă-te române*, poetul transilvănean Andrei Mureșanu nu s-a adresat numai transilvănenilor, ci întregului popor român, iar numele „României viitoare“ era, după expresia lui N. Iorga, „pe buzele tuturor românilor“⁴¹.

Împrejurările politice de natură externă au împiedicat lupta directă pentru realizarea unității statale, dar frunțașii luptei pentru progres din țările române au avut neconținut în timpul evenimentelor revoluționare viziunea largă a ceea ce trebuia să fie România viitoare. Revelator în această privință este un articol al lui H. Desprez, la temeiul căruia au stat atît contactul direct, pe care acest publicist francez progresist l-a stabilit cu poporul român prin călătoriile făcute în regiunile dunărene, cît și informațiile pe care el le-a primit de la revoluționarii români în frunte cu N. Bălcescu. La începutul anului 1848, H. Desprez a publicat articolul său în „Revue des deux mondes“⁴² și această lucrare a avut într-adevăr caracterul unui manifest-program⁴³.

Dacă nu s-a putut ajunge în timpul revoluției la realizarea statului unitar, după cum problema n-a putut să apară decît greu ca un țel mărturisit, dacă evenimentele de la 1848 au avut o desfășurare provincială — ceea ce s-a vădit și în succesiunea lor în timp — totodată este neîndoielnic că ele au prilejuit o strîngere a legăturilor și o intensificare a acțiunilor comune ale luptătorilor pentru progres din cele trei țări românești și că, în același timp, problematica revoluționară a avut, în bună măsură, trăsături unire în Moldova, Transilvania și Țara Românească.

Moldovenii și muntenii aflători la Paris au căutat în primele luni ale anului 1848 să asigure o sincronizare a acțiunilor revoluționare pe care ei le preconizau. Propunerea lui N. Bălcescu ca revoluția să fie inițiată cu forțe unite în Țara Românească pentru ca apoi să fie extinsă în Moldova nu a fost acceptată de moldoveni, aceștia însă au fost de acord „ca mișcarea să fie simultană“⁴⁴. Precipitarea evenimentelor din Moldova, unde acțiunea revoluționară a avut loc încă în luna martie 1848, fiind însă reprimată de domnitorul Mihail Sturdza, a făcut ca simultaneitatea preconizată

⁴¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 31.

⁴² „Revue des deux mondes“, 1 ianuarie 1848, cf. *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, București. 1902, p. 88—122.

⁴³ Cornelia Bodea, *Le problème de l'Unité...*, p. 517.

⁴⁴ Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănțuirii revoluției din 1848*, în „Studii“, IX (1956), nr. 1, p. 57.

la Paris să nu poată fi efectiv realizată. Aceasta nu a însemnat însă izolarea unora față de alții a revoluționarilor munteni și moldoveni. Este evident că discuțiile purtate de tinerii revoluționari români la Paris, în preziua întoarcerii lor în patrie, deși n-au avut rezultatele concrete scontate de N. Bălcescu, au pus, totuși, bazele unei indiscutabile solidarități revoluționare pașoptiste românești. În consecință, a apărut firesc ca în programul grupului de revoluționari moldoveni refugiați la Brașov, care purta titlul de *Principiile noastre pentru reformarea patriei*, să se prevadă „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatârnat românesc“⁴⁵. Este de subliniat că revoluționarii moldoveni au avut în vedere pentru prima dată programatic în timpul revoluției înfăptuirea statului național și că totodată ei îl vedeau ca un stat *independent*.

Cîteva luni mai tîrziu, Vasile Alecsandri scria lui Nicolae Bălcescu și celorlalți frunțași ai revoluției din Țara Românească numindu-i „vrednici fii ai Libertății“. El transmitea „urările de glorie și fericire din partea revoluționarilor emigrați moldoveni“, care socoteau, după cum arăta V. Alecsandri, că Țara Românească era pentru ei „tot o patrie“. Semnificativ era faptul că V. Alecsandri comunica patrioților munteni că „dorul cel mai înfocat“ al revoluționarilor moldoveni, ca și „al unei mari partide din Moldova“, era „Unirea Moldovei cu Valahia sub un singur guvern și sub aceeași constituție“. Interesant este faptul că pentru V. Alecsandri Unirea urma să reprezinte — fiind o dorință ce nu putea fi respinsă nici de boierime — mijlocul cel mai potrivit pentru ca și în Moldova să poată fi aplicată „o Constituție întinsă“, ca acea formulată programatic la Islaz⁴⁶. În aceeași lună august, fruntașul revoluționar moldovean Mihail Kogălniceanu a elaborat la Cernăuți un program mai amplu al mișcării revoluționare din Moldova intitulat *Dorintele partidei naționale în Moldova*. Pentru M. Kogălniceanu, unirea Moldovei cu Țara Românească reprezenta „cununa“ acelor „radicale instituții“, pe care el le preconiza; ea urma să fie „cheia boltei fără care s-ar prăbuși tot edificiul național“. „Prejudețele veacului și intrigile străinilor — arăta M. Kogălniceanu — pînă acum au stăvilît această unire“. El dădea o motivare dezideratului pe care-l exprima arătînd că unirea Principatelor ar fi înlăturat „îndoite și însărcinatoare cheltuieli“, ca și „două izvoare de corupție“. Unirea, potrivit lui M. Kogălniceanu,

⁴⁵ Valerian Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, V (1954), nr. 1—2, p. 447—448.

⁴⁶ Ștefan Mețeș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion*, Cluj, 1939, p. 1.

era „dictată atât de vederat prin aceeași origine, limbă, obiceiuri și interese“⁴⁷.

Dar patrioții moldoveni nu erau singuri în simțămintele lor unioniste, căci în Țara Românească s-a manifestat în cursul anului 1848 aceeași arzătoare dorință de a se realiza statul unitar. Dacă „împrejurările politice“ nu îngăduiseră ca revendicarea unirii cu Moldova să fie inclusă în programul de la Islaz, în schimb presa revoluționară munteană a abordat încă din luna iunie problema acțiunilor comune cu Moldova și curind aceea a înfăptuirii unității celor două țări. La 13/25 iulie 1848, în articolul *Unire cu Moldova*, publicat în gazeta „Pruncul român“, se cerea ca Țara Românească „neapărat să se unească cu Moldova“, pentru ca astfel „să fie mare și puternică“ și deoarece „muntenii și moldovenii nu fac decît o singură nație, amîndoi poartă același glorios nume de români, amîndoi vorbesc aceeași limbă, au aceeași religie, aceleași interesuri, au suferit aceleași nenorociri și simt aceeași credință de îmbunătățire a soartei lor ; alcătuiesc, cu un cuvînt, un singur corp“⁴⁸. O săptămîină mai tîrziu „Poporul suveran“ publica articolul *Unirea Moldovei cu Țara Românească* în care punea următoarea întrebare : „Acum... cînd principiul unirii se pune în lucrare de toate națiile... vom fi noi de altă idee, noi care firește sîntem frați și care am declarat frăție, dreptate ? Nu, nu ; să lipsească acele bariere ce parcă s-au pus înapoi ca să oprească frate pe frate a se îmbrățișa“⁴⁹.

Pe revoluționarii munteni îi preocupa înfăptuirea în viitor a statului național. Unul dintre aceștia, Dimitrie Golescu, scria lui Ion Ghica în luna august 1848 și-i transmitea impresia pe care i-o lăsase o hartă „care nu conținea decît țările de rasă * românească“. „Știi — exclama Golescu — că s-ar alcătui un frumos mic regat, rotund, cu hotare pe care parcă le-a indicat natura“. „Fiecare națiune — mai afirma el — are un drept la propria ei existență politică și toți oamenii care vorbesc aceeași limbă trebuie să fie considerați ca formînd o singură națiune“. „Dacă principiul naționalităților trebuie să triumfe, cum totul face să nădăjduim — conchidea Dimitrie Golescu —, românii vor fi un popor de opt milioane“⁵⁰. Dar mai înainte, tot în vara anului 1848, moldoveanul Alecu Russo, scriind lui Nicolae Bălcescu, își dezvăluise și el nă-

⁴⁷ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. IV, București, 1903, p. 109—111, 133—136.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 484—485.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 628—629.

* În sens de neam.

⁵⁰ Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. I, Craiova, f.a., p. 31—32.

zuițele spre unitatea statală integrală. „O nație puternică — scria el — cu o mare drept baricade, cu două riuri drept cingătoare, cu sînge român în vine. Și nu va mai fi Moldova, nici Transilvania, nici Banatul, ci o Țară Românească, cu o capitală, care se va numi Roma dacă vrei, cu piețe mari, care se vor numi : Piața Poporului, Piața Traian, Piața Ștefan, Piața Mihai, Piața Moldovei, Piața Banatului, Piața Ardealului. Apoi putere, fericire, măreție, glorie ! Fericiți nepoții noștri ; Și noi fericiți că am putut contribui la acest lucru, bine sau rău, mult sau puțin“⁵¹. Și mai semnificativă a fost însă luarea de poziție a Comitetului revoluționar moldovean refugiat la Cernăuți, care adresîndu-se revoluționarilor rămași la Iași cerea să se cadă la o înțelegere „cu frații de peste Milcov pentru ca să conlucrăm cu dinșii la același țel“. „Mișcarea Valahiei spre dobîndirea neatîrnării naționale — se arăta mai departe, legîndu-se idealul unității de cel al independenței —, ajutorul ce a primit ea de peste Carpați și călcarea hotarelor Moldovei de către o putere ce s-a îndatorit prin tractate a respecta, aceste trei acte însemnate au să hotărască pentru totdeauna soarta provinciilor dunărene legată cu chestia Orientului. Totodată declararea românilor din Banat și din Transilvania de a veni în ajutorul Moldovei și al Valahiei cînd le-ar călca vreun dușman este o dovadă de duhul ce insuflă astăzi pe toți românii...“. „Dacă nu avem putere singuri — arătau membrii comitetului — putem dobîndi putere prin înțelegerea noastră cu toți românii...“. Ei propuneau să se creeze „un centru, care, întemeindu-se atît pe puterea adunată din țară, cît și mai virtos pe puterile din Transilvania și din Banat, ar fi în stare să facă manifestații mult mai serioase și mai mîntuitoare în înțelegere cu Valahia“. Țelul era „nu un popor, ci o nație puternică și de sine stătătoare“⁵². Documentul este edificator în a dezvălui, în toată profunzimea lor, simțămintele care animau pe români, năzuința lor ardentă spre unitate integrală.

Problema unirii Țării Românești cu Moldova și chiar a unei conlucrări politice românești mai largi a stat, de asemenea, în atenția agenților diplomațici revoluționari. La 20 iunie/ <2 iulie> 1848, August Treboniu Laurian scria din Sibiu, revenit aci de la Viena, lui Nicolae Bălcescu și-i propunea „să stăruim ca să facem un congres general dintre toți românii“⁵³. La rîndul său, Ion Ghica, trimis al guvernului revoluționar muntean la Constantinopol, a discutat cu dregători otomani problema unirii Țării Românești cu

⁵¹ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V, Cluj [1946], p. 315.

⁵² T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina : 1848*, Sibiu, 1944, p. 81—83.

⁵³ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, București, 1902, p. 695.

Moldova. „Mi-am permis să deschid problema unirii celor două Principate — raporta el Ministerului de Externe al Țării Românești — și am găsit mulți membri ai Consiliului destul de favorabili în această privință“⁵⁴. Diplomația țaristă, informată probabil de tendințele spre unitate ale revoluționarilor români, a găsit potrivit să sintetizeze printr-o circulară poziția sa în această privință. „Planul revoluționarilor abia reușise într-o parte — se arăta în acest document din 19/31 iulie 1848 în legătură cu evenimentele din Țara Românească — că ei s-au gândit imediat să-l extindă asupra Moldovei“, unde ar fi fost trimiși „emisari munteni“. Aceștia, în înțelegere cu „afiliați“ din alte provincii românești, urmau să pregătească „o răscoală, al cărui rezultat trebuia să fie . . . răsturnarea ordinii stabilite și unirea celor două Principate într-un singur stat fără vreo legătură cu Rusia sau Poarta otomană“⁵⁵. În luna august 1848, deputăția munteană trimisă la Constantinopol pentru a obține recunoașterea de către Poartă a regimului revoluționar a urmărit să obțină, între altele, și înfăptuirea unirii Principatelor⁵⁶, iar Ion Maiorescu, reprezentant diplomatic al guvernului revoluționar muntean pe lângă Dieta din Frankfurt, a cerut sprijin guvernului german, ce e drept după reprimarea revoluției, „pentru răscumpărarea Principatelor și pentru unirea lor într-un stat sub un principe din casa Austriei și sub protecțiunea Germaniei“⁵⁷; este însă sigur că soluția subsumării față de Germania nu urma să reprezinte decât o etapă tranzitorie pe drumul constituirii statului național independent.

Legături au existat în timpul evenimentelor revoluționare între patrioții moldoveni și cei din Transilvania, unde cei dintii și-au găsit adăpost, dar mai importante au fost legăturile stabilite în aceeași epocă între revoluționarii munteni și cei transilvani, lucru firesc dacă ținem seama de succesul revoluției într-o perioadă mult mai lungă în amîndouă aceste două țări românești. Însăși începutul revoluției în Țara Românească a suferit amînări legate de evenimentele din Transilvania. Nicolae Pleșoianu arată, de pildă, în amintirile sale că la 1/13 mai 1848 Cristian Tell îl anunțase că revoluția „s-a mai amînat pînă la 15/<27> mai, pînă se vor reîn-
toarce ai noștri din Transilvania, unde s-au dus pentru a se înțelege

⁵⁴ *Ibidem*, p. 605.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 609—610.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 199, 271, 325. În Moldova circulau petiții pentru unire (*Ibidem*, p. 628).

⁵⁷ Ion Ghica, *op. cit.*, vol. I, p. 138—139.

cu cei de acolo”⁵⁸. Dealtfel, Chr. Tell a fost acuzat de autorități că „avea corespondință cu românii transilvăneni despre o înțelegere la revoluție în unire a Țării Românești cu Transilvania”⁵⁹. De teama acestei colaborări revoluționare, nu a fost surprinzător faptul că autoritățile reacționare din Țara Românească au încercat să stăvilească pe transilvănenii stabiliți aci de la o participare la adunarea de la Blaj, iar apoi au proscris pe toți cei ce trecuseră granița. Cît de semnificativ, scria cu înflăcărare unul dintre aceștia lui N. Bălcescu : „să știe dar tiranii că va fi răzbunare pentru proscrierea noastră și că nu vor mai putea pune graniță între români și români și să știe și aceia că românii își vor da mina unii cu alții, se vor iubi și se vor apăra de vrăjmașii interni și externi”⁶⁰. Preocupat să asigure conlucrarea între revoluționarii munteni și cei transilvăneni, N. Bălcescu a trimis în acest scop în Transilvania pe August Treboniu Laurian și, pe de altă parte, a menținut legătura cu fostul său dascăl Eftimie Murgu, conducătorul mișcării revoluționare românești din Banat. Entuziast, acesta a scris lui N. Bălcescu, după ce a aflat „despre triumful libertății în România” și i-a mărturisit că plînsese „de bucurie”. Totodată, Eftimie Murgu arăta revoluționarului democrat muntean că avea intenția să pregătească „o alianță cu Moldo-România” și adăuga, vorbind de data aceasta în numele întregului popor român, „că nu-i bine să stăm izolați”⁶¹.

Revoluționarii români din Transilvania au fost preocupați în timpul evenimentelor revoluționare de a se folosi de împrejurări pentru a realiza unitatea provinciilor românești din cadrul Imperiului habsburgic. Acest proiect, apărut ca o consecință a imposibilității înfăptuirii — pentru moment — a unității întregului popor român, nu era menit în fond decît de a reprezenta o etapă intermediară înainte de realizarea statului românesc desăvîrșit. El s-a concretizat, între altele, în memoriul prezentat la 13/25 februarie 1849 împăratului Franz Joseph de episcopul Andrei Șaguna și de ceilalți membri ai deputăției românilor din Transilvania, Banat, Ungaria și Bucovina. În memoriu se cerea „întrunire a tuturor românilor din statele austriece într-o unică națiune de sine stătătoare” cu „un cap al nației” și unul „bisericesc”, adunarea anuală „a

⁵⁸ Cornelia Bodea, *Curente și opinii în sinul emigrațiilor de la 1848. I. Memoriile colonelului N. Pleșoianu*, în „Studia et acta Musei «N. Bălcescu»”, II—III (1970—1971), p. 407.

⁵⁹ Idem, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 127.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ G. Bariț, *Epistole de ale repausaților*, în „Transilvania”, 1877, nr. 16, p. 184—185.

toată nația... spre consultarea periodică a intereselor naționale“, reprezentarea proporțională în organele legislative ale imperiului etc.⁶². Unitatea românilor din cadrul monarhiei habsburgice, propusă și în proiectul istoricului ceh Palacky privind împărțirea ei teritorială, în care se prevedea crearea unui teritoriu național românesc, nu s-a putut realiza atunci, dar, cel puțin, Constituția din 4 martie 1849 a stabilit existența separată de Ungaria a Transilvaniei, ca mare principat, și a despărțit Bucovina de Galiția, constituind-o ca o unitate teritorială de-sine-stătătoare, cu rangul de ducat.

Dar, dacă revendicarea realizării unității românilor din cadrul imperiului a apărut fățișă și generalizată, gândul realizării statului național românesc desăvârșit era, de asemenea, aci, deosebit de puternic. Pe cîmpia Blajului, mii de țărani au strigat : „Noi vrem să ne unim cu Țara“⁶³, referindu-se desigur la Țara Românească și probabil chiar și la Principate. Dealtfel, încă de la 18/30 aprilie, în adunarea pregătitoare de la Blaj, țărani declaraseră în mod semnificativ, potrivit lui Alexandru Papiu Ilarian, „după ce vom fi liberi, națiune liberă, vom vedea apoi cu ce țară ce unire avem de-a face“⁶⁴. Stephan Ludwig Roth remarcă altădată că „Ideea unui imperiu român (*Romanenreich*) a cuprins mii de inimi“⁶⁵. Această dorință apărea și pe plan local. La Abrud, a circulat zvonul „că Ardealul și cu cele două principate dunărene vor trebui să formeze un singur regat“, iar la Lechința, pe Mureș, în vara anului 1848, „satul întreg spunea că nu le trebuie unirea cu altă țară, întrucît ei se unesc cu Țara Românească și Moldova“⁶⁶. Impresia caracterului generalizat al dorinței formării statului național românesc a avut-o și Ion Ionescu (de la Brad) cînd a stat în Transilvania timp de cîteva luni, în iarna anului 1848—1849. „Ideea de a se uni toți românii — scria el — o am găsit foarte răspîndită chiar între popul; el în rădicarea vămilor dintre Banat, Ardeal și Principate vede foloasele materiale ale unirii...“⁶⁷. Întărirea conștiinței naționale și puternicele năzuințe de eliberare și implicit

⁶² G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850*, Cernăuți, 1899, p. 18—19.

⁶³ N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. I, partea a II-a, București, 1940, p. 126.

⁶⁴ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, tom. II, Viena, 1852, p. 137.

⁶⁵ Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 512.

⁶⁶ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 128.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 128—129.

de unitate națională se reflectau de altfel și în producții literare ale momentului ⁶⁸.

Problema unității politico-statale a națiunii române se impunea atenției, chiar dacă ea rămânea încă, datorită condițiilor neprielnice, o năzuință a viitorului. Interesantă este poziția pe care a avut-o în această privință pastorul Daniel Roth, unul dintre conducătorii clarvăzători ai naționalităților conlocuitoare transilvane. El a publicat la Sibiu, în 1848, o broșură intitulată semnificativ *Unire și un cuvânt despre o posibilă monarhie daco-română sub coroana Austriei*. Deși Roth preconiza realizarea statului național român sub egida austriacă, el recunoștea însă dreptul țărilor românești de a se uni într-un stat unitar „daco-român” ⁶⁹. Pe o poziție apropiată cu aceea a lui Roth în problema unității întregului popor a mai fost și Ion Maiorescu, dar el nu se pronunța pentru patronajul german decât din evidente considerente tactice și numai ca o soluție trecătoare. „Și în adevăr — scria Maiorescu într-un memoriu din 17/29 septembrie 1848 apreciind perspectivele nației sale — acest popor român din Răsărit nu este vreun număr neînsemnat de conaționali, ci un popor mare și compact în cuprinsul țărilor sale”. Maiorescu considera că românii însumau circa 8 700 000 de oameni ⁷⁰. Reprezentantul guvernului revoluționar muntean declara răspicat în alt memoriu, ceva mai târziu, că „Transilvania nu se mai poate susține pentru Ungaria” și că „Transilvania după pusăciunea sa geografică numai împreună cu Principatele danubiane a putea ajunge vreodată la o stare materială plăcută; și astăzi produsele industriei sașilor mai numai în Principatele danubiane își au a lor piață”. „De aici — conchidea el — ar ieși pentru viitorul stat român de sine <stătător> un teritoriu ce ar cuprinde cam întreagă Dacia veche” ⁷¹. Cu toate că Maiorescu accepta ca — pentru moment — să nu se acționeze decât în direcția unirii Principatelor, el nu abandona pentru „viitor” ideea unui stat român „mai mare”, adică a statului care urma să strângă în hotarele sale întreg poporul român ⁷².

⁶⁸ Vezi Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 512—516.

⁶⁹ I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București [1937], p. 252.

⁷⁰ I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. I, Craiova, f.a., p. 118—119. Este de remarcat că, în mod repetat, s-a vorbit în documentele revoluționare de opt milioane de români, cifră care însemna totalitatea națiunii din acea vreme și care evidențiază viziunea unitară a revoluționarilor pașoptiști români; vezi Dan Berindei, *Programul intern al revoluției române din 1848—1849*, în *Revoluția de la 1848 în țările române. Culegere de studii*, București, 1974, p. 39.

⁷¹ I. Ghica, *op. cit.*, vol. I, p. 135—136.

⁷² *Ibidem*, p. 138—139.

În cursul revoluției, care a cuprins aproape întreg teritoriul locuit de poporul român, problema înfăptuirii statului unitar, fie într-o formă parțială, fie în forma sa integrală, a fost neconținut prezentă. „Ca un singur imn de dureroasă nădejde — scria N. Iorga — România unică, măcar în cuprinsul îngust de la Carpați la Dunăre, era salutată de toți aceia care știau să cînte sau să vorbească în acest an de mare prefacere sufletească“⁷³. Împrejurările nu au îngăduit rezolvarea problemei unității politico-statale în timpul revoluției, dar este neîndoielnic că punerea și dezbaterrea problemei au contribuit la maturizarea ideii. Realizarea statului unitar n-a putut constitui obiectivul central în timpul revoluției, dar în perioada următoare — tocmai ca cea mai de seamă învățătură rezultată din desfășurarea evenimentelor revoluționare — Unirea Moldovei și Țării Românești a devenit țelul principal al străduințelor patriotice, în așteptarea posibilității de a se realiza statul românesc unitar desăvîrșit.

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 33.

Capitolul al II-lea

Mișcarea unionistă și programul ei

În perioada următoare revoluției burghezo-democratice din 1848, problema unirii Principatelor a devenit problema de bază a mișcării de eliberare națională și socială din țările române. Unirea era impusă de stadiul general de dezvoltare a acestor țări, de contradicțiile deosebit de ascuțite dintre caracterul forțelor de producție și relațiile de producție feudale încă dominante în unele sectoare ale vieții economice, de necesitatea imperioasă de a se făuri un stat național modern, care să asigure piața largă necesară dezvoltării capitalismului. Desfășurarea evenimentelor revoluționare reliefase deosebita însemnătate a formării statului național și emigrația revoluționară română trăsesse concluziile impuse de practica revoluționară. Într-o cuvîntare rostită la Paris la sfîrșitul anului 1848, moldoveanul C. Negri exclama : „Trăiască Moldova ! Trăiască Valahia ! Dar învrednicească-ne Dumnezeu să putem striga într-o zi : Trăiască România unită !“. „În visurile mele — mai adăuga ei cu patos patriotic — înflorit se arată viitorul României. Sîntem milioane de români răzlețiți... Ce ne lipsește ca să ajungem un neam tare ! Unirea !... Să trăiască Unirea românilor !“¹. Trebuie subliniat faptul că în perioada imediat de după revoluție s-a urmărit, dealtfel, nu numai unirea Principatelor, ci și înfăptuirea statului integral, și aceasta pe cale revoluționară.

Cei care cei dintîi au putut fi purtătorii de cuvînt, în această etapă, a ardentei dorințe a națiunii pentru făurirea statului național, cei ce s-au putut exprima liber în această privință în timp ce asupra țărilor române se coborîseră vâlurile contrarevoluției,

¹ C. Negri, *Versuri. Proză. Scrisori*, București, 1909, p. 1—3.

au fost revoluționarii deșărați. „Fiindcă nu lucrăm împreună — scria Bălcescu în 1849 — nu ne înțeleserăm împreună și nu ne scularăm cu toții deodată strigînd împreună «Unirea națională și libertate vrem», strigătele noastre succesive, izolate, slabe, fură înăbușite sau întoarse în alte direcții și dușmanii nației noastre

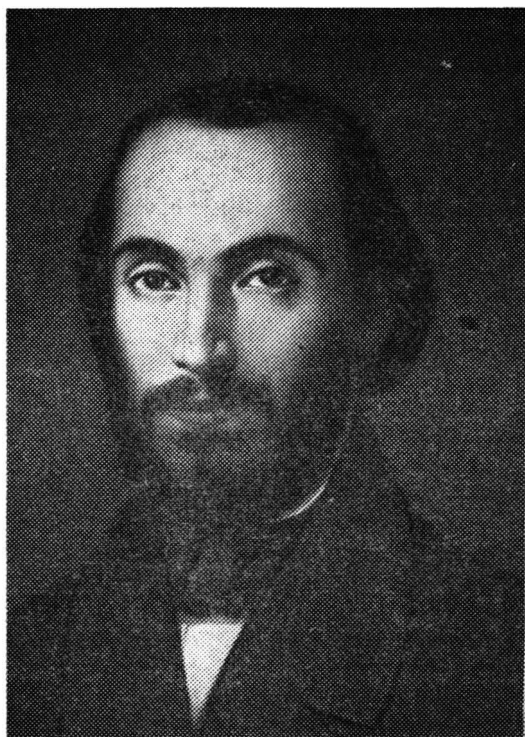

Fig. 1. — N. Bălcescu.

întină sfîntul pămînt, al patriei noastre”². În mai multe rînduri s-a căutat să se asigure o conducere unitară tuturor românilor izgoși din patrie de contrarevoluție. C. A. Rosetti considera unirea drept „pîrghia libertății românilor”³, iar Bălcescu scriind la <3>15 decembrie 1849 lui Ghica îi arăta răsplat : „Ținta națională cea mai principală... chestie de viață și putere, atît înlăuntrul, cît și din

² N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. IV, București, 1964, p. 135.

³ Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. I, Craiova, f.a., p. 75.

afară... unirea Principatelor deocamdată“⁴. Peste câteva luni, el evoca lui A. C. Golescu-Albu nu numai „unirea cea mică“, ci și pe cea „mare“, văzînd-o însă ca un proces desfășurat pe etape. „Cînd deci cele două mari grupuri de patru milioane și de trei milioane și jumătate se vor constitui unul alături de celălalt, cine

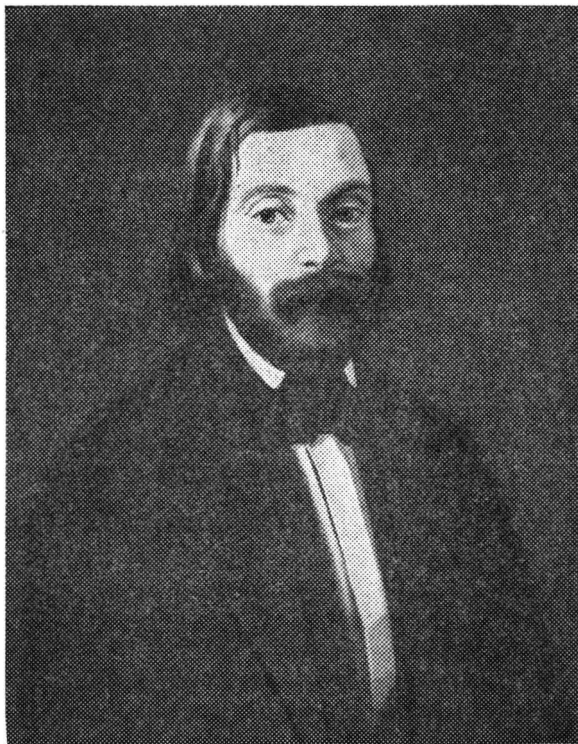

Fig. 2. — C. A. Rosetti.

le va mai împiedica să se unească? *România noastră va exista deci*“⁵. Nu erau lipsite de semnificație nici gîndurile lui Cezar Bolliac, care se pronunța pentru „Unirea românilor într-un singur stat, independent, întru cele din lăuntru și întru cele din afară“ și care preconiza ca unul dintre mijloacele de înfăptuire a acestei țări „a închide ochii, a trece cu vreo două, trei sute de români hotărîți, în Carpați și a începe un muvment curat românesc

⁴ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 248.

⁵ *Ibidem*, p. 277—278.

printr-un război de guerilă, pînă se va îngroșa corpul“. „Atunci revoluția trebuie să fie politică și soțială totodată, adăuga el, naționalitatea și împroprietărirea încep, și nici un scrupul evanghelic sau cavaleresc“⁶.

Deși *România viitoare* în hotarele ei naționale plene reprezenta țelul suprem, în mod firesc, realiști, exilații revoluționari, îndeosebi după izbucnirea războiului Crimeii, și-au fixat ca cel dintîi obiectiv realizarea unirii Principatelor⁷ și, totodată, ținînd în seamă descreșterea stării prerevoluționare pe plan european, ei au trebuit să stăruie mai mult în direcția propagandei și a demersurilor întreprinse pe lîngă guverne și în mai mică măsură în direcția acțiunilor revoluționare. Atunci scriind lui Ion Ghica, devenit partizan al mijloacelor diplomatice, C. A. Rosetti avea să-l îndemne: „Să te vedem, acum ți-a venit timpul de acție! Al meu a încetat deocamdată“⁸. Dar tot Rosetti, exprimînd poziția frunțașilor revoluționari exilați care văzuseră în izbucnirea războiului prilej de a concretiza planurile lor revoluționare, scria în notațiile sale zilnice spre sfîrșitul anului 1853: „Diplomația are toată puterea în mînă, negociază și ne persecută“⁹.

Curînd însă, atît demersurile pe lîngă guverne și frunțașii politici ai Europei — prin audiențe, întrevederi și memorii —, cît și activitatea desfășurată în importante organe de presă ale continentului ori prin broșuri — scrise de ei sau de apropiați filoromâni — s-au impus în mod necesar pe primul plan. „Prezentul rezel s-a ivit în condiții așa de favorabile Principatelor noastre — scria unul dintre exilați — încît îmi vine să cred că providența l-a provocat într-adins pentru români ca să le dea ocazia să facă cunoscut Europei ale lor suferințe, ale lor lupte, ale lor drepturi, necesitatea independenței lor și ca să-și dobîndească rangul ce li se cuvine în marea familie a populilor civilizației“¹⁰. În aceste condiții au avut loc vizite propagandistice, manifestații publice și mitinguri — ca cele din 1853 de la Liverpool și Manchester — dar și interpelări în Camera Comunelor britanică realizate prin deputați binevoitori cauzei românești¹¹. În ultimele luni

⁶ Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848, în Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 141—142.

⁷ Vezi detalii în Dan Berindei, *L'Union des Principautés Roumaines*, București, 1967, p. 92 și urm.

⁸ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 159.

⁹ *Note de C. A. Rosetti*, în *Lui C. A. Rosetti (1816—1916)*, București, 1916, p. 268.

¹⁰ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, 1934, p. 45.

¹¹ Așa a fost cazul lui A. H. Layard, care a dezvoltat o interpelare la <4>/16 august 1853 (*Ibidem*, vol. I, p. 335, n. 1).

ale anului 1853, revoluționarii exilați s-au apropiat de hotarele țării, vrînd să determine, printr-o participare la război alături de puterile occidentale și de puterea suzerană, o răsturnare a situației și crearea climatului favorabil realizării statului național. Dar acest plan a eșuat datorită îndeosebi reticențelor otomane¹².

Între timp, spre sfîrșitul războiului Crimeii, acțiunea politico-diplomatică a revoluționarilor exilați s-a intensificat, ea avînd neîndoielnic un ecou destul de larg. Într-un articol în care critica poziția Austriei în războiul Crimeii, publicat în „Neue Oder-Zeitung” la [3]/15 august 1855, Karl Marx începea studiul său cu următoarele cuvinte: „Recent, Brătianu a trimis ziarului «Daily News» o scrisoare în care descrie suferințele îndurate de locuitorii Principatelor dunărene sub călcîiul armatei austriece de ocupație”. Dînd citatul în continuare, Karl Marx îl folosea ca argument pentru a dovedi politica de duplicitate a Austriei¹³.

Dar, neîndoielnic, primordială importanță a avut-o evoluția evenimentelor din țările române, căci neîntemeiată pe procese interne, activitatea revoluționarilor ar fi riscat altfel să fie sterilă. Dacă condițiile obiective n-au îngăduit în acea perioadă făurirea statului românesc în hotarele teritoriului locuit de poporul român, în schimb, în deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea, ideea unirii Principatelor a cuprins întreg poporul din cele două țări și a devenit prin aceasta o forță materială. Masele au îmbrățișat această idee pentru că ea corespundea unor necesități obiective imperioase și pentru că ideea fusese transmisă prin revoluție căpătînd prin aceasta în ochii celor mulți o dublă valoare. Masele vedeau în unire calea cea mai potrivită de realizare a aspirațiilor lor sociale și ele s-au menținut în această privință neconținut pe o cale revoluționară consecventă. Pentru clasele posedante unirea trebuie să rezulte dintr-un concurs „pașnic” de împerejurări, fără convulsii sociale. Burgheziei, statul unitar trebuia să-i asigure piața largă de care avea nevoie pentru dezvoltarea activității ei economice și totodată să-i asigure puterea politică. Pe poziții similare se găsea și boierimea îmburghezită. În schimb, boierimea conservatoare dorea o unire „conservatoare”, în care ea să-și poată păstra în continuare puterea și care să nu fie însoțită de reformele sociale preconizate de celelalte clase. Toate clasele și păturile sociale au conlucrat la

¹² Vezi Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 112—114.

¹³ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 11, București, 1961, p. 529. Mai vezi detalii privind activitatea exilaților în anii 1855—1856 în Dan Berindei, *op. cit.*, p. 114—121.

făurirea statului național, dar fiecare a văzut în viitorul stat ceea ce corespundea în primul rând propriilor sale interese.

Mișcarea unionistă a cuprins întreaga națiune, concretizând activitatea ei într-o amplă acțiune politică, căutând a da forme organizatorice cursului aproape unanim spre unire și totodată spre făurirea statului modern, acceptat nu numai de boierimea liberală, ci și de o parte a celei conservator-moderate conștientă că nu mai putea stăvili un proces obiectiv. Opoziționiștii s-au dovedit nepuțincioși, atît prin numărul lor restrîns cît și prin totala lipsă de răsunset a obiectivelor lor. În schimb, întemeindu-se, în primul rînd, pe cei ce slujiseră ideile revoluționare și pe revoluționarii exilați, care au știut să întrețină un permanent contact cu cei din țară, dar oferind posibilități de a activa liberalilor moderați și chiar conservatorilor moderați, mișcarea unionistă a cîștigat neconținut teren, pentru a ajunge să domine viața politică a națiunii.

În a doua parte a războiului Crimeii, după ce Principatele au încetat de a fi un teatru de operațiuni, mișcarea unionistă, folosind situația care se crease și acționînd în strînsă conlucrare cu exilații revoluționari, și-a intensificat activitatea și în mod firesc a trebuit să găsească forme organizatorice adecvate noilor posibilități de acțiune ¹⁴. Ea a putut utiliza pînă la un punct și pe cei doi domni, reveniți în țară, odată cu retragerea trupelor ruse. Grigore Ghica, care înclinase și în prima parte a domniei spre unele elemente liberale, acceptînd într-o oarecare măsură conlucrarea cu mișcarea pentru progres, a adoptat acum, în ultima parte a domniei sale, o atitudine de categorică susținere a unirii ¹⁵. În ceea ce privește pe Barbu Știrbei, acesta, situîndu-se mai departe pe poziția sa reacționară, înțelegea totuși și el să se declare partizan al ideii unirii, pe care însă o considera prin prisma intereselor de clasă ale boierimii conservatoare.

Perioadei de reacțiune pe plan european următoare revoluției și ocupației ruso-turce, îi urmaseră războiul Crimeii și succesivele ocupații ale armatelor ruse, austriece și otomane. Principatele române au fost ținute în chingile ocupației străine, dar prezența baionetelor armatelor imperiilor limitrofe n-a împiedicat ca starea de efervescență a națiunii să se accentueze și ca mișcarea pentru

¹⁴ Vezi îndeosebi Vasile Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova și Țara Românească*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 43—76.

¹⁵ Vezi interesanta descriere a domniei lui făcută de Leonid Boicu, în *Adevărul despre un destin politic — domnitorul Gr. Al. Ghica (1849—1856)*. Iași, 1973.

unire să se consolideze, strângînd energiile. Dacă prima dintre ocupații se încheiase prin acordul dintre puterea suzerană și protectorate, dacă ocupației țariste îi pusese capăt, apoi, în timpul războiului Crimeii evoluția evenimentelor politico-militare, cea mai primejdioasă a părut să fie ocupația trupelor habsburgice din anii 1854—1857. Era evident că, folosind contradicțiile puterilor, guvernul Austriei habsburgice încerca să transforme o ocupație vremelnică într-o luare în stăpînire statornică. Nu întîmplător, un articol adițional al convenției austro-prusiene din 8/20 aprilie 1854 prevedea introducerea Principatelor Române în sistemul federal german de apărare¹⁶. În vara anului următor, în presa franceză și engleză se discuta eventualitatea cedării către Imperiul habsburgic a Principatelor Române¹⁷, ipoteză care din nefericire fusese formulată și mai înainte și care va reveni în repetate rînduri, pînă spre sfîrșitul celui de-al șaptelea deceniu al veacului, în dezbaterea politico-diplomatică europeană. Dar proiectele habsburgice nu s-au putut concretiza nici în anii 1854—1857¹⁸ și nici mai tîrziu. Era vorba de a se îngenunchea o tînără și energetică națiune și un vechi popor și cum remarca T. W. Riker cu decenii în urmă : „Nici un popor însă n-a luptat mai mult ca românul pentru susținerea țărilor sale naționale“¹⁹. Dimpotrivă, rezistența față de ocupația străină a fost una din componentele mișcării de eliberare națională și un stimul al mișcării unioniste.

Proiectele habsburgice referitoare la Principatele Române nu s-au putut realiza și deoarece contradicțiile puterilor europene au împiedicat succesul unilateral al unei singure puteri tocmai în anii în care chestiunea românească devenise o problemă europeană²⁰. Nu era o chestiune minoră și lucid un consul străin avea să noteze la 15/27 august 1855 : „soarta politică a acestor țări va exercita o mare influență asupra relațiilor și comerțului european“²¹. În timp ce, energici, românii au acționat pentru realizarea *ca o primă*

¹⁶ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. II, București, 1889, p. 546—547.

¹⁷ Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională. Ecouri în presa europeană (1855—1859)*, Iași, 1974, p. 12.

¹⁸ Vezi I. Nistor, *Ocupația austriacă în Principate, 1854—1857, după rapoartele lui Coronini*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice“, seria III, tom. XX (1938—1939) ; Dan Berindei, *Introducere, la Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, București, 1959, și mai ales Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, București, 1972.

¹⁹ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România...*, București, [1944], p. 61.

²⁰ Vezi Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 113 și urm.

²¹ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 9.

etapă a unificării statale, a unirii Țării Românești și Moldovei, neîndoielnic și deoarece rezistența otomană era mai slabă decât cea habsburgică²², marile puteri au cuprins în dezbaterile lor problematica românească. Acțiunea propagandistică a emigrației revoluționare românești, liberă de a lucra multilateral, a avut în această privință o deosebită însemnătate, românii fiind aceia care printr-o ardentă și patriotică acțiune au știut să-și afirme năzuințele și să le impună atenției generale²³.

Poziția puterilor a fost nuanțată și nu rareori oscilantă. Puterile nu au adoptat o poziție constantă față de dorințele românești, ci aceasta a variat în funcție de propriile lor interese, deși, totodată, datorită românilor, n-au putut să ignore problemele ce se ridicau în Principatele Române. Unele dintre puteri — Franța, Rusia, Prusia și Sardinia — s-au arătat favorabile, în general, năzuințelor românești, Anglia a trecut succesiv de la o poziție la alta, pentru ca Imperiul otoman și cel habsburgic să se situeze pe constante poziții ostile²⁴. Dar chiar și Franța, ca și Sardinia, au avut în vedere, în mai multe rînduri, eventualitatea schimbului Principatelor pentru obținerea din partea Austriei a unor compensații în Italia, iar Rusia a căutat îndeosebi să contracareze Anglia, Austria și Turcia și să-și sporească prestigiul în Principate²⁵.

²² Aurel Răduțiu și Pompiliu Teodor, *Ideea de unitate politică la români*, București, 1968, p. 95.

²³ Vezi N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus (1853—1857). Scrisori și memorii*. București, 1931; N. P. Smochină, *Sur les émigrés roumains à Paris de 1850 à 1856*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France“, XI (1933); Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unirea Principatelor, 1853—1857*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1964, p. 76—121 etc.

²⁴ Vezi Gheorghe Platon, *Le problème roumain dans la politique européenne dans les années de la lutte pour l'Union (1856—1859)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XIV (1975), nr. 1, p. 25 și urm.; mai vezi N. Corivan, *La question de l'Union dans les projets européens d'organisation des Principautés Roumaines (1855—1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, IX (1970), nr. 6, p. 963—974.

²⁵ V. Vinogradov, *Cu privire la rolul diplomației ruse în Unirea țărilor române*, în „Studii“, XII (1959), nr. 2, p. 38 și 39. În mod obiectiv, țarismul nu putea fi un susținător deplin sincer al unirii Principatelor, al constituirii unui stat nou îndeosebi. Politica Rusiei țariste a fost în consecință dictată de considerente generale de oportunitate și nu de dorința de a satisface pe revoluționarii români de la 1848 deveniți acum frunțași ai mișcării unioniste. Instrucțiunile trimise lui Popov sau lui Șulepnikov, agenți consulari ruși în Principate, de către C. Basily, viitorul reprezentant al Rusiei în Comisia de informare, în august și septembrie 1856, indicau această atitudine și mai ales o evidentă ezitare. „Nici da, nici nu“, scria Basily lui Șulepnikov la 18/30 septembrie 1856 (Idem, *Rossia i Obiedinenie Ruminskikh Kneajestv*, Moscova, 1961, p. 100).

Dar izbînda cauzei Unirii trebuia evident să se întemeieze, în primul rînd, pe acțiunea poporului român și una din primele condiții de succes consta în asigurarea unei baze de mase și mai ales a unei baze de mase *conștiente* de lupta ce urma să se dea. În consecință, dezvoltarea propagandei și îndeosebi a unei prese puse în slujba ideii unirii s-a impus ca o necesitate imperioasă. După apariția celor cîteva numere ale „Jurnalului Craiovei”²⁶, a apărut la București din decembrie 1854 și pînă la sfîrșitul lunii ianuarie 1855, „Timpul” lui Busuioceanu; pentru ca din februarie și pînă în octombrie 1855 să apară „Patria”, redactată de un grup de tineri patrioți în frunte cu Grigore Ioranu²⁷. „Patria” a reușit să antreneze cercuri largi de cititori în mișcarea pentru unire și progres și mai ales să întărească mișcarea unionistă în rîndurile tineretului orășenesc²⁸. Dar tot în 1855, avînd însă o însemnătate mai mare, explicată atît prin libertatea de exprimare de care au putut beneficia, cît și prin faptul că în fruntea lor s-au găsit personalități proeminente ca Vasile Alecsandri sau Mihail Kogălniceanu, au apărut de la 1/13 ianuarie la 3/15 decembrie 1855 „România literară”, iar începînd de la 1/13 octombrie 1855 „Steaua Dunării”, deosebit de importantă tribună de luptă unionistă. În „România literară” au scris personalități înaintate ale vremii ca V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, A. Russo, Ion Ionescu (de la Brad), precum și munteni ca D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu și Gh. Crețeanu²⁹. Un rol mai important l-a avut însă „Steaua Dunării”³⁰, care s-a adresat unui public cititor mult mai larg, ea fiind destinată, după mărturisirea care se face într-un articol, celor care „...au fost ținuți pînă acum departe de viața inteligenței, care începe a se trezi și cunoaște puterea și driturile și aspiră prin urmare a ști și apoi a și lucra”³¹. După cum observa C. A. Rosetti în ianuarie 1856, „Steaua Dunării” „este mai mult decît un jurnal, este o operă vie de adevăr și patriotism, ea a luat cu curaj apărarea proiectului

²⁶ Pentru acest jurnal: Adrian Pascu, *Din istoricul presei Unirii: „Jurnalul Craiovei” (1854)*, în „Revista de istorie”, XXXI (1978), nr. 2, p. 323—332.

²⁷ Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 45, 46—47; Cornelia Bodea și V. Popovici, *Perioada de reacțiune de după 1848. Continuarea luptei pentru înlăturarea puterii politice și economice feudale din Moldova și Țara Românească*, în *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 246.

²⁸ V. Maciu, *op. cit.*, p. 47.

²⁹ *Ibidem*, p. 49.

³⁰ Vezi Ovidiu Papadima, *Mihail Kogălniceanu și unirea țărilor române. „Steaua Dunării”*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, VII (1958), nr. 3—4, p. 401—423.

³¹ „Steaua Dunării”, nr. 8, din 18 octombrie 1855.

unirii celor două principate într-un singur stat și a sacrelor principii ale revoluției“³².

Tratatul de la Paris a contribuit la o consolidare a autonomiei Principatelor din nou reafirmată solemn și de data aceasta garantată colectiv de puterile europene, înlăturându-se protectoratul țarist unilateral. A fost în fond principala realizare a păcii din 1856, căci garanția colectivă, dată fiind imposibilitatea realizării unui consens al celor șapte puteri, a dat mână liberă românilor, amenințați numai de *consensul* marilor puteri! Problema unirii n-a fost soluționată, ci o soluționare a chestiunii Principatelor a fost amânată, așteptându-se în prealabil concluziile dezbaterilor Divanurilor ad hoc — considerate de patrioții români Adunări ad hoc — și mai ales acelea ale Comisiei de informare a puterilor³³. În realitate, puterile n-au putut ajunge încă la un compromis și din această cauză ele au amânat rezolvarea problemei românești. Totuși, convocarea celor două Adunări ad hoc a reprezentat, din punctul de vedere al românilor, o izbîndă, deoarece prin intermediul acestora ei aveau să-și poată exprima punctele de vedere, chiar dacă nu le-a stat încă în putință — cum s-a întîmplat doi ani mai târziu — de a impune Europei soluția pe care o doreau ardent.

Între timp, într-o măsură ca urmare a hotărîrilor Congresului de la Paris, efervescența din Principate crescuse în intensitate, mai ales cînd românii își dăduseră seama că viitorul lor atîrna înainte de toate de propria lor activitate și de puterea lor de jertfă pentru cauza eliberării naționale și sociale. Un tînăr student român scria în această vreme de la Paris unui prieten din țară : „... soarta Principatelor este acum și rezolvată în principiu ; totul atîrnă pentru cea din urmă confirmare, de votul națiunii“³⁴. În condițiile avîntului general al luptei pentru unire, acum s-a cristalizat pe deplin ideologia politică care trebuia să stea la temeiul luptei pentru unire, dar totodată și pentru făurirea statului celui nou³⁵, ideologie în bună măsură legată direct de cea a revoluției de la

³² Al. Cretzianu, *op. cit.*, vol. II, p. 47.

³³ Vezi articolele privind Principatele Române în D. A. Sturdza și alții, *op. cit.*, vol. II, p. 1 082.

³⁴ V. Alexandrescu<-Urechia> către Gh. Sion, 29 martie/10 aprilie 1856 (Ștefan Meș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 284).

³⁵ Vezi Radu Pantazi, *Unirea reflectată în ideologia epocii*, în „Revista de filozofie“, XII (1966), nr. 1, p. 13—18 ; Vasile Maciu, *Ideologia luptei pentru Unirea Principatelor Române*, în „Analele Universității București. Istorie“, XVIII (1969), nr. 1, p. 19—31 ; Constantin Florea, *Formarea și dezvoltarea ideologiei unioniste în țările române*, în „Apulum“, VII (1969), p. 139—148.

1848 și s-a impus cu acuitate organizarea temeinică a mișcării unioniste.

Dându-și seama că centrul de greutate al luptei pentru unire și pentru progres era în Principate, unde acum sfârșitul războiului asigură încheierea perioadei de ocupație și posibilitatea pentru o exprimare mai liberă, exilații și emigranții de peste hotare s-au străduit în ultimii ani ai războiului Crimeii, ca și în anul 1856 și în prima jumătate a anului 1857, să obțină reîntoarcerea lor în Principate pentru a putea prelua conducerea mișcării unioniste. În cursul anului 1855, se reîntorseseră C. Serghiadi, I. Bălăceanu, preotul Radu Șapcă, Radu G. Golescu și N. Apolonie; în 1856 au reușit să revină în țară Ion Maiorescu, A. Cristofi, Aron Florian, C. Alexandrescu, Gr. Serurie și chiar și A. G. Golescu-Negru; pentru ca în următoarea jumătate de an să se reîntoarcă A. și Radu C. Golescu, N. Pleșoianu și apoi, în vara anului 1857, ultimii deșărați (C. A. Rosetti, C. Bolliac, frații Brătianu și Gh. Magheru)³⁶. Revenirea în țară a fruntașilor emigrației revoluționare române a avut consecințe, ducând la o intensificare a acțiunilor mișcării unioniste și la perfectarea procesului ei de organizare.

În perioada următoare încheierii tratatului de la Paris, sarcina principală pentru organizarea mișcării unioniste i-a revenit în Țara Românească lui I. I. Filipescu, de curînd întors de peste hotare și care a primit instrucțiuni repetate din partea lui C. A. Rosetti³⁷. „...Ești în grădinile publice — scria C. A. Rosetti — și cereți iscălituri, lucați pe ulițe...”³⁸. Filipescu n-a izbutit să editeze un ziar unionist — din cauza opoziției lui Știrbei — dar a organizat o serie de întruniri care au contribuit la lărgirea răspîndirii ideii unioniste³⁹. În acea vreme, dacă consulul Imperiului habsburgic îndrăznește să declare partizanilor unirii să-și scoată „din minte” toate „himerele”, adăugînd că „nu va fi unire... lucrurile vor rămîne cum sînt, în afara cîtorva reforme administrative”⁴⁰, un fost membru al emigrației revoluționare putea declara că „Unirea Principatelor este o dorință maximă și că ar fi foarte greu de a se renunța la ea fără vărsare de sînge”⁴¹. Ar mai trebui precizat că obiectivele mișcării unioniste privind nu numai unirea, ci și

³⁶ Dan Berindei, *Introducere la Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, p. X—XIII.

³⁷ V. Maciu, *op. cit.*, p. 48.

³⁸ C. D. Aricescu, *Corespondență secretă și acte inedite ale capilor revoluției române*, partea I, București, 1873, p. 42—46.

³⁹ V. Maciu, *op. cit.*, p. 48—49.

⁴⁰ Al. Cretzianu, *op. cit.*, vol. II, p. 90.

⁴¹ Cornelia C. Bodea, *Corespondență politică (1855—1859)*, București, 1964, p. 95 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III).

viitoarea formă de organizare a statului, și chiar desemnarea în fruntea sa a unui prinț străin, erau însușite de mase. Într-o corespondență din luna mai 1856 publicată de „L'Indépendance Belge” se scria în această privință rînduri semnificative : „... Unirea sub sceptrul unui suveran străin, ereditar. Aceasta este dorința generală, chiar a clasei muncitorilor care exclamă, deja, cu bucurie : Slavă domnului. Nu vom mai fi la discreția parvenitilor”⁴².

Dacă în Țara Românească mișcarea pentru unire a putut ajunge cu mult mai mare greutate la forme organizatorice și totodată să dezvolte o acțiune largă și fățișă din cauza poziției reacționare a lui Barbu Știrbei, în Moldova începînd din luna mai 1856 mișcarea pentru unire, care se bucura de sprijinul lui Grigore Ghica, a luat o amplă dezvoltare și a trecut la forme organizatorice concrete. Atît manifestările ample cît și organizarea impunîndu-se ca o necesitate în condițiile date, au avut loc o serie de întruniri în cadrul cărora mișcarea unionistă și-a clarificat poziția și s-a organizat. La 22 mai/3 iunie a fost oferit un banchet într-o vilă a lui M. Kogălniceanu căpitanului Gh. Filipescu, reîntors din prizonierat, și în cinstea aceluiași a fost dată o petrecere ostășească la Copou. două zile mai tîrziu⁴³. Sărbătorirea lui Gh. Filipescu n-a reprezentat de fapt decît pretextul pentru desfășurarea unor întruniri unioniste. La 25 mai/6 iunie 1856, 19 reprezentanți ai boierimii mari, de mijloc și mici, ca și ai burgheziei s-au întrunit apoi în via lui Petre Mavrogheni, unul dintre miniștrii lui Grigore Ghica, și au înființat „Societatea unirii”, transformată cîteva zile mai tîrziu, la 30 mai/11 iunie, în cadrul unei noi întruniri desfășurată de data aceasta în casele lui Mihai Cantacuzino-Pășcanu, într-o asociație largă. Jurnalul încheiat la sfîrșitul acestei ședințe a fost semnat de un număr de 170 de persoane în care precumpănirea o aveau de data aceasta boierimea de mijloc și cea mică, intelectualii, burghezia și razeșii și chiar unii țărani din preajma Iașilor⁴⁴.

„Societatea unirii” își fixa ca obiective „Unirea Principatelor sub un prinț străin, mai ales de o rasă latină, dintre familiile domnitoare în Europa, afară de dinastiile staturilor megieșite”, ca și „statornicirea unei capitale noi în mijlocul ambelor țări”⁴⁵. Ultima stipulație nu ținea în seamă realitățile social-economice care vor

⁴² Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională...*, Iași, 1974, p. 32, n. 116.

⁴³ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, vol. III, București, 1889, p. 497—508 (se citează : *Acte și documente*).

⁴⁴ V. Maciu, *op. cit.*, p. 56—58.

⁴⁵ *Acte și documente*, vol. III, p. 531.

impune Bucureștii — cu sprijinul chiar al unor fruntași moldoveni clarvăzători și în primul rînd al lui M. Kogălniceanu — drept capitală. „Societatea unirii“ a mai hotărît ca răspîndirea principiilor unirii să se facă prin presă, broșuri și „foi izolate“, ca și prin trimiteră de delegați în ținuturi și prin convocarea de adunări, atît la Iași cît și în provincie ⁴⁶. „Societatea unirii“ a decis să ia legătura cu unioniștii din acea țară, precum și preluarea conducerii ei de un „comitet diriguitor“ și de un secretariat ⁴⁷. Prin „Societatea unirii“ mișcarea unionistă a căpătat în Moldova o organizare legală. Prin participarea mării boierimi conservatoare programul noii societăți a fost însă limitat și nu s-a prevăzut nici o soluție în problema fundamentală a înlăturării feudalismului. Cînd, cu prilejul unei noi întruniri, s-a încercat să se ia în dezbatere problemele de reorganizare interne, s-a ajuns la tumult, ceea ce a făcut ca fruntașii radicali și liberali democrați ai mișcării unioniste să renunțe la clarificarea pozițiilor în această privință, centrîndu-și activitatea asupra problemei unirii ⁴⁸.

Încurajată de aparatul de stat, într-atîta încît funcționarii separatiști au fost înlocuiți, iar ofițerii unioniști înaintați, mișcarea unionistă a luat un deosebit avînt în întreaga țară. În ținuturi au fost răspîndite circulare mobilizatoare, iar Ghica însuși a întreprins în ultimele zile ale domniei lui, însoțit de fruntașul unionist și totodată ministrul său Costache Negri, un turneu de propagandă în sudul țării. În ținuturi s-a înregistrat o largă adeziune a tuturor claselor și păturilor sociale la ideea unirii. „... toți ne-am hotărît din suflet pentru unirea Principatelor — se arăta în actul de adeziune al locuitorilor din ținutul Bacău — și iarăși pentru unirea Principatelor! dorim această unire din sufletul nostru s-o întărim“ ⁴⁹. Manifestări similare au avut loc la Dorohoi, Piatra Neamț, Roman, Bîrlad, Focșani, Fălciu, Botoșani, Fălticeni, Tecuci etc. La toate aceste adunări s-a înregistrat o largă participare a reprezentanților tuturor claselor sociale, numărul precumpănitor fiind dat de orășeni și de săteni ⁵⁰. La începutul verii anului 1856 mișcarea pentru unire își dobîndise în Moldova „o organizație centralizată“, avea un organ de presă propriu („Steaua Dunării“) ⁵¹, ideea unionistă fiind susținută și de „Zimbrul“, și totodată beneficia de sprijinul autorităților de stat, ceea ce i-a ușurat activitatea și a înlesnit procesul de lărgire a influenței ei asupra maselor.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. IX, p. 450—451.

⁴⁸ V. Maciu, *op. cit.*, p. 57—58.

⁴⁹ *Acte și documente*, vol. III, p. 542.

⁵⁰ V. Maciu, *op. cit.*, p. 59.

⁵¹ *Ibidem*.

În vara anului 1856, cei doi domni au fost înlocuiți prin cai-macamii Teodor Balș în Moldova și Alexandru Ghica în Țara Românească, situați în general pe poziții conservatoare ori chiar reacționare. Alexandru Ghica a tolerat însă activitatea mișcării unioniste, în timp ce de data aceasta a fost instituit în Moldova un crunt regim represiv față de mișcarea pentru unire, mergându-se pînă la destituiri, arestări și maltratări. Dar mișcarea unionistă era atît de puternică, încît ea a putut face o manifestație unionistă chiar în ziua instalării caimacamului⁵². Acesta se arăta, dealtfel, șovăitor; lui Victor Place, consulul Franței, el i-a spus chiar că era un susținător al unirii, cu condiția însă ca aceasta să fie efectuată pe calea desemnării unui prinț străin⁵³. Fără a acționa într-un mod prea evident, în următoarea jumătate de an și aceasta din considerente de tactică, așteptînd să-și dezvăluie forțele în perioada alegerilor pentru Adunările ad hoc, mișcarea unionistă din Moldova și-a arătat totuși forța într-un număr de manifestări (de pildă o manifestație care a avut loc la teatru, cînd publicul a cerut intonarea „Horii Unirii“, adevărat imn al mișcării unioniste scris de Vasile Alecsandri). În această vreme, fruntașii mișcării unioniste moldovene, trecînd peste unele divergențe izvorîte din pozițiile lor diferite social-politice, au ajuns la o strînsă conlucrare în cadrul organizatoric pe care îl realizaseră în ultima parte a domniei lui Grigore Ghica. „... Am îndemnat toată lumea — scria M. Kogălniceanu lui C. A. Rosetti la 13/25 iunie — și sper să fi reușit ca fiecare să lase deoparte orice dușmănie, orice susceptibilitate, orice părere... de mîna a doua și să ne ținem hotărît și uniți sub marele și nobilul steag al Unirii“⁵⁴.

Unioniștii munteni au reușit și ei, în vara anului 1856, să dea o formă organizatorică mișcării lor prin organizarea unui comitet central de acțiune care îndruma comitetele unioniste organizate în județe⁵⁵. Deși aceste comitete au avut în general o activitate clandestină, ele au știut să îndrume masele și să contribuie la creșterea zi de zi a forței mișcării unioniste. Frămîntări ale țărănimii și manifestația publică, la care au participat sute de oameni atunci cînd în vara anului 1856 a trecut prin București comisarul Franței în Comisia de informare a puterilor garante⁵⁶, au indicat forța mișcării

⁵² Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*. București, 1959, p. 30—32 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II) : *Acte și documente*, vol. III, p. 696.

⁵³ Louis Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient, 1856—1859, d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris, 1897, p. 20.

⁵⁴ Al. Cretzianu, *op. cit.*, vol. II, p. 115.

⁵⁵ V. Maciu, *op. cit.*, p. 62, 64.

⁵⁶ *Acte și documente*, vol. III, p. 683.

pentru unire din Țara Românească. Mai merită să fie menționată strînsa conlucrare a unioniștilor munteni cu exilații revoluționari, în fruntea mișcării unioniste din Țara Românească găsimu-se de altfel foști membri ai emigrației care reușiseră să se reîntoarcă în țară (I. I. Filipescu, I. Bălăceanu, A. G. Golescu etc.), ca și contactul menținut între unioniștii munteni și cei moldoveni, în vara anului 1856 Vasile Alecsandri venind la București, iar, la sfîrșitul aceluiași an, I. I. Filipescu deplasîndu-se la Iași⁵⁷. În „L'Indépendance Belge“ se sublinia cu evidentă admirație, la 6/18 august 1856, „spectacolul oferit de o națiune, care, divizată de secole în două state distincte, vrea cu hotărîre să înlătore separația și încearcă, cu o minunată abnegație și un instinct politic foarte rar, să se unească, să fie unul și același trup, cu toată opoziția redutabilă a două mari puteri vecine“⁵⁸.

Dacă în a doua jumătate a anului 1856 mișcarea pentru unire din Principate a acționat relativ mai puțin intens, acest lucru s-a datorat în primul rînd faptului că problema Principatelor stagna pe plan internațional, nefiind încheiată elaborarea firmanului electoral în temeiul căruia trebuiau convocate Adunările ad hoc. La sfîrșitul anului 1856 și îndeosebi la începutul anului următor, împrejurările aveau să permită o intensificare și chiar o reorganizare a acțiunilor unioniste din Principate. Românii nădăjduiau în apropiata modificare a statutului internațional al Principatelor; de aceea, consulul belgian Jacques Poumay raporta la 8/20 decembrie 1856 despre «simpatia națiunii române pentru Belgia a cărei soartă și independență sînt dorite aici de toți oamenii de bine»⁵⁹.

În luna decembrie, în timp ce în Moldova, încă din septembrie, fusese suprimată presa unionistă prin suspendarea legiuirii lui Grigore Ghica, favorabilă libertății presei⁶⁰, în Țara Românească și-a reînceput apariția „Timpul“ lui Busuioceanu, care se situa pe o poziție unionistă, dar totodată slujea țelurilor politice ale caimacamului Ghica. Cîteva luni mai tîrziu, la 6/18 februarie 1857, își începea apariția organul oficios al mișcării unioniste „Concordia“, al cărui redactor a fost C. A. Crețulescu. În acest timp, îndemnînd pe unioniștii din țară la o intensificare a acțiunii lor, Dimitrie Brătianu scria lui Mihail Kogălniceanu: „Unirea! mai cu seamă strigați-o mereu, à tout propos și sans propos. Împuițați

⁵⁷ Dan Berindei, *Adunările ad hoc. Lupta pentru Unire în anii 1856—1858*, în *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 265.

⁵⁸ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 19, n. 41.

⁶⁰ Vezi pentru Moldova: N. Corivan, *Acțiunea antiunionistă în timpul căimăcămiei lui Teodor Balș*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, Iași, X (1959), fasc. 1—2.

urechile lumii. Spuneți românului că Unirea numai îl va scăpa pentru totdeauna . . .”⁶¹.

Cînd condițiile internaționale au fost asigurate, atît prin rezolvarea într-o conferință la Paris a chestiunilor în litigiu referitoare la aplicarea tratatului din martie 1856 în privința delimitării frontierelor, ori la problema retragerii trupelor austriece din Principate și a flotei engleze din Marea Neagră⁶², cît și prin definitivarea firmanului electoral⁶³, mișcarea unionistă și-a intensificat acțiunile și a trecut la o reorganizare a activității ei în vederea cîștigării bătăliei electorale ce se anunța. Unioniștii grupați în ambele țări în Partida națională, care deși eterogenă din punctul de vedere al diferitelor ei elemente componente, a reprezentat în epocă o puternică forță, au asigurat izbînda cauzei unirii.

La Iași, unioniștii — combătînd cu energie abuzurile separatiste ale regimului căimăcănesc — au format un Comitet electoral al unirii în care au apărut alături reprezentanții burgheziei, ai boierimii liberale și ai celei conservatoare moderate. În prima sa întrunire, noul comitet a fixat programul mișcării unioniste, mult amplificat față de programul „Societății unirii” din 1856. Unioniștii moldoveni își propuneau să realizeze : unirea Principatelor, obținerea neutralizării noului stat și a respectării autonomiei sale, prinț străin ereditar dintr-o familie care să nu aparțină vreunui din statele limitrofe, Obștească Adunare „care să reprezinte interesele întregii nații”, supunerea străinilor „la legile pămîntului”, „recunoașterea dreptului noului stat” de a-și întemeia relațiile comerciale potrivit cu „interesele” sale, „garanția colectivă” a puterilor europene și introducerea tuturor reformelor „în stare a ne civiliza societatea și a ne întări nația, reforme întemeiate pe principiile dreptății și egalității înaintea legii, precum și pe respectul proprietății”. Unioniștii ieșeni mai hotărâu să se pună „în strînsă înțelegere cu Partida unirii din ambele Principate, iar mai ales cu acea din ținuturile Moldovei” și „a lucra în conglăsuire cu ele”. Comitetul mai stabilea să se adune „cît se poate mai adeseori” și ca totodată hotărîrea majorității să fie obligatorie pentru comitet în discuțiile ce urmau să aibă loc în sinul său ; în sfîrșit, se mai prevedea întocmirea de „jurnaluri” asupra fiecărei ședințe⁶⁴. La 1/13 martie 1857, a fost dat publicității programul unioniștilor din

⁶¹ Al. Cretzianu, *op. cit.*, vol. II, p. 194.

⁶² *Acte și documente*, vol. III, p. 1 031—1 034.

⁶³ Vezi A. Gonța, *Firmanul electoral pentru convocarea Divanurilor ad hoc și problema Unirii Principatelor Române*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 281—296.

⁶⁴ *Acte și documente*, vol. III, p. 1 107—1 108.

Moldova, care repeta principiile stabilite de Comitetul electoral al unirii din Iași în prima sa întâlnire⁶⁵.

Comitetul electoral al unirii a avut încă de la înființarea sa o vie activitate pusă în slujba ideii unioniste; întreaga mișcare pentru Unire atît din Iași cît și din ținuturi a fost coordonată de membrii comitetului, care, totodată, s-au făcut purtătorii de cuvînt ai mișcării unioniste față de reprezentanții puterilor garante. Ei au înaintat încă în luna februarie o adresă consulilor din Iași, la care anexaseră un protest colectiv și în care cereau respectarea drepturilor stabilite prin tratatul de la Paris, căutînd să asigure desfășurarea alegerilor în condiții optime⁶⁶. La 10/22 martie, unioniștii ieșeni au avut interesanta inițiativă de a propune unirea Adunărilor ad hoc ce urmau să fie convocate; „unindu-se Divanurile ad hoc din amîndouă țările române — arătau ei — să se declare în adunare extraordinară, în virtutea dreptului de autonomie și alcătuiindu-se legea electorală, după care să se compue în viitor obșteasca adunare a țarei . . . , să se îndeletnicească apoi la reformele din lăuntru ale Statului românesc, așezînd bazele viitoarei sale Constituții“⁶⁷.

În Țara Românească, ca și în Moldova, activitatea mișcării unioniste a fost coordonată începînd din luna martie de un Comitet central al unirii, care era de fapt însuși organul de conducere al Partidei naționale muntene. La 3/15 martie 1857, după ce încă din luna precedentă avuseseră loc un număr de întruniri la care au participat reprezentanții diferitelor curente politice ale vremii, s-a desfășurat în sala Bossel o mare întrunire la care a fost aleasă o conducere unitară a mișcării unioniste. C. A. Crețulescu a fost desemnat președinte, iar ca vicepreședinți au fost aleși Gh. Costaforu și C. Bosianu, care încercaseră fără succes în perioada anterioară să-și organizeze un comitet propriu favorizat de caimacamul Ghica. Tot la 3/15 martie a fost votat programul mișcării unioniste, care repeta în patru puncte, într-un mod eliptic, programul unioniștilor moldoveni (autonomia și neutralizarea Principatelor, unirea, prinț străin, „guvern constituțional reprezentativ“ și „o singură adunare, obștească, care va fi întocmită pe bază electorală îndestul de largă, încît să reprezinte interesele generale ale populației române“. Se mai proclamau principiile de bază ale viitoarei organizări interne: „Respect la dreptul proprietății de orice natură. Egalitatea tuturor românilor înaintea legilor. Libertatea individuală și a muncii ță-

⁶⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 40—42.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 1 139—1 143.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. IV, p. 89—91.

ranului“⁶⁸. La 10/22 martie un grup de boieri conservatori, care s-au declarat de asemenea unioniști, a publicat propriul său program, a cărui analiză dezvăluie limitele poziției de clasă a alcătuitorilor, dar și cesiunile pe care acești conservatori — care se vor intitula ei înșiși mai târziu progresiști — înțelegeau să le facă. Membrii grupului însciau ca prim punct al programului lor „respectul suzeranității Înaltei Porți“. Dacă se pronunțau pentru autonomie, prinț ereditar străin, guvern reprezentativ, pentru „egalitatea românilor înaintea legilor“, ei cereau totodată ca reprezentanța națională să fie „în raport cu starea morală și materială a românilor“, iar prevederea din program referitoare la „respectul absolut al proprietății de orice natură și libertatea absolută a muncii sătenilor“ indica limpede pozițiile sociale ale alcătuitorilor acestui program, care apăreau dornici de a apropria în beneficiul clasei boierești întreaga întindere a moșiilor și de a stabili cu sătenii un regim de „învoiel“⁶⁹.

Ca și unioniștii moldoveni, și unioniștii munteni s-au pronunțat pentru strinsa conlucrare a întregii mișcări unioniste. Ei au trimis o adresă unioniștilor moldoveni, la 11/23 martie, în care au subliniat că „ideea principală, ideea care predomină în fiecare și care ne însuflețește pe toți, este aceea a Unirii cu frații noștri de peste Milcov“⁷⁰. În Țara Românească, paralel cu activitatea comitetelor electorale — mișcarea unionistă putînd să beneficieze de o mare libertate de acțiune — s-au alcătuit „diferite cluburi sau reuniuni politice — cum se arăta într-o corespondență publicată în „Daily News“ — și caimacamul este obligat să le accepte, deși cu neplăcere“⁷¹. Activitatea cluburilor s-a desfășurat în diverse centre urbane muntene ca Brăila, Buzău, Ploiești, Rîmnicu Vilcea ori Slatina, ai căror membri, după opinia Ministerului de Interne, vedeau „aplecări stravagante“⁷², ceea ce indica că poziția politică a slătinenilor nu era conformă dorințelor caimacamului Ghica. Intensitatea mișcării unioniste din ambele țări arăta în mod evident că „cea dintii și cea mai profundă dorință a Principatelor este ca să nu li se pună nici o pedică în dreptul lor de state suverane de a dispune libere despre viitoarea lor existență politică, schimbînd cea de pînă acum formă a acestei existențe și consolidîndu-se

⁶⁸ *Ibidem*, p. 50—53.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 172—181.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 104—107.

⁷¹ Cf. „L'Etoile du Danube“, nr. 30, din 17 aprilie 1857.

⁷² Dan Berindei, Apostol Stan și Eleonora Alexiu, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, p. 371.

într-un singur stat”⁷³. La 16/28 martie, unul dintre fruntașii mișcării unioniste muntene, radicalul Grigore Ioranu, prezenta „Unirea Principatelor într-un singur stat” drept „condițiunea cea mai trebuincioasă a puterii”. „Prin puterea națională — adăuga el — ni se poate chezașui libertățile. Păstrarea libertăților face viața română”⁷⁴.

Mișcarea pentru unire cuprindea din ce în ce pături mai largi. Comentînd participarea țaranilor și a micii burghezii la activitatea unui club, unul dintre fruntașii radicalilor arăta că „din partea țaranilor plugari, a meseriașilor și a comersanților români, după ce li s-a explicat programa națională, n-a fost decît un consintiment unanim la toată cuprinderea ei”⁷⁵. La 30 martie/11 aprilie 1857, Comitetul central al unirii din București a simțit necesar să publice unele lămuriri privind programul mișcării unioniste. În aceste *Deslușiri asupra celor patru baze din programa națională* se arăta că prin unire se urmărea să se dezvolte „proprietatea, comerțul, industria, profesiunile liberale și partea religioasă, cu-n cuvînt, elementele întregi de viață ale unei țări”. Ca „fundamente puternice” ale programei unioniste apăreau autonomia — în te-meiu căreia comerțul urma să capete „liberă dezvoltare” —, unirea, care urma să dea „puterea națională”, prinț străin ereditar, guvern constituțional reprezentativ și adunarea obștească „întocmită pe o bază electorală largă”⁷⁶. Tot în acele zile, cînd membrii Comisiei de informare a puterilor garante soseau la București, unioniștii le-au adresat o întîmpinare în care arătau că unirea „a fost din totdeauna tendința necesară vieții acestor două Principate” și caracterizau efectuarea ei drept „răscumpărarea cea mai glorioasă și mai legitimă a îndelungatelor suferințe cu care aceste populații luptă din timpuri străvechi”; unirea mai era înfățișată ca „o soluție politică și socială” impusă de cerințele epocii⁷⁷.

Venirea comisarilor puterilor și mai ales abuzurile și falsurile separatiste din Moldova au impulsionat puternic mișcarea pentru unire în cele două țări, ca și conducerea unioniștilor. Mișcarea unionistă, deosebit de puternică în ansamblul ei, era în același timp divizată în fracțiuni, în funcție de obiectivele interne ale acestora.

⁷³ [C. Hurmuzaki și Ioan Măiorescu], *Dezvoltarea drepturilor Principatelor moldo-române, în urma tratatului de la Paris din 30 martie 1856*, Bruxelles, 1857, apud *Acte și documente*, vol. III, p. 203, 243—244.

⁷⁴ Grigore Ioranu, *Despărțire-Unire*, în „Concordia”, nr. 11, din 16 martie 1857, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, București, 1966, p. 113.

⁷⁵ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 227.

⁷⁶ *Acte și documente*, vol. IV, p. 304—310.

⁷⁷ „Concordia”, nr. 16, din 30 martie 1857, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 114—118.

Unirea era unanim dorită, dar organizarea viitorului stat pe baze moderne provoca neînțelegeri, documentele epocii dezvăluind varietatea de opinii, ca și problemele divergente. Vara anului 1857 avea însă să constituie piatra de încercare a mișcării unioniste. Aceasta a reușit să domine Țara Românească, iar în Moldova a putut face față cu multă eficiență grosolanului fals electoral al caimacamului Vogoridi, succesorul lui Balș. Anularea alegerilor falsificate la presiunea puterilor favorabile unirii, dar îndeosebi datorită mișcării unioniste și acțiunilor ei, a arătat limpede că unirea reprezenta o cauză de neînving în împrejurările date.

Problema unirii a conferit problemei Principatelor în vara anului 1857 dimensiunile cele mai ample. Desigur, cum bine s-a spus, problema românească „n-a dobândit un caracter european ca urmare a războiului Crimeii”⁷⁸. Dar dacă în temeiul acestui eveniment, „a dobândit caracteristicile și dimensiunile sale reale ca problemă europeană”⁷⁹, neîndoind că vara anului 1857 a reprezentat momentul ei *culminant și decisiv* și desigur ea a fost, atunci, „elementul esențial al politicii europene”⁸⁰, sau cum o definea un diplomat: „chestiunea cea mai gravă și cea mai dificilă a momentului”⁸¹. Problema unirii a împărțit pe poziții opuse marile dar și micile puteri europene⁸² și este cert că în temeiul ei se ajunsese aproape la o nouă stare de război. Compromisul de la Osborne⁸³ dintre Anglia și Franța a dus la atenuarea tensiunii, deschizând în fapt, totodată, cu toate rezervele invocate și tocmai prin relativa limitare a realizării ei, un drum mai larg spre concretizarea unirii. Dacă însă adoptarea motiunilor unioniste în primăvara 1857 reprezentase un prim fapt îndeplinit de către români de care Europa trebuise să ia cunoștință⁸⁴, de data aceasta compromisul rea-

⁷⁸ Gh. Platon, *Le problème roumain dans la politique européenne dans les années de la lutte pour l'Union (1856—1859)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIV (1975), nr. 1, p. 27.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 28.

⁸¹ Pasquale Buonincontro, *L'unione dei Principati Danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856—1859)*, Napoli, 1972, p. 107.

⁸² Vezi Gh. Platon, *Reacții și atitudini în cercurile diplomatice din Constantinopol față de Unirea Principatelor*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 7, p. 1 085—1 090; idem, *Le diplomate belge Edouard Blondeel van Cuelebroeck dans les Principautés Roumaines (1856—1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI (1977), nr. 1, p. 43—66; Aurel Filimon, *Documente diplomatice belgiene despre Unirea Principatelor*, în „Revista de istorie”, XXVII (1974), nr. 1, p. 85—95.

⁸³ Vezi Andrei Oțetea, *L'accord d'Osborne (août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 4, p. 677 și urm.

⁸⁴ Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 130.

lizat n-a reprezentat numai un rezultat al jocului de forțe al marilor puteri, ci și recunoașterea unei opinii atât de puternic exprimată de o națiune în plin proces de ascensiune. Nu întâmplător, sultanul considera, potrivit unei corespondențe constantinopolitane din „L'Indépendance Belge“ că „Unirea Principatelor va antrena într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat emanciparea succesivă a tuturor provinciilor creștine care aparțin Turciei europene“⁸⁵. Opinia sa a fost confirmată la mai puțin de două decenii după Unirea Moldovei și a Țării Românești !

Noile alegeri menite a evidenția falsul electoral din luna iulie s-au desfășurat în Moldova începând de la 29 august/10 septembrie 1857 și ele au avut loc într-o atmosferă de puternic entuziasm unionist. La Huși noii deputați Costache Negri și Alexandru Ioan Cuza, fostul cîrmuitor, au fost sărbătoriți „cu muzică militară pe uliță“⁸⁶. Entuziasmul a fost general și el s-a concretizat în numărul impresionant de voturi obținut de candidații mișcării unioniste. Semnificativă a fost participarea plină de entuziasm la alegeri a sătenilor. „Vivat unirea ! — scria Scarlat Virnav lui V. Mălinescu — Amice, Ion Docan și Mihail Kogălniceanu s-au ales. Locuitorii satului meu și acei ai doftorului i-am adunat pe Piața Unirii cu soțiile lor și cu toți copilașii lor, pînă și acei din fașă, de unde au pornit cu cea mai mare pompă . . . strigînd Vivat unirea, că a înviat națiunea română, acompaniat de trăznetele puștilor și a carabinelor“⁸⁷. În urma alegerilor, în Adunarea ad hoc a Moldovei n-au pătruns decît doi deputați separatiști.

În Țara Românească, Partida națională n-a avut de înfruntat uneltiri separatiste, dar în schimb ea a trebuit să stăvilească manevrele reacționare ; „ . . . nu vă puteți închipui cum în județe . . . se agită partidele reacționare . . . — scria A. C. Golescu-Albu lui Ștefan Golescu —. Minciuni, amenințări, calomniile, promisiuni totul le folosește drept mijloc pentru a intimida pe cei slabi, a exercita o influență opresivă asupra firilor lipsite de curaj și a arunca îndoiala și teama în toate spiritele“⁸⁸. C. Bolliac scria la rîndul său, încă în primăvară, despre faptul că în Țara Românească „reacția“ avea un caracter „mai periculos“, fiind „învălită, deghizată supt

⁸⁵ Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională...*, p. 59.

⁸⁶ Dan Berindei, Apostol Stan și Eleonora Alexiu, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, p. XXXII, XXXIII, 198, 223.

⁸⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVIII, București, 1910, p. 6.

⁸⁸ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești*. Boierii Golești, vol. IV, București, 1939, p. 207.

masca patriotismului...“⁸⁹. Dar nimic nu putea stăvili entuziasmul general pentru cauza unirii, hotărîrea întregului popor de a înlătura regimul Regulamentului organic și de a-și făuri statul național modern. În luna iulie, prin revenirea ultimilor exilați revoluționari, mișcarea unionistă își văzuse conducerea întărită și radicalizată. Întimpinați cu bucurie, revoluționarii exilați preluaseră în bună măsură conducerea mișcării pentru unire și contribuiseră la succesele ei. C. A. Rosetti luase conducerea ziarului „Românul“, care, succedînd „Concordiei“ — în condițiile apariției „Stelei Dunării“ numai în ediția ei franceză, peste hotare, la Bruxelles — devenise principala tribună de luptă a Partidei naționale din Principatele Române. Alegerile desfășurate în Țara Românească cu începere de la 7/19 septembrie s-au desfășurat în aceeași atmosferă și cu aceleași rezultate ca și cele din Moldova. Numeroși deputați au întrunit unanimitatea voturilor alegătorilor. În unele locuri, alegerile s-au desfășurat prin aclamații; totodată, a fost remarcabilă maturitatea politică și hotărîrea pe care au arătat-o țaranii trimițînd în Adunarea ad hoc pe cei mai dîrzi apărători ai cauzei unirii, dar și ai cauzei țărănești. Chiar și un adversar al unirii, cum era comisarul britanic Bulwer, trebuia să scrie în acele zile lui Clarendon că „adevărul pe care trebuie să-l mărturisim nouă înșine este că aproape toți în acest principat sînt, sau spun că sînt, pentru unirea celor două Principate sub un domnitor străin“⁹⁰.

Prin alegerile pentru Adunările ad hoc poporul român încheia o etapă de seamă în lupta sa pentru făurirea statului național, căci Adunările ad hoc au fost tribunele de la înălțimea cărora românii au putut exprima în fața Europei dorințele lor legitime și să ceară satisfacerea lor. Totodată, mișcarea unionistă își dovedise în etapa pregătirii și desfășurării acestor alegeri forța, iar programul ei va fi programul pe care Adunările ad hoc îl vor adopta ca deziderat unanim al națiunii.

⁸⁹ „Buciumul“, nr. 7, din 3 mai 1857; cf. *Gîndirea social-politică despre Unire...*, p. 124.

⁹⁰ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România...*, București, 1944, p. 191.

Capitolul al III-lea

Adunările ad hoc și semnificația lor

Adunările ad hoc reprezintă un capitol aparte în istoria mișcării pentru realizarea unirii Principatelor. Ele se înscriu ca un moment memorabil atât pe plan intern, marcînd succesul deplin al mișcării unioniste, cît și pe plan extern ca emanații ale Congresului de la Paris și ca fiind destinate a exprima dezideratele poporului român din Principate *față de Europa*. Ele au oferit un rar exemplu de patriotism și abnegație națională.

Cele două adunări s-au întrunit la Iași și la București în toamna anului 1857, special constituite pentru a exprima în fața puterilor garante dorințele poporului român din Moldova și Țara Românească. Convocate ca un rezultat al divergențelor puterilor europene în legătură cu problema reorganizării Principatelor Române și îndeosebi ca o consecință a deosebirilor lor de vederi privind unirea, cele două adunări au constituit calea de exteriorizare a năzuințelor poporului român. Constituirea lor în temeiul categoriei victoriei electorale a mișcării unioniste a reprezentat dovada ăriașei popularității a cauzei unirii și totodată a confirmat autoritatea pe care o avea în acel moment această mișcare.

Expresie politică a puternicei mișcări pentru unire, Partida națională era o formație politică eterogenă care grupa înăuntrul ei reprezentanți ai tuturor claselor și păturilor sociale din Principate și reflecta prin aceasta interesele deseori diferite ale acestora. Țărani, păturile mijlocii, elemente încă firave dar active ale clasei muncitoare în formare, intelectuali, boierimea liberală și chiar boierimea moderat-conservatoare furnizau cadrele acestei partide strînse în jurul steagului luptei pentru unire, realizarea unificării celor două țări convenind tuturor. Dar Partida națională cunoștea

divergențe, uneori adânci, pe tărîm social, evidențiate deseori de evenimente în epocă. În afara conservatorilor, care — deși unii dintre ei partizani ai unei uniri „conservatoare“ — nu s-au grupat înăuntrul acestei formații politice, Partida națională cuprindea înăuntrul ei conservatori moderați și liberali de diverse nuanțe (moderați, democrați, radicali). Liberalii reprezentau îndeosebi interesele burgheziei și ale boierimii îmburghezite. Ei militau pentru organizarea statului pe baze burgheze și pentru libertățile democratice, care le conveneau, acestea fiind o „consecință necesară a liberei concurențe“¹.

Adunările ad hoc au avut sarcina de a exprima dorințele tuturor păturilor și claselor sociale din Principate în problemele reorganizării acestora. Modalitatea de desemnare a deputaților și repartitia mandatelor între diferitele categorii sociale au constituit obiectul unor ample dezbateri diplomatice. Adunările ad hoc au fost convocate în virtutea unui firman electoral a cărui elaborare a durat o jumătate de an și al cărui cuprins a fost viu discutat la Constantinopol între reprezentanții puterilor garante². Supus unor succesive modificări, asigurînd pînă la urmă dreptul de reprezentare tuturor claselor sociale, firmanul electoral a stabilit însă o repartitie nejustă a mandatelor, favorizînd clasele posedante; țărănimea, care reprezenta imensa majoritate a populației Principatelor, n-a obținut decît un singur mandat de județ, deci circa o cincime din numărul locurilor din Adunările ad hoc. Un memoriu contemporan definea firmanul electoral drept „o lege care lovește în toate interesele“ și care nu acorda decît o reprezentare iluzorie claselor apăsate³, iar Vasile Boerescu opina că în viitoarele adunări „capriciul boierilor va fi legea“⁴. Dar mișcarea unionistă antrenînd păturile cele mai largi în lupta pentru unire a accentuat activitatea politică a acestora. Deși reprezentate în Adunările ad hoc într-o proporție nejustă, masele și-au făcut neconținut simțită prezența în cursul dezbaterilor acestora, păstrînd un contact nemijlocit cu deputații și susținînd, deseori, prin manifestări, pe mandatarii situați pe poziții înaintate.

¹ K. Marx, *Burghezia și contrarevoluția*, în K. Marx — F. Engels, *Opere*, vol. 6, Edit. politică, București, 1959, p. 114.

² Vezi Alexandru I. Gonța, *Firmanul pentru convocarea Divanurilor ad hoc și problema Unirii Principatelor Române*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960.

³ Memoriu din 13 mai 1857, D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României* (se citează: *Acte și documente*), vol. IV, p. 571.

⁴ B. Boeresco, *Le firman Turc pour la convocation des Divans ad hoc dans les Principautés du Danube*, Paris, 1857, cf. *Acte și documente*, vol. III, p. 346.

Intenția puterilor garante fusese aceea ca Adunările ad hoc să fie niște simple adunări consultative prin care poporul român să-și exprime deziderate, dar frunțașii mișcării unioniste și în special cei situați pe pozițiile cele mai înaintate au înțeles să le dea o sferă mult mai amplă de acțiune. S-a căutat ca Adunările ad hoc să aibă drepturi lărgite și ca ele să nu fie simple *Divanuri* ad hoc consultative, ci *Adunări* ad hoc cu dreptul de a lua hotărâri și nu doar de a exprima deziderate⁵. Într-o scrisoare adresată lui Gh. Magheru, patriotul economist și statistician Dionisie Pop Marțian propunea ca cele două Adunări ad hoc să se unească „ca principiul exprimat să-l facă faptă“, după ce proclamaseră unirea și apoi declarându-se în permanentă — „ca constituantă“ — să încerce să obțină independența ori cel puțin reînnoirea relațiilor cu Poarta otomană în sensul ca Principatele să devină o țară „aliată“ și nu o țară „vasală“ Imperiului otoman⁶. Interesant este și memoriul adresat deputaților Adunării ad hoc de la București de un anume C. Atanasiu, care cerea ca această „Adunantă națională“ să emită decrete, să proclame unirea și „legile organice, care vor avea de efect voința națională“⁷.

Adunările ad hoc au reprezentat unul din momentele cele mai de seamă ale luptei pentru făurirea statului național român. Definind în preziua intrării lor în activitate țelurile Partidei naționale, C. A. Rosetti, le sintetiza astfel: „Unirea, stabilitatea, puterea națională, legi naționale și respectul cel mai deplin al acelor legi“⁸. Pe plan intern Adunările ad hoc au prilejuit manifestarea evidentă a coeziunii mișcării unioniste și au pus în relief forța susținătorilor unirii. Totodată, convocarea lor, campania electorală desfășurată în jurul lor, însăși activitatea lor au perfectat în amândouă țările caracterul organizat al mișcării, concretizat în activitatea Partidei naționale și a comitetelor unioniste.

Adunările ad hoc au constituit prilejul pentru intensificarea relațiilor dintre unioniștii munteni și cei moldoveni, stabilindu-se un contact neîntrerupt, schimburi de vizite și acțiuni combinate.

⁵ Vezi și Dan Berindei, *Locul istoric al Adunărilor ad hoc*, în „Studii“, XIX (1966), nr. 1, p. 23—31; de asemenea, Dimitrie A. Sturdza, *Insemnătatea Divanurilor ad hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice“, seria II, tom. XXXIII (1910—1911) și XXXIV (1911—1912).

⁶ Cornelia C. Bodea, *Correspondență politică (1855—1859)*, București, 1963, p. 318 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III).

⁷ Dan Berindei, *Introducere la Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1961, vol. I, p. XLI—XLII; vezi și p. 645 și urm.

⁸ C. A. Rosetti, *Către rumâni*, în „Românul“, nr. 13, din 21 septembrie/3 octombrie 1857, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, București, 1966, p. 141.

Dealtfel, micile deosebiri — mai mult de redactare — ale programelor unioniste din cele două țări sau unele deosebiri de tactică au fost neînsemnate față de caracterul unitar, perfect încheșat, al mișcării unioniste din Principate în ansamblu. Este semnificativ faptul că, încă la începutul activității Adunării ad hoc a Țării Românești, un mare număr de deputați au subscris sume de bani pentru a se putea stabili „un serviciu special de curieri“ prin intermediul căruia să fie ținută o legătură permanentă cu Adunarea ad hoc a Moldovei; deputații țărani au participat la subscriere și, proporțional cu averea lor, au dat mai mult decât ceilalți⁹. La rîndul lor și deputații pontazi ai Moldovei, prezenți la o primire a caimacamului, s-au manifestat hotărîți în a obține structurale îmbunătățiri a soartei lor atunci cînd unul dintre ei a spus comisarului britanic Bulwer: „mai curînd să murim decît să mai suferim ca în trecut“¹⁰. Pentru a asigura acțiunea unitară a celor două adunări, Dimitrie Brătianu s-a deplasat la Iași spre sfîrșitul lunii septembrie¹¹, unde a avut întrevederi cu fruntașii moldoveni ai mișcării pentru unire; apoi, după începerea lucrărilor Adunării ad hoc de la București, s-a menținut o neîntreruptă legătură epistolară între conducătorii Partidei naționale din cele două țări¹². Mai merită să fie semnalată adresa pe care Adunarea ad hoc a Țării Românești a trimis-o celei a Moldovei „Frați iubiți — se spunea, între altele, în acest document — d’acum fie-ne soarta cît de contrarie, unirea este făcută pentru noi. Datele de 7 și 9 octombrie sînt date memorabile pentru patria noastră. Legătura ce contractăm azi împreună am proclamat-o în fața lumii întregi și unii și alții . . .“¹³.

Dar Adunările ad hoc nu au constituit numai afirmarea categorică pe plan intern a năzuinței spre unire, ci ele au marcat totodată un evident succes al cauzei unirii pe plan extern. Această problemă a Principatelor, „așezată în fruntea problemelor supuse

⁹ „L’Etoile du Danube“, nr. 63, din 31 octombrie 1857, cf. *Acte și documente*, vol. V, p. 716.

¹⁰ Vasile Maciu, *Diplomatul C. Basily și Adunările ad hoc*, în „Studii“, XXV (1972), nr. 3, p. 498.

¹¹ „Românul“, nr. 14, din 24 septembrie/6 octombrie 1857, p. 1.

¹² Zezi și Dan Berindei, *Știri noi privind conclucrarea muntenilor și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 5—14; de asemenea, Maria Humnic, *Colaborarea dintre unioniștii moldoveni și munteni în lumina unor documente ale vremii aflate în Muzeul Unirii din Iași*, în „Cercetări istorice“, Iași, I (1970), p. 29—42.

¹³ Ședința din 9/21 noiembrie 1857, *Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 181.

diplomației“¹⁴, evolua cu toată opoziția deseori înverșunată a mai multor puteri în sensul dorit de români. „M-am lămurit — scrisese optimist, încă din luna mai 1857, Dimitrie Rallet lui Ion Ghica — că românii, fără a fi diplomați, își cunosc nu numai trebele lor însuși, dar și ale altora, mai bine decât chiar puterile ce ne vroesc binele“¹⁵. Spulberindu-se prin însușirea aproape unanimă a programului unionist calomniile Austriei habsburgice, ale Turciei otomane și în parte ale Angliei privind o pretinsă ostilitate a poporului român față de ideea unității Principatelor, a fost pregătită noua etapă a Adunărilor ad hoc. Prin aceste adunări și îndeosebi prin frământările social-politice desfășurate în perioada convocării și activității lor, Europa a fost pusă în fața unei noi exprimări categorice a năzuințelor unui popor dornic de a se consolida prin întemeierea statului național. Pretinsa ostilitate a românilor față de unire n-a mai putut fi invocată ca argument și dorința lor evidentă de unitate n-a mai putut fi contestată. „Națiunea română — declara deputatul C. Haralambie în Adunarea ad hoc de la București — conformindu-se spiritul Tractatului de la Paris, prin mandatarii săi, pe temeiul suveranității sale, fiind liberă și independentă, respectînd totodată și relațiunile ce o leagă cu Înalta Poartă, a decretat bazele reorganizării sale. Așadar, crez, domnilor, ca și Dvs., că înaltele puteri garante care au luat inițiativa într-această cauză și care au socotit folositoare unirea Principatelor, atît pentru prosperitatea poporului român, cît și pentru durabila tranchilitate a Europei, nu vor întîrzia a sancționa voința nației române“¹⁶.

Adunările ad hoc au mai fost importante nu numai pentru contribuția dată luptei pentru unire, ci și pentru aceea că au prilejuit dezbaterea unei vaste problematice legată de crearea statului național, a unei serii întregi de probleme care, în cea mai mare parte, și-au găsit rezolvarea în următoarea etapă istorică și îndeosebi în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. În măsura în care aceste „dorințe“ nu contraziceau interesele puterilor, ele au fost adoptate, cîteva luni mai tîrziu, în Convenția de la Paris din 7/19 august 1858. Dealtfel, chiar și punerea în discuție a problemelor a căror concretizare legislativă a întîrziat s-a dovedit deosebit de utilă pentru clarificarea pozițiilor și a perspectivelor de viitor.

¹⁴ L. Thouvenel, *Pages d'histoire du second empire d'après les papiers de M. Thouvenel*, Paris, 1903, p. 23.

¹⁵ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 263.

¹⁶ Discurs din 7/19 decembrie 1857; Dan Berindei, Apostol Stan și Eleonora Alexiu, *Documente privind Unirea Principatelor...*, vol. I, p. 654—655.

Adunările ad hoc s-au deschis într-un cadru festiv și cu o participare impresionantă la eveniment a maselor populare. Comentînd deschiderea Adunării ad hoc de la Iași, un corespondent al foii „L'Etoile du Danube” observa că „din zorii zilei întreaga capitală era în picioare ; săteni se grăbiseră aci venind și de la zece leghe depărtare pentru a asista la ceremonia de inaugurare a adunării și această afluență extraordinară nu înceta să înmulțească valurile grăbite ale populației orașenești”. Corespondentul mai asemuia capitala Moldovei cu „un adevărat stup în zumzet” și dădea informații privind aclamațiile prin care fusese salutată apariția deputaților situați pe poziții înaintate și îndeosebi a deputaților țărani, întîmpinați între alții, și de ostași, cu strigătul „Trăiască deputații noștri !” („Vivent nos députés !”). Același corespondent mai semnala serbările publice, iluminările, imnurile naționale cîntate în locurile publice¹⁷. La București deschiderea Adunării ad hoc a avut loc o săptămîină mai tîrziu, într-o atmosferă similară. Cu toată vremea nefavorabilă, s-a strîns în jurul adunării o mare mulțime de oameni. Iluminații, tedeumuri, fanfare în piețele publice, o bucurie unanimă au caracterizat la București, ca și la Iași, momentul de deschidere a Adunării ad hoc.

După constituire, Adunările ad hoc au trecut la alegerea birourilor lor, prezidate de drept de mitropoliți. În Moldova, C. Negri a fost ales vicepreședinte, iar locurile de secretari au fost ocupate de Anastase Panu, C. Hurmuzaki, C. Rolla, D. Rallet și P. Mavrogheni, toți membri ai conducerii mișcării unioniste¹⁸ ; din motive tactice, M. Kogălniceanu, care a fost potrivit expresiei unui contemporan „factotum” al adunării¹⁹, n-a intrat în compoziția biroului. La București, vicepreședinția a fost încredințată lui N. Goleșcu, iar secretari ai adunării au fost aleși C. A. Rosetti, Șt. Goleșcu, D. Brătianu, C. A. Crețulescu și Scarlat Turnavitu²⁰. Prin

¹⁷ „L'Etoile du Danube”, nr. 61, din 15 octombrie 1857, cf. *Acte și documente*, vol. V, p. 694—695, și *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 141—144.

¹⁸ Ședința din 4/16 octombrie 1857. *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 60—61. Unele contradicții interne au persistat între frunțași ai mișcării unioniste ; C. Hurmuzaki a încercat să obțină vicepreședinția Adunării ad hoc, ceea ce l-a determinat pe C. Negri să exclame : „Ce opoziție mi-ai făcut ! De ce nu mi-ai spus-o ieri !” (Dan Berindei, *Contribuții la istoricul Divanului ad hoc din Moldova. Protocoalele lui Baragon*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), fasc. 1—2, p. 145.

¹⁹ Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874*, București, 1943, p. 160.

²⁰ Ședința din 5/17 octombrie 1857. *Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 10—11.

compoziția sa, biroul Adunării ad hoc a Țării Românești marca o evidentă tendință liberal-radicală.

Cum era și firesc, după alegerea forurilor de conducere, fiecare Adunare ad hoc a înțeles să exprime în mod cât mai grabnic și cât mai categoric azeziunea la programul unionist. O mărturie deosebit de importantă deoarece ea provine de la un străin, ziaristul Pierre Paul Baragnon, secretar al caimacamului Vogoridi, merită să fie reținută pentru a se evidenția însemnătatea istorică a acestei zile de 7/19 octombrie 1857. Potrivit lui Baragnon, deasupra biroului Adunării ad hoc fuseseră așezate portretele lui Ștefan cel Mare, Bogdan I (de fapt Bogdan III !) și Petru Rareș, încoronate cu flori. Deputații erau „toți în ținută, cu mănuși și cravată albă sau neagră”, iar costumul național al deputaților ponțași era, după aprecierea secretarului caimacamului, „destul de corect”. Prin tribune se împărțeau versuri unioniste, iar când s-a adoptat moțiunea de mulțumiri către puterile garante, întreaga adunare se ridicase de trei ori strigînd : „Unirea ! Unirea ! Unirea !”²¹. La 7/19 octombrie, această moțiune, cea dintîi luată în dezbatere, a fost supusă Adunării ad hoc de C. Hurmuzaki susținut de M. Kogălniceanu, C. Negri, C. Rolla și D. Rallet ; prin ea se aduceau mulțumiri puterilor pentru că dăduseră posibilitate poporului român să-și exprime dorințele²². În continuare, M. Kogălniceanu a propus să se adopte punctele cuprinse în programa mișcării unioniste. El a ținut să sublinieze faptul că „dorința cea mai mare, cea mai generală, cea hrănită de toate generațiile trecute, cea care este sufletul generațiilor actuale, cea care împlinită va face fericirea generațiilor viitoare este unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească, legiuită și neapărată, pentru că în Moldova și în Valahia sîntem același popul, omogen, identic ca nici un altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeri și aceleași speranțe, aceleași trebuințe de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfîrșit, aceeași misie de împlinit”. M. Kogălniceanu a propus să se voteze o declarație prin care să se arate că Moldova era pentru autonomia țării, pentru „Unirea Principatelor într-un singur stat sub numele de România”, pentru un prinț străin ereditar, pentru neutralitatea Principatelor și pentru o putere legiuitoare „încredințată unei obștești adunări, în

²¹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 146.

²² Ședința din 7/19 octombrie 1857. *Acte și documente*, vol. VI, partea I. p. 62—63.

care să fie reprezentate toate interesele nației“²³. C. Hurmuzaki a luat numaidecît cuvîntul și a susținut propunerea lui M. Kogălniceanu. El a declarat că „Unirea Principatelor este dorința tuturor claselor“ și că „perit-a separatismul ca fumul mînat de vifor“²⁴. Singurul glas care s-a arătat potrivnic propunerii, cel al marelui

Fig. 3. — M. Kogălniceanu.

boier reacționar și separatist Alecu Balș, a rămas fără ecou, iar intervenientul s-a ales cu un răspuns aspru din partea lui M. Kogălniceanu. „Protestați contra Unirii — a declarat acesta lui Balș — O cred, Unirea este pentru țară și D-voastră nu voiți nici țară nici nație“²⁵. Dealtfel, Balș nefiind în stare a citi propriul său

²³ *Ibidem*, p. 63—68.

²⁴ *Ibidem*, p. 68—74.

²⁵ *Ibidem*, p. 77.

text, trebuise să i-l citească Hurmuzaki, care o făcuse cu „un dispreț amestecat cu batjocură“²⁶. Trecându-se la vot, 81 de deputați au votat propunerea și doar doi i s-au opus²⁷. Astfel Adunarea ad hoc a Moldovei a manifestat de la începutul activității sale hotărâta sa azeziune la cauza unirii.

Ca și la Iași, Adunarea ad hoc de la București a înțeles să abordeze neîntârziat problema unirii. La 8/20 octombrie C. A. Crețulescu a propus Adunării ad hoc o declarație și a susținut adoptarea programei unioniste, el observând totodată că țara simțea nevoia „unei prefaceri radicale a Constituției“²⁸. În ziua următoare, a fost înfățișat adunării raportul comisiei de urgență ce se constituie în ziua precedentă și prin care se propunea deputaților să voteze „nedespărțit și numai în principiu cele patru puncturi din programa națională“²⁹. „Această dorință a unirii, ce în timpii trecuți numai luminele o insuflau românilor — se scria în raportul comisiei — a devenit astăzi, prin lungile suferințe, un simțămînt tare, care domnește în inimile tuturor, fără deosebire de clasă, de vîrstă sau de sex“³⁰. După citirea raportului, adunarea s-a ridicat și a strigat „Să trăiască Unirea“, „Să trăiască România“, „Să trăiască puterile garante“³¹. După un discurs al lui Grigore Ioranu, care a spus, între altele, că „naționalitatea nu este numai binele prea înalt al unui popor, ci și izvorul nesecabil al fericirii din întru“³², Adunarea ad hoc a adoptat raportul în unanimitate, urmînd că dorințele exprimate succint să fie dezvoltate într-un memorandum mai larg³³. În vederea alcătuirii acestui document, adunarea și-a întrerupt lucrările pînă la 25 octombrie/6 noiembrie, cînd au început dezbaterile legate de acest „Act dezvoltător votului Adunării ad hoc de la 9/21 octombrie anul 1857“. Deși deputații înaintați au făcut concesii deputaților conservatori și conservatori moderați și nu s-au asociat unei întîmpinări prezentată de deputatul țaran Lupescu, totuși ei nu au obținut de data aceasta un vot unanim. În orice caz și în acest memorandum Adunarea ad hoc a Țării Românești proclama încă o dată că „Unirea este cea mai vie dorință a națiunii“³⁴.

²⁶ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 147.

²⁷ *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 79.

²⁸ *Ibidem*, partea a II-a, p. 28.

²⁹ *Ibidem*, p. 32.

³⁰ *Ibidem*, p. 33.

³¹ *Ibidem*, p. 34.

³² *Ibidem*, p. 38.

³³ *Ibidem*, p. 43—44.

³⁴ *Ibidem*, p. 58.

Potrivit intențiilor puterilor garante, Adunările ad hoc trebuiau să exprime dorințele poporului român din cele două țări privind reorganizarea lor sub toate aspectele. Dacă în Moldova Adunarea ad hoc a luat în dezbatere probleme privind reorganizarea internă, adunarea de la București a refuzat să dezbată astfel de probleme, deputații înaintați apreciind că în prealabil puterile trebuiau să accepte voturile celor două adunări din 7/19 și 9/21 octombrie 1857. Ei susțineau că poporul român voia „să pășească în reformele dinăuntru“ numai „rezimîndu-se pe dreptul său de autonomie“ și deci românii trebuiau „să aștepte înainte de a păși cu lucrările lor pînă cînd Europa îi va garanta dreptul său de viață“³⁵ — sau cum spunea un deputat „înainte de a se hotări soarta celor patru punte“³⁶. La dorința de a salva autonomia, se mai adăuga însă fără îndoială și aceea de a nu afecta coeziunea mișcării unioniste prin dezbaterile unor probleme în care opiniile, se știa dinainte, urmau să fie divergente și chiar profund divergente. Încă un motiv era și acela că acești deputați își dădeau seama că se găseau în minoritate și în consecință nu voiau dezbaterile acestor probleme decît într-o adunare viitoare, în care raportul de forțe să le fie favorabil.

Este sigur că deputații înaintați din amîndouă țările erau de parte de a privi cu ostilitate o multilaterală reorganizare social-politică și administrativă a statului național pentru a căruia formare ei acționau. Exprimînd această poziție, Vasile Mălinescu declara deputaților din Adunarea ad hoc a Moldovei: „Dorind a fi mai tari, ați cerut Unirea cu frații munteni; dorind a avea o mai mare statornicire și orînduială mai bună, ați cerut un principe străin moștenitor, dorind ca legiuirea să fie potrivită trebuințelor și intereselor întregii nații, ați cerut ca legile să se facă de către o obștească adunare. Atît încă nu-i destul. Trebuie să mergeți mai departe. Trebuie să dați viață noului stat român ce voiți a înființa. Iar viață atunci îi veți da, cînd veți primi principii mari și drepte la reorganizarea sa“³⁷. Aceeași dorință de fundamentală schimbare a exprimat-o în ultima lună de activitate a Adunării ad hoc a Țării Românești și deputatul Constantin Haralambie, care și-a dezvăluit „speranțele... asupra viitorului națiunii române“, ce-i apărea „sub cele mai frumoase culori“, întemeiate „pe drepturile popoului român, drepturi incontestabile și neprescriptibile“. Haralambie folosea totodată prilejul pentru a-și exprima credința

³⁵ Dan Berindei, Apostol Stan, Eleonora Alexiu, *op. cit.*, vol. I, p. 630—631.

³⁶ *Ibidem*, p. 633.

³⁷ Ședința din 29 octombrie/10 noiembrie 1857; *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 134.

că „timpul de conquisțe brutale au încetat“, că „inteligența omului nu mai lînchezeste în pasivitate și inerție“ și că „progresul și civilizarea sînt singurele legi ce dirijă mersul omenirii“³⁸.

Cele două ședințe ale Adunărilor ad hoc în care fusese adoptat programul unionist dezvoltaseră limpede dorința unanimă a românilor privind realizarea statului național. „Nu mai încapă nici un fel de discuție în privința rezultatelor dezbaterilor Divanurilor — se nota într-un ziar francez — totul este clar și neechivoc“³⁹. Dar această dorință unanimă n-a pus capăt contradicțiilor acute existente între diferitele clase și categorii sociale (respectiv grupările politice ce le reprezentau) susținătoare ale unirii, care o dată exprimată voința națională a unității statale au apărut și mai evidente. Este însă drept că înșiși deputații cei mai înaintați, ținînd seama de situația externă existentă și de faptul că hotărîrile și chiar dezbaterile Adunărilor ad hoc puteau influența, într-un sens sau altul, puterile garante în deciziile lor finale privind Principatele Române, s-au străduit să limiteze ciocnirile politice interne, evitînd chiar, în Țara Românească, luarea în discuție a unor probleme „delicate“.

Ceea ce s-a petrecut în interior după exprimarea dorinței realizării statului național a avut însă repercusiuni și în afară. Este caracteristică în această privință schimbarea de atitudine a lui Basily, reprezentantul Rusiei țariste în Comisia de informare a puterilor, care, așa cum s-a mai remarcat, privea evenimentele „prin prisma intereselor țarismului“⁴⁰ și care, îndeosebi în ultimele luni ale anului 1857, a luat poziție împotriva principalilor purtători de cuvînt ai mișcării unioniste calificați de el „anarhiști“ și „revoluționari“⁴¹. El se temea să vadă partidul „anarhic“ năvălînd în adunare și privea cu evidentă îngrijorare „exaltații“; a mers chiar pînă acolo încît a propus colegilor săi o limitare a atribuțiilor și activității adunărilor⁴². În presa europeană, ca și în unele rapoarte diplomatice, au apărut, tot în aceste luni, materiale care reflectau „îngrijorări“ similare. Încă de la <28 septembrie>/10 octombrie J. Jooris, ministrul Belgiei la Constantinopol, raporta despre unioniștii români, despre „periculoasele principii reformatoare“ profesate de ei, el considerînd că ei urmăreau să constituie „un mare

³⁸ Dan Berindei, Apostol Stan, Eleonora Alexiu, *op. cit.*, vol. I, p. 653—655.

³⁹ Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională 1855—1859. Ecouri în presa europeană*, Iași, 1974, p. 40.

⁴⁰ V. N. Vinogradov, *Rossia i obedinenie Rumânskikh Kneajestv*, Moscova, 1961, p. 107.

⁴¹ Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 495, 496.

⁴² *Ibidem*, p. 501, 503, 504.

imperiu daco-român“⁴³. Două săptămîni mai tîrziu „Le Journal de Francfort“ avea să califice cele două Adunări ad hoc ca fiind „republican-democrate, socialiste și comuniste chiar“⁴⁴. Exploatînd această agitație, organe ale presei austriece aveau să considere evenimentele din Principatele Române drept preludiul unei revoluții și chiar să se pronunțe pentru o intervenție militară otomană, în timp ce la Constantinopol un corespondent, a cărui relatare este reprodusă la <10>/22 noiembrie 1857 în „Messenger du Midi“, să arate și mai alarmat : „Scînteia plecată din Principate — considera el — ar putea să aprindă un nou război care, de această dată, ar fi un război al naționalităților, în care Turcia, cu siguranță, nu s-ar simți bine în fața a 10 milioane de creștini, pe care-i ține sub stăpînire în Europa“⁴⁵. În aceste condiții, poate fi înțeleasă „rezerva“ pe care uneori o manifestă fruntașii radicali ai luptei pentru unire.

Adunarea ad hoc a Țării Românești nu a dezbătut probleme de reorganizare internă, dar problematica în sine a dominat întreaga activitate a adunării, în tot cursul ființării ei. Dacă în perioada inițială, minoritatea liberal-radicală, în strînsă conlucrare cu deputații țărani, a reușit să domine lucrările Adunării ad hoc, impunînd, între altele, alegerea unui birou liberal-radical, după ce a fost adoptat „în principiu“ programul unionist, divergențele și-au făcut loc și unitatea Partidei naționale a fost afectată, deputații conservator-moderați și liberal-moderați deplasîndu-și voturile, în mai multe rînduri, spre dreapta și nesfiindu-se de a se alia cu puținii deputați conservatori. Teama că va fi adoptată o hotărîre prea „radicală“ în problema agrară, care le-ar fi lezat interesele, stătea la baza acestei atitudini. După ce programul unionist fusese votat, centrul nu mai înțelegea să urmeze stînga Adunării ad hoc în intențiile ei de a lua în dezbateri, în viitor, unele din problemele interne. De aceea, cînd o comisie, dominată încă de reprezentanți ai stîngii, a cerut să se adopte hotărîrea de a nu se intra „deocamdată în alte lucrări“, majoritatea s-a opus și a trecut la alegerea unei noi comisii care a întocmit o hotărîre potrivită concepțiilor centrului și dreptei Adunării ad hoc. În jurul problemei prorogării și a dezbaterii problemelor interne au avut loc înverșunate discuții, iar raportul celei de-a doua comisii a fost adoptat cu 39 de voturi împotriva a 37, ultimele fiind voturile deputaților țărani și ale deputaților înaintați. Respingînd orice încercare a stîngii de a prelungi lucrările Adunării ad hoc, deputații moderați

⁴³ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 63, n. 235.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 41, n. 156.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 67.

și conservatori au pierdut totuși în ultimele ședințe pozițiile majoritare, ceea ce a îngăduit stîngii să facă să fie adoptată — cu 42 de voturi contra 38 — o propunere prin care se hotăra ca lucrările să fie prorogate pînă la 20 ianuarie/1 februarie 1858, respingîndu-se propunerea conservatoare pentru o prorogare nelimitată⁴⁶. Deși problematica internă n-a intrat în dezbaterea Adunării ad hoc muntene, lucrările acesteia și îndeosebi ascuțitele divergențe reflectate în discuții dovedeau îndeajuns acuitatea acestei chestiuni.

În Moldova Adunarea ad hoc a dezbătut în mod direct probleme de organizare internă⁴⁷. La 10/22 octombrie D. Rallet a propus alcătuirea unei comisii care „să comunice Adunării un proiect al propunerilor care i se vor părea cele mai importante în privirea interesului general“, după adoptarea lor propunerile urmînd să fie prezentate Comisiei de informare „ca bază a viitoarei organizații a Principatelor“⁴⁸. La 15/27 octombrie, comisia a prezentat șirul chestiunilor generale ce trebuiau luate în dezbateră⁴⁹. Adunarea ad hoc a Moldovei a discutat probleme variate: organizarea puterii armate, accesibilitatea generală în funcțiile publice, așezarea generală a contribuțiilor, egalitatea înaintea legii, respectarea domiciliului și a libertății individuale, responsabilitatea ministerială, libertatea cultelor, neatîrnarea Bisericii Moldovei față de Patriarhia din Constantinopol, separarea puterii legislative de cea executivă, „sloboda întemeiere a legămintelor comerciale ale Principatelor“, inamovibilitatea judecătorilor etc. În noiembrie, la propunerea lui M. Kogălniceanu, a fost adoptat un nou șir de chestiuni generale, dezbătîndu-se cu acest prilej problema obligațiilor financiare față de Poartă, emanciparea orașelor, constituirea comunelor, și formarea, în viitor, a adunărilor legiuitoare⁵⁰. Dacă pentru majoritatea problemelor dezbătute — și care toate se legau de procesul de constituire a statului național — au fost adoptate hotărîri cu unanimitatea sau cu o mare majoritate de voturi, într-o singură problemă majoritatea a fost ceva mai mică și anume aceea prin care se stabilea ca în viitor Adunările legiuitoare să fie formate „pe baze îndestul de largi și potrivite cu gra-

⁴⁶ Vezi detalii la Dan Berindei, *Introducere la Documente privind Unirea Principatelor...*, vol. I, p. XLI—XLIV. Vezi și Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterile Divanului ad hoc și a adunărilor Țării Românești (1857—1861)*, în „Studii“, XI (1956), nr. 1, p. 29—52.

⁴⁷ Vezi Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, X (1959), fasc. 1—2, p. 1—35; Dan Berindei, *Rolul istoric al Adunărilor ad hoc*, în „Studii“, XIX (1966), nr. 1, p. 23—31.

⁴⁸ *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 82—84.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 87—88.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 267.

dul culturii și aleasă încît în ea să fie reprezentate toate marile interese ale nației“. Această „dorință“ a fost votată de 41 de deputați, 23 s-au abținut și patru au votat contra⁵¹; abținerile și voturile negative oglindeau pozițiile centrului și ale dreptei, cărora nu le convenea lărgirea bazei electorale. Dezbaterea în ansamblu a problematicei variate privind reorganizarea Principatelor a constituit un fapt pozitiv, mai ales că hotărîrile s-au luat nu numai pentru Moldova, ci și pentru Țara Românească. Este de observat, de altfel, că deputații înaintați de la București s-au arătat dispuși să accepte hotărîrile Adunării ad hoc de la Iași. „Noi sîntem mulțumiți de lucrările voastre — scria Ștefan Golecu unui moldovean — și dacă puterile binevoitoare vor stăruî în hotărîrea lor arbitrară și antilogică de a face ele o Constituție și a ne-o trimite prin un hatcherif, noi am fi foarte fericiți cînd ele ar primi drept bazele fundamentale ale Constituției, cele propuse de voi“⁵².

Deputații țărani au susținut în amîndouă Adunările ad hoc programul unionist, dar totodată ei erau reprezentanți ai unei clase care-și cerea împlinirea legitîmelor ei năzuinți. „Nu, țărănimea vorbea de Unire — arăta în 1861 Kogălniceanu —, însă Unirea însemna în gura sa ceva mai mult decît singura întrunire a Principatelor“⁵³. În consecință, deputații țărani din Moldova au alcătuit — cu sprijinul probabil al unor deputați ori unor intelectuali înaintați din afara clasei lor — o petiție prin care au cerut într-o formă zguduitoare și cu argumente ce cu greu puteau fi respinse, rezolvarea multilateralelor aspecte ale problemei țărănești. Declărînd că doreau „ca tot poporul român să se înfrățească și să trăiască în pace și în liniște pe pămîntul strămoșesc al României, pentru mărirea și fericirea neamului“, deputații țărani relevau toate greutățile și abuzurile cărora ei trebuiseră să le facă față, după cum subliniau faptul că întregul stat se rezemase din punct de vedere economic pe munca și străduințele țărănimii. În concluzie, se cerea în petiție „ca pe viitorime săteanul să fie și el pus în rîndul oamenilor, să nu mai fie ca pînă acum asămăluit cu dobitoacele necuvîntătoare“, ca bătaia, belicurile, havalele, birul pe cap să fie „oborîte“. Dar „dorința cea mai mare“ pe care o exprimau sătenii era „căderea boerescului“, adică a clăcii și totodată impro-

⁵¹ *Ibidem*, p. 299—300.

⁵² Scrisoare din 25 octombrie/6 noiembrie 1857; Dan Berindei, *Știri noi privind conlucrarea muntenilor și moldovenilor...*, p. 12.

⁵³ *Procesele verbale ale Adunării electivă din Moldova. Sesiunea 1860—1861*, p. 302; N. Adăniloae, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 225—280; Gh. Platon, *Frămîntări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, loc. cit., p. 297—336 și anexe.

prietărirea lor „pînă la acoperirea a două treimi din moșie“⁵⁴. Redactată la 26 octombrie/7 noiembrie, prezentată la 9/21 noiembrie, petiția a intrat în dezbaterile Adunării abia la 18/30 decembrie. Ea a prilejuit discuții furtunoase și a arătat profunde divergențe existente în ceea ce privea rezolvarea uneia din problemele fundamentale ale noului stat național preconizat. Majoritatea comitetului proprietarilor mari s-a pronunțat împotriva petiției, vorbind de așa-zisele „tendințe comunistice“ ale propunerilor sătenilor. Deși ea a admis încetarea abuzurilor și satisfacerea doleanțelor țărănimii, chiar și „căderea boierescului“, s-a opus în schimb cu vehemență împroprietării și a apreciat pretenția justificată a țăranilor drept „întirea cea mai vederată de a lovi proprietatea“; se accepta doar ca țăranul să devină proprietar „prin bună înțelegere cu proprietarii pe ale căror moșii locuiesc“⁵⁵. Minoritatea comitetului marilor proprietari — în frunte cu M. Kogălniceanu — a propus desființarea clăcii și statornicirea unor relații agrare „definitive“ de către viitoarea Adunare legiuitoare, fără a-și fixa însă o poziție precisă în chestiunea împroprietării⁵⁶. Majoritatea comitetului proprietarilor mici a propus ca sătenii să utilizeze ca emfiteoți ceea ce aveau în stăpînire, iar C. Hurmuzaki cerea ca relațiile dintre cele două părți să fie rezolvate prin bună înțelegere în cursul celor doi ani următori. Pe o poziție aproape similară cu cea a țăranilor, s-a aflat un grup de deputați înaintați în frunte cu V. Mălinescu, care a cerut răscumpărarea boierescului și împroprietărirea sătenilor cu ceea ce legea în vigoare le dădea în folosință. O altă propunere au făcut-o C. Negri și mai mulți deputați țărani privind o vînzare a pămînturilor către săteni. Pînă la urmă, date fiind ascuțitele divergențe dezvăluite de discuții și șansele reduse de a se adopta o „dorință“ care să corespundă năzuințelor țărănimii, atît A. Panu cît și M. Kogălniceanu, deși partizani ai împroprietării, au cerut amînarea rezolvării și chiar a discutării problemei. Cu toate acestea, propunerile diverse au fost supuse votului și toate au fost respinse cu o majoritate mai mare sau mai mică; propunerea deputaților țărani a fost respinsă cu 44 de voturi, votînd pentru ea 25 deputați, între care și V. Mălinescu⁵⁷.

În Țara Românească deputații țărani n-au adus în discuție în mod direct problema agrară, dar ei au cerut ca în Adunările

⁵⁴ *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 342—346. Pentru problema țărănească în această perioadă vezi și N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 79—107.

⁵⁵ *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 349—359.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 359—361.

⁵⁷ Pentru toate vezi N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 84—100

legiuitoare următoare, în care această problemă urma să fie neapărat dezbătută, participarea țăranilor să fie asigurată. În acest sens, G. Lupescu a făcut o primă intervenție în numele țăranilor la 1/13 noiembrie și a afirmat că „legile nu mai erau făcute de toate stările... și numai de o seamă de boieri“, care, spunea tot el, nu cunoșteau în suficientă măsură „dorințele și păsurile țărănimii“. G. Lupescu cerea ca Adunarea legiuitoare următoare să fie alcătuită „de înfățișători luați din toate stările de oameni ai țării“⁵⁸. Liberalii radicali au sprijinit inițial propunerea, dar când centrul și dreapta adunării i s-au opus cu vehemență, ei n-au mai susținut pe G. Lupescu, determinând chiar pe ceilalți deputați țărani la abandonarea amendamentului, aceasta întrucât sperau ca astfel să păstreze unanimitatea voturilor Adunării ad hoc și în privința adoptării „actului dezvoltător“. După votarea acestui document, fără să se fi reușit să se obțină un vot unanim, divergențele dintre stînga și dreapta au devenit ascuțite și deputații țărani n-au vrut ca lucrările să se încheie fără ca ei să-și mai afirme încă o dată răspicat dorințele. În consecință, la 7/19 decembrie s-a produs o nouă intervenție a tuturor deputaților țărani — cu excepția lui G. Lupescu — redactată de data aceasta de Tănase Constantin în care, după ce se amintea de „nemărginitul și durerosul șir de sugrumătoare suferințe“ ale țăranimii, se proclama „dreptul de netăgăduit d-a lua parte la viitoarele adunări, care vor face Constituția țării și legiuirile din năuntru“⁵⁹.

Deși problema țărănească a stat la baza divergențelor adînci care au împărțit pe țărîm social membrii celor două Adunări ad hoc, dezbaterile ei a fost pozitivă, deoarece a clarificat pozițiile. De asemenea, această dezbateri, chiar și în forma indirectă a dorințelor exprimate de deputații țărani munteni, a impus ca în Convenția de la Paris să se introducă recomandarea de a se soluționa problema agrară și totodată a obligat clasele dominante s-o ia pe aceasta îndeaproape considerare. Poziția țăranilor a fost deosebit de semnificativă. Susținători ardenți ai unirii, ei n-au abandonat întru nimic pozițiile și revendicările lor legitime și au luptat ca unirea să nu fie trunchiată de aspectele ei sociale și de a nu fi prin aceasta un act pe jumătate înfăptuit. „...să stee omul domnitor pi casa lui“ sintetiza deputatul țăran Ion Roată dorințele clasei sale⁶⁰. Faptul că deputații țărani și-au apărat pozițiile cu o ne-

⁵⁸ *Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 84 și urm.

⁵⁹ Dan Berindei, Apostol Stan, Eleonora Alexiu, *op. cit.*, vol. I, p. 657—659.

⁶⁰ Dan Berindei, *Cîteva știri noi cu privire la Ion Roată*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, Iași, IX (1958), p. 154.

obișnuită dirzenie se datorește legăturii pe care ei au păstrat-o cu alegătorii lor, cu întreaga masă a țărănimii. Semnificativ declara într-un document unul dintre deputații țărani din Moldova, justificând legătura sa cu delegații țăranilor din ținutul său : „să mă sfătuesc cu ei ca să nu greșesc, să li dau lămurire despre cele ce s-au lucrat în Divan...”⁶¹.

Înainte de a-și încheia lucrările, în luna decembrie, Adunarea ad hoc a Moldovei a votat o moțiune prin care se stabilea ca după acceptarea de către puteri a unirii, cele două Adunări ad hoc să se întrunească laolaltă pentru a vota legea electorală⁶². Desigur că în intențiile deputaților înaintați din cele două adunări, îndeosebi a celor din Țara Românească, a stat planul unei prelungiri a activității lor ; votul pentru prorogarea lucrărilor adunării de la București, ca și votul referitor la întocmirea legii electorale a Adunării ad hoc a Moldovei erau în această privință semnificative. Dar intențiile patrioților români nu au putut fi realizate, deoarece, potrivit dorinței și îndemnurilor boierimii reacționare, un firman turcesc punea capăt existenței fiecăreia dintre cele două adunări⁶³, problema unirii și a viitoarei organizări a Principatelor trecând din nou în discuția diplomației europene.

În perspectiva istoriei Adunările ad hoc apar ca avînd o multilaterală însemnătate. Ele au fost departe de a fi simple adunări consultative, deoarece de la primele lor lucrări s-au transformat în tribune de la înălțimea cărora reprezentanții poporului român au exprimat în mod răspicat năzuințele acestuia. Prin activitatea lor, ca și prin agitația electorală pe care a provocat-o în mod firesc convocarea lor, cauza unirii s-a consolidat în Principatele Române, iar, pe plan extern, puterile au putut să constate în urma susținerii aproape unanime în cele două adunări a programului unionist. imensa popularitate ce o avea ideea unirii, atît în Moldova cît și în Țara Românească. Adunările ad hoc au fost și locul unde s-au putut înfrunta opiniile reprezentanților diferitelor clase și pături sociale și s-au putut exprima năzuințele aproape generale pentru structurala modernizare a statului național unitar ce urma să fie creat. Acut divergentă s-a dovedit chestiunea agrară care a stat la baza împărțirii membrilor adunărilor în două grupări opuse. În ansamblu, Adunările ad hoc au dat prilej pentru exprimarea și consemnarea pozițiilor și opiniilor din epocă. Ele au reprezentat, totodată, una din cele mai strălucite afirmări ale poporului român în lupta sa pentru unitatea națională.

⁶¹ Dan Berindei, Apostol Stan, Eleonora Alexiu, *op. cit.*, vol. I, p. 252.

⁶² *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 1 009—1 010.

⁶³ *Ibidem*, vol. VII, p. 45—46, 52.

După ce cele două Adunări ad hoc au fost dizolvate de Poartă, ceea ce a provocat un protest din partea unora dintre deputații munteni⁶⁴, Comisia de informare a puterilor garante a trecut la întocmirea actelor pe care era însărcinată a le prezenta Conferinței ce urma să se întrunească la Paris, în conformitate cu hotărârile Congresului din 1856. Ea a folosit dezbaterile celor două Adunări ad hoc, la care a adăugat propria-i documentație — dar aci din nou s-au vădit pozițiile divergente! — și a întocmit un amplu raport⁶⁵. La 26 martie/7 aprilie 1858, raportul a fost acceptat de plenum comisiei, o săptămână mai târziu comisarii semnându-l⁶⁶. Raportul prezenta pe larg, în partea sa inițială, „dorințele” exprimate de cele două Adunări ad hoc, analiza implicând și observații făcute de unii sau alții dintre comisari⁶⁷; în partea a doua, comisia încerca să prezinte rezultatele propriilor sale constatări în diferitele ramuri de activitate, la care comisarii adăugau din nou sugestiile și propunerile lor deseori divergente. În încheiere, Comisia de informare indica reformele asupra cărora se întrunise un consens unanim: abolirea privilegiilor și egalitatea în fața impozitului și a legii, revizuirea relațiilor agrare, dezvoltarea instituțiilor municipale, reorganizarea Ministerului de Interne, separarea mai completă a puterii judiciare de cea executivă și introducerea graduală a inamovibilității magistraturii, îmbunătățirea învățământului și crearea unui învățământ universitar, dezvoltarea căilor de comunicații și simplificarea sistemului financiar⁶⁸.

Prin Comisia de informare se încheia o nouă etapă în procesul de constituire a statului modern român. Prin această comisie Europa a luat un contact direct cu realitățile din Principate și membrii ei au fost cei dintâi care au arătat că Principatele Române nu reprezentau un simplu cîmp de experiență, unde puterile își puteau aplica „soluțiile”, ci că ele reprezentau un organism viu și hotărît nu numai a-și exprima, ci și a-și susține propriile revendicări. Totodată, important a fost și faptul că necesitatea reorganizării temeinice a fost acceptată de toți reprezentanții puterilor, care prin analiza de detaliu au sugerat și unele remedieri concrete.

La 10/22 mai 1856 s-au deschis la Paris lucrările conferinței căreia îi revenea sarcina, în conformitate cu prevederile tratatului

⁶⁴ *Ibidem*, vol. VI, partea a II-a, p. 550.

⁶⁵ Interesantă — dar evident fără o urmare concretă! — a fost discuția referitoare la încercarea pe care a făcut-o comisia pentru a obține versiunile „originale” ale capitulațiilor acordate de Poartă țarilor române (*Ibidem*, p. 541 și urm.).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 558.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 559 și urm.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 672.

din 1856, de a elabora o convenție privind organizarea „definitivă” a Principatelor. Lucrările conferinței s-au prelungit pînă la mijlocul lunii august⁶⁹. În prima ședință, Walewski, președintele reuniunii și reprezentant al Franței, a propus din nou unirea Principatelor. Propunerea era în bună măsură formală, deși este improbabil ca la Osborne Franța să fi „jertfit unirea românilor în numele prieteniei britanice”⁷⁰. Dar sigur este că Franța acceptase o amîinare și cel puțin, în prima etapă, renunțase de a mai acționa pentru o unire a Principatelor sub un prinț străin. Dacă reprezentanții puterilor garante „unioniste” și-au dat acordul la propunerea lui Walewski, în schimb, cei ai Porții și ai Imperiului habsburgic s-au opus. Atunci, Cowley, reprezentantul britanic, a sugerat adoptarea unei soluții de compromis. În „spiritul de la Osborne”, Walewski, reluînd cuvîntul, a acceptat sugestia, exprimîndu-și speranța „că toate puterile doresc să găsească un teren unde să se poată înțîlni”⁷¹. Ușurința acceptării sugestiei britanice de către Franța pare a sugera o prealabilă înțelegere.

O lungă dezbateră a fost consacrată apoi modalității de lucru a conferinței, toți reprezentanții acceptînd, pînă la urmă, ca baza de discuție să fie un document-sinteză elaborat de diplomații francezi și nu textul însuși al Regulamentului organic. Cel ce a complicat discuțiile prin constanta opoziție la orice stipulație „unionistă” a fost Hübner, reprezentantul Imperiului habsburgic. El a făcut greutăți în privința acceptării denumirii de Principate Unite, în chestiunea constituirii Comisiei centrale comune celor două țări, în problema steagului etc. Cu toate că, în mai multe rînduri, Hübner a declarat neconforme realelor tendințe ale populației din Principate dorințele exprimate de cele două Adunări ad hoc în problema fundamentală a unirii, este evident că reprezentantul Imperiului habsburgic, ca și cel al Porții otomane, știau că adevărul era altul. De aceea, opoziția lor nu a avut un caracter prea categoric și în cursul discuțiilor ei au acceptat stipulații cu un cert sens „unionist” în schimbul menținerii — prin consensul puterilor favorabile unirii — unei separații politico-administrative, al cărei caracter efemer îl indicau înseși unele stipulații ale convenției pe care conferința a elaborat-o și a acceptat-o prin unanimitatea participanților ei. Aceeași tendință de înțelegere între

⁶⁹ *Acte și documente*, vol. VII, p. 266—316. Vezi și N. Corivan, *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines à l'époque de la conférence de Paris (1858)*, în *Nouvelles Études d'Histoire*, vol. II, București, 1960, p. 379—390.

⁷⁰ Barbara Jelavich, *Russia and the Romanian National Cause, 1858—1859*, Indiana Univ., 1959, p. 16.

⁷¹ *Acte și documente*, vol. VII, p. 269.

puteri, de data aceasta în dauna intereselor celor două țări, s-a vădit și atunci când nu s-a dat curs propunerii lui Kiselev, reprezentant al Rusiei, care a sugerat desființarea jurisdicției consulare, ceea ce nu convenea majorității puterilor⁷². Comentînd lucrările Conferinței de la Paris, Rallet remarca, încă în timpul desfășurării ei, că „o putere ne dă, ca și Siamului, doi domnitori și un singur senat, cu alte cuvinte, o confuzie fără unitate administrativă ; alta vrea ca provizoratul să se prelungească și ca noi să rămînem într-o stare de lucruri care se aseamănă suplicului din antichitate, care consta în a lega un om viu de un cadavru...”⁷³.

Convenția de la Paris, prototip de act heteroclit, încununînd activitatea diplomatică dusă timp de o jumătate de deceniu în jurul problemei Principatelor, conținea dispoziții înaintate, pe lângă altele retrograde. În problema fundamentală a unirii ea mergea pe o linie de compromis. Este însă sigur că stipulațiile n-au fost numai concluzii ale discuțiilor din culisele diplomatice europene, ci că ele au rezultat, în mare măsură, din însăși largă acțiune desfășurată de poporul român și de reprezentanții săi. Pasivitatea din partea acestor factori s-ar fi tradus, neîndoielnic, într-un conținut cu totul diferit al convenției, care ar fi avut trăsături reacționare mai accentuate. De asemenea, conținutul „unionist” al înțelegerii apare, în bună măsură, ca o concesie făcută populației din Principate și deci ca o victorie a acesteia, dorințelor căreia, vrînd nevrînd, au trebuit să-i dea curs măcar parțial și reprezentantul Imperiului habsburgic și cel al Porții otomane.

Convenția întărea și dezvoltă articolele din tratatul din 1856 referitoare la Țara Românească și Moldova și, în același timp, adopta unele stipulații noi, rezultate din constatările Comisiei de informare sau impuse de cursul împrejurărilor din Principate, de lupta însăși a poporului român. Menținute sub suzeranitatea Porții și puse sub „garanția colectivă a puterilor contractante”, Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești urmau „să se administreze liber și în afara oricărei ingerințe a Înaltei Porți”, sub conducerea — fiecare ! — unui domn, care trebuia să guverneze cu concursul miniștrilor numiți de el. Puterea legislativă urma să fie exercitată în mod colectiv de domn, de Adunarea electivă și de Comisia centrală. Puterile judiciare urma să i se asigure o neafirmare, aplicîndu-se „progresiv” și inamovibilitatea magistraturii. Importante erau stipulațiile referitoare la domn care, „ales pe

⁷² *Ibidem*, p. 295 și urm. ; vezi și Mircea Malița, *A Century of political and diplomatic action for the abolition of the consular jurisdiction in Romania*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VI (1967), nr. 4, p. 587—604.

⁷³ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 84, n. 306.

viață de Adunare“, trebuia să obțină investitura Porții „în termen de o lună cel mult“ ; domnul putea fi în fiecare țară un moldovean sau un muntean, cu un venit de trei mii de galbeni și avînd îndeplinite funcții publice timp de zece ani. Ca element de unitate, în afara denumirii și a stipulațiilor referitoare la domni — și în ceea ce privește capucehaiele de la Constantinopol se hotăra ca ele să poată avea cetățenia uneia sau alteia din cele două țări —, se crea la Focșani, oraș de graniță, ca o trăsătură de unire, Comisia centrală legislativă amintită și Curtea de casație, de asemenea comună Principatelor ; la aceasta se mai adăuga posibilitatea reunirii armatelor celor două țări. Deosebit de important era articolul 46, în temeiul căruia se stabilea egalitatea în fața impozitelor și egala accesibilitatea la funcții, se garantau libertățile publice, se aboleau privilegiile și monopolurile și se dădea indicația revizuirii stării sătenilor“⁷⁴. Într-o evidentă contradicție cu dispozițiile înaintate ale acestui articol erau stipulațiile electorale anexate convenției⁷⁵ prin care, restrîngîndu-se dreptul de vot direct la cîteva mii de oameni, se limita însăși baza democratică de traducere în viață a convenției și înainte de toate a prevederilor ei celor mai înaintate. Neîndoielnic că în ansamblu Convenția nu era, așa cum susținea Walewski, „un fel de omagiu adus principiului unirii“⁷⁶, dar latent ea ascundea elemente menite să asigure succesul cauzei unioniste, după cum, deși ea a reflectat cesiuni în ceea ce privea Franța nu marcaseră totuși înfrîngerea politicii ei. De aceea, într-o corespondență trimisă din Paris foi „L'Indépendance Belge“ se scria că „prieteniile politicii franceze vād unirea în fondul convenției“⁷⁷.

Dar ultimul act nu era încă jucat. Convenția de la Paris era ceea ce Europa putuse da națiunii române, acesteia îi revenea însă să ducă mai departe un proces, a cărui evoluție o influențase și pînă atunci, dar asupra căruia trebuia să acționeze și mai direct, dezvoltînd, în sensul aspirațiilor ei, stipulațiile favorizante acestora din convenție și realizînd statul modern. Dealtfel, într-un mod semnificativ în presa europeană se vorbea despre o inițiativă a românilor pentru a completa opera conferinței („L'Indépendance Belge“)

⁷⁴ Vezi Convenția în *Acte și documente*, vol. VII, p. 306—314 ; B. Boerescu, *Examen de la Convention du 19 août relative à l'organisation des Principautés Danubiennes*, Paris, 1858.

⁷⁵ *Acte și documente*, vol. VII, p. 314—316.

⁷⁶ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 81.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 80.

sau se scria că în convenție „nu se constată nici o urmă din autoritatea sultanului“ și că „noile puteri care vor funcționa în cele două provincii vor putea să realizeze, atunci când vor voi, unirea pe care Conferința de la Paris a refuzat să o consacre“ („Times“) ⁷⁸. Sarcina românilor era totuși grea, mai ales că problema Principatelor continua să fie o problemă europeană, deci nu în afara controlului puterilor. Unirea, deziderat al națiunii, trebuia realizată, mai ales că nici una dintre puteri nu era dispusă *a risca* pentru a ajuta împlinirea „visului de aur“ al poporului român.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 80—81.

Capitolul al IV-lea

Înfăptuirea Unirii

Odată cu încheierea lucrărilor Conferinței de la Paris, a devenit evident pentru patrioții din cele două țări că unirea nu se putea realiza decât prin acțiunile directe ale poporului român. După cum relata un diplomat străin acreditat la Paris, Franța considera rezultatul Conferinței de la Paris drept „un aranjament care poate duce la unitate deplină, într-un viitor apropiat”¹, dar evident românii le revenea a continua acțiunile menite a concretiza realizarea statului național. „Acum — scria D. Rallet lui I. Ghica la 6/18 august 1858 — rămâne ca din puținul ce ni s-a acordat să știm a profita și să ne organizăm în liniște, dezvăluindu-ne resursele materiale și morale. Acum e timpul să statornicim unirea dintre noi, ca să putem ajunge la cealaltă”². „Cum va fi acest viitor? — se scria peste vreo lună în «Naționalul» — După cum vom ști a profita de prezent... Să rumpem dar cu trecutul cel rău și cu cei ce voiesc încă a-l susține. Să ne ocupăm numai de principiul naționalității noastre, căci acesta este principiul timpului prezent”³. În aceeași zi — 15/27 septembrie — C. D. Aricescu scria și el optimist în „Românul”: „Negreșit, Unirea va veni și poate chiar mâine”⁴. Iluziile pe care și le făcuse consulul Austriei

¹ Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională 1855—1859. Ecouri în presa europeană*, Iași, 1974, p. 77, n. 291.

² Cornelia C. Bodea, *Corespondență politică (1855—1859)*, București, 1963 (vol. III din *Documente privind Unirea Principatelor*), p. 396.

³ *Trecutul și prezentul*, în „Naționalul”, nr. 80, din 15 septembrie 1858, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, București, 1966, p. 200—201. Pentru activitatea și orientările foii „Naționalul” în direcția realizării unității statale integrale vezi Gr. Chiriță, *Periodicul bucureștean „Naționalul” (1857—1861) și problemele Transilvaniei*, în „Studii” XXV (1972), nr. 1, p. 81—86.

⁴ C. D. Aricescu, *Prințul și Constituția*, în „Românul”, nr. 73, din 15/27 septembrie 1858, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 202.

la București la mijlocul lunii august, cînd raportase că „pare a se fi uitat că s-a cerut Unirea și un principe străin“⁵, apăreau ca neîndrituite.

După stagnarea ce putuse fi remarcată în viața politică a Principatelor, în prima parte a anului 1858, odată cu încheierea Conferinței de la Paris din august 1858, s-a înregistrat o însuflețită reluare a luptei pentru unire, lucru ce se întemeia și pe regimul politic burghez ale cărui temeuri convenția — cu toate limitele ei — le pusesese. „În acest an — nota un memorialist, arhimandritul Ghenadie Pîrvulescu — a căzut toate privilegiile și drepturile de boierii și rancurile (sic !), ce erau încuibate în Prințipate din vechime, fiind toți egali de-o potrivă înaintea legilor“⁶. Acesta a fost fundalul politico-social al noii etape a luptei pentru unire, hotărîtoare de data aceasta, din toamna anului 1858. La 1/13 noiembrie 1858, Iancu Codrescu și Vasile Alexandrescu<-Urechia> proclamau în „Zimbrul și Vulturul“, periodic cu semnificativ titlu unionist, că „unirea este voința națională, un adevăr cu litere neșterse în istoria noastră și care va ține în inimile românilor cît va ținea și existența lor ca națiune“. Ei mai apreciau că „unirea este credința noastră nestrămutată, ea este stindardul nostru politic!“ De remarcat era faptul că cei doi redactori ai foii moldovene considerau că puterile garante, statuînd în Convenția de la Paris unele prevederi în favoarea principiului unirii, „legitimaseră“ dorințele poporului român și îl puseseră „pe calea de a avea odată acea unire completă“⁷.

În amîndouă țările, în condițiile grelei lupte politice ce se anunța datorită stipulațiilor electorale neprielnice anexate convenției, se alcătuiseră grupări politice în jurul diferitelor candidaturi la domnie. Conservatorii susțineau în Moldova pe fostul domn Mihai Sturdza sau pe fiul său Grigore Sturdza, iar în Țara Românească pe foștii domni Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei. Trebuie precizat că fiecare dintre acești candidați, ca și susținătorii lor, nu ar fi privit cu neplăcere alegerea lor ca domni în amîndouă țările, deoarece cum remarca consulul general al Franței Béclard, la <2>/14 decembrie 1858 : „nu există un partid antiunionist“ în

⁵ Eder către Buol, 15 august 1858, cf. T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944, p. 233—234.

⁶ Ion Donat, *O mărturie contemporană despre Unire*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 508.

⁷ „Zimbrul și Vulturul“, nr. 1, din 1 noiembrie 1858, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 209.

Țara Românească⁸. Partida națională munteană era fracționată, fiecare fracțiune susținând alt candidat (N. Golescu, Al. D. Ghica, I. C. Cantacuzino etc.); în Moldova ea a refuzat însă, pînă în pre-ziua alegerii de domn, să se fixeze asupra unei anumite persoane. În situația dată, unirea neacceptată de puteri apărea ca primul obiectiv ce urma să fie concretizat în viitor; iar — după părerea celor mai înaintați membri ai Partidei naționale din cele două țări — domnii ce urmau să fie aleși trebuiau să-și asume sarcina de a o realiza. Lupta nu se dădea, dealtfel, atît în jurul unirii dorită de toți, dar de fiecare de pe poziția propriilor interese de clasă și care nu apărea ca un obiectiv imediat realizabil, cît mai ales pentru desăvîrșita înlăturare a relațiilor feudale, pentru asigurarea unei forme de stat modern în amîndouă țările, principala premisă a realizării statului național unitar. „Lupta este astăzi — scria în mod semnificativ C. A. Rosetti — mai cu seamă între cei care vor să mențină trecutul și între cei care vor transformarea societății“⁹.

În temeiul articolului 49 din Convenția de la Paris caimacamii Alexandru Ghica și Nicolae Conachi-Vogoridi au fost înlocuiți prin cîte o căimăcămie de trei persoane în fiecare din cele două țări. Aceste căimăcămii urmau să pregătească alegerile pentru Adunările electivă, să le privegheze și apoi să-și încheie activitatea odată cu desemnarea noilor domni; în toată perioada în care le era încredințată cîrmuirea celor două țări, căimăcămiile aveau în sarcină din partea puterilor garante de a menține ordinea în Principate. În Țara Românească membrii căimăcămiei au reprezentat poziții conservatoare — Ioan Manu și Emanoil Băleanu — sau moderat conservatoare — I. Al. Filipescu. Primii doi caimacami, susținători ai lui Gheorghe Bibescu, cărora însă cel de-al treilea le va rezista în repetate rînduri, s-au străduit să asigure victoria electorală a reacțiunii. Ei au suprimat libertatea presei, ca și aceea a adunărilor publice, au destituit funcționarii publici legați de Partida națională și au căutat să limiteze cît de mult dreptul de vot pentru ca astfel să asigure succesul conservatorilor. Această căimăcămie reacționară a dat, după instalarea ei, o proclamație către țară, în care declara că nu se va da în lături „a izbi cu toată asprimea orice duh de tulburare“¹⁰.

⁸ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerii României* (se citează : *Acte și documente*), vol. IX, București, 1901, p. 162.

⁹ C. A. Rosetti, *Trecut și viitor*, în „Românul“, nr. 3, din 8/20 decembrie 1859, p. 11.

¹⁰ „Buletinul oficial“, nr. 84, din 2i octombrie 1858, p. 336.

Partida națională, hotărîită să înfrunte pe conservatori și să-i înfrîngă în lupta ce se deschidea, și-a îndoit eforturile în vederea realizării acestui țel. Prin presă, prin petiții colective, prin proteste individuale, ea a căutat să limiteze acțiunile retrograde ale caimacamilor. Totodată, în afară de hotare, Nicolae Golescu și Dimitrie Brătianu efectuau vizitele lor de informare a bărbaților de stat europeni¹¹. În cursul lunii noiembrie, tensiunea dintre căimăcămia reacționară munteană și Partida națională a crescut într-o măsură deosebită. O scrisoare anonimă afișată pe casele lui Manu și a lui Băleanu îi intitula pe aceștia „frați bandiți” și îi amenința cu un atentat¹². Citeva zile mai tîrziu, o bombă era aruncată pe fereastră, în odaia caimacamului Manu. Deși se punea la îndoială caracterul real al atentatului și s-a emis chiar ipoteza unei înscenări guvernamentale menită a justifica masivele schimbări de funcționari, atentatul pare totuși a fi fost real. În orice caz, profitînd de aceasta, la 17/29 noiembrie Manu declara în Consiliul de Miniștri că „atît în orașul București, cît și prin județe, este o mișcare din partea unor turburători, care s-a exprimat în protestații... și prin încercări de propagandă”¹³. Datorită lui Manu și colegului său Băleanu, capitala Țării Românești s-a găsit, începînd cu cea de-a doua parte a lunii noiembrie, într-o adevărată stare de asediu.

În Moldova căimăcămia a fost încredințată lui Anastase Panu și lui Vasile Sturdza, reprezentanți ai Partidei naționale și boierului conservator Ștefan Catargiu. De la început, majoritatea căimăcămiei moldovene a arătat hotărîirea ei de a susține cauza națională. Ea a numit miniștri și funcționari de stat din rîndurile elementelor progresiste (Vasile Alecsandri, Alexandru Ioan Cuza, Panait Donici etc.), a căutat să asigure libertatea presei — ceea ce a îngăduit reapariția foilor „Zimbrul” și „Steaua Dunării” — și totodată să asigure o aplicare cît mai largă a dispozițiilor electorale anexate convenției. Orientarea înaintată a caimacamilor Panu și Sturdza nu convenea însă celui de-al treilea caimacam care se bucura de sprijinul comisarului otoman Afif Bei și a consulului austriac Gödel Lannoy. Începînd cu 1/13 noiembrie 1858, Ștefan Catargiu a refuzat să semneze procesele verbale ale căimăcămiei¹⁴, iritat îndeosebi de înlocuirea unor cîrmuitori de ținuturi, iar apoi

¹¹ Vezi Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. I, București, 1933, p. 74—78 ; vol. II, p. 218 și urm.

¹² *Acte și documente*, vol. VII, p. 940 și anexa la raportul lui Eder către Buol din 25 noiembrie 1858 (Acad. R.S.R., Rapoarte consulare austriece, București, Copii).

¹³ „Steaua Dunării”, nr. 89, din 2 decembrie 1858, p. 262.

¹⁴ *Acte și documente*, vol. VII, p. 680—681.

de aceea a propriului său director de minister. Când Afif Bei a notificat în scris majorității căimăcămiei că-i dezaproba actele și i-a cerut să funcționeze în completul ei, cei doi caimacami progresești au respins intervenția dregătorului otoman, interpretînd-o ca un amestec în treburile interne ale țării. Ei au dat dispoziții să nu mai fie primite telegramele cifrate ale lui Afif Bei și apoi au cerut Porții rechemarea acestuia¹⁵. Cei doi caimacami se bucurau de sprijinul opiniei publice înaintate. Într-un articol publicat în „Steaua Dunării“, Ion Ionescu <de la Brad> arăta că „majoritatea comisiei interimare este un guvernămînt legitim al țării“ și că „în miinile ei sînt încredințate drepturile românilor“¹⁶.

Față de atitudinea intransigentă a celor doi caimacami, Poarta a căutat să intervină și drept urmare, la 15/27 noiembrie, a avut loc la Constantinopol o conferință a reprezentanților puterilor garante, în care s-a adoptat textul unui memorandum. În acest document măsurile căimăcămiei erau criticate și se cerea celor doi caimacami să manifeste respect față de Poartă¹⁷. Dar același memorandum punînd ipoteza înlocuirii caimacamilor, în cazul unei vacanțe, a dat prilej celor doi caimacami să procedeze la înlăturarea lui Catargiu și la înlocuirea sa prin Iancu Cantacuzino (21 decembrie 1858/1 ianuarie 1859)¹⁸. Deosebit de dîrzi în apărarea autonomiei țării, fără a se sfii de a intra în conflict cu Poarta otomană sau cu consulul austriac, care refuza să recunoască noua titulatură de Principatele Unite¹⁹, cei doi caimacami au asigurat, totodată, cu toate restricțiile electorale, succesul în alegeri al Partidei naționale.

Între timp, starea de tensiune din Țara Românească s-a accentuat în ultima lună a anului 1858. La 7/19 decembrie, caimacamul Băleanu a emis o circulară către administratorii de județe, în care amintea de „niște novatori de contrabandă“, slujitori ai „teoriilor celor mai exaltate și mai absurde“; el mai menționa „placarde înfiorătoare, cercări de asasinate politice, proclamații și apelări la licențe, intimidății criminale și amenințări de tot felul prin foi volante tipărite în țară și răspîndite prin județe“²⁰. În Țara Românească exista o evidentă stare de maximă tensiune pe plan so-

¹⁵ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 238; Dan Berindei, *Introducere la Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*, București, 1959, p. LII (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II).

¹⁶ Ion Ionescu, *Conflictul cu puterea suzerană*, în „Steaua Dunării“, nr. 86—87, din 27 noiembrie 1858, cf. *Acte și documente*, vol. VII, p. 1 061.

¹⁷ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 239—240.

¹⁸ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 99, 102.

¹⁹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. LII.

²⁰ „Buletinul oficial“, nr. 98, din 8 decembrie 1858, p. 390—391.

cial-politic. „Poporul e prea nemulțumit — exclama un corespondent al „Steii Dunării“ — și murmurul e general de la Turnu pînă la Focșani“²¹.

În vreme ce Dimitrie Brătianu, unul dintre emisarii Partidei naționale și în special al grupării liberal-radicală, vizita în această vreme la Turin pe Cavour și punea în fața acestuia eventualitatea relizării unității integrale, atunci cînd îi spunea că „Principatele sînt gata de a se ridica în masă pentru a întinde mîna românilor din Banat, Bucovina și Transilvania“²², lupta Partidei naționale s-a centrat în țară asupra campaniei electorale. Această atitudine era justificată în situația dată. „Unirea — se arăta în „Zimbrul și Vulturul“ din 11/23 decembrie 1858 — ... astăzi o putem realiza, numai dacă cuvîntul vostru să se împle Adunările de bărbați în frica lui Dumnezeu, bărbați în ale căroră mărturisenii, nedreptatea, trădarea de patrie, interesul, să nu fi avut niciodată loc“²³. Centrarea activității Partidei naționale asupra campaniei electorale era justificată și de mașinațiile reacționare ale majorității căimăcămiei muntene. Stipulațiile electorale anexate convenției nu îngăduiau decît o limitată participare la vot, or cei doi caimacami căutau să restrîngă într-o și mai mare măsură numărul redus al alegătorilor. În București, potrivit listelor publicate de căimăcămie (în care erau cuprinși și cei respinși de la dreptul de vot), nu se numărau decît 308 alegători la o populație care depășea 120 000 locuitori²⁴. În aceste condiții apărea întrutotul motivată lupta pentru fiecare alegător ce putea fi adăugat în listele electorale. Prin proteste și prin contestații, membrii Partidei naționale s-au străduit în consecință să înmulțească numărul alegătorilor²⁵.

Comitetul electoral din București, care înmănușea pe fruntașii Partidei naționale a asigurat, de altfel, celor ce reclamau, asistența judiciară a unor avocați, partizani ai mișcării naționale. Mai trebuie precizat că mașinațiile electorale ale caimacamilor Manu și Băleanu au fost stîmjenite prin atitudinea pe care a înțeles s-o adopte cel de-al treilea caimacam, totodată și titular al Ministerului Justiției, care a refuzat să se preteze planurilor abuzive ale colegilor săi și a încurajat organele judiciare în rezolvarea favorabilă a contestațiilor electorale. Important a fost succesul pe care

²¹ „Steia Dunării“, nr. 103, din 22 decembrie 1858, p. 366.

²² Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României 1848—1877*, București, 1930, p. 136.

²³ „Zimbrul și Vulturul“, nr. 30, din 11 decembrie 1858, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 219.

²⁴ C. C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 348—349.

²⁵ *Ibidem*, p. 350—351.

l-au raportat frunțașii de stînga ai Partidei naționale C. A. Rosetti, Cezar Bolliac și Vasile Boerescu, cînd contestațiile lor au fost acceptate de tribunal în aclamațiile celor prezenți.

Dacă în Țara Românească împrejurările nu păreau a fi favorabile țelurilor Partidei naționale, în Moldova, în ajunul intrării în activitate a Adunării electivă, Partida națională era în măsură să-și manifeste optimismul. La 1/13 ianuarie 1859, Anastase Panu a făcut o declarație în care a spus, între altele: „Începem, domnilor, un an nou și toate ne spun că intrăm cu acest an într-o viață nouă, într-o viață națională... Trecutul dispăre în urma noastră, cuprins de prejudecări și de deosebite slăbiciuni, cari paralizează totdeauna progresul și fericirea; viitorimea ni se deschide astăzi sub norocite auspicii”²⁶. Plină de încredere, „Steaua Dunării” afirma cu o zi înainte că „Adunarea electivă nu numai va aclama, ca Divanul ad hoc, Unirea Principatelor, ci o va decreta și o va pune în lucrare”²⁷.

Între Partidele naționale din cele două țări legăturile au fost intensificate. „De îndată după instalarea cămăcămiei, Anastase Panu și Vasile Sturdza au trimis agenți la București ca să ia înțelegere cu partida progresistă a Munteniei. Domnul Goleșcu — se nota într-un memoriu reacționar din 1861, deci după ce evenimentele avuseseră loc! — un agitator de la 1848, s-a dus la Iași să se înțeleagă cu cămăcămia. Scopul era de a se alege același domn în amîndouă principatele! Dacă alegerile moldovene se făceau înaintea celor din Țara Românească, aceasta trebuia să aleagă pe alesul Moldovei și vice-versa”²⁸. Dacă obiectivele misiunii pot fi supuse unei îndoieli, avînd în vedere data documentului, este cert că Alexandru G. Goleșcu-Negru s-a deplasat la Iași și că el a participat la reuniuni ale frunțașilor Partidei naționale. De la Iași Goleșcu s-a reîntors în parte decepționat, lucru mărturisit de el lui D. A. Sturdza, plîngîndu-i-se de unele interese meschine care stăvileau realizarea unificării²⁹. Cu toate acestea, o succesiune de vizite, scrisori și telegrame au asigurat pînă la 24 ianuarie 1859 contactul neîntrerupt al celor două țări și au pregătit spiritele pentru acceptarea soluției dublei alegeri. Această idee — ca soluție a unirii — ființa în mințile multora din Principate, ca și în

²⁶ *Acte și documente*, vol. VII, p. 224, 225.

²⁷ „Steaua Dunării”, nr. 107, din 31 decembrie 1858, cf. *Acte și documente*, vol. IX, p. 563.

²⁸ Cornelia Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru I. Cuza, domn al Principatelor Unite*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 264.

²⁹ Idem, *Correspondență politică (1855—1859)*, p. 448—449.

corespondența diplomatică³⁰, dar era departe totuși de a fi dominantă. Cu toate acestea, este cert că în perioada ulterioară alegerii de domn în Moldova ideea s-a impus atenției generale într-un mod mai accentuat.

Cînd la 28 decembrie 1858/9 ianuarie 1859 s-a deschis Adunarea electivă a Moldovei, deputații au fost „salutați de popor cu strigări de „Trăiască Unirea !“³¹. Era evident că Partida națională, stăpînind majoritatea în adunare și beneficiind de sprijinul întregului popor, putea asigura o desfășurare a evenimentelor favorabilă țelurilor ei. Anastase Panu, unul dintre fruntașii ei, elaborează un plan de realizare a unirii pe cale revoluționară, propunînd proclamarea unificării celor două țări sub un domnitor străin și o acțiune concretă corespunzătoare acestei proclamări. Era însă evident că aceasta însemna o fâțișă încălcare a convenției și deși consulul Franței Victor Place a fost cucerit de idee, majoritatea celorlalți fruntași au respins ideea considerînd-o primejdioasă³². În aceste condiții, problema centrală ce s-a pus deputaților din Partida națională era aceea de a se fixa asupra unui unic candidat la domnie. După mai multe ședințe, care nu putuseră să ducă la o rezolvare a acestui impas, și după ce în lista oficială a candidaților la domnie fuseseră incluși nu mai puțin de 38 de candidați (!), s-a ajuns ca în seara zilei de 3/15 ianuarie deputații Partidei naționale, întruniți într-o sală din clădirea Cabinetului de istorie naturală, să hotărască în unanimitate susținerea candidaturii lui Alexandru Ioan Cuza. Ei au încheiat un proces-verbal prin care s-au angajat să-l voteze pe acesta „pe față“³³.

Cuza se născuse în 1820 la Bîrlad. Fusesse coleg cu Alecsandri și cu Kogălniceanu într-un colegiu ieșean. Studiase apoi la Paris în Colegiul Stanislas. Reîntors în țară, slujise în armată, iar apoi ocupase funcții în magistratură. Participant la mișcarea revoluționară desfășurată în martie 1848 la Iași, fusesse silit să se exileze și se reîntorsese în Moldova odată cu venirea la domnie a lui Grigore

³⁰ Dan Berindei, *Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în „Studii“, VIII (1955), nr. 2, p. 62 ; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 243—244.

³¹ „Zimbrul și Vulturul“, nr. 41. din 29 decembrie 1858, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 225.

³² N. Corivan, *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 102—105 ; idem, *Informații din rapoartele diplomatice străine referitoare la alegerea lui Cuza în Țara Românească*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, Iași, IX (1956), nr. 1—2, p. 45—57 ; Dan Berindei și Emil Cojocaru, *La double élection d'Alexandru Ioan Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, V (1966), nr. 1, p. 13—34.

³³ *Acte și documente*, vol. IX, p. 463.

Fig. 4. — Al. I. Cuza.

Ghica, sub care a ocupat funcții importante, între care și cea de director al Departamentului Dinăuntru³⁴. Fruntaș al mișcării unioniste, el se făcuse cunoscut și deosebit de popular prin răsunătoarea demisie din funcția de pircălab de Covurlui, pe care și-o dăduse în vara anului 1857, în semn de protest împotriva abuzurilor electorale ale caimacamului Vogoridi³⁵. Membru al Adunării ad hoc, Cuza devenise apoi în toamna anului 1858 locțiitor al hatmanului, el comandând în mod efectiv armata Moldovei. Era un om integru, sincer, cu vederi largi, care ura formele. Era un patriot hotărît să apere interesele poporului român pe plan extern și totodată era partizanul unor adânci reforme interne și în primul rînd al rezolvării problemei agrare prin desființarea clăcii și împroprietărirea țăranilor.

După includerea noului candidat pe lista oficială a candidaților și după ce Adunarea electivă a adoptat o moțiune a lui Mihail Kogălniceanu (care era conexată planului lui Anastase Panu mai sus menționat)³⁶ prin care se cerea să se proclame că „cea întâi trebuință, după cum și dorința cea mai aprinsă a poporului întreg, este tot unirea Principatelor Moldova și Valahia, sub guvernămintul unui principe străin“³⁷, s-a trecut la 5/17 ianuarie la alegerea domnului. După ce au jurat în prealabil că nu vor vota „de nici o privire de interes personal“ deputații au ales în unanimitate și „în glas mare“ pe Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei³⁸. Atît partizanii lui Mihai Sturdza cît și aceia ai lui Grigore Sturdza, văzîndu-se în minoritate, au votat și ei pe candidatul Partidei naționale. Noul ales a depus jurămintul de rigoarc, în care arăta că intenționa să apere „drepturile și interesele patriei“ și să asigure „binele și fericirea nației române“³⁹. După aceea, M. Kogălniceanu a ținut în numele adunării un impresionant discurs. El a precizat că prin alegerea lui Cuza „Moldova a reintrat în vechiul său drept“ și că prin aceasta „s-a reinălțat însăși naționalitatea română“. Adresîndu-se noului ales, Kogălniceanu i-a declarat: „Alegîndu-te pe

³⁴ Pentru viața și activitatea lui Cuza înainte de domnie, vezi N. Corivan, *Precizări cu privire la funcțiile publice ocupate de Alexandru Cuza pînă la alegerea lui ca domn, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 481—489; D. Ivănescu, *Contribuții la biografia lui Al. I. Cuza înainte de domnie, în Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 51—86; D. Ivănescu și Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori*, Iași, 1973.

³⁵ Vezi Paul Păltînea, *Al. I. Cuza, pircălab al ținutului Covurlui, în Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 87—100.

³⁶ N. Corivan, *op. cit.*, p. 106—107.

³⁷ Ședința din 4/16 ianuarie 1859. *Acte și documente*, vol. VIII, p. 306.

³⁸ Ședința din 5/17 ianuarie 1859; *ibidem*, p. 342—343.

³⁹ *Ibidem*, p. 344—345.

tine domn în țara noastră, am vroit să arătăm lumii aceia ce toată țara dorește : la legi nouă om nou. O Doamne ! mare și frumoasă îți este misia. Constituția din 7/19 august ne însemnează o epocă nouă și Măria-Ta ești chemat să o deschizi ! Fii dar omul epocii ; fă ca legea să înlocuiască arbitrariul ! Fă ca legea să fie tare, iar tu, Măria-Ta, ca Domn, fii bun, fii blind, fii bun mai ales pentru acei pentru cari mai toți Domnii trecuți au fost nepăsători sau răi. Nu uita că dacă cincizeci de deputați te-au ales Domn, însă ai să domnești peste două milioane de oameni !”⁴⁰.

Alegerea lui Cuza a fost primită cu o nestăvilită bucurie. „Cînd Kogălniceanu își isprăvi discursul — arată în amintirile sale N. Gane — toată lumea plîngea în tribună, căci bucuria mare, ca și durerea mare, tot prin lacrimi se exprimă. Afară văzduhul clocotea de sunetul clopotelor tuturor bisericilor din oraș și de bubuitul a 101 lovituri de tun”. „Astfel — mai scria Gane — dorința cea mai vie, cea mai aprinsă, cea mai generală a națiunii române, unirea țărilor surori, era acum îndeplinită”⁴¹. „N-am văzut niciodată un astfel de entuziasm ca în acea zi — scria D. A. Sturdza, un alt martor al evenimentului. Erau poate 10 000 de oameni în piața palatului... Toată strada mare era plină de lume. Ore întregi au durat strigătele entuziaste ale poporului... Patru zile crașul a fost iluminat. Timp de patru zile procesiunile la lumina a 400 sau 500 de făclii veneau să felicite pe prinț...”⁴². „A-ți spune entuziasmul pe care l-a produs această alegere — scria la rîndul său Vasile Alecsandri — este un lucru cu neputință... timp de trei zile populația din Iași s-a datat la adevărate nebunii. Mase de oameni, purtînd torțe și transparente alegorice străbăteau străzile strigînd : Trăiască prințul ! Trăiască deputații ! Jos strigoii ! La moarte cu Mihail Sturdza !”⁴³. Dealtfel, semnalările lui Alecsandri referitoare la strigătele mulțimii dovedeau ostilitatea pe care poporul o manifesta față de reacțiunea conservatoare și totodată arătau că deputații înaintați beneficiau nu numai de faptul că reprezentau majoritatea în Adunarea electivă, ci și de acela că masele le acordaseră un sprijin entuziast, manifestîndu-și hotărîrea de a împiedica orice uneltiri reacționare. Aceste strigăte și altele — ca „Jos aristocrația ! Jos conservatorii ! Trăiasă egalitatea ! Trăiască libertatea ! Trăiască Unirea Principatelor una și indivizibilă ! Jos turcii ! Jos boierimea !” — au fost semnalate și de alte

⁴⁰ *Ibidem*, p. 345.

⁴¹ N. Gane, *Amintiri (1848—1891)*, Craiova, f.a., p. 38—39.

⁴² D. A. Sturdza către A. G. Golescu, 19/31 ianuarie 1859 ; Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 481.

⁴³ V. Alecsandri către I. Alecsandri, 20 ianuarie 1859 ; *ibidem*, p. 486.

documente ale vremii. De asemenea, merită să fie reținută și o observație a consulului britanic Churchill referitoare la presiunea exercitată de tribune asupra membrilor conservatori ai Adunării electivă⁴⁴. Prin aceste manifestații poporul arăta largul sprijin ce înțelegea să-l dea cauzei unirii și totodată dorința sa ca noua alegere să ducă la împlinirea năzuințelor sale arzătoare de eliberare națională și socială.

Comentînd semnificația votului de la 5/17 ianuarie, consulul francez Victor Place aprecia că alegerea lui Cuza însemna „triumful desăvîrșit al ideilor unioniste și liberale împotriva vechiului sistem de corupție, care și-a trăit traiul”⁴⁵. Dealtfel, în proclamația pe care noul domn a adresat-o țării, chiar în ziua alegerii sale, el a ținut să arate că „legile trebuie să-și redobîndească toată autoritatea” și că „trebuie ca, în viitor, fiecare cetățean, fără osebire, să fie apărut în oncrul, în viața și în averea sa”⁴⁶.

Alegerea noului domn a pricinuit o nestăvilită bucurie în întreaga Moldovă. Felicitări soseau de pretutindeni. După cum observa „Steaua Dunării”, „pretutindenea venirea la tron a Înălțimei-Sale a fost salutată cu : vivat Unirea ! Poporul nu se înșeală niciodată ; el presimte — continua foaia ieșeană — că splendoarea tronului nu va micșora înaltele simțăminte de fericire națională, ce Înălțimea-Sa le are la inimă și astăzi fericirea românilor este Unirea Principatelor”⁴⁷. De asemenea, în întreaga Țară Românească se remarcă o bucurie și o satisfacție similare celor din Moldova. Corpul electoral de la Focșanii Munteniei a telegrafiat la Iași : „Glorie vouă, fraților de peste Milcov ! Trăiască România unită !”⁴⁸.

Între timp, situația din Țara Românească nu era favorabilă cauzei naționale. Alegerile care s-au desfășurat între 8/20 și 12/24 ianuarie nu au asigurat succesul Partidei naționale. Mulțumită sprijinului pe care l-au avut din partea căimăcămiei reacționare, reacționarii au izbutit să obțină majoritatea mandatelor. Potrivit consulului francez Béclard, voturile urmau să se împartă în Adunarea electivă între următorii candidați : 30 pentru Gh. Bibescu, 13 pentru Barbu Știrbei, 18 pentru N. Golescu, 6 pentru Al. Ghica și 5 pentru Ioan Cantacuzino⁴⁹ ; iar după emigratul polon Gradowicz, Bibescu avea 22 voturi, Știrbei 10 și Partida națională (N. Golescu, A. D. Ghica și I. Cantacuzino) 18⁵⁰. La rîndul lui, comen-

⁴⁴ Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași...*, p. 471.

⁴⁵ Depeșă din 18 ianuarie 1859, *Acte și documente*, vol. IX, p. 232.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. VIII, p. 354.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 375.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 363.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. IX, p. 256.

⁵⁰ Cornelia C. Bodea, *Correspondență politică (1855—1859)*..., p. 477.

ținând rezultatul alegerilor, Colquhoun atribuia conservatorilor 46 de mandate din totalul de 72⁵¹. În orice caz, era evident că situația Partidei naționale nu era dintre cele mai bune. Cu toate acestea, evenimentele din Moldova au constituit un îndemn la optimism cu efecte pozitive în Țara Românească. „Moldovenii — scria Pantazi Ghica — ne-au dat dovadă de înțelepciune și de naționalitate”. „Face-vom — mai adăuga el — și noi ca moldovenii!”⁵².

Trecera deputăției, trimisă de Cuza la Constantinopol pentru a obține investiția sa, a pricinuit de asemenea multă efervescență în București și a fost un prilej de manifestări patriotice. Celor trei delegați moldoveni li s-a oferit un banchet, cu care ocazie mai multe dintre toasturi au fost închinată unirii Principatelor. „... Într-un cuvânt — raportau lui Cuza cei trei delegați — am fost copleșiți fără întrerupere cu onoruri, cu atenții, cu prietenie și entuziasm pentru ceea ce se întâmplase în Moldova”⁵³. În această atmosferă, este sigur că ideea dublei alegeri trebuie să fi cunoscut o circulație intensificată. Bolintineanu susține chiar — este drept mulți ani mai târziu — că misiunea moldoveană trimisă la Constantinopol avusese și misiunea de „a trece prin București și a scruta ideea dacă este puțință a veni la unirea țărilor, cel puțin prin alegerea domnului Moldovei domn al Țării Românești”⁵⁴. El mai adăuga: „Această idee mugura deja în toate inimile românilor cîți nu purtau livreaua unui cap de fracțiuni și cîți ei înșiși nu visaseră a se urca pe tronul țării”⁵⁵. În rapoartele deputăției moldovene nu există vreo indicație privind „misiunea” evocată de Bolintineanu și totodată termenul de „mugura” utilizat de poetul patriot este evident limitativ. În orice caz, într-o corespondență trimisă din Iași la 15/27 ianuarie 1859 publicată de foaia „*Temesvarer Zeitung*” se scria că „se zvonește din București că acolo circulă ideea că să-l propună pe Alexandru Ioan I pentru alegere”⁵⁶.

Conducătorii Partidei naționale și îndeosebi fruntașii ei liberal-radicali, elementul cel mai dinamic al coaliției, și-au dat seama, după ce rezultatul alegerilor a fost cunoscut, că nu puteau duce la izbîndă cauza națională decît printr-un apel la mase. Numai presiunea populară exercitată asupra deputațiilor conservatori mai

⁵¹ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 255.

⁵² „Dimbovița”, nr. 27, din 10 ianuarie 1859, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 234—235.

⁵³ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 491.

⁵⁴ Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, în *Proză*, vol. I, f.a., p. 14.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Aurel Țintă, *Unirea Principatelor oglindită în „Temesvarer Zeitung” (1859)*, în „Studii și articole de istorie”, V (1963), p. 252.

putea să atragă un rezultat favorabil în privința alegerii noului domn. Prin „tribuni“, tineri patrioți agitatori ai maselor, s-a trecut la o intensă propagandă, dusă îndeosebi în cuprinsul capitalei, dar care apoi a fost extinsă și în regiunile rurale din apropierea orașului București. Zeci de mii de orășeni au fost mobilizați în preajma adunării în zilele de început ale lucrărilor ei, și, totodată, a fost organizată venirea țăranilor, în cete, spre capitală. Un rol deosebit de important în mobilizarea maselor sătești l-a avut Mircea Mălăeru, fost deputat în Adunarea ad hoc din partea țăranimii județului Ilfov⁵⁷. Cu toate măsurile luate de cîrmuirea reacționară pentru a împiedica venirea țăranilor și a opri „plecarea din sate a lăcuiitorilor în capitală, fără pricini bunecuvîntate“⁵⁸, mii de țărani au reușit să înfrîngă opreliștile și să ajungă în preajma adunării unde, alături de orășeni, au susținut cu energie pe deputații devotați cauzei naționale. Dealtfel, atunci cînd se zvonea că urmau să intre în oraș între 25 000 și 60 000 de țărani⁵⁹, clasele posedante — și în special conservatorii — s-au înpăimîntat și au devenit neîndoielnic mai concesive. „Cu toată asprimea guvernului — scria un martor ocular — locuitorii săteni, în mici cete, se strecur și vin în capitală, se vorbește că au să vie de prin toate județele, să ceară de la adunare ca să aleagă pe Golescu domn, căci le-a intrat în inimă că, de nu se va face el, țăranii or să ajungă robi ai ciocoilor“⁶⁰. Însemnatul sprijin dat de țăranime a contribuit la izbînda cauzei naționale.

În ziua de 22 ianuarie/3 februarie 1859, și-a început lucrările Adunarea electivă. În jurul clădirii acesteia se strînseseră de dimineață mii de oameni care, datorită abilității lui N. T. Orășanu, unul dintre tribuni, au reușit să pătrundă în curtea Mitropoliei, pînă în preajma adunării. În amintirile sale, Orășanu notează că poporul năvăli „cu strigări asurzitoare de ura“ și că „școlarii și calfele de cizmari fură cei ce luară partea cea mai activă la deschiderea porților“⁶¹. Cînd caimacamii au părăsit incinta adunării, în urma deschiderii ei oficiale, ei s-au văzut întîmpinați de ostilitatea popu-

⁵⁷ Vezi Dan Berindei, *Țărănimea munteană și evenimentele din 22—24 ianuarie 1859*, în „Studii“, XVIII (1965), nr. 4, p. 871—878 ; N. Adăniloae și Matei Vlad, *Rolul maselor populare în făurirea unirii țărilor române*, în „Studii“, XII (1959), nr. 1, p. 77—106.

⁵⁸ Arh. Ist. Centr., Min. Int., Div. Adm., nr. 2 490/1859, f. 13 ; cf. Dan Berindei, *Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în „Studii“, VIII (1955), nr. 2, p. 55.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ „Patria“, Iași, nr. 22, din 12 februarie 1859, p. 85, cf. *Acte și documente*, vol. VIII, p. 585, 586.

⁶¹ N. T. Orășanu, *O pagină a vieții mele sau 22, 23 și 24 ianuarie 1859*, București, 1861, p. 20—28.

lară și siliți să asculte strigăte ostile, care l-au înspăimîntat într-atîta pe Băleanu, încît el a început să-și ceară iertare față de mulțime⁶². În „*Temesvarer Zeitung*“ se vorbea despre „cetele desperate, care umpluseră curtea Mitropoliei, cap lîngă cap, că așteptau numai un semn ca să dea fiecăruia lovituri injurioase cu vocea și cu pumnul“⁶³. Un contemporan descria atmosfera de-a dreptul revoluționară a acelor zile : „Liberalii deputați avea semnuri de panglici roșii la gherocile lor, de a fi cunoscuți de popor. Toată capitala era în frică mare. Prăvăliile se închisese, lumea fierbea, poporul descuț striga : «jos ciocoi, morți aristocrații.»“⁶⁴.

În adunare reprezentanții Partidei naționale au pus de îndată în discuție problema anulării mandatelor acelor deputați susținuți de căimăcămie, care fuseseră aleși în mod ilegal. Mulțumită presiunii masei, căci poporul din jurul adunării era acum, după plastica apreciere a lui Orășanu, „o mare vie ale cărei valuri abia se putea mișca și care amenința să năvălească pe uși și pe ferestre în cameră ca să-și susție drepturile și principiul său“⁶⁵, Partida națională a obținut un evident succes în prima zi de dezbateri, cînd deseori poporul pătrunsese în sala de ședințe pînă la băncile deputaților. S-a hotărît să nu participe la verificarea mandatelor cei ce nu întruniseră majoritatea la prima votare, cei aleși prin aclamații și cei aleși în colegii unde nu se primiseră la vot toți alegătorii⁶⁶. Era evident, că, deși în minoritate, deputații reprezentînd Partida națională obținuseră inițiativa în deliberările adunării, care se găsea — cum scria A. G. Golescu — „sub presiunile a 10 000 de oameni care blocau toate ieșirile palatului“⁶⁷.

După o noapte în care se aprinseseră la Mitropolie 1 000 de lămpioane și „se purtaseră prin oraș tot grupe, grupe de cîte 50—100 oameni“⁶⁸, ziua de 23 ianuarie/4 februarie a început în aceeași atmosferă încărcată. Un ofis al căimăcămiei, pe care masele nu-l vor lua în serios, anunța că se interziceau „a se forma adunări sau cluburi în locuri publice“ sau „grupe de oameni, atît pe ulițele capitalei, cît și prin orașele districtelor sau prin sate“⁶⁹.

⁶² Vezi în special scrisoarea lui A. G. Golescu către D. A. Sturdza, 22 ianuarie/3 februarie 1859 (Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 489) ; N. T. Orășanu, *op. cit.*, p. 31.

⁶³ Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 257.

⁶⁴ Ion Donat, *O mărturie contemporană despre Unire*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 510.

⁶⁵ N. T. Orășanu, *op. cit.*, p. 31.

⁶⁶ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 58.

⁶⁷ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 489.

⁶⁸ Arh. Ist. Centr., Pref. Poliției București, Bir. Adm., nr. ar. 1 733/392, f. 332 ; „*Revista Carpaților*“, anul I (1860), partea I, p. 73.

⁶⁹ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 573.

Pe la ora 8, o mulțime de câteva mii de oameni a intrat în curtea Mitropoliei, fără a putea fi împiedicată și consulul austriac Eder amintea despre prezența în acea dimineață în jurul adunării a 10—12 000 de oameni ⁷⁰. Dezbaterile au fost mai furtunoase decât în ziua precedentă, masele reacționând prompt la o încercare a majorității căimăcămiei de a le intimida și eventual chiar de a le reprima prin aducerea în preajma și în curtea adunării a unor unități militare. Mulțimea a intervenit energic și la protestul ei majoritatea a devenit, cum arăta Eder, din nou „mai blindă“ și „mai conciliantă“ ⁷¹. Orășanu pătrunsese în sală strigând: „Goniți ăștia... sau nu mai răspundem de viața Dumneavoastră“, iar mulțimea striga: „Afară oștirea, jos tiranii, trăiască libertatea!“ ⁷². A trebuit intervenția câtorva deputați cunoscuți de popor ca fiind favorabili cauzei naționale, pentru ca liniștea să poată fi restabilită într-o oarecare măsură. La sfârșitul celei de-a doua zi de lucrări, adunarea se găsea în același impas. Majoritatea își dădea seama că în condițiile date nu-și putea impune proprii ei candidați la domnie, iar minoritatea își consolidase în mod evident pozițiile, cu tot numărul restrins de voturi de care ea ar fi putut dispune în apropiata alegere de domn ⁷³.

Bucureștii se găseau într-o situație revoluționară. În timp ce poporul condus de N. T. Orășanu a trecut la Colentina, la marginea orașului, la dezarmarea câtorva zeci de dorobanți care, de altfel, au fraternizat cu mulțimea ⁷⁴, membrii majorității conservatoare s-au adunat în casa lui I. Oteteleșanu, unul dintre conducătorii ei și s-au arătat gata să hotărască eventuala lor abținere de la lucrările Adunării electivă ⁷⁵. Merită să fie reținută și o informație dată de „Temesvarer Zeitung“ referitoare la „refugierea“ unor familii boierești la consulate ⁷⁶, ceea ce indica gradul de panică al conservatorilor. În vremea aceasta, în timp ce pe străzi continua circulația cetelor, ca și în ziua precedentă, membrii minorității s-au întrunit la hotelul Concordia, unde au dezbătut pe larg situația creată. Plecându-se de la o propunere conservatoare referitoare la renunțarea din partea fiecărei părți la candidații ei ⁷⁷, s-a ajuns la formularea unei propuneri menită a concilia cele două tabere și

⁷⁰ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 59.

⁷¹ Eder către Buol, 8 februarie 1859 (Acad. R.S.R., Rapoarte consulare austriece, București, Copii).

⁷² Dan Berindei, *op. cit.*, p. 59—60.

⁷³ *Ibidem*, p. 60.

⁷⁴ N. T. Orășanu, *op. cit.*, p. 42—57; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 60—61.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 66—67; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 379.

⁷⁶ Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 257.

⁷⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 64.

totodată a satisface năzuința fierbinte a poporului de a se înfăptui unirea Principatelor. Ideea dublei alegeri, care existase într-o formulă sau într-alta și care fusese agitată în amîndouă taberele, a prins acum deplină consistență și s-a impus în mod firesc ca singura soluție a impasului. Potrivit aserțiunii lui Boerescu, această idee „se afla... în spiritul tuturor”⁷⁸. Cu mult înainte ca ea să fie formulată de Dimitrie Ghica în adunarea de la hotelul Concordia, unde el a propus în mod concret alegerea lui Cuza, domnul Moldovei, ca domn al Țării Românești, ideea dublei alegeri, cum am arătat, existase. Pînă în noaptea de 23 spre 24 ianuarie, ea nu fusese totuși ideea dominantă a Partidei naționale, fiind privită de mulți, după cum aprecia un observator politic al vremii, ca imposibilă, „ca himerică”⁷⁹. Ideea s-a impus însă în mod firesc ca cea mai nimerită ieșire din impas în momentul în care încordarea dinăuntru adunării ajunsese la maximum, iar presiunea populară devenise atît de vie încît pînă și Partida națională nu se mai simțea în stare să dirijeze și să stăpînească avîntul revoluționar al maselor. Mai trebuie precizat că în concepția frunțașilor Partidei naționale domnul nou ales trebuia să fie, ca și domnul Moldovei, intermediarul care urma să asigure realizarea unirii Principatelor sub un prinț străin, potrivit programei adoptate de mișcarea unionistă. Dacă pentru conservatori ca Bibescu prințul străin urma să reprezinte „mîna tare” cu ajutorul căreia clasele posedante trebuiau să-și exercite autoritatea în dauna maselor, pentru frunțașii Partidei naționale prințul străin însemna înlăturarea posibilității ca foștii domni și familiile lor să mai revendice domnia și totodată el urma să creeze condiții mai favorabile pentru atragerea de capitaluri străine și pentru dobîndirea independenței. Aceasta explică de ce frunțașii liberal-radicali susțineau candidatura lui Nicolae Golescu și de ce ei s-au opus primelor discuții în jurul candidaturii lui Cuza la tronul Țării Românești⁸⁰. Dar, față de situația creată și mai ales datorită faptului că prin dubla alegere se realiza totodată și unirea pe calea indirectă a domniei personale, după o scurtă opoziție, ei s-au alăturat propunerii și au sprijinit alegerea lui Alexandru Ioan Cuza.

Hotărîrea Partidei naționale de a susține candidatura lui Cuza a fost luată noaptea tîrziu și secretul ei a fost păzit cu strășnicie pînă în dimineața următoare, cînd tribunii au fost anunțați că urma să fie susținută noua candidatură și cînd între prefectul de poliție și conducerea mișcării naționale s-a încheiat un acord po-

⁷⁸ 24 ianuarie din 1859, în „Naționalul”, nr. 1, din 3 ianuarie 1860, p. 3.

⁷⁹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 528.

⁸⁰ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 61—62.

trivit căruia atît organele polițienești cit și masele populare urmau să stea la oarecare distanță de adunare ⁸¹, pentru ca, în cazul unui vot favorabil, să fie demonstrată în fața Europei perfecta libertate de acțiune a deputaților. Este însă drept că avînd oarecare temeri privind atitudinea conservatorilor, conducătorii Partidei naționale hotărîseră intervenția populară, în cazul cînd majoritatea Adunării electivă nu ar fi voit să accepte propunerea minorității referitoare la alegerea lui Cuza ⁸².

La ora 11 s-au deschis dezbaterile Adunării electivă. Boerescu a prevenit în prealabil pe cîțiva fruntași ai majorității că intenționa să ceară o ședință secretă pentru a face o propunere împăciuitoare în numele Partidei naționale. În consecință, conservatorii au acceptat ședința propusă și îndată după deschiderea acesteia, Boerescu a făcut propunerea îndoitei alegeri a lui Cuza, observînd că prin aceasta se realiza unirea, „aspirațiunea generoasă a tuturor generațiilor“ și nu se călcau prevederile Convenției de la Paris, întrucît nu era vorba de unire politico-administrativă, ci de o unire personală ⁸³. Discursul lui Boerescu a fost primit favorabil de deputații majorității, bucuroși că li se oferise această ieșire din impas sub o formulă patriotică, care putea să le motiveze în ochii opiniei publice renunțarea la proprii lor candidați. Unii dintre deputații majorității au vărsat chiar lacrimi de aparentă bucurie ⁸⁴. După ce Apostol Arsachi și Dimitrie Ghica au vorbit în favoarea propunerii lui Boerescu, s-a întocmit un act prin care cei prezenți se legau „prin jurămint“ să aleagă pe Cuza, „voind a consacra pentru totdeauna unitatea românilor“ ⁸⁵. Ședința secretă a fost ridicată și s-a trecut în ședință publică, care n-a mai îndeplinit de data aceasta decît o simplă formalitate. După constituirea biroului adunării și a comisiilor de verificare și după expedierea operațiilor de validare, s-a trecut la alegerea domnului. Cuza a fost proclamat domn la ora 6¹/₂ cu unanimitatea voturilor ⁸⁶. Se încheia ceea ce Ion Ghica denumise în aceeași zi într-o telegramă către Vasile Alecsandri drept „una dintre cele mai frumoase pagini ale istoriei noastre“ ⁸⁷.

⁸¹ *Ibidem*, p. 67.

⁸² N. T. Orășanu, *op. cit.*, p. 65—68; I. G. Valentineanu, *Alegerea, detronarea și înmormîntarea lui Cuza Vodă, în 1859, 1866, 1873*, București, 1898, p. 10.

⁸³ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 593—595.

⁸⁴ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 68, 69—70.

⁸⁵ Cornelia C. Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru I. Cuza...*, p. 271.

⁸⁶ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 587—604; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 68—69.

⁸⁷ Cornelia C. Bodea, *Corespondență politică...*, p. 493.

La proclamarea rezultatului votului, deputații și publicul din tribună au izbucnit în aplauze furtunoase și în strigăte de bucurie, aclamând Unirea, pe noul domn și puterile garante. Dar mai mare a fost entuziasmul maselor populare din preajma adunării și din întreg orașul. Dealtfel, încă înainte de votare, vestea apropiatei duble alegeri se răspindise în oraș. „Să trăiască prințul Alexandru Cuza era eri strigătul scos de mii de voci — se scria într-o corespondență din ziua următoare. La amiază, către ora 1, s-a răspindit cu iuțea fulgerului în oraș vestea : Alexandru Cuza va fi proclamat...“⁸⁸. „Nu se mai auzea în toată capitala — se scria în «Românul» — decît cele mai vii demonstrații de bucurie. Să trăiască Cuza ! Să trăiască viitorul nostru stăpînitor zbură din gură în gură, din inimă în inimă ; îmbrățișările cele mai cordiale, sărutările cele mai înfocate, expresia celei mai entuziaste bucurii a ochilor, erau singurul spectacol ce se vedea pe toate ulițele, pe toate răspîntiile, pe toate locurile publice ale Bucureștilor“⁸⁹. „În seara alegerii domnitorului, îndată după aclamare — se scria în «Dimbovița» — popoul a plecat cu muzicile militare, masalale și flori prin tot orașul ; case iluminate străluceau din toate părțile și toate ulițele răsunau de strigătele entuziasmata : Ura ! Ura ! Ura !, Trăiască Principatele Unite ! Trăiască prințul Cuza ! Trăiască Adunarea !“⁹⁰. „Pînă în ziua alegerii Domnului Moldovei — comenta mai tîrziu evenimentul Bolintineanu — de la 1848 nu se văzuse atît de entuziasm sublim“⁹¹.

Entuziasmul bucureștenilor s-a transmis în amîndouă țările în ceasurile și zilele următoare ; pretutindeni s-a vădit o atmosferă de nestăvilită bucurie. De o deosebită semnificație a fost și felul în care evenimentul a fost întîmpinat peste munți, în cea de-a treia țară românească, în Transilvania aservită habsburgilor. „Cînd s-a ales Cuza Domn — scria Alexandru Papiu-Ilarian — entuziasmul la românii Transilvaniei era poate mai mare decît în Principate“⁹².

⁸⁸ Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 260.

⁸⁹ „Românul“, nr. 11, din 27 ianuarie/8 februarie 1859, p. 43, cf. *Acte și documente*, vol. VIII, p. 682.

⁹⁰ „Dimbovița“, nr. 32, din 28 ianuarie/9 februarie 1859, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 258.

⁹¹ D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 16.

⁹² Al. Papiu Ilarian, *Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii și cu ungurii, în timp de pace și în cazul unei revoluțiuni în răsăritul Europei prezentat principelui Cuza în 1860*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, I (1883), vol. I, p. 145 ; Ștefan Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 451—466 ; Carol Göllner, *Ecoul Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania*, loc. cit., p. 467—476 ; A. Mesrobeanu, *Ecoul Unirii țărilor române în presa transilvăneană*, în „Studii și

La aprecierile reflectînd bucuria întregului popor român, se adăugau aprecierile admirative ale oamenilor politici europeni și îndeosebi ale diferiților fruntași ai cercurilor democratice, care, trebuie spus, au urmărit cu interes în toți anii luptei pentru Unire evoluția evenimentelor din Principatele Române. Dobroliubov a comentat evenimentul de la 24 ianuarie apreciindu-l ca o manifestare a hotărîtei dorințe a poporului român de a-și înfăptui unitatea națională⁹³. Comentînd la rîndul său evenimentul de la 24 ianuarie, Kossuth remarcă: „Un astfel de spirit e necesar ca un popor să întemeieze o patrie sau, dacă a pierdut-o, să și-o recîștige“⁹⁴. Subliniind însemnătatea îndoitei alegeri, Karl Marx aprecia în 1860 că acest act pecetluse unirea „națiunii române“⁹⁵.

Evenimentul de la 24 ianuarie/5 februarie 1859, care se lega strîns de cel de la 5/17 ianuarie, a reprezentat unul din momentele cele mai de seamă ale istoriei României și totodată etapa culminantă a luptei pentru unire. Pe calea ingenioasă a unei duble alegeri, respectînd formal dispozițiile Convenției, poporul român a reușit să izbîndească în lupta sa pentru făurirea statului național. Dubla alegere, primul pas pe calea realizării statului unitar român, a avut urmări adînci pe plan politic, economic și social. „Prin alegerea lui Cuza — scria „tribunul“ Valentineanu cîteva zile după eveniment — națiunea română dete o lovitură de moarte regimului de infamie și corupțiune“⁹⁶. Unirea a grăbit consolidarea orînduirii capitaliste, a deschis drum larg perioadei de reforme ce i-a urmat, fiind și din această cauză un eveniment progresist remarcabil. Totodată actul de la 24 ianuarie/5 februarie 1859 a fost cea mai importantă premisă pentru cucerirea independenței României în 1877. Eveniment de o multilaterală și esențială însemnătate, Unirea n-a fost doar rodul votului cîtorva zeci de deputați și nici numai cel al străduințelor patriotice ale fruntașilor Partidei naționale și îndeosebi ale grupărilor ei cele mai înaintate, ci înainte de toate Unirea a fost rezultanta luptei necurmăte a poporului român, încununarea jertfelor sale patriotice. „Unirea — spunea pe drept cuvînt Kogălniceanu în 1863 — eu nu recunosc nimănui dreptul să zică că-i actul său individual, proprietatea sa exclusivă ; Unirea e actul

cercetări științifice. *Istorie*“, Iași X (1959), p. 175—185 ; A. Bunea, *Ecoul Unirii Tării Românești și Moldovei în presa din Transilvania*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*“, series IV, 1959, fasc. 1, p. 91—105.

⁹³ Gh. Haupt, *Revista „Sovremenik“ și revoluționarii democrați ruși despre Unirea Principatelor*, în „*Studii*“, II (1949), nr. 4, p. 86.

⁹⁴ Ludwig Kossuth, *Meine Schriften aus der Emigration*, vol. I, Pressburg—Leipzig, 1880, p. 429.

⁹⁵ K. Marx, *Herr Vogt*, Berlin, 1953, p. 145.

⁹⁶ „Românul“, nr. 12, din 29 ianuarie/10 februarie 1859, p. 46.

energic al întregii națiuni române . . .”⁹⁷. Dînd o deosebită prețuire marelui act istoric de la 24 ianuarie 1859, *Programul Partidului Comunist Român* îl definește astfel : „un moment de o deosebită importanță istorică l-a constituit înfăptuirea în 1859 a statului național, prin unirea Munteniei și Moldovei sub domnia luminoasă a lui Alexandru Ioan Cuza. Aceasta a marcat intrarea țării noastre în noua etapă a evoluției ei capitaliste, a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare națională, mișcarea revoluționară a maselor muncitoare pentru drepturi și libertăți sociale”⁹⁸.

⁹⁷ Discurs ținut la 9/21 februarie 1863 în Adunarea României, supliment la „Monitorul oficial”, 1863, nr. 56, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 314—315.

⁹⁸ *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1975, p. 623.

Capitolul al V-lea

Desăvârșirea Unirii Principatelor

Semnificația evenimentului de la 24 ianuarie 1859 a fost sesizată de contemporani. Într-o proclamație publicată după alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, Nicolae Golescu, noul ministru de interne, aprecia că Adunarea electivă a Țării Românești, „dându-și de șef al statului pe alesul Moldovei, a făcut mai mult decât a ne da un domn : ea a consfințit un princip care este înrădăcinat în inimile tuturor românilor“¹. Cu o zi înainte, fostul caimacam Anastase Panu declarase în fața adunării de la Iași : „Unirea Principatelor este făcută ! România măreață și plină de putere se avîntă către viitor !“².

Conducătorii patrioți din cele două țări dădeau întreaga importanță evenimentului pe care-l considerau pe drept cuvînt ca hotărîtor în procesul de constituire a statului național și nu-l limitau, strîmt, la o simplă uniune personală. De reținut este faptul că însuși programul unionist adoptat în 1857 tindea acum să fie readaptat de către unii la situația concretă ce se crease. Făcîndu-se purtătorul de cuvînt al acestei poziții, Cezar Bolliac a publicat în „Românul“ un articol în care aprecia că alegerea unanimă a lui Alexandru Ioan Cuza „a mîntuit țara de toate consecințele ce urma să atragă realizarea ideii de un prinț străin în statul nostru“. „Nu e român — adăuga el — a cărui inimă să nu fi sîngerat cînd pronunța îst remediu eroic la lingoarea și piroteala în care ședea căzută patria“. „Ne-am întărit naționalitatea — conchidea el — am făcut Unirea și am scăpat de prinț străin“³. Era totuși o opinie

¹ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României* (se citează : *Acte și documente*), București, 1900, vol. VIII, p. 645.

² *Ibidem*, p. 697, 707 .

³ C. Bolliac, *Prinț strein*, în „Românul“, nr. 16, din 7/19 februarie 1859, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 263, 265.

neunanim împărtășită, însuși noul domnitor considerînd, mai ales spre sfîrșitul domniei, că în condițiile existente ale țării prințul străin era totuși necesar.

Manifestațiile entuziaste cu care a fost primit noul domn la 11/23 februarie la București au confirmat adevărul unanimă a poporului din Țara Românească la actul istoric realizat cu cîteva săptămîni mai înainte⁴; iar patriotul moldovean Mihail Kogălniceanu a adus în fața Adunării Țării Românești confirmarea stării de spirit din țara vecină, atunci cînd la 14/26 februarie a declarat că: „în Moldova, unirea nu este o chestiune de entuziasm, ci o chestie de judecată și de logică“, „...Moldovenii voesc unirea — mai spusese el — pentru că numai unirea le poate asigura independența din năuntru și puterea de a se apăra de înfrîngerile străine“⁵.

Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza în amîndouă țările a fost privită cu satisfacție de puterile favorabile înfăptuirii statului unitar român⁶. Cavour, de pildă, a apreciat evenimentul drept „triumful politicii Franței și Sardiniei în Orient“⁷. Totodată, el a spus lui Vasile Alecsandri că „Unirea Principatelor și consultarea votului poporului este începutul unei ere nouă în sistemul politic al Europei“⁸. Benzi, fostul comisar piemontez în Principate, a scris unui prieten român, după ce a aflat cele ce avuseseră loc și, exprimîndu-și bucuria, a făcut urări pentru realizarea în viitor a independenței „a toată România“⁹. Desigur nu toate puterile „unioniste“ s-au situat pe o poziție identică, Imperiul țarist îndeosebi fiind evident iritat de principiile înaintate al căror purtător de cuvînt era noul regim instaurat în Principatele Unite¹⁰.

⁴ „Cuza văzu cel mai mare entuziasm“ (Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, în *Proză*, vol. I, Iași, f.a., p. 19).

⁵ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 1 005.

⁶ Pentru reacția diferitelor puteri, vezi detalii în Gh. Platon, *Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 147 și urm.

⁷ *Il Carteggio Cavour-Nigra dal 1858 al 1861*, vol. II, Bologna, 1927, p. 4.

⁸ „Ele vor pregăti prin triumful lor — mai spusese Cavour — unirea tuturor italienilor într-un singur corp, căci astăzi nimeni nu se poate împotrivi ca faptul minunat ce s-a realizat la poalele Carpaților să se realizeze și la poalele Alpilor“ (V. Alecsandri, *Călătorii, misiuni diplomatice...*, Craiova, f.a., p. 238—239).

⁹ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, 1934, p. 230.

¹⁰ Pentru poziția și oscilațiile politicii guvernului țarist față de problema Principatelor în perioada dată vezi Vasile Maciu, *S. I. Popov și luptele politice din Moldova în octombrie-decembrie 1858*, în „Studii“, XXVI (1973), nr. 1, p. 5—31; Barbara Jelavich, *Russia and the double election of Alexandru Cuza, 1858—1859; the letters of S. I. Popov to N. K. Giers*, în „Südostforschungen“, XXIV (1965).

Totuși, în general, cele patru puteri „unioniste“, căroră, realistă, li se va adăuga acum și Anglia, au întâmpinat pozitiv evenimentele de la Iași și București. În schimb, în mod firesc, acestea au produs o vădită neplăcere în capitalele puterilor ostile năzuinții fundamentale din epocă a poporului român. La Constantinopol efectul dublei alegeri a fost sintetizat plastic de un ziar maghiar din Cluj ca fiind „o furtună de vară iscată din senin“¹¹, iar Austria a primit, de asemenea, vestea cu o adâncă neplăcere; a doua zi după alegerea de la București, Buol aprecia că acest act încununase „într-un chip strălucit uneltirile partidului dezordinei și anarhiei“¹².

Românii din Principate își manifestă fătîș, printr-o acțiune energetică și totodată plină de destoinicie, profundul lor atașament la cauza unirii, dar alegerile de la 5/17 ianuarie și 24 ianuarie/5 februarie se cereau confirmate de Europa, pentru ca prima etapă a făuririi statului național român să fie legalizată și să fie sancționată în dreptul internațional al epocii. Cuza s-a adresat puterilor și a cerut recunoașterea dublei alegeri apreciind că „statornicia românilor, în dorința Unirii, este dovada de netăgăduit că satisfacerea adevăratelor lor trebuințe și a aspirațiilor legitime ale țării consistă în realizarea deplină a acestei dorințe“¹³. Pentru a obține confirmarea dublei alegeri, au fost trimise la Constantinopol două delegații care, după cîteva luni, au fost puse sub conducerea unică a lui C. Negri¹⁴. Totodată, în capitalele occidentale au fost trimise misiuni speciale, cu sarcina de a obține sprijinul puterilor garante și a dobîndi recunoașterea evenimentelor petrecute în Principate¹⁵. Deși au acționat în grele condiții, întâmpinînd un șir întreg de greutăți, departe de țară, lipsiți de informații, luptînd singuri cu uneltirile reacționarilor și cu șiretenia diplomaților adeseori răuvoitori, însărcinații cu misiuni speciale și-au îndeplinit cu succes

¹¹ Cf. Șt. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 463.

¹² R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 201; Dan Berindei și Emil Cojocaru, *La double élection d'Alexandru Ioan Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, V (1966), nr. 1, p. 13—34.

¹³ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 639, 641.

¹⁴ Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii (24 ianuarie 1859 — 24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 416, 421, 422, 425—426.

¹⁵ *Ibidem*, p. 418—421.

datoria și au adus o contribuție eficientă la recunoașterea dublei alegeri.

La 26 martie/7 aprilie 1859 s-a întrunit la Paris o conferință a reprezentanților puterilor garante în problema Principatelor. La 1/13 aprilie cinci dintre puterile garante, Anglia alăturându-se puterilor „unioniste“, au recunoscut dubla alegere în persoana lui Alexandru Ioan Cuza¹⁶. O lună mai târziu, constrinsă de interesele ei din Principate, ca și de evenimentele din Italia, Austria a recunoscut *de facto* noul regim din Principate¹⁷. Dealtfel, războiul franco-sardo-austriac a făcut ca noul domnitor al Principatelor Unite să se gândească în această vreme nu numai la desăvîrșirea unității celor două țări, ci chiar la independența lor. Dispus să participe la război, alături de Franța și Piemont, Cuza scria în această vreme lui Vasile Alecsandri, trimis la Paris și Turin, că era „convins de necesitatea de a acționa viguros“ și „hotărît de a trage tot folosul posibil pentru fericirea și *independența* poporului din evenimentele ce se pregătesc“¹⁸. Purtarea energică a Principatelor Unite constituia, dealtfel, un imbold la lupta de eliberare în zona Europei de sud-est, un raport consular francez de la Belgrad semnalînd că „exemplul Principatelor Unite întreține agitația în toate spiritele“¹⁹. Sfirșitul brusc al războiului a făcut ca problema unei participări a Principatelor Unite la conflagrație să nu se poată concretiza, dar, în schimb, dubla alegere a fost recunoscută la 25 august/5 septembrie 1859, într-o nouă ședință — a treia — a Conferinței de la Paris de către toate cele șapte puteri garante²⁰.

Prin hotărîrile Conferinței de la Paris, poporul român repur-tase un important succes. Unirea personală, realizată de români din propria lor inițiativă, fusese recunoscută *de jure* de puterea suzerană și de toate puterile garante. Ar mai trebui adăugat că

¹⁶ *Ibidem*, p. 421. Pentru politica puterilor europene față de dubla alegere, vezi N. Corivan, *Lupta pentru desăvîrșirea Unirii și acțiunea diplomatică europeană*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, Iași, X (1959), nr. 2, p. 37—80; idem, *Acțiunea diplomatică europeană și dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, 1960, p. 387—412.

¹⁷ Vezi detalii în Dan Berindei și Emil Cojocaru, *La reconnaissance de la double élection d'Alexandru Ioan Cuza, vue à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, VIII (1969), nr. 1, p. 15—33.

¹⁸ Scrisoare din <13>/25 aprilie 1859 (R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 166).

¹⁹ N. Ciachir, *România și popoarele balcanice. 1856—1875*, în „Revista română de studii internaționale“, VII (1972), nr. 1, p. 128.

²⁰ Dan Berindei, *Lupta diplomatică...*, p. 421—422.

nu fusese realizată o simplă uniune personală, deoarece pe lângă același domnitor existau și alte organisme comune și încă de la început cursul spre deplina unificare administrativ-politică a fost evident²¹. Este însă drept că prin deciziile conferinței, separația administrativă a celor două țări stabilită în convenție a continuat să fie menținută, ceea ce pe de o parte nu corespundea năzuinței fierbinți de unitate a poporului din Moldova și Țara Românească, iar, pe de altă parte, constituia o piedică în calea procesului de constituire a statului burghez unitar. „A forma o nație — scria V. Alecsandri chiar în acel an —, a regula o administrație, nu este ca numirea unui șef de stat, lucru de câteva săptămâni, ci rezultatul greu și laborios al mai multor ani și în acești ani deosebitele interese contrarii au negreșit să nască lupte violente, intrigi și poate chiar atacuri, clevetiri, atât din partea dușmanului din năuntru, cât și din partea celor din afară”²². Reformele adinci și multilaterale, rezolvarea problemelor fundamentale, îndeosebi a problemei agrare și a celei electorale, înființarea noilor instituții, reforma fiscală și atâtea alte aspecte ale procesului multilateral de constituire a statului modern erau neîndoielnic stinjinite prin menținerea a două administrații, a două guverne și a două adunări. De aceea, desăvârșirea Unirii pe plan administrativ se cerea împlinită ca o necesitate imperioasă. „Unirea definitivă a ambelor țări — se scria în „Dimbovița“, la 21 octombrie/ <2 noiembrie> 1859 — trebuie să ne preocupe înainte de toate”²³. Această desăvârșire a Unirii Principatelor era necesară și din considerentul că ea reprezenta un element indispensabil în largul proces al unificării depline a poporului român. „...Românii din Transilvania — scria în 1860 Papiu Ilarian — în împrejurările de față, numai în Principate privesc, numai de aici așteaptă semnul, numai de aici își văd scăparea... Românii de peste Carpați, bărbați și femei, bătrâni și tineri, toți ar fi gata de a muri pentru Domnul Cuza...”²⁴. Dealtfel, era evident pentru observatorii politici ai vremii, că Unirea din 1859 era și prologul Unirii celei mari, a

²¹ Constantin C. Angelescu, *Dezvoltarea constituțională a Principatelor Unite de la 1859 la 1862*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, X (1959), fasc. 1—2, p. 160—161.

²² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (M.A.E.) al Republicii Socialiste România, vol. 233; cf. Dan Berindei, *op. cit.*, p. 415.

²³ „Dimbovița“, nr. 2, din 21 octombrie 1859, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 273.

²⁴ Al. Papiu Ilarian, *Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii și cu ungarii...*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, I (1883), vol. I, p. 145—146.

tuturor românilor, lucru ce îngrijora atât Austria habsburgică²⁵, cât și cercurile conducătoare maghiare din exil²⁶.

Desăvîrșirea Unirii Principatelor a constituit, după recunoașterea dublei alegeri, principalul obiectiv al străduințelor patriotice, un act necesar procesului de consolidare a statului român. „Dezvoltarea și întărirea naționalității române — se scria în programa guvernului moldovean Kogălniceanu din 4/16 mai 1860 — va fi țelul neadormitelor noastre străduințe, sufletul tuturor lucrărilor noastre, ca așa să avem nu numai ce dori, dar a și dobîndi realizarea mîntuitorului princip : Unirea...”²⁷. Dealtfel, ca urmare a dublei alegeri, activitatea politică din cele două țări a căpătat în bună măsură un caracter comun și noul conducător al Principatelor Unite s-a străduit să accentueze acest proces. În Moldova a fost numit prim-ministru munteanul Ion Ghica și în Țara Românească moldoveanul Manole Costache Epureanu, în timp ce A. G. Goleșcu a fost ales vicepreședinte al Adunării Moldovei. Îndrumate de domnitor, guvernele celor două țări acționau în același sens. În limitele impuse de convenție, s-au făcut eforturi pentru a se crea elementele unificării administrative a celor două țări. Serviciile de vamă au fost contopite într-o unică direcție generală, cursul monedelor a fost unificat, administrațiile telegrafelor au fost unificate, municipalitatea și poliția din Focșani, oraș situat pe granița dintre cele două țări, de asemenea.²⁸. Cînd în Comisia centrală s-a dezbătut un proiect de constituție, Bucureștii s-au impus drept capitală a Principatelor. Kogălniceanu denumind orașul „inima României”²⁹. Autoritățile din cele două țări corespondau direct și nu prin intermediul ministerelor de externe. Comisia centrală, ca și o comisie specială instituită în toamna anului 1861, au lucrat la asigurarea unității legislative a celor două țări³⁰. Pe tărîm militar, procesul de unificare a fost totodată evident³¹.

Paralel cu acțiunile duse pe plan intern pentru desăvîrșirea Unirii Principatelor, diplomația tînărului stat, îndrumată în mod

²⁵ R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies...*, p. 162—169.

²⁶ Frantz Pulszki, *Meine Zeit, mein Leben*, vol. IV, Pressburg—Leipzig, 1883, p. 48.

²⁷ Cf. „Românul”, nr. 134—135, din 13—14 mai 1860, p. 403.

²⁸ Dan Berindei și Valerian Popovici, *Unirea Moldovei cu Țara Românească. Formarea statului național român (1859—1862)*, în *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 318; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, București, 1970, p. 95—102.

²⁹ Cf. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 119

³⁰ Dan Berindei și Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 319.

³¹ *Ibidem*.

direct de domnitor, a acționat pentru recunoașterea de puterile garante a unificării administrative a Principatelor Unite. În vara anului 1860, Cuza a întocmit un amplu memoriu care însă, datorită situației internaționale, n-a fost prezentat decât în luna decembrie 1860, prin care cerea ca puterea suzerană și celelalte puteri garante să recunoască desăvârșirea unirii administrative și totodată o lărgire a bazei electorale³². După lungi tergiversări diplomatice, Imperiul otoman a fost nevoit, la 19 aprilie/1 mai 1861, să emită o circulară prin care a invitat puterile garante la o conferință ce urma să sancționeze dorința poporului român³³. Din nou, au intervenit tergiversări, care erau să determine, în două rînduri, pe conducătorul Principatelor Unite la proclamarea internă a unirii desăvârșite a celor două țări³⁴, pentru ca apoi, în sfîrșit, să se ajungă ca la 13/25 septembrie 1861 să-și înceapă lucrările conferința pe care Poarta o preconizase în primăvara aceluiași an³⁵. Cîteva zile mai înainte, Cuza scrisese lui C. Negri, agentul Principatelor la Constantinopol, și-i declarase că „un singur cuvînt, un singur gînd frămîntă în fiecare zi mai mult pe români... este Unirea“. „Ceea ce este într-adevăr urgent — mai adăugase el —, ceea ce românii așteaptă cu nerăbdare, ceea ce curtea suzerană ea însăși consideră indispensabil pentru prosperitatea lor este Unirea“. Aceasta urma să dea potrivit vederilor domnitorului „mijlocul de a lucra în sfîrșit cu eficacitate pentru traducerea în practică a marilor principii proclamate în tratatul de la Paris și în convenție“³⁶.

Lucrările conferinței de la Constantinopol s-au prelungit timp de mai multe luni, mai ales datorită faptului că Imperiul otoman pretindea dreptul de intervenție militară în Principate. Dar pentru majoritatea puterilor a nu rezolva problema Unirii, a nu împlini dorința arzătoare a poporului român din cele două țări era a pune bazele unor noi complicații internaționale, eventual chiar a unor frămîntări revoluționare. De aceea, pînă la urmă, Poarta a trebuit să renunțe la pretenția ei și să prezinte un proiect de firman prin

³² A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 203—208 ; vezi și Bibl. Acad. R.S.R., ms. 4 863, f. 17—26.

³³ Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii...*, p. 435—436.

³⁴ *Ibidem*, p. 435, 439—440 ; Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 97—101, 293—299, 303—313 ; Marcel Emerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, Bucarest, 1931, p. 136 ; R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 215—220.

³⁵ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 442.

³⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 297—299.

care era acordată unirea administrativă. Și acest proiect însă a reprezentat de fapt o piedică în calea desăvârșirii Unirii Principatelor, întrucât Imperiul otoman pretindea menținerea frontierei între cele două țări, numirea unui guvernator în Moldova și instituirea unor consilii provinciale ; cu alte cuvinte, Poarta dădea cu o mână dar lua cu cealaltă mână. Datorită opunerii dirze a Principatelor,

Fig. 5. — C. Negri.

aceste prevederi restrictive au fost pînă la urmă înlăturate sau minimalizate. La 24 noiembrie/6 decembrie, Negri comunica la București trimiterea firmanului referitor la recunoașterea unirii politico-administrative a celor două țări³⁷.

Deși desăvârșirea Unirii s-a efectuat în temeiul unei conferințe internaționale și a unei recunoașteri din partea puterii suzerane și a puterilor garante, conducătorii tînărului stat național, afirmînd năzuințele lor spre independență, au ținut să sublinieze că acest act istoric, care încununa fapta împlinită la 24 ianuarie/5 februarie 1859, era înainte de toate rodul acțiunilor patriotice ale poporului român. La 3/15 decembrie 1861, Cuza a adresat un mesaj adunărilor și le-a anunțat că fusese la bun sfîrșit „înalta

³⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 442—443.

misiune“ cu care-l investise națiunea română „de a realiza ideea Unirii Principatelor“. „După trei ani de silințe neîntrerupte — a adăugat el — ...Unirea este în fine dobândită pentru noi“³⁸. Peste o săptămână, Cuza adresa o proclamație națiunii, în care vestea din nou că „Unirea este îndeplinită“, că „naționalitatea română este întemeiată“ și că din acel moment nu mai exista decât „o singură Românie“³⁹.

În urma recunoașterii desăvârșirii unirii politico-administrative, cele două guverne și-au prezentat demisia și la 22 ianuarie/3 februarie 1862 s-a format primul guvern unic al Principatelor Unite⁴⁰. Două zile mai târziu, se întrunea la București Adunarea României, în care au luat loc alături, unii lângă alții, deputații moldoveni și cei munteni. Cu acest prilej, Cuza a rostit un vibrant discurs, în care a anunțat pe deputați că „Unirea definitivă a Principatelor... va fi precum România o va dori și o va simți“. „Astăzi, mai spunea el, statul nostru s-a așezat pe o temelie mai întinsă. O eră nouă ni s-a deschis...“⁴¹. Cu aceasta se încheia procesul început cu o jumătate de deceniu mai înainte. Dorința poporului român din cele două țări se vedea concretizată într-o realitate politică indestructibilă. În fața noului stat se punea acum ca sarcină neapărată, imediată, realizarea unor reforme fundamentale care să-i asigure caracterul de stat modern și, ca sarcini ale viitorului, cucerirea independenței și încheierea procesului de unificare a statului.

³⁸ „Monitorul“, nr. 266, din 4 decembrie 1861, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 277—278.

³⁹ „Monitorul“, nr. 271, din 11 decembrie 1861, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 279—280.

⁴⁰ Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Lista de miniștri*, în „Revista arhivelor“, seria nouă, II (1959), nr. 1, p. 158.

⁴¹ Urmarea la suplimentul „Monitorului“, nr. 19, din 1862, cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, p. 282—283.

Capitolul al VI-lea

Lovitura de stat

Unirea Principatelor, prima etapă pe drumul constituirii României moderne în hotarele ei desăvârșite, n-a însemnat numai o ștergere de hotar și nici doar unificarea deplină a două țări într-una, ci neîndoielnic momentul istoric a avut implicații cu mult mai ample. Constituirea statului nou, a statului modern, a reprezentat consecința logică a actelor de la 5 și 24 ianuarie 1859. Dar pentru a se ajunge la crearea noilor structuri și la prealabila înlăturare a celor vechi cadrul de acțiune de care dispuneau făuritorii României moderne nu era pe deplin favorizant. Convenția de la Paris crease pe deoparte premisele „legale” ale acestui proces, dar, pe de altă parte, prin stipulațiile ei electorale paralizase înfăptuirea sa. Cu toate acestea, acțiunea pentru unire ori pentru desăvârșirea ei se legase permanent de activitatea ce s-a desfășurat pentru realizarea noilor structuri moderne. Semnificativă a fost în această privință largă campanie desfășurată în vara anului 1861 în jurul „petiției de la 11 iunie” prin care s-a încercat ca, în paralel cu desăvârșirea unificării, să se dobândească o nouă bază electorală, în temeiul căreia să fie anulate stipulațiile electorale restrictive anexate Convenției de la Paris. Dar această încercare suferise un eșec, domnitorul considerând că desăvârșirea unificării trebuia să constituie obiectivul primordial și în consecință el renunțase la înțelegerea sa cu liberalii de stînga, acceptînd temporara colaborare cu conservatorii, cărora le-a încredințat formarea celor două guverne. În aceste condiții, au avut loc și solemnele momente ale desăvârșirii Unirii Principatelor, la 24 ianuarie 1862, cînd alături de Alexandru Ioan Cuza s-a găsit primul ministru conservator Barbu Catargiu,

numit cu două zile mai înainte în înalta funcție. Singura ripostă ce a fost dată acestei stări de lucruri a fost impetuoasa mișcare de mase desfășurată în acele zile care a dat conservatorilor un solemn avertisment¹.

Guvernarea conservatoare, încheiată la începutul verii anului 1862 prin asasinarea lui Barbu Catargiu și prin scurtul guvern al doctorului Apostol Arsache, a deschis drum spre începuturile domniei autoritare a lui Alexandru Ioan Cuza. „În urma unui trist eveniment — comenta la 1/13 ianuarie 1863 domnitorul — luînd însuși cîrma guvernului“². Încercarea conservatorilor de a da o rezolvare problemei agrare în sensul intereselor lor nu reușise³, iar problema reformei electorale nu putea fi nicicînd rezolvată de cei cărora stipulațiile anexate convenției le încredințase puterea în stat. Așa cum se va exprima Kogălniceanu, listele de alegători erau „mai mult o arhondologie... decît o simplă listă de cetățeni egali în același drit“⁴. Dacă deplina unificare a organelor administrației de stat din cele două țări a putut fi desăvîrșită, avînd loc și reorganizarea ministerelor⁵, dacă au fost dezbătute proiecte de construire a căilor ferate — pînă la urmă însă nerealizate! — sau sancționată existența unor societăți de asigurare, dacă inginerii statului au fost clasificați, arhivele reorganizate⁶, ca și serviciul poștal unificat („dupe un mod mai sistematic și mai avantajos“)⁷, marile probleme nu și-au primit o soluție. Singura chestiune majoră care se vădea a nu întîmpina dificultăți pe plan intern era cea a secularizării averilor mănăstirești. Constituirea unei comisii a mănăstirilor închinete, decizia strîngerii veniturilor în casa statului, interzicerea oficerii în limba greacă, concentrarea

¹ Vezi B(erindei) Dan, *Mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăeru (ianuarie 1862 st. v.)*, în „Buletinul științific al Academiei R.P.R., Secțiunea de științe istorice, filologice, economico-juridice“, III (1951), p. 37—63; idem, *Știri noi cu privire la Mircea Mălăeru și la mișcarea țărănească din 1862*, în „Studii“, VIII (1955), nr. 4, p. 95—101.

² „Monitorul“, nr. 1, din 2 ianuarie 1863, p. 1.

³ Vezi discuțiile în jurul problemei agrare din 1862 în Dan Berindei, *Problema reformei agrare în Principate la mijlocul veacului trecut. Legea agrară din 1864*, în „Studii“, XVII (1964), nr. 3, p. 519—545.

⁴ „Monitorul“, nr. 205, din 16 octombrie 1863, p. 853.

⁵ Ibidem, 1862, p. 487—489, 709, 717—719, 781—822, 841—844, 941 etc.

⁶ Societățile „Brăila“ și „Providența“: „Monitorul“, nr. 114, din 26 mai 1862, p. 465—466; nr. 219, din 3 octombrie 1862, p. 909—911; decret pentru clasificarea inginerilor statului; ibidem, nr. 180, din 16 august 1862, p. 757; reorganizarea arhivelor sub conducerea lui Grigore Bengescu II; ibidem, nr. 124, din 8 iunie 1862, p. 503.

⁷ Ibidem, nr. 197, din 6 septembrie 1862, p. 825—828.

actelor mănăstirești, destituirea unor egumeni⁸ a evidențiat hotărârea unei apropiate secularizări.

Mai grav a fost însă conflictul intern din ce în ce mai acut, confruntarea dintre domnitor și opoziție, faptul că conlucrarea dintre domnitor și liberalii radicali n-a mai putut fi realizată, cel dintâi preferînd soluția pregătirii domniei autoritare, ceea ce a împins în mod obiectiv la formarea „monstruoasei coaliții”, adică a înțelegerii dintre conservatori și majoritatea liberalilor, inclusiv cei radicali, îndreptată împotriva domnitorului. Cu toate acestea, este de remarcat că inițial opoziția de stînga a salutat formarea guvernului „căii de mijloc” al doctorului N. Crețulescu. „Ministerul — arăta „Românul” la 25 iulie/6 august 1862 — a făcut într-o lună de zile, de cînd este la putere, ceea ce n-au făcut cabinetele Dimitrie Ghica și Catargiu într-un an de zile”⁹. Peste o săptămînă, oficiosul liberal-radical declara răspicat că „timpul criticilor a trecut pentru noi”¹⁰. Dar, cîteva săptămîni mai tîrziu, cînd a devenit evident că o reluare a colaborării cu radicalii nu intra în intențiile domnitorului, presa opoziției de stînga a deschis lupta fățișă. „Orice națiune are dreptul d-a goni pe regii săi — se comenta în „Românul” — cu evidente aluzii la însuși Cuza căderea regelui Othon al Greciei — fără ca nici o putere străină să se poată mesoteca”¹¹. Agitația stîrnită în jurul eventualității aducerii unui prinț străin, îndreptată de data aceasta împotriva domnitorului a fost evident rău primită de guvern, care a luat măsuri împotriva „misionarilor” care propagau ideea pînă și în lumea satelor¹². Refuzul domnitorului de a asculta lectura răspunsului la mesaj¹³ — elaborat al „monstruoasei coaliții” — ca și refuzul opoziției de a plăti impozitele, au mărit starea de tensiune în primăvara anului 1863. Prefecții au primit instrucțiuni de a nu mai primi hîrtii „redactate în termeni necuviințioși sau care conțin cereri eșite din tot cercul legilor”¹⁴. În vară, s-a ajuns chiar și la măsuri extreme, colonelul liberal-radical Gh. Adrian fiind scos din cadrele oștirii¹⁵.

Dar s-a simțit necesitatea unei atenuări a tensiunii politice ori cel puțin a temporizării, deoarece domnitorul era totuși hotărît să

⁸ Ibidem, nr. 63, din 20 martie 1862, p. 263 ; nr. 258, din 22 noiembrie 1862, p. 1069 ; nr. 59, din 21 martie 1863, p. 239 ; nr. 142, din 25 iulie 1863, p. 577 ; nr. 163, din 22 august 1863, p. 673 ; nr. 183, din 19 septembrie 1863, p. 761.

⁹ „Românul”, nr. 206, din 25 iulie 1862, p. 1.

¹⁰ Ibidem, nr. 213, din 1 august 1862, p. 661.

¹¹ Ibidem nr. 291, din 18 octombrie 1862, p. 955.

¹² „Monitorul”, nr. 15, din 21 ianuarie 1863, p. 57.

¹³ Ibidem, nr. 39, din 22 februarie 1863, p. 153.

¹⁴ Ibidem, nr. 71, din 15 aprilie 1863, p. 290.

¹⁵ Ibidem, nr. 121, din 26 iunie 1863, p. 489.

realizeze domnia autoritară, singura cale ce i se părea posibilă pentru a realiza reformele fundamentale. A purtat, mai mult de formă, unele negocieri cu reprezentanții conservatorilor în vederea formării unui nou guvern, dar totodată a acționat în direcția unor modificări de ordin constituțional menite să-i consolideze autoritatea¹⁶. Evenimentele externe și îndeosebi marea răscoală poloneză au contribuit și ele la complicarea situației. În orice caz, în toamnă, domnitorul a decis schimbarea ministerului, determinând retragerea guvernului „căii de mijloc” la 11/23 octombrie¹⁷. Nicolae Crețulescu a predat puterea lui Mihail Kogălniceanu și România a intrat acum într-o etapă hotărâtoare a existenței ei. Noul prim-ministru era hotărât să realizeze în orice chip cele două reforme fundamentale: cea agrară și cea electorală, deși ar fi preferat să nu fie nevoit de a recurge la lovitura de stat. El și-a format cabinetul din oameni din afara adunării, pentru a sublinia poziția sa împăciuitoare, dar și deoarece nu avea un partid al său. Totodată, din prima zi a guvernării, a suspendat procesele de presă, a convocat adunarea și apoi a oprit urmărirea celor care refuzaseră să plătească impozitele nevotate¹⁸.

Încă înainte de deschiderea adunării, guvernul Kogălniceanu a luat o serie de măsuri pe linia progresului în domeniul învățămîntului de toate gradele, în cel al îmbunătățirilor ce urmau să fie aduse orașului Iași, în remedierea stării rele a închisorilor, elaborînd un regulament pentru vătășii sătești, ori pregătind turnarea de tunuri în țară¹⁹ etc. De asemenea, din primele săptămîni ale guvernării sale Kogălniceanu a ținut să precizeze într-o circulară că problema agrară urma să fie dată în curînd în dezbaterea adunării²⁰.

Dar Alexandru Ioan Cuza nu renunțase, odată cu formarea guvernului Kogălniceanu, la planul întăririi puterilor sale în stat. Printr-o indiscreție, prima variantă a proiectului de constituție a fost publicată la 12/24 noiembrie în foaia franceză „La Nation”²¹.

¹⁶ I. C. Filitti, *Un proiect de constituție inedit al lui Cuza Vodă de la 1863*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, V (1928—1930), p. 366 și urm.; I. Hudiță, *Franța și Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, București, 1941.

¹⁷ „Monitorul”, nr. 202, din 12 octombrie 1863, p. 841.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, nr. 202, 209, 211, 212, 214, 219, 222 și 244, din 12, 21, 23, 24 octombrie, 2 și 6 noiembrie, 9 decembrie 1863, p. 841—842, 869, 877, 881, 889—890, 911—912, 926 și 1 022.

²⁰ Ibidem, nr. 225, din 11 noiembrie 1863, p. 938.

²¹ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 282.

Față de reacția stângii²², proiectul de constituție a fost declarat apocrif²³. Deși inițial liberalii radicali primiseră cu bunăvoință noul cabinet, uitând neînțelegerile din primăvară și cerindu-i doar grabnica înlăptuire a reformelor esențiale, dezvoltarea silințelor domnitorului pentru a obține o revizuire constituțională în sens autoritar, cu sprijinul puterilor garante, a trezit din nou neîncrederea și a determinat pe liberalii radicali să trimită în Occident pe Eugen Carada, unul din apropiații lui C. A. Rosetti, pentru a relua legăturile cu cercurile democrat-burgeze, în vederea găsirii unui sprijin în eventualitatea ascuțirii conflictului cu puterea executivă. Trebuie însă remarcat că „monstruoasa coaliție“ din primăvara și vara anului 1863, care totdeauna, dealtfel, datorită caracterului divergent al părților ei componente, nu lucrase în armonie, nu mai ființa în fapt. Ea nu s-a reorganizat, parțial și temporar, decît spre sfîrșitul lunii ianuarie 1864, cînd încă cu rezerve din partea liberalilor radicali, s-a intensificat teama opoziției față de eventualitatea unei lovituri de stat.

Adunarea se deschisese însă la 3/15 noiembrie 1863 într-o atmosferă conciliantă. Mesajul domnitorului anunțase adunării că-i vor fi date în dezbatere o serie de legi de seamă: legea rurală, legea electorală, legea pentru organizarea și dezvoltarea armatei, legea comunală, legea instrucțiunii publice etc. și se încheiasă cu un apel la unire pentru „organizarea și întărirea României“²⁴. Lucrările s-au desfășurat în lunile noiembrie și decembrie într-o atmosferă de relativă liniște, adunarea votînd proiectele ce i s-au înfățișat, ceea ce a impus probabil să se renunțe la lovitura de stat, proiectată de domnitor pentru data de 30 noiembrie/12 decembrie²⁵. În schimb, Kogălniceanu, menținîndu-se încă pe o poziție de conciliere, a adus în fața adunării proiectul de lege a secularizării averilor mănăstirești, el urmînd să-i cîștige pe această cale sprijinul.

Poporul român cerea înlăptuirea imediată a secularizării, în țară, printr-un nou fapt împlinit, fără a se aștepta hotărîrea definitivă a puterilor garante, care tergiversau rezolvarea problemei. Exponent al acestui punct de vedere înaintat, primul ministru a prezentat adunării, la 13/25 decembrie, proiectul de lege, pe care

²² Combătînd proiectul, Rosetti a citat proverbele: „cine caută stăpîn, slugă va muri“ și „cine caută spre străin, înstrăinat va fi“ („Românul“ din 24 noiembrie, 1863, p. 1 043).

²³ „Monitorul“, nr. 232, din 20 noiembrie 1863, p. 973.

²⁴ *Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, București, 1864, p. 1—3.

²⁵ Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, în *Proză*, vol. I, Iași, f.a., p. 85—87.

aceasta l-a adoptat cu 93 voturi contra 3. Averile mănăstirești au fost secularizate, alocîndu-se drept despăgubire 82 milioane lei²⁶. Peste două zile, legea a fost promulgată. Deși puterile răuvoitoare României au primit această hotărîre cu ostilitate, în fapt ele erau neputincioase, neputîndu-se realiza consensul reclamat de Convenție pentru „sanționarea“ tînărului stat românesc. „În această chestiune — scria Cuza cu demnitate marelui vizir Ali Pașa — nu sînt domnul românilor, sînt însăși România“²⁷. Negocierile pentru lichidarea problemei trenară pe plan diplomatic încă cîțiva ani, datorită îndeosebi îndărătniciei călugărilor greci; dar, pînă la urmă, moșiile — însumînd un sfert din teritoriul național²⁸ — au rămas proprietatea statului, fără ca vreo despăgubire să fie plătită.

În urma secularizării și a faptului că puterea executivă renunțase să dea lovitura de stat, relațiile dintre guvern și adunare s-au îmbunătățit pentru un timp. Polemizînd cu „Buciumul“ lui Cezar Bolliac, care acuzase pe Kogălniceanu că favoriza uneltirile „monstruoasei coaliții“, un comunicat oficial al primului ministru îl prezenta din nou pe acesta ca partizan al unei împăcări între puterile statului²⁹. Mai înainte, cu prilejul vizitei pe care delegații adunării au făcut-o domnitorului după votarea secularizării, acesta le-a cerut să nu-și întrerupă activitatea, iar, la 8/20 ianuarie 1864, Kogălniceanu îndemna adunarea să fie „mama organizației țării“³⁰.

Dezbaterea proiectului de organizare a armatei, care a fost adoptat la 7/19 februarie cu o mică majoritate, datorită punctelor de vedere deosebite ale guvernului și ale opoziției, îndeosebi în problema gărzii naționale orășenești³¹, ca și intențiile autoritare ale domnitorului ale căror ecouri continuau să fie relevate de presa străină, deși au dus la noi apropieri între extremele „monstruoasei coaliții“, n-au avut totuși ca urmare o regroupare temeinică a opoziției din 1863. Comitetul de conducere al coaliției ținea ședințe sporadice, radicalul Anastase Panu a fost trimis în Apus, dar nu se mai putea vorbi de o opoziție similară aceleia la care se ajunsese cu un an mai înainte. Dacă conservatorii urmăreau cu ură activi-

²⁶ Ședința din 13 decembrie 1863: *Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, București, 1864.

²⁷ R. V. Bossy, *Politica externă*, în culegerea *Alexandru Ioan Cuza*, București, 1930, p. 48.

²⁸ Vezi C. C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii“, XII (1959), nr. 2, p. 149—157.

²⁹ „Monitorul“, nr. 1, din 2/14 ianuarie 1864, p. 2.

³⁰ Ședința din 8 ianuarie 1864; *Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, București, 1864.

³¹ Vezi dezbaterile dintre 18 ianuarie și 7 februarie 1864, *ibidem*.

tatea guvernului, temători de „spectrul“ reformei agrare, liberalii radicali i-au luat în mai multe rînduri apărarea. Coaliția era de fapt menținută de către stînga adunării doar deoarece aceasta se temea de lovitura de stat. Atitudinea conciliantă a liberalilor radicali a silit și pe conservatori, în luna martie, să accepte proiectele guvernului, acestea votîndu-se cu o mare majoritate. Adunarea lucra grăbită : rînd pe rînd au fost votate legea pentru concesionarea construcției căilor ferate în Moldova, legea contabilității, legea comunală, legea consiliilor județene, condica penală și legea instrucțiunii publice.

Acest relativ calm politic a fost întrerupt de un episod surprinzător. La 13/25 martie, I. Docan a propus o violentă moțiune de neîncredere în guvern, pe care au susținut-o cîțiva conservatori și liberali moderați din afara coaliției și apropiați de domnitor (Ap. Arsache, I. Oteteleşeanu, A. Plagino, V. Boerescu, G. Costaforu, Manole Costache Epureanu etc.)³². Propunerea a surprins atît membrii coaliției, cît și guvernul. Se pare că moțiunea era rezultatul unor convorbiri purtate de acest grup de opozanți din afara coaliției cu domnitorul, convorbiri care se vor repeta, dealtfel, din nou, peste o lună. Moțiunea de neîncredere a fost respinsă, cu o mare majoritate, C. A. Rosetti impunînd votul pe față, la 16/28 martie³³. Atacul eșuase, dar în aceeași ședință, Kogălniceanu a depus proiectul de lege rurală, pe care l-a publicat și în „Monitor“, și i-a dat o întinsă publicitate. Era evident că se apropiau momente hotărîtoare. „De trei zile — scria „Românul“ — nu mai este în nici o casă, în nici o prăvălie altă convorbire, altă dezbateră decît aceea a legii rurale“³⁴. Kogălniceanu a trimis o circulară prefectilor, în care s-a declarat hotărît pentru „îmbunătățirea soartei muncitorilor de pămînt“, dar cu rezerva — firească poziției sale de clasă — ca aceasta să nu fie înfăptuită „prin mijloace criminale, prin resculară și spoliațiune“³⁵.

Conservatorii considerau proiectul guvernamental drept spolierea „cea mai pură“ și priveau cu iritare sprijinirea guvernului de către liberalii radicali și de către I. Ghica, membri ai coaliției din 1863³⁶. Siliți să accepte și ei principiul împrumutării, în vreme ce liberalii radicali ca și guvernul erau partizani ai împrumutării pe locurile legiuite, conservatorii au refuzat să acorde mai mult de cinci pogoane. În comitetul însărcinat de adunare să

³² Ședința din 13 martie 1864, *ibidem*.

³³ Ședința din 16 martie 1864, *ibidem*.

³⁴ „Românul“ din 21 martie 1864, p. 265.

³⁵ „Monitorul“, 1864, p. 313.

³⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 368—369.

analizeze proiectul guvernului nu s-a putut ajunge la un punct de vedere comun, majoritatea pronunțându-se pentru cele cinci pogoane, iar minoritatea — I. C. Brătianu — pentru cantitatea de pământ prevăzută în proiect. C. A. Rosetti a criticat poziția majorității din comitet, observînd că ea refuza „larga și sigura temelie“ a împroprietăririi pe pământul legiuit³⁷.

Legea cumulului și cea a concesiunii căilor ferate muntene s-au votat la 7/19 și 10/22 aprilie, cu o mare majoritate, iar la 13/25 aprilie legea de organizare judecătorească³⁸, dar în același timp, lupta dintre majoritatea conservatoare și guvern era în plină desfășurare. Ea s-a accentuat atunci cînd Kogălniceanu a cerut un credit de 8 milioane pentru concentrarea trupelor într-un lagăr. Acest proiect avea și explicații externe, imperiile vecine făcînd masive concentrări de trupe la frontiere, dar opoziția a considerat că el nu reprezenta atît o măsură de prevedere față de împrejurrările externe, cît mai degrabă o măsură destinată să îngăduie guvernului de a impune legea rurală și eventual chiar de a da lovitura de stat; temere sporită cînd, în aceleași zile, a fost numit un nou ministru de război³⁹.

Începînd cu ședința de la 10/22 aprilie, dezbaterile din adunare au devenit furtunoase. La 13/25 aprilie, Vasile Boerescu, în calitate de raportor al majorității, a criticat proiectul guvernului, acceptînd doar împroprietărirea cu cinci pogoane, în locul pogoanelor legiuite, și cerînd achitarea despăgubirilor în 7 ani cu o dobîndă de 80%, nu în 20 de ani cu o dobîndă de 50%, cum se prevăzuse în proiectul guvernului. El mai cerea ca proprietarii să fie autorizați ca în locul pămîntului dat țăranilor să poată obține suprafețe echivalente din moșiile statului. Apărînd cu fermitate proiectul său, Kogălniceanu a strigat opozanților: „Nu intrați cu prăjina în ogorul țăranului“. El a acceptat sugestiile în privința despăgubirii, dar nu și „pămînt pentru pămînt“⁴⁰. La rîndul său, I. C. Brătianu a prezentat proiectul minorității, în bună măsură similar celui al lui Kogălniceanu, deosebiri mai însemnate remarcîndu-se doar în privința sistemului de despăgubire⁴¹.

Dar conservatorii, care refuzaseră să dea țăranilor pămîntul legiuit, deși chiar și în ziua de 13/25 aprilie C. A. Rosetti le ceruse

³⁷ „Românul“ din 2 aprilie 1864, p. 301.

³⁸ Ședințele din 7, 10 și 13 aprilie 1864: *Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, București, 1864.

³⁹ Noul ministru era Savel Manu („Monitorul“, 1864, p. 399).

⁴⁰ Ședința din 13 aprilie 1864: *Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, București, 1864.

⁴¹ *Ibidem*.

să dea „adevărata și dreapta soluțiune chestiunii clăcașilor“⁴², au hotărît să dea un vot de blam guvernului. În această direcție fuseseră încurajați de anumite lipsuri ale proiectului, pe care Kogălniceanu îl adusese în discuție, fără o prealabilă dezbateră cu colegii săi din guvern, dar și de sugestii primite prin gruparea conservatorilor apropiați de domnitor de la însuși Alexandru Ioan Cuza⁴³. Spre deosebire de Kogălniceanu, care voia să evite, pe cât posibil, o lovitură de stat, domnitorul voia ca aceasta să poată avea loc, el vrînd să înfăptuiască domnia autoritară.

Dinainte de ședință se pregătise moțiunea de blam, în care Kogălniceanu era învinuit de a fi exercitat o presiune asupra adunării și de a fi intenționat „să se niveleze societatea“⁴⁴. Deputații dreptei au atacat cu violență. Între alții, D. Ghica a învinuit guvernul de a fi provocat „o perturbare generală în țară“, iar A. Sihleanu a declarat că mulți moșieri se pregăteau să băjenească. Oponîndu-se moțiunii, G. Vernescu a cerut ca întîi să se voteze legea rurală și apoi să se dea votul de blam, iar I. C. Brătianu criticînd activitatea guvernului și socotind proiectul de lege guvernamental ca „inaplicabil“ în forma prezentată — deși îl aprecia totuși „un pas înainte“ — a declarat inoportun votul de blam. A doua zi și în „Românul“ C. A. Rosetti a criticat de asemenea poziția dreptei și îndeosebi proiectul ei contrar legilor dreptății și intereselor publice. Dar susținut de toți conservatorii, din coaliție, dar și de cei apropiați domnitorului, votul de blam s-a dat, stînga, în minoritate, oponîndu-i-se⁴⁵.

Se crease o situație nouă, deosebit de gravă. Potrivit convenției, guvernul trebuia să demisioneze, ori adunarea să fie dizolvată. Dar, înseși clasele dominante își dădeau seama că problema agrară trebuia rezolvată, iar moșierii, îndeosebi, se temeau de izbucnirea unor mari răscoale țărănești⁴⁶. Condițiile erau coapte acum, datorită împrejurărilor, pentru înfăptuirea reformei pe calea unei lovituri de stat. Deși acei conservatori ce-i erau apropiați își făceau iluzia dobîndirii guvernului, Alexandru Ioan Cuza, partizan al împroprietăririi, se hotărîse să realizeze reforma prin lovitură de stat cu Mihail Kogălniceanu. De aceea, după votul de blam, el a purtat

⁴² „Românul“ din 13 aprilie 1864, p. 359.

⁴³ Dimitrie Bolintineanu, *op. cit.*, vol. I, p. 84; A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 397.

⁴⁴ Ședința din 13 aprilie 1864: *Dezbatările Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, București, 1864.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Vezi Dan Berindei, *Lupta de clasă a țărănimii din Principate în perioada formării și organizării statului național*, în „Studia et Acta Musei «Nicolae Bălcescu»“, vol. II (1970—1971), p. 85—112.

negocieri cu frunțași ai dreptei⁴⁷, dar numai formal. Ei îi folosi-
seră ca să *provoace* votul de blam, dar nu pentru a înlătura guver-
nul, ci pentru a-i oferi prilejul loviturii de stat. La 15/27 aprilie,
zarurile erau aruncate. Cabinetul domnesc vestea la Constantinopol
intenția dizolvării adunării și a proclamării noii legi electorale și
în aceeași zi, Kogălniceanu a anunțat că domnitorul îi respinsese
demisia și că adunarea era prorogată pînă la 2/14 mai, cînd urma
să se reîntrunească într-o sesiune extraordinară numai pentru a
discuta proiectul de lege electorală depus de guvern. Noul proiect
acorda dreptul de alegători la un cens scăzut în special pentru
sate, dar alegători direcți nu erau decît cei ce știau să scrie și să
citească⁴⁸. Neîndoielnic că față de prevederile electorale restric-
tivate anexate Convenției, noul proiect însemna un mare pas înainte.
Dar hotărîrea domnească arăta clarvăzătorilor iminența loviturii de
stat. „Regimul parlamentar — scria Rosetti la 16/28 aprilie — este
mai lovit decît oricînd, este ucis pe deplin“⁴⁹.

Prin votul de blam dat pentru a se evita rezolvarea problemei
rurale în sensul dorit de marea majoritate a poporului, adunarea
se pusese într-o situațiune dificilă. Poporul era de partea dom-
nitorului și a guvernului, care se arătau hotărîți să rezolve pro-
blema agrară și cea electorală în sensul dorințelor sale. Cu toate
sfaturile de temporizare primite de la Franța, Alexandru Ioan
Cuza era hotărît să dea lovitura de stat. Kogălniceanu, de aseme-
nea, nu mai vedea altă cale de acțiune. Opoziția era neputin-
cioasă. Nici nu știa cum să reacționeze. În timp ce D. Ghica se
întreba dacă n-ar fi fost cazul unei demisii colective din adunare,
sau a unei proclamări a prințului Napoleon ca domnitor⁵⁰, „Româ-
nul“, oficiosul liberalilor radicali, nu putea face altceva decît să
semnalizeze guvernului gravele consecințe ale unei lovituri de stat.
Totodată, profita să critice atît majoritatea conservatoare a adunării
cît și pe foștii boieri apropiați ai domnitorului (Cantacuzino, Cali-
machi, Moruzi, Catargi, Docanii, Ghicii, Floreștii, Epurenii, Crețu-
leștii !)⁵¹. Coeziunea în sinul coaliției din 1863 nu mai exista, pozi-
ția reacționară a conservatorilor în chestiunea rurală o distrusese
și această situație a înlesnit lovitura de stat. Dealtfel, cîteva zile
înainte de 2/14 mai, domnitorul se gîndise să asocieze pe liberalii
radicali la lovitura de stat, dar apoi spre regretul lui Bolintineanu,
el renunțase⁵².

⁴⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 373.

⁴⁸ „Monitorul“, 1864, p. 410—412.

⁴⁹ „Românul“ din 16 aprilie 1864, p. 371.

⁵⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 374—375.

⁵¹ „Românul“ din 24—25 și 29 aprilie 1864, p. 391—392, 395—396.

⁵² Dimitrie Bolintineanu, *op. cit.*, vol. I, p. 59.

În ziua de 2/14 mai, Kogălniceanu s-a prezentat în fața adunării și i-a cerut să voteze legea electorală și să autorizeze cheltuielile guvernului pînă la 15/27 august 1864, cînd urma să fie convocată noua adunare. Neținînd seama de mesajul domnesc, V. Boerescu a citit o propunere, aprobată de majoritatea adunării, prin care se aduceau învinuiri de rezolvare neconstituțională a conflictului și nu se accepta discutarea legii electorale decît cu un alt guvern. Discuțiile au fost înverșunate, dar atunci cînd moțiunea urma să fie votată, Kogălniceanu a anunțat dizolvarea adunării și a depus pe masa biroului textul mesajului domnesc. În zgomotul protestelor majorității, el a ieșit din adunare⁵³. Lovitura de stat era înfăptuită.

Domnitorul a adresat o proclamație poporului român, în care aducea învinuiri „oligarhiei turburătoare“ din adunare, reproșîndu-i greutățile puse în calea reorganizării și îndeosebi votul de blam dat guvernului pentru că înfățișase proiectul legii rurale — „lege de dreptate“, care realiza speranțele „legitime“ a trei milioane de țărani — și refuzul de a discuta legea electorală⁵⁴. Anexat decretului de dizolvare, domnitorul și guvernul au prezentat poporului textele statutului dezvoltător al Convenției și al noii legi electorale, chemîndu-l să le aprobe printr-un plebiscit ce urma să aibă loc în zilele de 10/22—14/26 mai⁵⁵. Prin statut puterile publice se împărțeau între domn, Corpul ponderator și Adunarea electivă. Domnitorul avea singur inițiativa legilor, iar Corpului ponderator îi era îngăduit, la sfîrșitul sesiunilor, să propună îmbunătățirile socotite necesare. Președintele Adunării electivă urma să fie numit și regulamentele celor două Adunării se întocmeau de guvern. În Corpul ponderator intrau, pe lîngă mitropoliți și episcopi, președintele Curții de casație și generalul cel mai vechi în grad, 64 de membri numiți de domn, parte dintre membrii consiliilor județene. Noul așezămînt electoral împărțea alegătorii în primari și direcți, alegători direcți erau cei ce plăteau o contribuție de 4 galbeni, știau să scrie și să citească și aveau 25 ani (de asemenea intelectualii și pensionarii cu o pensie minimă de 2 000 lei); iar alegătorii primari erau contribuitorii de la sate, care plăteau 48 lei impozit și contribuitorii de la orașe, care plăteau 110 lei impozit. Listele electorale trebuiau întocmite de autoritățile comunale, reclamațiile

⁵³ Ședința din 2 mai 1864: *Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, București, 1864.

⁵⁴ „Monitorul“, nr. 99, din 4/16 mai 1864, p. 455.

⁵⁵ Ibidem, p. 455—457.

rezolvându-le prefectiei, iar apoi justiția. Pentru alegători nu se cerea decît a ști să scrie și să citească și de a avea 30 ani. Alegătorii primari alegeau prin vot pe față pe alegătorii direcți, delegați, care împreună cu ceilalți alegători direcți alegeau pe deputați, prin vot secret, la reședința județului. Printr-un alt decret, presa reintra sub prevederile restrictive ale ordonanței domnești din 2/14 octombrie 1859⁵⁶.

Lovitura de stat de la 2 mai a avut urmări deosebit de profunde, atît pe plan intern, cît și pe plan extern. La 2 mai, moșierimea reacționară a primit o lovitură hotărîtoare, care desăvîrșea actul de la 24 ianuarie 1859. Abia acum se deschid larg zăgazarile dezvoltării puterii social-politice a burgheziei. Deși adversar al domniei personale, C. A. Rosetti mărturisea fericirea poporului care considera că lovitura de stat dăduse „în cap boierilor”⁵⁷. De asemenea, prin actul de la 2/14 mai se creau condiții pentru intensificarea ritmului de desăvîrșire a construcției pe toate planurile a statului național burghez și pentru înfăptuirea împroprietării. Dar, totodată, 2 mai 1864 a avut și trăsătura negativă de a institui domnia autoritară personală, asemănîndu-se, din acest punct de vedere, loviturii de stat dată de Ludovic Napoleon Bonaparte la 2 decembrie 1851. Legea electorală lărgea cu mult masa alegătorilor, dar, totodată, sistemul de vot îngăduia puterii executive îndrumarea alegerilor în sensul în care-i convenea.

Dacă lovitura de stat și-a găsit pe deplin justificarea, altă cale neexistînd pentru a se pune capăt dominației politice a unor majorități reacționare în Adunarea legislativă, domnitorul nu s-a sprijinit în realizarea acțiunii decît pe un grup de opozanți. El n-a căutat să-și lărgească nici înainte și nici după lovitura de stat baza sa *politică* recurgînd la o înțelegere cu sînga, ceea ce ar fi dus și la o dezagregare a monstroasei coaliții. „Din ziua în care a ajuns la putere — comenta principele Czartoryski situația domnitorului — principele Alexandru Ioan Cuza se găsi situat între liberali (citește : radicalii, — D. B.) care pretindeau să-l facă să meargă prea repede și vechii boieri care nu voiau să-l vadă mergînd de loc”⁵⁸. În orice caz, nerealizarea alianței politice dintre domnitor și radicali, cel dintîi preferînd soluția unui regim de „democrație a cezarismului”⁵⁹, a grevat asupra consecințelor loviturii de stat, îndeosebi în privința libertăților publice, în schimb

⁵⁶ Ibidem, p. 457—458.

⁵⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 412.

⁵⁸ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, București, 1970, p. 250.

⁵⁹ „Monitorul oficial”, 1875, p. 2 764.

realizându-se, în ritm cu mult mai grăbit decît pînă atunci, un șir de importante reforme și în primul rînd cea agrară.

Dacă actul de la 2/14 mai a avut pe plan intern și unele aspecte negative, pe plan extern el n-a avut decît trăsături pozitive. Lovitura de stat, rezolvarea în interior a unei situații, a consolidat poziția de autonomie a țării. Poarta și puterile garante trebuind să accepte — ca și în 1859 — faptul împlinit, aceasta după ce imperiile limitrofe amenințaseră Principatele Unite, punîndu-le în față eventualitatea unor intervenții militare. De asemenea, ca urmare a loviturii de stat, puterile garante au reafirmat expres și categoric dreptul Principatelor Unite de a-și modifica singure statutul de organizare. De aceea, un istoric aprecia cu justete că 2/14 mai a reprezentat un „eveniment capital pentru dezvoltarea autonomiei Principatelor“⁶⁰. Actul acesta desăvîrșea pe planul reformelor interne dubla alegere și crea premisele unei mai intense angajări a țării pe calea unei modernizări multilaterale.

⁶⁰ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1964, p. 563.

Capitolul I

Mutații în structurile social-economice

Societatea românească a oglindit în epoca unirii o stare accentuată de prefaceri sociale. Atît din motive interne, cît și din cauze externe, mutațiile în structura socială a țărilor române au cunoscut o perioadă de avînt, în mod paradoxal în parte și ca urmare a epocii de reacțiune ce urmase anului 1848. Karl Marx a arătat că „progresul revoluționar nu și-a croit drum prin cuceririle sale nemijlocite, tragicomice, ci invers, dînd naștere unei contrarevoluții închegate și puternice, dînd naștere unui adversar prin combaterea căruia abia s-a maturizat partidul revoluției“¹. Dealtfel, transformările sociale nu putuseră fi frinate nici în timpul domniilor de la Balta Liman, cînd societatea din Moldova și îndeosebi cea din Țara Românească a înregistrat evidente schimbări structurale². Burghezia s-a dezvoltat, procesul de îmburghezire a unei bune părți din boierime s-a accentuat și totodată noile legiuiri agrare și în primul rînd cea a lui Știrbei au tins să aducă schimbări în cel mai important domeniu economico-social al societății : cel al lumii satelor³. Deși țelul principal a fost în această privință tre-

¹ K. Marx, *Luptele de clasă în Franța (1848—1850)*, în *Opere*, vol. 7, București, 1960, p. 11. Pentru ansamblul transformărilor, vezi și sinteza lui Leonid Boicu, *Înnoirea structurii social-economice a României în anii domniei lui Cuza Vodă*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»“, X (1973), p. 449—452.

² Vezi N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, domn al Țării Românești, 1849—1856*, Vălenii de Munte, 1910 ; Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic — domnitorul Gr. Al. Ghica (1849—1856)*, Iași, 1973.

³ Vezi Vasile Maciu, *Caracterul legiuirilor agrare din România din deceniile VI și VII ale secolului XIX*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 63—67 ; Georgeta Penelea, *Date privind legiuirea agrară a Moldovei din 1851*, în „Studii“, XVII (1964), nr. 5, p. 1 077—1 096.

„ceea la proprietatea absolută în beneficiul stăpînilor de moșii și exproprierea țărănimii, acesteia din urmă i s-a deschis, totuși, calea unei mai categorice afirmări. Mai apoi cînd instituția boieriei a fost desființată prin Convenția de la Paris din 1858, actul n-a reprezentat numai aplicarea unui tipar apusean (dealtfel în Occident exista nobilimea!), ci el a însemnat consfințirea unei realități, aceea că instituția boieriei era *depășită*.

Societatea s-a transformat an de an. Aparent, marea boierime — din 1858 marea moșierime — își păstra întietatea, dar, în fapt, alte forțe sociale se ridicau cu putere luîndu-i ori tinzînd să-i ia locul. Politicește n-au rezistat decît acei mari boieri, care au înțeles să cadă la un compromis cu epoca pe care o trăiau; ceilalți au fost siliți să părăsească arena politică. Adunările ad hoc au arătat pentru întia oară că această veche mare boierime își pierduse pozițiile dominante. Principalii ei exponenți, foștii domni Bibescu și Știrbei, au trebuit să stea așezați în preajma deputaților țărani⁴ și totodată ei au fost departe de a-și putea impune punctele de vedere, ceea ce i-a determinat chiar să renunțe de a mai participa la lucrări. Stipulațiile electorale ale Convenției de la Paris au favorizat parte dintre marii boieri, dar punîndu-i alături cu marea burghezie și înlăturînd din cadrul politic pe cei ce-și pierduseră ori își micșoraseră averile. Noul regim instaurat o dată cu dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza n-a mai omologat dintre reprezentanții fostei mari boierimi pe plan politic decît pe cei ce-l acceptaseră, iar reformele și în primul rînd legea rurală din 1864 au dus la limitarea forței economice și implicit politice a foștilor mari boieri. Existența parazită a acestei importante categorii a claselor posedante, îndeosebi prin bunurile stăpînite, a grevat însă asupra dezvoltării societății românești în perioada modernizării ei. Mulți boieri își iroseau veniturile peste hotare fără vreun folos pentru țară, iar cei din țară beneficiind de întinse domenii, sfidînd deseori autoritățile și chiar legea, erau departe de a contribui la progres. „Nespus de dulce era viața pentru un mare boier român care trăia la țară — scria Radu Rosetti —; stăpîn pe o moșie întinsă, cu sate multe pe ea, nu mai era de fapt un simplu proprietar, ci semăna a suveran“⁵. Dar la capătul celor

⁴ „...Acei țărani ce mai înainte nu îndrăznea a se arăta nici măcar la poarta curței — comenta Kogălniceanu — i-a pus pe băncile adunării, alături cu Domnul Știrbei, cu Domnul Bibescu, alături cu toți dumneavoastră și a făcut ca votul țăranului să aibă aceeași greutate cu votul stîlpilor țării“ (*Procesele verbale ale Adunării electivă din Moldova. Sesiunea 1860—1861*, p. 306).

⁵ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 259.

șapte ani de domnie ai lui Cuza, puterea politică a acestei categorii sociale a apărut cu mult restrînsă și influența ei în societate, dominantă în perioada anterioară, a fost limitată.

Acea parte din boierimea mică și mijlocie, prezentă alături de burghezie, încă de la începutul veacului, în lupta împotriva marilor boieri, a activat în cadrul Partidei naționale și a militat pentru transformările economico-sociale. Dar totodată, în bună parte, acești reprezentanți au oglindit o poziție proprie, ei devenind, pe măsura adîncirii procesului de modernizare, frîne în calea progresului, cînd avîntul schimbărilor le-a pus în primejdie situația lor de clasă. Cu toate acestea, este incontestabil că, deși în majoritate acești boieri „progresiști” au părăsit, la un moment dat, poziția lor inițial avansată, ei au avut un rol de seamă în evoluția socială a veacului trecut. În general, ei au devenit „moderați”, adepți ai unui progres „înfrinat”; Vasile Alecsandri, Manole Costache Epureanu, sau chiar prietenii lui Bălcescu: Ion Ghica și Alexandru G. Golescu sînt în această privință exemple caracteristice. Desigur că regula nu este generală și că au existat unii dintre reprezentanții acestor categorii, care au rămas consecvent pe o poziție favorabilă unei dezvoltări sociale mai rapide, deși chiar și aceștia au reprezentat, totuși, pînă la urmă, interesele claselor exploatoare. Această boierime — respectiv moșierime! — mică și mijlocie a acționat alături de burghezia comercială și cămătărească împotriva marilor boieri și o parte a fost chiar interesată în a crea întreprinderi industriale, în general prelucrătoare a produselor agricole.

În afara boierimii de diferite trepte, iar apoi a moșierimii, burghezia s-a afirmat din ce în ce mai insistent pe scena social-politică, acționînd pentru făurirea și organizarea statului național în care ea urma să se evidențieze. La orașe, negustorimea, meseriașii, patronii de întreprinderi, intelectualii, așa-zisa „junime” (în care nu trebuie incluși numai tinerii de tip bonjurist, aflați sub influența modernizatoare a țărilor străine, ci și un număr însemnat de tineri, care-și însușiseră o cultură în țară, în școlile din Principate și îndeosebi prin autodidacticism) umplu rîndurile unei burghezii progresiste, luptînd pentru înnoire, dar și pentru afirmarea ei politică. Burghezia comercială, arendășească și cămătărească, se găsea pe primul plan, dar se dezvolta și o burghezie industrială, mai ales patronii de mici ateliere de cooperatie simplă și unii patroni de manufacturi și fabrici. Arendașii au reprezentat elementele burghezii în lumea satelor. Deși erau tot instrumente ale exploatării, care adunau bani „cu sînge și cu încărcări... din spi-

narea sătenilor“, după expresia scriitorului Alexandru Pelimon⁶, fără îndoială ei au avut și rolul de a duce înainte societatea, contribuind la grăbirea înlăturării rînduieilor feudale. Diferențiați de aceste categorii ale burgheziei, marii negustori și îndeosebi marii bancheri și-au împletit interesele cu acelea ale fostei mari boierimi, cu ale conservatorilor, privind cu indiferență, în cel mai bun caz, la lupta ce se dădea pentru lichidarea feudalismului.

Entuziast, unul dintre conducătorii burgheziei radicale din timpul Adunărilor ad hoc a făcut apel la burghezia „ce este menită a veni la putere“ de a-și cunoaște „datoria sa“, devenind „pîrghia puternică a libertăților publice și mișcătorul neobosit al virtuțiilor naționale“. El a mai cerut burghezilor „să nu uite a deschide brațele tuturor celor ce prin luminele lor se vor sui la dinșii din stratul cel inferior al societății“ și să dovedească că erau „sufletul poporului“⁷. Entuziasmul autorului acestui îndemn, profesorul Grigore Ionescu, avea să fie infirmat chiar în acei ani de această tînără burghezie care acționînd neobosit în direcția afirmării drepturilor națiunii era totuși și ea o clasă exploatoare, avidă de putere, pe care înțelegea să și-o afirme nu numai față de fosta boierime, dar și în instaurarea deplinei ei dominații de clasă asupra maselor muncitoare. „Mai mult sau mai puțin — definea în 1859 un scriitor progresist situația din mediul urban — orașele României se aseamănă unele cu altele : aceleași și aceleași lucruri, aceiași oameni și aceleași idei, aceleași abusuri și împetritături, multe începute și puțin săvîrșite, mulți chemați și puțin aleși ; acestea sînt vorbele care le aude cineva din gura chiar a orașenilor sau a locuitorilor . . . Polițaiul și cîrmuitorul este omul cel mai mare, cum am zice domn și împărat în fiecare aceste orașe“⁸.

Țărănimea era cea mai numeroasă clasă, ea grupînd marea majoritate a locuitorilor din Țara Românească și Moldova⁹. Clă-

⁶ Al. Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, București, 1859, p. 165. Pentru arendași, vezi și Apostol Stan, *Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară. Aspecte social-economice*, în „Studii“, XX (1967), nr. 6, p. 1177—1197 ; pentru burghezie, în general, vezi și Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972.

⁷ „Românul“, nr. 32, din 26 noiembrie/8 decembrie 1857, p. 1—3.

⁸ Al. Pelimon, *op. cit.*, p. 126.

⁹ Vezi N. Adăniloiaie, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 225—280 ; idem, *Țărănimea și Cuza Vodă*, în „Studii“, XIX (1966), nr. 1, p. 33—39 ; Constantin Corbu, *Țărănimea din România în perioada 1848—1864*, București, 1973 ; Dan Berindei, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, I (1957), p. 167—245 ; N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 45—77.

cașii alcătuiau în 1857 cea mai mare parte a țărănimii, ei însușind — potrivit lui Vasile Boerescu — 520 000 de familii (330 000 în Țara Românească și 190 000 în Moldova)¹⁰, deși în preajma reformei din 1864 n-au fost înregistrate decât 445 019 familii clăcășești¹¹. Lor li se adaugă țărănimea liberă — răzeșii și moșnenii — care deținea încă în 1864 circa 800 000 ha teren arabil, cam o zecime din suprafața particulară, restul fiind atunci deținută de circa 4 500 proprietari¹². Mai este de remarcat că procesul de spoliere a țărănimii libere a continuat și după Unire și că totodată în preajma reformei agrare se constată accentuarea izgonirii țărănilor clăcași, stăpînii de moșii vrînd să-și „elibereze” pămîntul pentru a putea reduce numărul loturilor ce urmau să le fie expropriate¹³. În ceea ce privește țărănimea liberă în 1860 existau în Țara Românească 66 035 de țărani devălmași și 107 682 de mici proprietari cu un venit inferior sumei de 10 galbeni¹⁴. Numărul țărănilor liberi fără pămînt a mai crescut în perioada cercetată cu elemente provenite din rîndul clăcașilor fugiți sau lipsiți de loturile de pămînt, ori al răzeșilor și moșnenilor care-și pierduseră pămîntul. În sinul țărănimii clăcașe s-a produs, de asemenea, un proces de diferențiere, ilustrat la sfîrșitul perioadei analizate de o statistică din 1864, în care se arăta că din cei 441 380 de țărani clăcași capi de familie din Principate, doar 77 899 posedau patru boi, în timp ce alți 148 661 erau pâlmași, pentru ca circa jumătate — 214 890 — să fie mijlocași cu cite doi boi¹⁵. Importanță a mai fost și creșterea numărului lucrătorilor salariați folosiți în agricultură, care ajung să se cifreze în 1860 numai în Țara Românească la 54 332 de zilieri¹⁶.

¹⁰ B. Boerescu, *România dupe tractatul de la Paris din 31 martie 1856*, Paris, 1857, p. 127.

¹¹ N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 343.

¹² Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 56.

¹³ N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 71—72; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Aspecte noi ale procesului de ruinare economică a țărănimii moldovenești la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, XII (1961), nr. 1, p. 85—103; Gh. Georgescu-Buzău, *Deposdarea clăcașilor de loturile lor*, în „Revista arhivelor”, XII (1969), nr. 1, p. 95—104.

¹⁴ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 217.

¹⁵ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. II, București, 1907, p. 886—887.

¹⁶ „Anale statistice”, 1861, p. 34—35; 1863, p. 31, 35. Pentru Moldova, vezi studiul Ecaterinei Negruți, *Despre munca salariată în agricultura Moldovei în preajma legii agrare din 1864*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, X (1959), nr. 1—2, p. 81—113. „Nu există categorii de muncă agricolă, în această perioadă, — remarcă autoarea — la care să nu se folosească muncitori salariați. Cei mai numeroși erau treierătorii, apoi

Clasa muncitoare și-a continuat în anii 1856—1864 procesul de formare, dezvoltarea industriei de tip capitalist impunând apariția de muncitori salariați calificați. Aceștia se recrutau din rîndul meseriașilor, al țăranilor veniți la orașe etc. În privința numărului celor care activau în meserii și industrie, se constatau în 1860 în Principate 59 869 de meseriași și 23 192 de lucrători (potrivit recensămîntului din 1860 : 28 252, dar cifra reală pare să fi fost cu cîteva mii mai mică) față de 684 168 de agricultori¹⁷. Numărul mediu de lucrători pentru un „stabiliment industrial“, pe ramuri, potrivit statisticii din 1860, era următorul : în „fabrici de postav“, 65,8 ; în „fabrici ale statului“, 25 ; în zalhanale, 23,1 ; în restul ramurilor se constată sub 10 lucrători, iar la mori, pive și fierăstraie, care grupau 7 796 dintre cele 12 867 de „stabilimente“, între 1,4 și 1,1¹⁸. Cei mai mulți muncitori lucrau în cadrul atelierelor de cooperatie capitalistă simplă. Lucrătorilor din atelierelor de cooperatie capitalistă simplă, din manufacturi și din puținele fabrici li se adăugau muncitorii din saline¹⁹, construcții, transporturi și din porturi, care nu erau înregistrați în recensămînt, precum și muncitorii agricoli. Între muncitori se înregistrează și femeii și copiii, primind însă un salariu inferior celui al lucrătorilor bărbați. Problema muncitorilor liberi pentru industrie nici sub aspectul cantitativ, nici sub cel calitativ, nu putea fi considerată rezolvată, datorită îndeosebi menținerii relațiilor feudale în importante sectoare ale economiei. De aceea, în 1863, Dionisie Pop-Marțian semnală necesitatea aducerii de muncitori din străinătate dată fiind lipsa de brațe²⁰. Semnificativă ca etapă în procesul de organizare a clasei muncitoare a fost înființarea în toamna anului 1858 a „Casei de ajutorare și prevedere a lucrătorilor tipografi“ la București, a cărei activitate a fost însă limitată prin prezența în asociație și a unor patroni²¹.

cosașii și secerătorii“ (*Ibidem*, p. 89) ; de asemenea, se angajau numeroși bucovineni care veneau din provincia supusă din 1775 dominației Austriei (*Ibidem*, p. 97—102).

¹⁷ C. Colescu, *La population de la Roumanie*, București, 1903, p. 23. Cf. N. N. Constantinescu (sub redacția), *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România. Pînă la primul război mondial*, vol. I, București, 1959, p. 137, n. 4.

¹⁸ *Ibidem*, p. 131, 134.

¹⁹ Vezi pentru lupta lor : Constantin Cuciuc, *Frământările rufetașilor de la salinele din Tg. Ocna în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și articole de istorie“, XII (1968), p. 123—134.

²⁰ „Anale economice“, 1863, p. 5.

²¹ Vezi Constantin C. Angelescu, *Contribuții la istoricul Asociației lucrătorilor tipografi din România (perioada 1858—1865)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“, Iași, II (1965), p. 63—91 ; Vasile Petrișor, *Noi*

Imaginea structurală a societății românești a reflectat în epoca unirii clasele și categoriile sociale implicate într-un complex și complicat proces de transformări multilaterale a căror rezultată a fost România modernă. Deși marea boierime, respectiv marea moșierime, a continuat să dețină în partea inițială, în bună măsură, nu numai puterea economică dar și pe cea politică, forța acestei categorii sociale a slăbit, afirmându-se îndeosebi burghezia și boierimea liberală, ultima recrutată în general din rîndurile boierimii mici și mijlocii. În mod evident, burghezia a cîștigat noi poziții, deși despre o înlăturare a moșierimii din viața social-politică nu putea fi vorba. Masele orășenești și cele țărănești s-au vădit a fi deosebit de active. Frămîntările din mediul urban prilejuite de Adunările ad hoc, de dubla alegere, incidente, cum a fost cel din sala Bossel în toamna 1859, turburări inspirate de conservatori, care au antrenat însă mase nemulțumite de noile legiuiri și mai ales de aplicarea lor²², agitațiile bucureștene din întreaga perioadă, s-au îmbinat cu o necurmată luptă de clasă desfășurată în mediul țărănesc²³. Dealtfel, țărănimea în ansamblul ei s-a dovedit deosebit de activă în epoca unirii, „realizarea statului național însemnînd, pentru ea — cum arăta Kogălniceanu în 1861 —, mai mult decît singura întrunire a Principatelor“²⁴. Reforma agrară a fost de fapt impusă prin lupta maselor rurale, Radu Rosetti mărturisind că „prin legea rurală... Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești“²⁵. În ceea ce privește clasa muncitoare în formare, ea dădea semnele transformării ei într-o clasă pentru sine, revendicîndu-se între altele, în epocă, îmbunătățirea statutului ucenicilor²⁶, ori pensie pentru cei ajunși neputincioși din rîndul lucrătorilor din saline²⁷ sau respectarea repaosului duminical²⁸.

contribuții la crearea și semnificația primelor organizații profesionale muncitorești din România (1846—1872), în „Anale de istorie“, XIX (1973), nr. 6, p. 48—63.

²² Vezi Dan Berindei, *Frămîntările orășenești din noiembrie 1860 în Țara Românească. Tulburările de la Craiova și Ploiești*, în „Studii și articole de istorie“, I (1956), p. 265—313.

²³ Idem, *Lupta de clasă a țărănimii din Principate în perioada formării și organizării statului național*, în „Studia et Acta Musei «Nicolae Bălcescu»“, II (1970—1971), p. 85—112.

²⁴ *Procesele verbale ale Adunării electivă din Moldova. Sesiunea 1860—1861*, p. 302.

²⁵ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 200.

²⁶ „Românul“, IV (1860), p. 94—95.

²⁷ Arh. Ist. Centr., Min. Agric., Serv. Bunuri, Dep. 1936, nr. 1 500/1864, f. 408.

²⁸ Arh. Ist. Centr., Min. Int., Div. Adm., nr. 2 781/1861, f. 21.

Economia Principatelor înregistrează mutații însemnate în epoca unirii și îndeosebi în etapa ei finală, când legea rurală din 1864, desființând claca și împroprietărind pe țărani, a creat economiei noi condiții de dezvoltare.

Agricultura era principala ramură a economiei. Ea grupa, în 1860, în Țara Românească, 530 351 capi de familie, respectiv 2 218 638 locuitori dintr-un total de 569 464 capi de familie și 2 400 921 locuitori, cit numără populația țării; deci 92,4% din locuitori lucrau în domeniul agriculturii²⁹. Chiar și locuitorii orașelor practicau în cea mai mare parte muncile agricole; în 1860 din cei 271 079 orașeni munteni, 186 562 practicau agricultura³⁰. În aceste condiții, este explicabil de ce agricultura susținea prin produsele ei aproape întreg comerțul extern. În 1864, Principatele au exportat cereale și vite în valoare de 370 330 698 lei dintr-un export total de 401 005 807 lei³¹, deci circa 92% din export se efectua prin produse agricole.

Trei sferturi din teritoriul țării se găsea în 1860 în posesia moșierimii și a mănăstirilor în Țara Românească³². Existau moșii întinse și la sud și la nord de Milcov. Suprafața medie a marilor domenii din Principatele Române în comparație cu Anglia se găsea în raportul de 85 : 1 !³³. Gospodăria moșierească tindea să-și extindă rezerva în dauna dreptului de folosință a pământului de către țărani. Ea era marea producătoare de grâu și de plante industriale (este perioada când cultivarea rapiței a luat un grabnic avânt)³⁴. Aparențele nu trebuie însă să înșele, productivitatea gospodăriei românești rămânea în ansamblu scăzută, îndeosebi dacă era raportată situației din țările înaintate ale vremii. „Pentru a domina atîta materie — se scria în „Anale economice“ în 1862 — ce cuprinde largul și adîncul pământului român, trebuie puteri lucrătoare cu mult mai mari și mai inteligente de cum avem“³⁵.

²⁹ „Anale statistice“, 1860, p. 108—109. Pentru Moldova, vezi amplul studiu al Ecaterinei Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864*, București, 1963, p. 9—168.

³⁰ „Anale statistice“, 1860, p. 98—101.

³¹ Ibidem, 1865, p. 266.

³² Ibidem, 1861, p. 134—135.

³³ N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 46.

³⁴ Dacă în 1858 Țara Românească a exportat rapiță în valoare de 500 000 lei, în 1859 exportul s-a cifrat la 2 600 000 lei, iar în anul următor a depășit suma de 4 000 000 lei („Anale statistice“, 1860, p. 16, 31—35; 1861, p. 1).

³⁵ „Anale economice“, 1862, p. 1.

Martorii străini erau surprinși de faptul că terenurile nu erau cultivate decât într-o măsură mică. G. Le Cler remarca în cel de-al șaptelea deceniu al secolului al XIX-lea că „în cea mai mare parte aceste minunate spații cultivabile sînt deșerte, abandonate și reduse la starea de stepe”³⁶. Un anunț din luna decembrie 1859 confirmă această stare de lucruri, prin el făcîndu-se cunoscută arendarea a trei moșii din Olt și Teleorman, însumînd 18 000 de pogoane din care nu erau însă însămînțate decât 400 pogoane de grîu și 160 pogoane de rapiță!³⁷ Totuși, în epoca organizării statului național, în anii premergători reformei agrare din 1864, se înregistrează o creștere susținută a suprafețelor cultivate³⁸, impusă în parte și de tehnica înapoiată, lipsa de mașini și neputința practicării unei agriculturi intensive în condițiile menținerii relațiilor feudale. Calea cea mai simplă pentru creșterea producției era extinderea culturilor! „Moșiile — scria agronomul Pană Buescu în 1859 — fiind foarte întinse, proprietarii ar trebui să aibă venituri însemnate. Mai toți însă sînt datori, abia le ajunge venitul a două sau trei moșii mari, care ar putea forma un regat în Germania, ce nu ar avea lipsă nici de școli, nici de șosele, nici de drumuri de fier”³⁹.

Circa 2/3 din totalul pămînturilor cultivate erau însămînțate cu porumb și grîu; urmau culturile de orz, mei, ovăz, rapiță etc. Deși fertilitatea solului era mare, productivitatea era redusă. În 1864 s-au produs 14,7 hl grîu și 15,7 hl de porumb la hectar⁴⁰. Sistemul asolamentului trienal era menținut, folosindu-se într-o măsură restrînsă sistemul de cultură prin rotație⁴¹. Omul, așa cum arătase Ion Ghica în 1853, reprezenta în cea mai mare măsură „forțele agricole” (el semnala că în timp ce în Anglia omul reprezenta doar circa a 15-a parte din „forțele agricole”, în Principate el însuma 3/5 din acestea!)⁴². Pentru arături, datorită utilizării unor pluguri tehnic înapoiate, munca se efectua cu 6—12 boi⁴³,

³⁶ G. Le Cler, *La Moldo-Valachie ce qu'elle a été, ce qu'elle pourrait être*, Paris, f.a., p. 309—310.

³⁷ „Anunțatorul român”, nr. 101, din 19 decembrie 1859, p. 4.

³⁸ N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 48; Ecaterina Negruți-Munteanu, *op. cit.*, p. 99.

³⁹ „Agronomia”, nr. 1, din 15 martie 1859, p. 6.

⁴⁰ S. P. Radian, *Din trecutul și prezentul agriculturii românești*, București, 1906, p. 488.

⁴¹ P. S. Aurelian, *Terra nostra. Schițe economice asupra României*, ed. a 2-a, București, 1880, p. 116; P. Buescu, *Diferite sisteme de cultură*, în „Agronomia”, nr. 9, din 15 iulie 1859, p. 238—239.

⁴² G. Chainoi (= Ion Ghica), *Dernière occupation des Principautés Danubiennes par la Russie*, Paris, 1853, apud *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, vol. IV, București, 1908, p. 128.

⁴³ N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 50—51.

ceea ce ducea la o mare risipă a forței de tracțiune animală. De altfel, creșterea vitelor a continuat să aibă un rol însemnat în agricultura Principatelor. În 1860, Țara Românească număra circa 2 milioane vite mari, circa 350 000 cai, vreo 3 500 000 oi și aproape un milion de porci ⁴⁴.

Dar nu trebuie să considerăm agricultura românească din perioada formării și organizării statului național doar din punctul de vedere al lipsurilor și limitelor ei, deoarece este cert că sub impulsul dezvoltării societății românești în ansamblul ei, în noile condiții existente după făurirea statului modern, s-au înregistrat și evidente progrese în acest domeniu. Indiguiri și planuri de cultură, străduințe pentru înlocuirea plugurilor „barbare“, ca și pentru o mai largă introducere a mașinilor, unele confecționate chiar în țară evidențiază progresul ⁴⁵. În anul reformei agrare existau în Principate peste 800 de mașini agricole și semnificativ era faptul că numărul cel mai mare se constata tocmai în județele în care se utiliza într-o măsură mai largă munca salariată ⁴⁶. P. S. Aurelian a legat, de altfel, momentul unei intensificări a utilizării mașinilor de cel al Unirii Principatelor, el scriind că cu două decenii înainte de 1880 „mașinile de treierat cu aburi erau un lucru cu totul nou pentru agricultorii noștri, în timp ce în 1880 ele deveniseră un accesoriu indispensabil al oricărei moșii de oarecare importanță“ ⁴⁷.

În condițiile dezvoltării agriculturii, s-a simțit neconținut necesitatea unei sporiri a numărului mâinii de lucru. Pentru a face față acestei situații, stăpînii de moșii și arendașii foloseau clăcașii „peste legiuitele și condiționatele lor îndatoriri“ ⁴⁸ sau utilizau munca salariată, deși în proporție încă redusă. În 1860, au fost folosiți în Țara Românească 54 332 zilieri, în paralel cu munca a 334 545 clăcași ⁴⁹, ceea ce arată că numărul acestora din urmă era de peste șase ori mai mare decît cel al zilierilor salariați. Progresele capitalismului erau indicate și de dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial. Un exemplu analizat de Ecaterina Negruți l-a constituit moșia Sîrca, ale cărei venituri rezultau la mijlocul deceniului al șaptelea din secolul al XIX-lea, îndeosebi din vînzarea

⁴⁴ „Anale statistice“, 1860, p. 146—147.

⁴⁵ N. Adăniloiaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 53—54.

⁴⁶ „Anale statistice“, 1865, p. 24—25, 34—35.

⁴⁷ P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 125.

⁴⁸ Prefectul de Romanaiți către Ministerul de Interne, 7 aprilie 1862 (Arh. Ist. Centr., Min. Int., Div. Rur. Com., dos. nr. 1100/1862, f. 5).

⁴⁹ „Anale statistice“, 1861, p. 34—35; 1863, p. 31—33; N. N. Constantinescu (sub redacția), *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România. Pînă la primul război mondial*, vol. I, București, 1959, p. 127—130.

vitelor (44,50%) și rachiului (26,60%), vânzarea cerealelor nerapor-
tînd decît 7,20%⁵⁰. Răspîndirea sau cel puțin introducerea a noi
culturi — tutun „american“, lucernă, chiar și bumbac ori trestie
de zahăr și mai ales rapița, amintită mai înainte — ca și dezvoltarea
sericiculturii⁵¹, dovedeau penetrația „noului“ în domeniul agricul-
turii. Reforma agrară din 1864, cu toate limitele ei, avea să în-
semne un moment de cotitură în dezvoltarea agriculturii româ-
nești, creîndu-i noi premise.

Deși caracterul agrar al economiei era net precumpănitor, este
cert că la mijlocul secolului al XIX-lea industria a cunoscut o pe-
rioadă de creștere în Principatele Române. În 1867 făcîndu-se re-
partiția principalelor îndeletniciri din România, se considera că
la 1 000 de locuitori existau 62 „industriali“ („industriels“)⁵². Ma-
joritatea meseriașilor și lucrătorilor era masată în orașe și târguri,
centrele cu caracter urban cunoscînd o intensă dezvoltare în cursul
celor trei decenii următoare păcii de la Adrianopol. În orice caz,
potrivit recensămîntului din 1859—1860 aproape jumătate din popu-
lația Alexandriei o formau meseriașii și familiile lor (4 007 față
de o populație de 8 596 de persoane); la Ploiești se înregistrau 7 975
meseriași „fabricanți“ și familiile lor față de o populație de
26 468 de oameni, iar la București aceleași categorii reprezentau
un total de 31 163 de persoane față de o populație de 121 734 de
locuitori. Desigur că în alte centre urbane, numărul meseriașilor
și al „fabricanților“ era mai redus, dar în mod semnificativ în
unele localități mai mici — cum ar fi Cerneți, unde meseriașii și
familiile lor reprezentau mai mult de o treime din totalul popu-
lației — numărul meseriașilor nu era redus⁵³.

Semnificativ este faptul că din cele 12 867 așa-numite „stabi-
limente industriale“, cuprinse în statistica din 1859—1860, com-
pletată în 1863, 7 849 erau întemeiate între 1850 și 1863⁵⁴. Se
înregistrează deci o evidentă creștere a numărului atelierelor me-
seriașilor, a atelierelor de cooperatie capitalistă simplă, dar și a
manufacturilor și a fabricilor, deși totodată pătrunderea forței abu-
rului în industrie era extrem de limitată. De asemenea, trebuie

⁵⁰ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date cu privire la exploatarea comer-
cial-agricolă a moșiei Sirca la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii
și cercetări științifice. Istorie“, XII (1961), p. 233—244.

⁵¹ N. Adăniloae și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 56—58.

⁵² *Notice sur la Roumanie...*, Paris, 1868, p. 19—20. Pentru dezvoltarea
industrii la nord de Milcov vezi Leonid Boicu, *Industria Moldovei între
anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei. 1848—1864*, București,
1963, p. 169—275.

⁵³ Pentru toate : „Anale statistice“, 1860, p. 98—101.

⁵⁴ *Ibidem*, 1863. p. 136—137.

ținut seama că din aceste 12 867 „stabilimente industriale“ peste 72% produceau mărfuri alimentare, patru cincimi se găseau la sate și trei pătrimi lucrau numai o parte a anului⁵⁵. În general, producția industrială din Principate era dominată de prelucrarea pe scară locală a produselor agricole destinate consumului intern și îndeosebi unui consum limitat teritorial. Existau puține stabilimente industriale care să prelucreze materii prime în vederea producerii unor mărfuri de export și de asemenea puține unități ale industriei cu o organizare și o producție la nivelul țărilor înaintate.

În ansamblul dezvoltării industriale, așa-numiții „fabricanți“ prezintă un interes deosebit, statistica din 1859—1860 furnizându-ne pentru Țara Românească unele informații prețioase în privința lor. Cei 546 „fabricanți“ foloseau în medie fiecare circa 5 lucrători (2 480 lucrători la 546 „fabricanți“). În ceea ce privește numărul prăvăliilor, acesta era destul de ridicat (454 prăvălii la 546 „fabricanți“), cu toate acestea, nu toți „fabricanții“ stăpîneau prăvălii (în București cei 78 „fabricanți“ posedau 59 de prăvălii, deci 19 dintre ei nu erau decît posesorii „stabilimentului industrial“). Statistica mai dezvăluie date referitoare la capitalurile de care ei dispuneau ; astfel în 1860 existau în Țara Românească 4 „fabricanți“ cu un capital investit de peste 10 000 de galbeni, 22 cu un capital de peste 5 000 de galbeni și 87 cu un capital de peste 2 500 de galbeni, restul, marea majoritate, posedau un capital investit inferior sumei de 2 500 de galbeni⁵⁶.

Recensămîntul din 1859—1860 — completat în 1863 — mai dă unele informații importante referitoare la lucrătorii din cele 12 867 „stabilimente industriale“, ca și la forța motrice utilizată de acestea. În total, recensămîntul constată în Principate un număr de 28 352 muncitori, celor 25 736 bărbați, adăugîndu-li-se 1 318 femei și 1 198 „copii peste 16 ani“⁵⁷. În privința forței motrice accentul se menținea pe energia furnizată direct de natură, îndeosebi pe forța hidraulică și pe cea eoliană ; într-o oarecare măsură, se folosea (mai ales la mori) forța animală. De asemenea, mai funcționau în Principate un număr de 4 867 cuptoare (mai ales pentru producerea alcoolului și la olării), 668 hornuri (la tăbăcării, luminării, săpunării) și 171 mașini cu abur, acestea fiind

⁵⁵ N. N. Constantinescu (sub redacția), *op. cit.*, vol. I, p. 132—133. Din cele existente la sate marea majoritate erau mori, poverne, velnițe, olării, pive și dirște, ferăstraie, vărării, cășării ; în schimb, cele din mediul urban erau unitățile mai importante ale industriei, în ceea ce privea felul produsului și capacitatea de producție, numărul lucrătorilor și forța motrice superioară („Anale statistice“, 1863, p. 132—133, 136—137).

⁵⁶ Ibidem, 1860, p. 78—83.

⁵⁷ Ibidem, 1863, p. 136—137.

însă utilizate mai ales în industria morăritului (33), a alcoolului (109) și a berii (11) ⁵⁸.

În ceea ce privește stadiile dominante ale industriei, precum-pănirea o aveau micul meșteșug și atelierele de cooperatie capitalistă simplă. Dînd o apreciere micii industriei, prin care se înțelegeau firesc tocmai cele două stadii amintite, lucrarea de informare destinată Expoziției universale de la Paris din 1867 arăta următoarele: „Mica industrie... aceea care e exercitată mai des în familie este, cum am spus, destul de răspîndită. Nu există oraș, cît de mic ar fi, unde să nu se găsească croitori, cizmari, pielari, rotari, dogari, zidari, tîmplari, dulgheri, căldărari, lăcătuși și alții. La sate, țăranul exercită el însuși mai multe din aceste meserii; își construiește casa, își confecționează cele mai multe din uneltele sale de lucru, țărăncile țes toate, fără excepție...” ⁵⁹.

Manufactura — denumită de Lenin „veriga intermediară dintre meserie și mica producție de mărfuri cu forme primitive ale capitalului, de o parte, și marea industrie mecanizată, fabrica, de altă parte” ⁶⁰ — a reprezentat unul din stadiile industriale înregistrate în Principatele Române în perioada supusă cercetării de față. Manufactura capitalistă reprezintă cooperatia capitalistă întemeiată pe diviziunea muncii și pe tehnică manuală ⁶¹. Între manufacturi se încadrau zălhanalele, cărămidăriile, unele poverne, întreprinderile de luminări de stearină, o sticlărie în județul Bacău, arsenalul de corăbii etc. ⁶². În general, este însă de remarcat că stadiul intermediar al manufacturii nu a cunoscut în Principate o intensă dezvoltare ⁶³. Dacă atelierele de cooperatie capitalistă simplă au fost numeroase, numărul manufacturilor a fost restrîns, întreprinzătorii preferînd să treacă, odată ce investeau capitaluri, peste acest stadiu, devenit anacronic pe plan european ⁶⁴, la stadiul superior al industriei mașiniste care urma să le asigure o producție mai intensă și mai rentabilă.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ *Notice sur la Roumanie...*, p. 142. Pentru stadiile anterioare industriei mecanizate, vezi Gheorghe Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, 1970.

⁶⁰ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 3, București, 1963, p. 376.

⁶¹ N. N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluției industriale în România*, București, 1957, p. 4.

⁶² N. N. Constantinescu (sub redacția), *op. cit.*, vol. I, p. 134.

⁶³ Vezi L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*. În „Studii și cercetări științifice. Istorie”, XI (1960), p. 127—137.

⁶⁴ Idem, *Industria în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei, 1848—1864*, București, 1963, p. 207.

Unul din fenomenele caracteristice ale începutului epocii moderne a capitalismului l-a constituit revoluția industrială, care s-a manifestat în industrie, dar a acționat și asupra structurii socio-economice a societății⁶⁵. Ea a avut un aspect tehnic și altul social⁶⁶. Înlocuirea muncii manuale cu mașini este neîndoiește principalul criteriu de apreciere a momentului de început a revoluției industriale, dar acesta nu exclude și alte elemente, deși secundare, față de cel dintâi, ca noua sursă de energie ori noile procedee tehnologice⁶⁷. În România, revoluția industrială s-a desfășurat din al doilea pătrar al secolului al XIX-lea și pînă la începutul primului război mondial, saltul hotărîtor reprezentîndu-l perioada cuprinsă între mijlocul deceniului al nouălea și sfîrșitul secolului al XIX-lea; cu alte cuvinte, prima etapă a revoluției industriale în România a debutat de la primele începuturi timide ale introducerii mașinilor și a durat pînă la abolirea relațiilor feudale în agricultură⁶⁸. Revoluția industrială s-a făcut prezentă în Principate în epoca analizată doar în unele ramuri — industria alimentară (morărit și alcool), industria textilă (postav și mătase), în industria de rafinare a petrolului etc.⁶⁹. Elementele producției mașiniste au apărut în Principatele Române „aproximativ pe la mijlocul secolului al XIX-lea” și ea s-a dezvoltat „pe baza unei tehnici de import” și „în esență pentru baza internă”⁷⁰. Dar contemporanii realizau deosebita însemnătate a introducerii mașinilor în industrie. „De vreo cîțiva timp minunile vaporului — se scria în 1858 în revista bucureșteană „Muzeul național” — au început a face aparițiunea lor și pe la noi”. Autorul articolului enumera un număr de mașini cu vaporii utilizate în Țara Românească în acea vreme („mașina cu vapoare a municipalității spre a distribui apa Dîmboviței în stradele capitalei”, o mașină cu vaporii la Craiova, care „pune în mișcare o moară puternică”; de asemenea, alta la Giurgiu, iar la București mașina companiei Martinovici și Assan, care dă „oleiul de rapiță și făină cu preț redus” și o „locomobilă” care „mișcă o mulțime de mașini de fabricat cărămide ici la Belvedere”)⁷¹, neenumerînd fabrica de postav de la Dragomirești, nici

⁶⁵ Valter Roman, *Revoluția industrială în dezvoltarea societății*, București, 1965, p. 28.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 47.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 43, 46.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 51.

⁷⁰ N. N. Constantinescu, *Cu privire la revoluția industrială în România...*, p. 15, 26; idem, *Revoluția industrială în România*, în *Revoluția industrială*, București, 1963, p. 262.

⁷¹ *Machina cu vaporii și aplicațiile sale*, în „Muzeul național”, nr. 13, din 20 aprilie 1858, p. 100.

rafinăria lui Marin Mehedințeanu. Mai trebuiau adăugate fabrica lui Kogălniceanu de la Tîrgu Neamț, cea de produs „pavele“ și cea de cărămizi de la Iași, fabrica de sticlă de la Grozești, fabrica de hîrtie a lui Gh. Asaki, cea de silitră și praf de pușcă a lui Hodoczyn, rafinăriile din Moldova. De asemenea, marile ateliere ale statului, dezvoltate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, care foloseau mașini și mașini-unelte, ca și imprimeria statului de la București, care număra, spre sfîrșitul perioadei cercetate, aproape 100 de lucrători, aparțin și ele aceluiași stadiu al industriei ⁷².

Este cert că în perioada formării și organizării statului național român, s-au introdus în industrie un număr de mașini, într-un ritm mult mai accentuat față de perioada anterioară. Cu toate acestea, în comparație cu dezvoltarea din deceniile următoare, procesul deși existent era încă lent. Dacă în 1866 existau în România 39 de fabrici ⁷³ — dintre care unele puteau să fie totuși doar ateliere mari sau manufacturi ⁷⁴ — numărul total al „stabilimentelor“ din industria mare înființate înainte de 1886 și constatate ca existente cu prilejul anchetei industriale din 1901—1902, ajunsese la 236, ceea ce indică limpede o creștere apreciabilă a ritmului de dezvoltare a industriei mașiniste în perioada următoare înfăptuirii reformei agrare din 1864. Totuși, deși ritmul de creștere era inferior celui din perioada următoare, este de remarcat creșterea destul de intensă a importului de mașini (deși raportată la totalul importului ea a rămas mică). Dacă în 1861 s-au importat în Principatele Unite mașini în valoare de 904 850 de lei, în 1863 acest import s-a cifrat la 5 689 219 lei ⁷⁵. Deși doar circa o treime din mașinile importate deserveau industria, iar parte din mașinile cu abur erau destinate agriculturii, creșterea importului de mașini rămîne totuși edificatoare.

Principatele, deși „adevărate țări ale făgăduinții“ ⁷⁶, aveau o industrie cu mult inferioară capacității firești de dezvoltare a acestei ramuri a economiei și condițiilor existente în cele două țări. În 1859, călătorul francez Th. Margot remarcă: „Este o pierdere pentru țara ce se află cam lipsită de fabrici și manufacturi și-și aduce din alte părți toate cîte le are de trebuință! Ce păcat! O țară atît de avută în tot felul de produse, în care nu lipsește nimic,

⁷² *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 195—196.

⁷³ N. Păianu, *Industria mare. 1866—1906*, București, 1906, p. 29.

⁷⁴ N. N. Constantinescu (sub redacția), *op. cit.*, vol. I, p. 161, n. 1.

⁷⁵ *Notice sur la Roumanie...*, p. 175; N. N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluției industriale în România...*, p. 27—28.

⁷⁶ L. Boicu, *Incercări franceze de pătrundere în economia Moldovei în epoca războiului Crimeii și a Unirii (1853—1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 172.

care ar putea însăși să dea Europei toate lucrurile cele mai necesare, cele mai neapărate comerțului universal, să se vadă lipsită, din nepăsarea avuților ei proprietari, de sorgentele ce înavutesc toate celelalte ținuturi civilizate ce o înconjoară”⁷⁷.

Lipsa sau insuficienta dezvoltare a industriei a fost constatată în perioada cercetată, ca și în perioada următoare, în repetate rânduri, de un număr de economiști români situați pe poziții înaintate. „România — exclama P. S. Aurelian în lucrarea sa *Terra nostra* — este una din țările cele mai înapoiate în industrie”⁷⁸; iar A. D. Xenopol remarca în *Studii economice* că „industria în adevăratul înțeles al cuvântului, adică producerea de obiecte fabricate peste trebuințele lăuntrice și care să poată fi exportate, nu există deloc la noi în țară”⁷⁹. Dacă aceasta era opinia economiștilor înaintați două decenii după formarea statului național, cu atât mai mult economiștii din perioada unirii deplîngeau dezvoltarea insuficientă a industriei și acordau acestei dezvoltări o deosebită însemnătate în procesul complex al constituirii statului modern și a eliberării sociale și naționale a poporului român. „Auzim în toate zilele plîngeri — scria în 1863 Enric Winterhalder — că n-avem o industrie națională, că toate trebuințele noastre, chiar și cele mai necesarii, sîntem siliți a ni le procura din țări străine și a fi tributari străinilor pentru lucrările cele mai simple ce le-am putea fabrica în țară din materii brute ce le vindem la străini. Vindem piei și cumpărăm ciobote, curele, hamuri și alte lucruri fabricate de piele; vindem lînă și cumpărăm postavuri; vindem seu și cumpărăm luminări de stearină fabricate din seul nostru”. „Sînt poate puține țări, adăuga el, care posed cu atîta îmbelșugare și într-o varietate atît de mare tot felul de produse și care trag mai pucine foloase din ele”⁸⁰.

Insuficienta dezvoltare a industriei moderne, cu toate neîndoielnicele progrese înregistrate în comparație cu perioadele anterioare, ieșea în evidență tocmai pentru că tînărul stat național se găsea în plin proces de trecere de la un sistem social-economic la alt sistem, tocmai pentru că ascensiunea capitalistă era în plină desfășurare și pentru că acest proces impunea înainte de toate pe tărîm economic o dezvoltare industrială mai intensă și îndeosebi o

⁷⁷ Th. Margot, *O viațorie în cele șaptesprezece districte ale României*, București, 1859, p. 16.

⁷⁸ P. S. Aurelian, *Terra nostra*, ed. a II-a, București, 1880, p. 179.

⁷⁹ A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 81—82.

⁸⁰ E. Winterhalder, *Cum știm a încuraja industria națională*, în „Românul” din 7—8 decembrie 1863, p. 1 088—1 089, cf. și *Texte din literatura economică în România*, vol. I, București, 1960, p. 260.

dezvoltare industrială modernă. Înapoierea industrială, ca și piedicile care stăteau în calea unei intensificări a dezvoltării industriei Principatelor Unite se datorau în primul rînd *menținerii relațiilor feudale* în cel mai important sector al economiei vremii, cel al agriculturii pînă în vara anului 1864 și în al doilea rînd *dominației otomane* care — legînd economia țării de cea a Imperiului otoman înapoiat economic — frîna dezvoltarea economiei în ansamblu. Ca un reflex al acestor două cauze fundamentale, atît de strîns legate de eliberarea socială și națională a poporului român, apărea ca un al treilea motiv de seamă al rămîinerii în urmă a industriei *concurența străină*, faptul că nivelul de dezvoltare a industriei din Principate o puneă pe aceasta într-o stare de inferioritate față de industria țărilor înaintate ale căror produse invadau piața Principatelor. Această concurență era accentuată și prin aceea că autoritățile de stat arătau, chiar și după formarea statului național — și lucrul se explică prin dorința legării mai strînse din punct de vedere economic, dar mai ales politic, a Principatelor de țările mai înaintate din Occidentul Europei — o lipsă de preocupare în privința protejării industriei naționale. Lipsa sau insuficiența instituțiilor economice ale capitalismului a reprezentat, de asemenea, o piedică evidentă în calea dezvoltării industriei moderne.

Lipsa de capital stînjenea îndeosebi dezvoltarea industriei moderne de fabrică, căci aceasta reclama în mod evident investiții cu mult mai mari decît atelierele meșteșugărești, atelierele de cooperare capitalistă simplă și chiar și manufacturile. În Principate capitalurile existente erau relativ restrinse și lucrul este evident mai ales în perioada formării statului național, cînd în Țara Românească și Moldova s-au simțit primele repercusiuni ale unei crize ciclice mondiale (cea din 1857). De asemenea, lipsa de capital de pe piață nu era compensată prin existența unor instituții capitaliste menite să ajute pe întreprinzători în dezvoltarea activității lor. „Comerțul și industria noastră — scria în decembrie 1861 Winterhalder — sînt... foarte departe de calea progresului și nici nu poate fi altfel, fiindcă ne lipsesc toate condițiunile neapărat trebuincioase pentru prosperarea lor. Institute de credit, căi de comunicațiune, mijloace de schimb, asociațiuni, toate ne lipsesc; nici o autoritate specială nu se ocupă de aceste ramuri însemnate, care, dîmpreună cu agricultura, sînt singure producătoare, care constituiesc adevărata avuție a unei țări”⁸¹.

⁸¹ *Starea lucrurilor*, în „Românul“, nr. 352—353, din 18—19 decembrie 1861, p. 1 106.

Dacă statului îi revenea în primul rând sarcina de a înființa instituțiile capitaliste menite a sprijini dezvoltarea industrială — și trebuie spus că, într-adevăr, îndeosebi în a doua parte a domniei lui Cuza, astfel de instituții au fost create (Ministerul Agriculturii, preconizat de Winterhalder, camerele de comerț și industrie, expozițiile) —, dezvoltarea acestei ramuri a producției, care necesita capitaluri mult mai importante decât investițiile din alte ramuri ale economiei, mai impunea *asocierea* capitaliștilor, soluție menită a da naștere la capitaluri importante, cu ajutorul cărora să poată fi înființate întreprinderi industriale moderne. Dealtfel, economiști ca Dionisie Pop-Marțian sau Enric Winterhalder au încurajat crearea unor astfel de asociații, apreciate de ei ca instrumente favorabile dezvoltării economice a țării și îndeosebi a industriei ⁸².

În perioada formării și organizării statului național român, principalii economiști ai vremii și toți cei situați pe poziții înaintate s-au pronunțat pentru dezvoltarea unui proces de industrializare și nu este întâmplător faptul că „principalii militanți pentru reforma agrară din 1864“ au fost „și primii militanți ai curentului «industrializant» în formare“ ⁸³. Dealtfel, acest curent s-a „cristalizat și dezvoltat“ în lupta împotriva economiștilor reacționari, care susțineau teza „României țară eminentemente agricolă“ ⁸⁴. Este însă semnificativ faptul că membrii curentului „industrializant“ nu s-au situat — cu excepția lui Dionisie Pop-Marțian — pe poziții protecționiste, ci pe poziții liber-schimbiste, ceea ce se explica prin interesul intensificării legăturilor cu țările înaintate din Occident (legături economice, dar mai ales politice), cât și prin faptul că importul se limita în general la produse de lux, iar transportul extrem de scump reprezenta o pavază pentru producția națională ⁸⁵. În timp ce unii economiști situați pe poziții conservatoare se împotriveau industrializării (A. D. Moruzi propunând de pildă transformarea Principatelor Unite într-un „vast antrepozit comercial deschis produselor lumii“ ⁸⁶) și pledau pentru o țară „eminentemente agricolă“, existau numeroase voci care militau hotărît pentru industrializare.

⁸² De exemplu, Dionisie Pop-Marțian a salutat cu satisfacție înființarea „Societății prin acții a moarei cu aburi din Calafat“ (Dionisie Pop-Marțian, *Opere economice*, ed. N. Marcu și Z. Ornea, București, 1961, p. 277—278).

⁸³ Costin Murgescu, *Ideea industrializării în gândirea economică din România*, în „Viața românească“, XVII (1964), nr. 8, p. 216.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ G. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii“, XII (1959), nr. 1, p. 234.

⁸⁶ Al. D. Moruzi, *Progrès et liberté*, Galați, 1861, apud Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 217.

Ideea necesității dezvoltării industriei a apărut într-un mod mai pregnant în perioada formării și organizării statului național. În 1862, Marțian aprecia că „existența unui popor sterp în industrie este precară” și tot el scria că „lacomel staturi sau industria-sele popoare”, ca niște vulturi văzînd „agonia unui animal”, căutau a trage foloase de pe urma statelor nedezvoltate din punct de vedere industrial⁸⁷. În aprecierile sale Winterhalder era ditirambic la adresa industriei. „Industria întinde imperiul omului — scria el — asupra puterilor producătoare ale naturii”, ori „industria înmulțește puterile instrumentale sau, cu alte cuvinte, capitalurile materiale”. „Industria manufacturiale — adăuga el — care completează și încoronează civilizațiunea unui popor, este nemărginită în rezultatele sale. Ea aduce la cea mai înaltă treaptă puterile producătoare, individuale și sociale”. Industria aduce pe oameni — observa tot Winterhalder — în orașe, „vatra luminilor și leagănul libertății”; iar, în privința agriculturii, ea are „aceeași înrîurire asupra valorii proprietății agricole, ca și căile de comunicațiune”⁸⁸.

Problema dezvoltării industriei nu a stat, dealtfel, numai în atenția unor intelectuali progresiști, ci ea a reprezentat după formarea statului unitar una din preocupările noilor cercuri conducătoare. Cea mai sintetică trecere în revistă a problemei, dar de mare însemnătate, ținînd seama că purta semnătura noului domnitor, a fost amplul mesaj domnesc de la 6/18 decembrie 1859. În acest document un capitol era consacrat „Industriei, comerțului și agriculturii”⁸⁹. Industria urma „să joace un rol temeinic în consolidarea naționalității”, dar totodată se preconiza neamestecul statului în dezvoltarea acestei ramuri a economiei. Totuși, se preciza că „guvernul nu-și va rezerva decît lucrurile la care nu ar putea ajunge industria privată și se va grăbi dezvoltarea lor”. Proclamîndu-se necesitatea de a se ocroti industria „de toate piedicile care pînă acum au încurcat pasurile sale”, se repeta neadmiterea vreunui „soi de sistem proteguitor”, care ar îngădui dezvoltarea unor „industrii artificiale, ce nu pot să se ție decît pe puterea unor legi speciale”. Se anunța „proscrierea” monopolurilor și privilegiilor, ca și răsplătirea „descoperirilor folositoare” prin „brevete de invenție”. „Guvernul — se arăta mai departe — voește dar

⁸⁷ Dionisie Pop-Marțian, *Cauza principală a neputințelor noastre economice și sociale*, în „Anale economice”, 1862, nr. 9—12, p. 1.

⁸⁸ E. Winterhalder, *Agricultura, industria și comerțul*, în „Românul”, nr. 267, din 23 septembrie/5 octombrie 1860, p. 806—807, cf. *Texte din literatură economică...*, p. 253.

⁸⁹ „Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 148, din 8 decembrie 1859.

libertatea industriilor și dezvoltarea lor fără întrebuintărea de mijloace artificiale și încît ele vor ști a răspunde la adevăratele noastre nevoi“.

Cu toate că mesajul din 6/18 decembrie 1859 se situa pe poziția neamestecului statului în dezvoltarea industriei, el făcea excepții pentru două ramuri apreciate ca de o deosebită însemnătate în dezvoltarea țării; semnificativ este faptul că este vorba tocmai de ramura metalurgiei și de cea a construcției de mașini — mărginită, ce este drept, datorită notei dominante ce se remarcă în economia epocii, la mașinile agricole. Cele două ramuri erau astfel definite în mesaj: „Industria fierului către care se leagă studia băilor de fier și de cărbune de pământ, căci o țară agricolă nu poate fără ele; și II-lea înființarea de ateliu pentru construirea și dresul mașinilor agricole atât de trebuincioase într-o țară ca a noastră care pre de mult e mănoasă, pre atât de puțin e poporată“.

Mesajul din 6/18 decembrie, „important document în istoria gândirii economice românești și a politicii de stat din această perioadă“, este totodată „primul act oficial, care enunță ideologia social-economică a noii domnii și formulează în cuprinsul său un vast program economic concret“, dezvăluind „strategia economică“ a conducătorilor epocii⁹⁰. Programul preconizat în mesaj relevă deosebita însemnătate dată industriei, care este văzută în cadrul unei economii complexe, strîns legată de agricultură și comerț. Mesajul subliniază interdependența dintre ramurile de producție și rolul industriei în propășirea agriculturii însăși. Deosebit de importante sînt atenția care se dă metalurgiei — mai ales dacă considerăm părerile mai „moderate“ din epocă în privința dezvoltării industriei — și *însemnătatea națională* atribuită industriei⁹¹. Este limpede că importanța acestei ramuri a economiei nu scăpa noilor diriguitori ai țării și că totodată deși susținători ai liber-schimbismului, ei înțelegeau ca — în limitele permise de această concepție economică dominantă a epocii, impusă și prin presiunea unor mari puteri interesate și în primul rînd a Austriei — să sprijine dezvoltarea industrială a țării. Dealtfel, diverse măsuri luate în cursul acestei perioade, deși insuficiente, dovedesc că se atribuia industriei însemnătatea cuvenită în cadrul procesului de dezvoltare economică a tînarului stat unitar.

Industria extractivă a marcat importante progrese. În cele patru saline din Principate, în exploatare în 1863, lucrau 1 021 lu-

⁹⁰ G. Zane, *Problemele economice ale Unirii în lumina mesajului din 6 decembrie 1859 al lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Probleme economice“, nr. 4, din 28 ianuarie 1966, p. 11.

⁹¹ *Ibidem*, p. 15.

crători⁹². Prin exploatare mai intensă și prin introducerea unor mijloace de exploatare tehnică mai rațională, producția de sare era mereu în creștere. Până la 1860, statul avea doar monopolul extra-gerii pe care-l concesiona; din 1861 s-a instituit un monopol total asupra sării, care a intrat în vigoare la 1/13 ianuarie 1862. S-a înființat un serviciu special al administrării salinelor, care a asigurat mărirea producției și creșterea veniturilor statului⁹³. În 1862 s-au extras 47 354 578 kg, iar în 1864 producția a ajuns la 59 861 777 kg⁹⁴.

Extracția petrolului s-a dezvoltat într-un ritm mai rapid. De altfel, tot în această vreme, își începea ascensiunea producția mondială (de la 69 962 t în 1860, ea va ajunge la 794 604 t în 1870)⁹⁵. În 1857 nu se extrăgeau în Țara Românească decât 275 t țiței, pentru ca în 1860 producția să atingă 1 188 t, iar în 1865 ea să fi atins aproape 4 000 t numai pe teritoriul de la sud de Milcov⁹⁶. În ceea ce privește tehnica exploatării — ca și la sare — s-au înregistrat progrese; puțurile, adânci de 40—50 m, căptușite, au luat locul gropilor; în 1860 pentru prima oară în țară s-a introdus la Matiața (Prahova), la săpare, „sfredelul“, lung de 60 m⁹⁷. Intensificarea exploatării subsolului era evidentă, concretizată între altele și prin export și prin pătrunderea incipientă a capitalului străin.

Dezvoltarea elementelor capitaliste în economia Principatelor române, precum și creșterea comerțului impuneau cu acuitate radicală îmbunătățirea a căilor și mijloacelor de transport. La începutul epocii unirii, drumurile erau proaste, căile ferate inexistente, porțile neamenajate, legăturile poștelor lente, costul transporturilor deosebit de ridicat, iar silozurile de cereale, care ar fi îngăduit o mai bună conservare, lipseau. Trebuia ca Principatele să fie dotate cu mijloace de transport rapide și ieftine. Economistul Winterhalder semnala prin 1860 că transportul costa îndoit pe ruta București—Focșani, decât pe aceea București—Paris⁹⁸; iar consulul Franței din Iași scria în 1863 că transportul de la Galați la Iași revenea mai scump decât cel de la Marsilia la Galați și el arăta că prețul

⁹² I. Adam și N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. I, București, 1956, p. 17.

⁹³ Th. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*, București, 1906, p. 141—142.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 146.

⁹⁵ Gh. Răvaș, *Din istoria petrolului românesc*, București, 1955, p. 25.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁹⁷ Gh. Georgescu-Buzău, *Aspecte ale dezvoltării manufacturiere în Țara Românească și în Moldova în perioada premergătoare Unirii celor două țări*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 45. Pentru exploatarea petrolului, vezi și Constantin Boncu, *Contribuții la industria petrolului românesc*, București, 1971.

⁹⁸ „Românul“, nr. 176, din 24 iunie 1860, p. 526—527.

lemnelor se mărea de la 12—14 ori de la pădure pînă la Iași⁹⁹. Exprimînd o poziție înaintată, mesajul domnesc din 6/18 decembrie 1859 considera drept deosebit de urgentă „nevoia de comunicații de tot soiul, precum drumuri, șosele, pavele, canale, drumuri de fier“¹⁰⁰.

Dorința unor radicale schimbări în domeniul lucrărilor publice era unanimă, dar clasele dominante refuzau să contribuie în mod substanțial, din punct de vedere financiar, la dotarea Principatelor cu căile de comunicație și mijloacele de transport corespunzătoare stadiului lor de dezvoltare social-economică. Lipsa de capital intern, refuzul capitalului cămătăresc de a sprijini dezvoltarea acestor lucrări, lipsa de interes a capitaliștilor străini, iar apoi intenția lor de speculă și nu de dotare a Principatelor cu lucrări publice au făcut ca pînă la sfîrșitul perioadei cercetate să se înregistreze unele realizări, dar, totodată, să se constate mai mult proiecte neîn-făptuite.

În Țara Românească principalul drum străbătea pe o linie de mijloc toată țara, trecînd prin Turnu Severin, Craiova, Slatina, Pitești, București, Ploiești, Buzău, Rîmnic și terminîndu-se la Focșani. În 1862, mai bine de jumătate din traseul acestei căi de comunicație era șoseluită sau în lucru. Avansate erau și lucrările de șoseluire pe drumul Predeal—Cîmpina, Ploiești—București—Giurgiu. În schimb, pe traseul de pe valea Oltului și pe drumurile de legătură, menite tocmai a înlesni circulația, lucrările de șoseluire au fost neînsemnate. În Moldova existau două mari rețele de comunicații, care străbăteau longitudinal țara din nord spre portul Galați : drumul Siretului, care pornea de la Cornul Luncii și care deservea o regiune mixtă de munte și cîmpie și drumul Mihăileni—Iași—Tecuci—Galați, care străbătea o regiune de cîmpie. Aceste două mari căi de comunicații erau legate între ele prin cîteva drumuri principale : unul prin Botoșani, al doilea prin Tîrgu Frumos și al treilea prin Tecuci. La acestea, dacă se adaugă ramurile Băcău—Tîrgu Ocna și Bacău—Moinești, se întregește tabloul drumurilor principale ale Moldovei de la mijlocul secolului al XIX-lea. Rețeaua de drumuri moldovene era în stare mai bună decît cea munteană. După 1859, a început construcția șoselei Mărășești—Focșani—Galați—Brăila. În 1864, teritoriul muntean avea 510 km șosea, față de 457 km șosea din Moldova¹⁰¹ ; în schimb, podurile metalice nu vor fi introduse decît după reforma agrară din 1864.

⁹⁹ Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres (1829—1864)*, Paris, 1937, p. 235.

¹⁰⁰ „Monitorul oficial al Țării Românești“, nr. 148, din 8 decembrie 1859.

¹⁰¹ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 198.

Problema construirii unor căi ferate, care să dea avînt transporturilor, s-a pus în repetate rînduri în perioada cercetată, fără însă a se putea rezolva în domnia lui Alexandru Ioan Cuza, deși au fost adoptate succesiv o serie de proiecte ; în schimb, în 1860 a intrat în exploatare calea ferată dintre Constanța și Cernavodă ¹⁰².

Un progres mai evident s-a înregistrat în privința navigației pe Dunăre, făcîndu-se totodată încercări de navigație pe Olt, Siret și Prut. Deși pe Dunăre navigația era intensă, capacitatea de transport naval a Principatelor era slabă. Totuși, în 1861, circa o cincime din intrările și ieșirile efectuate de vasele de cabotaj erau realizate de vase sub pavilion românesc. În schimb, în același an, raportul dintre vasele românești cu cele străine era 1/14 în ceea ce privește vasele de mare ; au sporit, totuși, neconținut, spre sfîrșitul perioadei cercetate, intrările și ieșirile vaselor cu aburi sub pavilion românesc ¹⁰³. Se făceau și eforturi pentru organizarea mai temeinică a navigației românești. La 2/14 august 1862, „Monitorul“ a publicat un „Reglement de navigație pentru marina comercială a Principatelor Unite“ ; iar la 18/30 noiembrie 1865 s-a promulgat legea în temeiul căreia porturile dunărene erau autorizate să încaseze 0,250% din valoarea mărfurilor exportate și importate, în vederea dotării lor ¹⁰⁴. România a căutat să-și afirme drepturile față de Dunăre în cadrul comisiei riverane ¹⁰⁵.

Arendate pînă în 1862, poștele au trecut în administrarea statului, înființîndu-se printr-un decret din 23 iulie/4 august 1862 direcția centrală a poștelor la București ¹⁰⁶. În afara carelor de poștă, în Principate funcționau diligențe. În anii Unirii, pe teritoriul muntean diligențele circulau pe rutele București—Focșani, București—Pitești, București—Slatina—Craiova și București—Brăila ¹⁰⁷. În acea

¹⁰² Bucur Țincu, *Contribuții la istoria căilor ferate din România. Idei și probleme în perioada 1859—1869*, în „Studii“, XXIV (1971), nr. 5, p. 951—962; C. Botez, D. Urmă și I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, București, 1977, p. 66 și urm.

¹⁰³ „Anale statistice“, 1861, p. 117, 119 ; Olga și N. N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluției industriale în România*, București, 1957, p. 26.

¹⁰⁴ „Monitorul“, 1862, p. 737—738 ; C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 45—46 ; mai vezi N. Bîrdeanu, *Porturile României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii“, XXV (1972), nr. 2, p. 315—324.

¹⁰⁵ Vezi L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre*, București, 1957, p. 127—192 ; Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p. 45—68 ; I. Cârțână și I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 36—49.

¹⁰⁶ „Monitorul“, 1862, p. 627.

¹⁰⁷ „Monitorul oficial al Țării Românești“, 1859, p. 626—627.

vreme, legătura cu Iașii se făcea de două ori pe săptămână, diligențele ducând pasageri, pachete, gropuri de bani și scrisori¹⁰⁸. Când circulația era împiedicată din cauza drumurilor impracticabile, locul diligențelor îl luau carele de poștă. În ultimii ani ai perioadei cercetate, s-au depus silințe pentru buna organizare a poștelor prin înmulțirea cailor de poștă și reorganizarea stațiunilor¹⁰⁹. În 1858 au apărut pentru prima oară în Principatele Române — în Moldova — mărcile poștale, dar cu ele nu se francau decât 50% din totalul scrisorilor ; abia în 1862, noua emisiune de mărci „Principatele Unite“ — purtând reunite însemnele vulturului și capului de bour — va fi mai utilizată, francându-se 38,50% din scrisori. Circulația scrisorilor era limitată, dată fiind scumpetea taxelor ; de altfel, doar din 1862 s-a fixat un tarif uniform, indiferent de distanța expedierii și valabil numai în funcție de greutatea scrisorii. În 1862, circulau în Principate 517 073 scrisori, în 1900 circulația va fi de vreo 70 ori mai mare¹¹⁰.

Telegrafia electrică, mijloc rapid de comunicare a informațiilor, a fost introdusă în Moldova și Țara Românească începând cu anul 1854, primele linii telegrafice fiind construite de austrieci. Treptat personalul românesc a înlocuit pe telegrafistii austrieci. Dacă în 1859 nu existau în Principate decât șapte stații, acestora li s-au adăugat, pînă în 1863, alte 34 ; iar de la circa 840 km s-a ajuns, în același răstimp, la peste 3 000 km linii telegrafice¹¹¹, asigurîndu-se și legăturile internaționale¹¹².

Mutații hotărîtoare, în toate sectoarele vieții economice, necesitau importante sume de bani ; or este evident că lipsa de numerar și lipsa de credit frînau dezvoltarea economiei Principatelor. „Questiunea numerariului — scria un publicist în 1858 — este singura chestiune ce ne preocupă“¹¹³. Întîrziind statornicirea unui sistem modern de credit, camăta domnea, apăsînd din greu asupra activităților economice, favorizată și de inexistența monedei naționale. Capitalul manevrat de cămătari în anii unirii a fost apreciat la 650—700 milioane lei, iar dobînda ajungea uneori și la

¹⁰⁸ „Monitorul oficial al Moldovei“, nr. 53, din 28 aprilie 1859, p. 2.

¹⁰⁹ „Monitorul“, 1863, p. 129—132, 713—714 ; 1864, p. 127, 173—176.

¹¹⁰ Th. C. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*, București, 1906, p. 61, 65, 77, 78, 89, 90 ; Val. Tebeica, *Primele mărci poștale românești 1858—1865*, București, 1962.

¹¹¹ „Anale statistice“, 1863, p. 199.

¹¹² Pentru acestea s-au încheiat acorduri internaționale, ca și altele bilaterale cu Austria, Rusia etc.

¹¹³ G. In. Petrescu, *Situațiune*. I, în „Naționalul“, II (1858), p. 18.

36⁰/₀ ¹¹⁴. În 1864, ipotecile în mediu urban au ajuns să fie cifrate la 51 419 749 lei, iar în cel rural la 129 139 928 lei ¹¹⁵.

Față de această situație, se cerea înființarea unui sistem modern de credit, bazat pe o bancă de emisiune și pe o serie de instituții paralele : bancă ipotecară, contoare de schimb, case de economii, case de gaj etc. „Singura vorbă bancă — scria Ion Ionescu în 1860 — este astăzi îndestul de puternică pentru a deștepta în public interesul cel mai viu și a ațîța curiozitatea cea mai legitimă” ¹¹⁶. Încercări pentru întemeierea unor instituții bancare cu resurse interne sau externe s-au făcut în repetate rânduri.

Bancherul prusian Nulandt a obținut, cu toată împotrivirea capitalului austriac, o concesiune pentru deschiderea unei bănci de emisiune și credit ipotecar în Moldova în 1856. Banca națională a Moldovei a început să funcționeze în februarie 1857, dar, după un an, și-a încetat plățile și apoi a fost declarată în stare de faliment. Totuși, după un timp, starea de faliment i-a fost ridicată și și-a continuat operațiile, dar sub forma unei bănci obișnuite, luînd în 1860 denumirea de Banca Moldovei ¹¹⁷.

Problema înființării unor bănci era dezbătută, după Unire, de publiciști, în adunări și în diverse proiecte tipărite ; uneori, guvernele au căutat a lua inițiativa înființării acestor instituții, dar concret nu s-a realizat nimic pînă în 1864, în afara falimentarei bănci a lui Nulandt. Noile condiții, create de legea rurală, vor îngădui organizarea sistemului de credit așteptat. În schimb, în anii Unirii, se remarcă înființarea unei serii de societăți de asigurare ; pe deoparte, se îngăduia activitatea în Principate a unor societăți străine — „Le Conservateur de France“, o societate „Brown et Cie“, „Azienda Assicuratrice“ din Triest, „La Bâloise“ din Elveția, — iar, pe de altă parte, se organizează un număr de societăți în țară, în special în orașele dunărene, care se arătau preocupate atît de asigurări, cît și, uneori, de operații comerciale ¹¹⁸.

În afara lipsei de capitaluri se mai înregistrau complicațiile generate de lipsa unei monede naționale. Una din problemele cele mai dificile era aceea a circulației și schimbului monetar. Leul

¹¹⁴ G. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii“, XII (1959), nr. 1, p. 238—239.

¹¹⁵ „Anale statistice“, 1864, p. 149.

¹¹⁶ „Tribuna română“, 1860, nr. 58, apud G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 366.

¹¹⁷ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 214.

¹¹⁸ *Ibidem* ; Gh. Zane, *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 301 și urm.

— monedă fictivă, de socoteală, de la mijlocul secolului al XVIII-lea — se cerea realizat într-o monedă concretă. În Principate circulau peste 70 monede variate, iar în fiecare țară existau câte trei cursuri monetare¹¹⁹, ceea ce paraliza întreaga activitate economică. Dependența de Turcia împiedeca însă realizarea monedei naționale, pentru care pledau aproape unanimitatea economiștilor români ai vremii și pentru înfăptuirea căreia Alexandru Ioan Cuza a făcut repetate încercări, în special în 1859, 1860 și 1864¹²⁰.

Reorganizarea statului pe noi temelii, opoziția moșierimii la preluarea sarcinilor fiscale au fost resimțite din plin pe plan financiar, îndeosebi între 1859—1864. „Fără bani nu vom putea face nimic — spunea scurtă vreme după dubla alegere Kogălniceanu —, nedînd bani dovedim că nu avem curajul a face nimic, că tot patriotismul nostru se mărginește în dorințe numai“¹²¹. Supunerea tuturor locuitorilor fiscalității n-a fost bine primită de posesanți în special, deși ea s-a întemeiat pe stipulațiile Convenției de la Paris. Pînă în 1856, deficitele au fost mici sau chiar s-au înregistrat excedente; în schimb, în 1857 și 1858, s-au constatat deficite însemnate în Țara Românească cifrate în jurul a 15%⁰; în Moldova, totuși, în același an, s-au înregistrat excedente¹²². După dubla alegere, reorganizarea statului pe noi temelii a impus un mare spor bugetar; față de cheltuielile mărite nu s-au asigurat însă venituri reale corespunzătoare; la aceasta s-a adăugat încasarea neregulată a impozitelor și întîrzierea adoptării bugetelor de către adunări. În 1864, după lovitură de stat, este decretat un buget al Principatelor, care însuma la cheltuieli cifra de 204 040 675 lei, neexistînd venituri pentru 35%⁰ din această sumă¹²³. Într-un studiu de acum cîțiva ani s-a demonstrat însă că deși bugetele din anii 1864—1866 au fost deficitare, scăzînd deficitul moștenit, deficitul real al domniei n-a fost decît de 20 de milioane¹²⁴.

Din 1859, necesitățile sporite ale statului, la care clasele dominante, impuse acum impozitului, nu contribuiau în mod proporțio-

¹¹⁹ Gh. Zane, *Economia de schimb...*, p. 104, 139, 220—221.

¹²⁰ Emil Vîrtosu, *Romanatul. Moneta lui Cuza Vodă, 1859—1864*, București, 1941; Costin Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964; Constantin C. Giurescu, *Alexandru Ioan Cuza și instituirea unui sistem monetar românesc, în Crearea sistemului monetar național la 1867*, București, 1968.

¹²¹ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, vol. VIII, București, 1900, p. 759.

¹²² Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul organic pînă astăzi. 1831—1905*, București, 1905, p. 69, 71.

¹²³ „Monitorul“, 1864, p. 689—692.

¹²⁴ Gh. Zane, *Probleme de economie financiară...*, p. 266, 267.

nal cu veniturile lor¹²⁵, au dus la o sporire a impunerii maselor de contribuabili. Baza sistemului fiscal a rămas capitația, deși, după 1859, au apărut un număr de noi impozite : patentele mărite, impozitul funciar, taxa de transmitere la proprietățile așezămintelor de mînă moartă etc. Se tindea spre un sistem fiscal de tip capitalist, supunîndu-se la impozit fosta boierime privilegiată și supușii străini (la patente și taxa de drumuri). Repartiția impozitelor era însă inegală. Stăpîna pe adunări, moșierimea a reușit să împună un impozit funciar mai scăzut, în schimb, taxele patentelor s-au ridicat, trecîndu-se de la cele trei clase prevăzute de Regulamentul organic la 5 clase și făcîndu-se o repartitie inegală, deosebit de apăsătoare pentru micii meșteșugari și micii negustori. Nu s-a reușit, de asemenea, să se organizeze un sistem de încasare a impozitelor, așa că, în august 1864, ministrul de finanțe putea vorbi de „nomolul rămășițelor”¹²⁶. Merită să fie subliniat și faptul că în 1865 — ultimul an de exercițiu complet al domniei lui Alexandru Ioan I — impozitele directe reprezentau doar 29,58% din venituri, cele indirecte 18,74%, iar veniturile domeniilor statului 24,95%¹²⁷. Împrumuturile, în aceste condiții, au fost tot timpul la ordinea zilei, deși realizarea lor în interior și străinătate s-a dovedit dificilă. La sfîrșitul domniei lui Cuza, datoria flotantă, în bonuri de tezaur, se cifra la circa 24 de milioane¹²⁸ și tot atunci, abia în toamna 1865 a fost perfectat împrumutul extern Stern al cărui procent real era de 11,33% și a cărui amortizare fusese convenită în 22 de ani¹²⁹.

Economia de mărfuri era în ascensiune, în special în ceea ce privea produsele agricole. Volumul consumului intern s-a accentuat, deși mijloacele și căile relativ rudimentare de transport împiedicau o lesnicioasă circulație a mărfurilor. Cu toate că repartizarea mărfurilor se făcea încă, în parte, sub forme de organizare feudală, prin iarmaroace și țîrguri, orașele și țîrgurile permanente reprezentau centrul de greutate al pieței interne.

¹²⁵ Gh. Zane consideră că sistemul fiscal în ființă „lasă loc, pentru marii proprietari, la o foarte facilă evaziune” (*Ibidem*, p. 272).

¹²⁶ „Monitorul”, 1864, p. 808 ; mai vezi Apostol Stan, *Fiscalitatea în ultimii ani ai domniei lui Cuza Vodă în lumina unor documente inedite*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 1, p. 81—86.

¹²⁷ Gh. Zane, *op. cit.*, p. 273—274.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 282.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 289 ; mai vezi G. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate. 1823—1933*, București, 1934 ; I. Tutuc, *Împrumuturile publice ale României. 1864—1916*, București, 1918.

Negustorii erau masați îndeosebi în orașe. În 1860, se numărau în Principate peste 30 000 comercianți¹³⁰, din aceștia 17 810 se găseau în Țara Românească¹³¹. 12 268 trăiau la orașe și dintre ei 4 742 la București; se mai constată numeroși negustori la Ploiești, Brăila, Craiova și Giurgiu¹³². În Moldova, în cele 13 orașe și 69 târguri ale țării și în mică măsură la sate se găseau 13 758 comercianți, crîșmari și precupeți¹³³. Marea majoritate a negustorilor aparținea celor mărunți, clasificați în ultimele categorii de impunere. Totuși, în 1860, se numărau în Țara Românească 278 negustori de clasa I, dintre care jumătate la București și un sfert la Brăila¹³⁴.

Activitatea comercială la orașe se desfășura nestînjinită, la sate relațiile feudale puneau încă piedici desfășurării largi a comerțului, stăpînii și arendașii căutînd să păstreze dreptul de prăvălie ca un monopol. Au apărut în această epocă noi forme de încurajare a schimburilor, de pildă, expozițiile agricole și industriale. Reclama a început, de asemenea, să capete un loc însemnat în operațiile comerciale. În sfîrșit, se căuta să se dea negustorilor o pregătire mai înaltă, la nivelul comercial european; de aceea, problema înființării de școli comerciale preocupa necontenit¹³⁵.

Tocmai în anii Unirii, ca urmare a ultimelor fenomene de destrămare a feudalismului, ca și a crizei ciclice izbucnită în 1857 în Statele Unite, s-a produs și în Principate o criză economică, care a durat cîțiva ani și s-a manifestat prin scăderea generală a prețurilor, relativa micșorare a comerțului extern, prin încetări de plăți și falimente, prin întîrzieri de plata arenzilor și prin inevitabile deficite bugetare¹³⁶. Întîrzierea modernizării mijloacelor și căilor de tranzit, ca și a înființării instituțiilor de credit, au grevat asupra activității comerciale din Principate, deși progresul acesteia nu poate fi tăgăduit.

După dubla alegere s-a intensificat din nou activitatea de schimb pe plan extern, redusă temporar din 1857, după sfîrșitul războiului Crimeei și o dată cu începutul crizei economice mondiale. În 1864 Principatele Unite au ajuns să exporte produse și

¹³⁰ N. N. Constantinescu (sub redacția), *op. cit.*, vol. I, p. 137.

¹³¹ „Anale statistice”, 1860, p. 108—109.

¹³² Ibidem, p. 92—96.

¹³³ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 203.

¹³⁴ „Anale statistice”, 1860, p. 92—96.

¹³⁵ Dan Berindei, *Învățămîntul în anii Unirii țărilor române*, în „Revista de pedagogie”, VIII (1959), nr. 1, p. 79, 88.

¹³⁶ Gh. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 224—225.

mărfuri în valoare de 401 005 857 lei¹³⁷. În export, precumpăneau cerealele și vitele ; valoarea exportului de grâu depășea pe cea a porumbului. Între mărfurile exportate, jucau un rol important lina, seul, cerșușul, pieile, cheresteaua, vinurile etc. După 1859, se exportau, în general, aceleași produse ca mai înainte, dar într-un volum mult mai mare. A crescut treptat totodată exportul unor produse noi : rapița, păcura, gogoși și „sămînță“ de mătase etc., deși cerealele „clasice“ au continuat să acopere circa 70% din întreg exportul.

Țara în care se exporta cel mai mult era Turcia, urmată de Austria. Între importatoarele din Principate mai erau Anglia, Rusia, Franța etc. În anii 1861—1864, Turcia se înscria în primul loc, în ceea ce privea valoarea exportului, cu 526 329 139 lei, apoi urmau Austria cu 252 916 442 lei, Franța cu 192 190 343 lei și Anglia cu 132 482 407 lei¹³⁸.

În porturile dunărene mișcarea vaselor, atât de mare, cât și cabotajul, era în continuă creștere, confirmând dezvoltarea comerțului extern. În portul Brăila au intrat, numai în 1859, 1 419 vase¹³⁹. La Galați au intrat ori ieșit în 1863 un număr de 1 462 vase cu pinze și 363 vapoare¹⁴⁰. În 1861, se constată în porturile românești peste 5 000 de vase de mare cu o capacitate de aproape 1 milion t, la care se adăugau peste 4 000 vase de cabotaj¹⁴¹.

Importul era și el în creștere, deși se menținea inferior exportului. În 1860 era cifrat — pentru ambele principate — la 169 339 298 lei, în 1863, a ajuns la 194 775 167 lei, iar în 1864, la 212 711 566 lei¹⁴². Cele mai multe mărfuri importate erau din Austria sau aduse prin această țară. În anii 1861—1864, Principatele au importat mărfuri din Austria în valoare de 378 110 158 lei, urmînd apoi Anglia cu 123 166 601 lei, Turcia cu 117 079 399 lei și Franța cu 89 109 588 lei¹⁴³.

În Țara Românească din cei 92 381 146 lei investiți în import în 1858, 28 178 084 lei erau în mărfuri de lipscănie, 12 023 374 lei în marchitanie, 8 748 993 lei în brașovenie și 11 116 308 lei în băcănie ; în 1864 importul Principatelor avea următorul profil : obiecte de consumație 31 624 229 lei ; obiecte pentru industrie :

¹³⁷ „Anale statistice“, 1865, p. 266.

¹³⁸ Ibidem, 1862, p. 94, 113 ; „Anale economice“, 1863, p. 148, 167 ; ibidem, 1864, p. 108, 122 ; „Anale statistice“, 1865, p. 267, 284.

¹³⁹ Ibidem, 1860, p. 24.

¹⁴⁰ Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, 1976, p. 136, 138.

¹⁴¹ „Anale economice“, 1860, p. 24 ; 1861, p. 115—119.

¹⁴² *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 210.

¹⁴³ „Anale economice“, 1862, p. 94, 113 ; 1863, p. 148, 167 ; 1864, 108, 122 ; „Anale statistice“, 1865, p. 267, 284.

28 817 990 lei și obiecte fabricate : 117 819 942 lei¹⁴⁴. Au început să se importe mașini, obiecte necesare gospodăriei agrare, în special instrumente agricole și mai ales pluguri ; dar, proporțional, față de importul obiectelor de lux, importul de mașini și unelte agricole, deși în neconținută creștere, era încă restrâns. Cea mai mare parte a importului se compunea din mărfuri de consum, de lux, nu mașini care să poată servi la reproducție, la mărirea averii țării. Multe din obiectele importate erau fabricate din materia primă în prealabil exportată din țară pentru a fi apoi recumpărată cu prețuri de 10—12 ori mai mari. Opiniile exprimate de un economist al vremii, deși în parte unilaterale, neținând seama de progresul neîncetat și de procesul de modernizare pe care economia Principatelor era în curs de a-l trăi, merită a fi reținute. „Că în București, în Iași, în Galați, în Brăila — scria el — se află comercianți și speculanți cu capitaluri mari nu va să zică încă că România are un comerț înfloritor. Unde sînt târgurile străine, la care se vînd produsele țării, unde sînt agenții comerciali ai românilor ? pe care mări plutesc corăbiile noastre ? unde e banca națională a Principatelor Unite ? unde sînt mijloacele noastre de schimb și de comunicație ? unde este creditul nostru ? Pînă nu vom avea toate acestea nu ne vom putea numi o națiune comerciantă, orașele noastre vor continua a fi un tîrg pentru mărfuri și produsele străine, vom avea comercianți, dar nu vom avea comerțu”¹⁴⁵. Este însă drept că aceste opinii erau exprimate la începutul domniei lui Alexandru Ioan I și neîndoielnic în cursul anilor următori s-au înregistrat, cel puțin în parte, progrese care au consolidat activitatea comercială externă a Principatelor Unite.

O specială subliniere merită relațiile comerciale dintre Principatele Unite și Transilvania. Nu era vorba numai de economii complimentare dar și de faptul că în mod obiectiv exista tendința firească a formării pieței unice a națiunii române, care nu putea să se dispenseze de Transilvania. În orice caz, cu toate piedicile puse de autoritățile habsburgice, cercetările au demonstrat intensitatea și creșterea neîncetată a relațiilor de schimb între teritoriile situate de o parte și de alta a Carpaților¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Ibidem, 1860, p. 15 ; 1865, p. 283.

¹⁴⁵ E. Winterhalder, *Trecutul, prezentul și viitorul*, în „Românul”. III (1859), p. 42.

¹⁴⁶ Vezi I. Kecskés și I. Kovács, *Unele aspecte ale schimbului de mărfuri de pe teritoriul patriei noastre în deceniile 6—7 ale secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, III (1960), p. 297—314 ; Carol Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 255—264 ; Hilde Mureșan, *Date cu pri-*

Principatele au căutat să-și afirme un sistem vamal propriu față de Turcia și totodată să-l modernizeze. Administrația vămile din cele două țări a fost unificată și vămile s-au preluat de către stat de la arendași, administrându-se în regie, ceea ce a adus un spor de venit statului. Noua lege vamală din vara anului 1860 a păstrat taxa de 5% *ad valorem*. Moșierimea exercita însă mari presiuni pentru desființarea taxelor de export. După ce a reușit să impună scăderea taxelor de export la multe articole, alte 284 articole fiind complet scutite de vamă, în special cele agricole, dar de valoare mică, la 11/23 decembrie 1861, taxele de export la produsele țării au fost desființate cu totul. Dionisie Pop-Marțian a combătut această măsură, care greva asupra veniturilor statului, arătând că ea era folositoare „mai mult fostei clase privilegiate decât mulțimii contribuabililor“¹⁴⁷. După 2/14 mai 1864, taxele de export vor fi reintroduse.

În epoca Unirii dezvoltarea social-economică a reflectat realizarea unor progrese de necontestat, ca și ființarea unor frîne rezultate îndeosebi din menținerea pînă în 1864 a relațiilor feudale în agricultură. Dar dominant este, de necontestat, *progresul*, care se afirmă multilateral, indicînd transformările *decisive* ce aveau loc. Agricultură feudală era în plină criză și reforma agrară din 1864 ne apare ca impusă atît prin frămîntarea țărănimii cît și de ansamblul dezvoltării economice. Creșterea activității industriale moderne, creșterea mai ales a comerțului intern și extern — consecință evidentă atît a unei creșteri a producției cît și a făuririi statului modern —, preocupările din domeniul căilor de comunicație ori din cel al finanțelor și al creditului ilustrează concret ce a însemnat epoca Unirii ca etapă de început a constituirii societății moderne românești. Bilanțul este semnificativ. Dacă numai în cîțiva ani, tînărul stat național s-a format ca o entitate europeană, aceasta s-a datorat și ritmului mutațiilor ce au avut loc pe plan social-economic.

vire la comerțul Transilvaniei între 1849—1867, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj“, XVI (1973), p. 405—415 și, mai ales, Apostol Stan, *Legături economice ale Țării Românești cu Transilvania (1848—1859)*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, IV (1973), p. 111—176; Grigore Chiriță, *Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite și Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza*, loc. cit., p. 177—236.

¹⁴⁷ „Țăranul român“, nr. 15, din 18 februarie 1862.

Capitolul al II-lea

Cadrul politic și reformele

Situația politică din Principate, în primii ani care urmează cotelor care are loc după dubla alegere, a oglindit starea de trecere, care se observă pe toate planurile. Mulți ani încă după Unirea oamenilor „trecutului“, stăpîni încă pe anumite posturi din administrație și întemeiați pe posesiunea unei mari părți a moșilor, au paralizat într-o oarecare măsură lucrările administrative și mai ales pe cele înnoitoare dinăuntrul țării. Nesfărîmarea aparatului de stat feudal este un fapt caracteristic. K. Marx a arătat, în legătură cu statul, că „toate revoluțiile au desăvîrșit această mașină în loc s-o sfărîme“¹. Dubla alegere, deși a reprezentat o grea lovitură dată vechiului regim, nu a dus la sfărîmarea cu totul a aparatului de stat al acestuia. La 24 ianuarie 1859 s-au pus astfel bazele unui stat modern, menținîndu-se în parte vechiul aparat de stat. Este drept că de data aceasta, schimbările de persoane în sectorul administrației de stat au fost totuși masive. „Afară de trei, toți administratorii (de județe) — se scria în „Dîmbovița“ — s-au schimbat și noii administratori în mare majoritate sînt buni“². În toamna anului 1860, în același periodic, menționîndu-se că numai la sud de Milcov avuseseră loc peste 2 000 de schimbări în posturi, se mai remarcă însă că de fapt nu era vorba de completa înlăturare a unor funcționari din aparatul de stat, ci că de obicei nu erau decît *deplasări* dintr-o funcție în alta³. „Din polițai se fac judecători — se scria altădată — și din judecători ostași, iar din

¹ K. Marx, *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, în *Opere*, vol. 8, București, 1960, p. 207.

² „Dîmbovița“, I (1859), p. 150, *Cronica interioară* (18 februarie 1859).

³ *Ibidem*, II (1860), p. 371—372.

fii de boieri mari se fac orice vei voi, căci aceștia din urmă se nasc a fi buni la toate”⁴. Solicitățile de posturi erau mari, guvernele trebuind să lupte împotriva celor ce pretindeau slujbe la stat „ca barca cu valurile”, aceștia fiind câte 15—20 pentru un singur post vacant !⁵.

Instabilitatea era caracteristică și ea începea de la guverne care, potrivit unui contemporan — Scarlat Ștefan Dăscălescu —, se schimbau „ca blidele”⁶. „Aceste schimbări dese afară din țară trecură de proverbiale — scria Bolintineanu — ambasadorul Franției <de la Constantinopol>, primind într-o zi pe agentele țării, îl întrebă rîzînd dacă vine să-i anunțe schimbarea ministerului”⁷. În primii trei ani după Unire s-au succedat în cele două țări peste 20 de formații ministeriale⁸ și cinci adunări. Evident, nu era un climat favorabil unei vieți politice echilibrate. Dealtfel, lucrul nu surprindea pe cei ce-l trăiau. „Țara noastră se află — scria I. G. Valentinianu — ...într-o stare de tranzițiune care constituie lupta între trecut și viitor, între regimul vechi regulamentar și regimul nou constituțional”⁹. Pentru cei ce slujeau lupta pentru progres situația reflecta un climat firesc în condițiile date. Într-un articol intitulat semnificativ *Revoluția în România*, „Tribuna României” insera în această privință idei ce merită a fi evidențiate. „Starea de față a României noastre — se scria în articol — poate să se rostască într-un singur cuvînt : revoluție, adică reînoire în totul”. Se mai adăuga cu oarecare ironie : „Dacă cuvîntul prin care arătăm starea de față a României sună rău la oarecare urechi delicate, spuie-ne dacă este vreun cuvînt în vreo limbă care să se potrivească mai bine... și dacă a fost vreodată vreun proiect de prefacere politică și socială căreia să i se poată mai bine și mai drept întrebuița. România este dară deabinelea în revoluție ; revoluția este starea ei legală, starea ei normală...”¹⁰.

Pe planul luptelor politice contradicțiile erau puternice nu numai din pricina adversității forțelor implicate, ci și deoarece

⁴ Ibidem, I (1859), p. 215. *Cronica*.

⁵ Ibidem, p. 135.

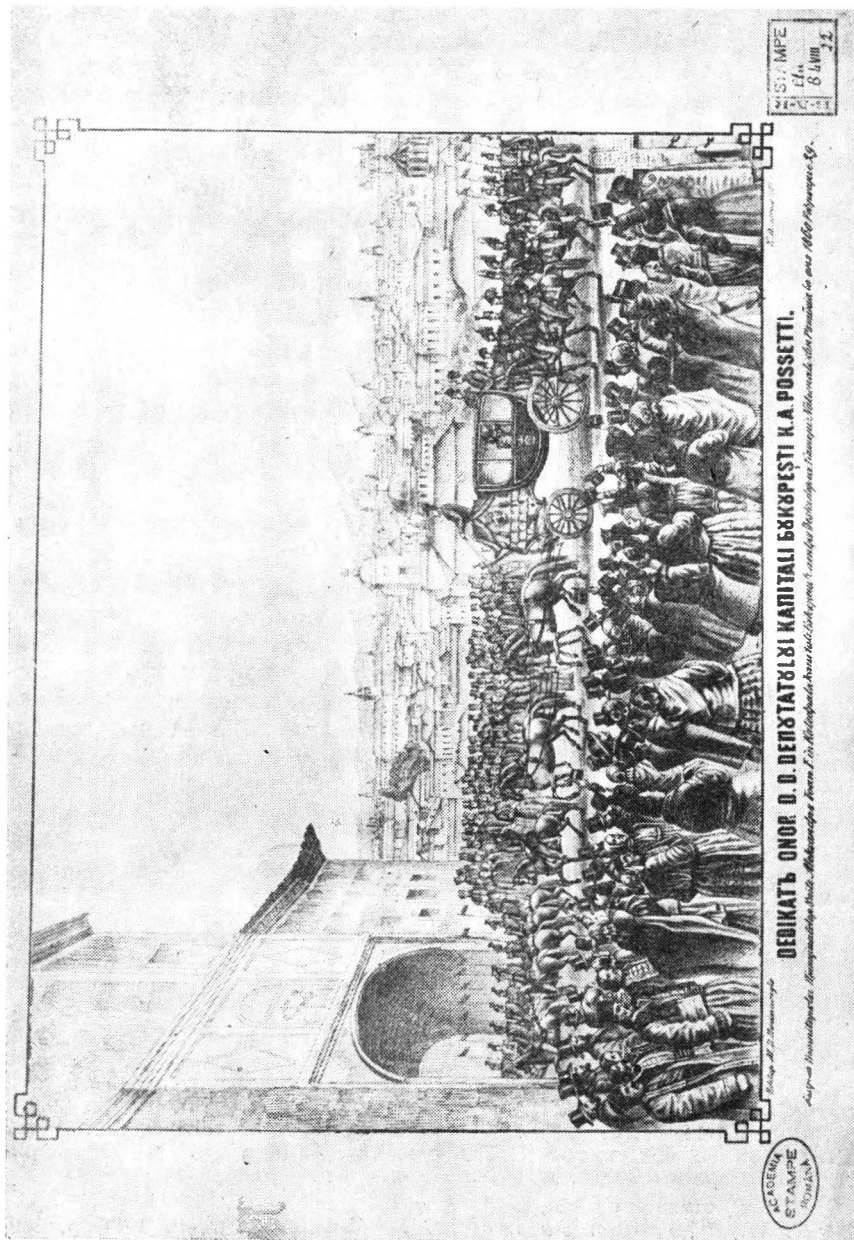
⁶ N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea : Ștefan Scarlat Dăscălescu*, în „Memoriile Secțiunii istorice a Academiei Române”, seria III, XIII (1932), p. 45.

⁷ Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, în *Proză*, vol. I, Iași, f.a., p. 49.

⁸ Vezi Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866)*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 147—163.

⁹ I. G. Valentinianu, *Situațiunea*, în „Reforma”, nr. 3, din 13/25 septembrie 1859, p. 9.

¹⁰ *Revoluția în România*, în „Tribuna României”, nr. 8, din 7 iunie 1859, p. 2.

N. STAMPE
 Lit. 8, 1/2
 22

DEBİKATË ONOR D. D. DENÏSTATËLI KAPITALI BUKÛREÏTI K. A. POSSETTI.
 Изображенъ въспомогательнаго капитала въ Бухарестѣ въ 1860 году.

ACADEMIA
 STAMPE
 BUCURESTI

Fig. 6. — Deschiderea Adunării Elective, 29 februarie 1860.

regimul instituit prin convenție nu putea asigura un echilibru real în societate. Pe deoparte convenția impunea, mai ales prin articolul 46, reforme importante în toate domeniile vieții publice, iar, pe de alta, baza electorală pe care ea o oferea nu făcea decât să paralizazeze mersul spre progres și implicit să dea naștere ciocnirilor pe plan social-politic. Frământările desfășurate în mediul urban ¹¹ ori în cel rural ¹², ciocnirile de clasă și luptele politice din epocă n-au făcut decât să concretizeze starea de tranziție și profundele mutații ce aveau loc pe toate planurile în societatea românească.

Care erau forțele politice care stăteau față în față în această perioadă? Inițial grupările reactionare au fost înfrînte de larga formație eterogenă a Partidei naționale, pentru ca apoi forțele politice să se regrupeze, după Unire, cu toate că nu se putea încă vorbi de o viață politică în sens modern deplin încheată. Deoparte erau radicalii, de cealaltă conservatorii, iar la centru moderații. Cei dinții erau purtătorii de cuvînt ai maselor, care încă îi urmau. Următorii beneficiau de o puternică bază materială și — mulțumită stipulațiilor electorale ale convenției — erau stăpîni ai adunărilor. Convenția prin prevederile ei electorale conținea în sine absurditatea de a lăsa în grija privilegiaților, desființarea privilegiilor! Cîteva mii de oameni hotărau soarta evoluției politice, iar „cinci milioane de țărani nu aveau nimic a păstra și a apăra“ ¹³. De aceea, conservatorii priveau cu ură orice încercare de modificare a sistemului electoral căci, pe drept cuvînt, „în chestiunea electorală, era în joc nu numai dominația politică imediată a boierimii moldovalaha, ci și întregul ei viitor economic“ ¹⁴.

¹¹ Vezi P. I. Cernovodeanu, *Mărturii contemporane privitoare la frământările politice și sociale din București la 1859 și 1862*, în „Studii“, XV (1962), nr. 1, p. 135—141; Dan Berindei, *Frământări social-politice bucureștene în anii 1859—1862*, în „Materiale de istorie și muzeografie“, 1964, p. 81—100; idem, *Frământările orașenești din noiembrie 1860 în Țara Românească. Tulburările de la Craiova și Ploiești*, în „Studii și articole de istorie“, I (1956), p. 265—313; N. I. Simache, *Mișcările din Ploiești din 1860*, în „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova“, 1970, p. 19—30.

¹² Dan Berindei, *Lupta de clasă a țărănimii din Principate în perioada formării și organizării statului național*, în „Studia et acta Musei «Nicolae Bălcescu»“, II (1970—1971), p. 85—112; idem, *Frământările grănicerilor și dorobanților în jurul formării taberei de la Florești (vara anului 1859)*, în „Studii“, X (1957), nr. 3, p. 113—133; idem, *Mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăeru (ianuarie 1862 st. v.)*, în „Buletin științific Academia R.P.R.“, seria Istorie-Filozofie, III (1951), p. 37—63.

¹³ D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 67.

¹⁴ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România...*, București, 1944, p. 368.

Conservatorii căutau să se prezinte drept doritorii unui progres lent, deoarece, după cum observa C. A. Rosetti, „nici chiar șefii regimului trecut nu mai cutează să-l susție pe față, atît este <acesta> de scăzut, de scăzut și de ucis“¹⁵. Aceasta nu-i împiedica să uneltească în umbră ori să agite ideea prințului străin, chiar după ce, în urma dublei alegeri, fusese găsită o formulă de conducere meritînd a nu fi înlăturată cel puțin o perioadă. Ei făceau acest lucru nu atît pentru idee în sine, cît pentru a ușura răsturnarea noii stări de lucruri instaurată la 24 ianuarie 1859. Teama de mase și de radicali, pe care ei îi numeau de multe ori socialiști, era o principală caracteristică a acestor partizani ai trecutului, cum îi numeau contemporanii. Mai trebuie însă remarcat că cei ce vor forma cadrele viitorului partid conservator — care, ca și cel liberal, era departe de a fi constituit, fiind vorba mai mult de o partidă neînchegată și de fracțiunile ei componente reflectînd îndeosebi interese de persoană — acceptau totuși instaurarea unei noi stări de lucruri, spre deosebire de „vechii“ conservatori, care practic au ieșit de pe scena politică. Acești conservatori erau de acord cu o „modernizare“ a instituțiilor cu condiția însă ca aceasta să fie rezultatul unei evoluții lente și prudente și ca ei să păstreze puterea politică. Simbolul poziției lor l-a constituit titlul unuia dintre periodicele pe care le-au editat, „Conservatorul progresist“ !

În fața acestui „bătrîn girbov numit trecut“¹⁶ se ridicau liberalii și îndeosebi radicalii, latura lor de extremă stîngă. Valentineanu considera, în iunie 1859, că „progresiștii sunt toți oamenii aceia care iubesc în toată sinceritatea și puterea convincțiunilor înaintarea și prosperitatea patriei și a omenirii“ și că ei „compun . . . majoritatea națiunii : junimea, oamenii de profesiuni libere, burghezia și poporul luminat . . .“¹⁷. Iar Bolliac scria și el, cam în aceeași vreme, între altele, următoarele, în legătură cu programul și dorințele radicalilor : „ . . . Voim să avem libertatea de a ne aduna unde vom voi, cîți vom voi și pentru ce vom voi, a discuta în public cît vom voi și orice vom voi și a comunica părerile noastre privilegiate, întemeiate pe minciuna calității de naștere și să clasăm individualul în erarchia socială adevăratei sale valoare. Voim ca pe lîngă proprietatea numai materială de moșii și de clase, ce am avut pînă acum, să ne desrobim și proprietatea înțele-

¹⁵ C. A. Rosetti, *Trecut și viitor*, în „Românul“, nr. 3, din 8/20 ianuarie 1859, p. 10—11.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ I. G. Valentineanu, *O politică de cabinet*, loc. cit., nr. 82, din 11/23 iulie 1859, p. 329.

gătoare, *industria* și proprietatea morală, *cugetarea* . . . Voim să liberăm și moșiile noastre de clăcași și de intervenții zapciești . . .”¹⁸.

Emaoii Chinezu, care mai târziu se desparte de liberalii radicali, manifestându-se drept un partizan al unui liberalism moral și religios, a condamnat atunci pe foștii săi amici pentru faptul, scria el, că „nu scjură opune principiile morale în contra forței și a violenței” și că „ei opuseră forța și violența poporului și a claselor inferioare, pe care le iritară, le ațitară și le exaltară prin presă și discursurile lor . . .”¹⁹. Chinezu dădea ca prim exemplu al acestor metode, pe care le atribuia lui C. A. Rosetti și lui I. C. Brătianu, primirea domnitorului Cuza în București, în februarie 1859, când fruntașii radicali amintiți au apelat la „poporul din clasele inferioare, de tabaci și alți meseriași din București și de prin prejur, cu care începuseră deja a turbura societatea”²⁰. Fără îndoială că această conducere a maselor era principala armă a radicalilor, totuși ei nu trebuie considerați dincolo de limitele pe care li le dădea însăși poziția lor de clasă. Astfel, vedem pe Bolliac susținând că oamenii de la 1848, prin care înțelegea pe radicalii din 1859, nu erau nici roșii, nici republicani, nici socialiști și nici comuniști²¹, iar altădată, tot el se arăta un vajnic apărător al proprietății, care, după el, „este baza și durata familiei, este constituirea societății, este ideea primară de patrie”²². Cu toate acestea, radicalii constituiau în acel moment principalul element politic de progres în Principatele Unite și în special la sud de Milcov ei luptând pentru deplina lichidare a rînduielilor „trecutului”. În epoca unirii, ei erau hotărâți luptători pentru instaurarea noii orînduiri. Rosetti scria doar că oamenii „vechi” nu trebuiau folosiți în anumite posturi (de pildă cele de administratori), unde erau necesari „oameni cu totul noi”, deoarece „sunt idei care nu încap, nu pot încăpea în mulți din cei vechi”²³, iar Bolliac declara următoarele acestor partizani ai trecutului, pe care-i numea „oameni fosili” și „privilegiați bălsămiți”: „Unirea este *cu neputință* între noi și între voi, pentru că legile naturii se opun, pentru că viața nu mai intră unde a intrat moartea . . . Transformați-vă și veți putea trăi între noi. Contopiți-vă în societate desertînd clasele

¹⁸ Cezar Bolliac, *Libertatea presei*, în „Românul”, nr. 69, din 11/23 iunie 1859, p. 274.

¹⁹ Em. Chinezu, *Adevărul asupra căderii ministerului Brătianu sau Liberalismul și istoria lui în România*, București, 1871, p. 290.

²⁰ *Ibidem*, p. 313.

²¹ Cezar Bolliac, *Esplicarea citorva vorbe*, în „Românul”, nr. 29, din 10/22 martie 1859, p. 114—115.

²² *Idem*, *Partidul național*, loc. cit., nr. 18, din 12/24 februarie 1859, p. 71.

²³ „Românul”, nr. 32, din 17/29 martie 1859, p. 126, col. I.

voastre și societatea vă va clasa pe toți cîți veți fi de clasat, dînd fiecăruia după valoarea lui interioară, după capacitatea și voința sa de a servi patria cu onoare“²⁴.

Radicalii acestei perioade pot fi asemănați cu partidul montaniarzilor din timpul republicii a II-a franceze. Desigur, că stadiul de evoluție a Principatelor față de Franța dădea o altă componentă socială formației politice românești, dar trecînd peste aceasta, poziția social-politică a radicalilor români din jurul anului 1859 și aceea a partidului micii burghezii franceze democratice din jurul anului 1849 prezintă trăsături comune și în primul rînd faptul că „cereau instituțiuni democratice“²⁵. „Românul“, „Reforma“ sau „Independența“, organe de presă radicale, militau pentru progresul social, împotriva rînduieiilor feudale, pentru drepturi și libertăți democratice. Radicalii luptau pentru sfărîmarea cadrului îngust al rînduieiilor „trecutului“ încă existente, ei reprezentînd forța politică care acționa energic pentru instaurarea noii orînduiri capitaliste și pentru instaurarea unui climat al democrației burgheze. Folosind forța maselor, care îi urmau considerîndu-i urmași legitimi ai revoluției de la 1848, ei frînau însă avîntul maselor atunci cînd acesta le depășea intențiile. Radicalii au constituit cu toate acestea singura grupare politică organizată și dinamică, reprezentînd în epocă, alături de liberalii democrați moldoveni de tipul lui Mihail Kogălniceanu, pozițiile progresului. Întemeindu-se îndeosebi pe partizanii de la sud de Milcov, radicalii au numărat alături de ei și pe unii moldoveni, printre aceștia în primul rînd pe Anastase Panu și pe Vasile Mălinescu.

În sfîrșit, între conservatori și radicali, se găseau moderații — conservatorii moderați și îndeosebi liberalii moderați —, elementele politice pe care s-a sprijinit în general pe plan politic domnitorul Alexandru Ioan Cuza și din rîndul cărora și-a recrutat unii dintre cei mai apropiați sfetnici. Radicalii afirmau că existența moderaților nu era întru nimic justificată, ei fiind „cu totul de prisos... nefiind excesul nicăierea“²⁶ și că dealtfel, „la noi nu sînt adevărați moderați, ci le putem zice mai bine conservatori“²⁷. I. G. Valentineanu susținea că moderații sînt „liberalii cei falși“ sau „care, flatînd toate partidele, nu fac alt decît a servi intere-

²⁴ Cezar Bolliac, *Libertatea presei*, loc. cit., nr. 70, din 13/25 iunie 1859, p. 278.

²⁵ K. Marx, *Luptele de clasă în Franța (1848—1850)*, în *Opere*, vol. 7, București, 1960, p. 64.

²⁶ C. Bolliac, *Moderații*, în „Românul“, nr. 37, din 28 martie/9 aprilie 1859, p. 146—147.

²⁷ X., *Ministerul*, în „Dîmbovița“, nr. 100, din 30 septembrie 1859, p. 403.

sele lor proprii“²⁸ ; iar Bolliac afirma că acești moderați „fac mai rău progresului decât chiar retrograzii“²⁹. Nici Aricescu nu-i ierta, susținând că moderații erau „niște lilieci politici, oameni neconsecvenți, care inspiră tuturor neîncredere și antipatie, fiindcă sunt de toate fără a fi nimic, fiindcă cu vorba sunt albi și cu fapta negri, fiindcă sunt de toate nuanțele, fără a fi de nici o culoare pronunțată“³⁰. Grigore Serurie, un alt radical, a scris tot în această vreme poezia „Minciuna și adevărul“, în care vorbea, între altele, de „împelițata moderațiune“³¹. Totuși oficiosul din 1859 al acestei partide, „Curierul Principatelor Unite“, căuta să demonstreze că oamenii trecutului nu pot fi folosiți și că cei ai progresului „devin cu totul imposibili“³². Răspunzând parcă acestor afirmații, Bolliac îi acuză pe moderați în „Românul“ că „cer progresul de rușine numai, fără să-l dorească ; strigă în contra abuzurilor și le mențin în puterea lor ; se plîng de arbitrar și-l comit neîncetat ; se fac că cer lumina și o sting pe unde se ivește“ și că „libertatea în gura lor este egida care le ascunde despotismul“³³. De fapt, acești moderați erau într-adevăr niște conservatori cu unele tendințe progresiste și cu dorința de a găsi un compromis între trecut, pe care-l regretau în multe privințe, și între noua stare de lucruri întemeiată pe dubla alegere și pe regimul instituit prin convenție. Din punct de vedere social, ei reprezentau îndeosebi partea din moșierime cu idei ceva mai avansate, care-și dădea seama de imposibilitatea revenirii la vechiul regim, dar care, totuși, era ostilă instaurării pe deplin a democrației burgheze.

Imaginea vieții politice din Principate în epoca unirii, a formării și organizării statului modern, dezvăluie puternica înfruntare a forțelor contrarii, dar și sensul ascendent al evoluției, afirmarea elementelor politice înaintate și treptata restrângere a sferei de acțiune a celor retrograde, care și-au păstrat, totuși, o influență suficient de puternică pentru a crea dificultăți proceselor de înnoire ale societății românești. Rezultanta acestei perioade istorice atestă însă neîndoielnic biruința *noului* și tot acum se creează condițiile și cadrul în care vor evolua forțele politice din etapa următoare.

²⁸ I. G. Valentineanu, *O politică de cabinet*, în „Românul“, nr. 82, din 11/23 iulie 1859, p. 329.

²⁹ Cezar Bolliac, *Moderații*, loc. cit., nr. 37, din 28 martie/9 aprilie 1859, p. 146—147.

³⁰ C. D. Aricescu, *Moderații și retrograzii*, loc. cit., nr. 103, din 29 august/10 septembrie 1859, p. 394.

³¹ „Românul“, nr. 86, din 21 iulie/2 august 1859, p. 345.

³² *Curierul Principatelor Unite*, nr. 25, din 28 mai 1859, p. 345.

³³ Cezar Bolliac, *Libertatea presei*, în „Românul“, nr. 68, din 9/21 iunie 1859, p. 270.

Lupta pentru unire nu s-a limitat doar la acțiunea dusă pentru ștergerea unui hotar anacronic și nefiresc, ci ea s-a împletit firesc cu tot ceea ce s-a întreprins pentru a se pregăti crearea statului nou, modern, iar Unirea Principatelor n-a însemnat doar realizarea unei unități prin intermediul desemnării aceluiași domnitor în cele două țări și nici o simplă unificare administrativă, ci a însemnat crearea statului nou, act istoric de care trebuiau să beneficieze părți mult mai largi decât cele beneficiare ale regimului Regulamentului organic. „Dornici a fi mai tari — declara în Adunarea ad hoc a Moldovei, la 29 octombrie/10 noiembrie 1857, deputatul liberal radical Vasile Mălinescu — ați cerut unirea cu frații munteni . . ., dorind ca legiuirea să fie potrivită trebuințelor și intereselor întregii nații, ați cerut ca legile să se facă de către o obștească Adunare. Atît încă nu-i destul. Trebuie să mergeți mai departe. Trebuie să dați viață noului stat român ce voiți a înființa. Iar viață atuncea îi veți da cînd veți primi principii mari și drepte la reorganizarea sa”³⁴. La rîndul său, deputatul Constantin Haralambie exprima în Adunarea ad hoc a Țării Românești, la 7/19 decembrie 1857, idei similare, cînd punea întrebarea : „Cine nu știe că dacă nația exprimă dorința și trebuința de a avea un guvern constituțional cu o singură adunare reprezentativă, este ca fiecare membru al societății române, trăind în atmosfera unor instituțiuni liberale, să-și poată dezvolta liber facultățile sale morale și intelectuale, ca fiecare să se poată bucura, sub protecțiunea legilor, de a sa viață, onoare, familie și proprietate”³⁵. În sfîrșit, aceeași poziție față de sensul unirii a exprimat-o, cu vigoare și rar talent, Mihail Kogălniceanu, în memorabila ședință de la 5/17 ianuarie 1859 a Adunării electivă a Moldovei, cînd adresîndu-se noului domnitor, el îi arătase că se deschisese „o epocă nouă” și-i ceruse să fie „omul epocii” și să reînvie timpurile „glorioase” ale națiunii, între altele, „prin dezvoltarea instituțiilor”³⁶.

O dată cu dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza s-a deschis pentru Principatele Unite un drum larg pentru reformarea și reînnoirea instituțiilor statului, cadrul „legal” — european — pentru realizarea acestui proces fiind creat, de înseși stipulațiile de la Paris din august 1858. Convenția — deși Cavour o considera

³⁴ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României* (se citează : *Acte și documente*), vol. VI, partea I, București, 1896, p. 134.

³⁵ Dan Berindei, A. Stan și El. Alexiu, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, p. 653—655.

³⁶ *Gîndirea social-politică despre Unire (1859). Culegere*, sub redacția acad. P. Constantinescu-Iași și Dan Berindei, București, 1966, p. 229—230.

„o monstruoasă impracticabilă“³⁷ — puse în vigoare o serie întreagă de principii înaintate : responsabilitatea miniștrilor, inamovibilitatea magistraților, dreptul oricărui cetățean cu un venit de 3 000 galbeni de a ocupa tronul (nepunându-se vreo condiție de rang, domnia putea fi ocupată și de burghezi), adoptarea oricărui impozit numai în temeiul unui vot favorabil al adunării, egalitatea cetățenilor în fața legii și a impozitelor și accesul egal la funcțiile publice, desființarea privilegiilor, a scutirilor și a monopolurilor etc.³⁸ De asemenea, convenția recomandase prin articolul 46 să se treacă „fără întârziere“ la revizuirea legii „care reglementează raporturile dintre proprietarii pământului și cultivatori“³⁹.

Domnitorul, el însuși om al progresului, „domnul nou“ pe care-l ceruse Kogălniceanu, s-a înconjurat de sfetnici care înțelegeau necesitatea reinnoirii instituțiilor publice și chiar și atunci când — datorită sistemului electoral reacționar în ființă — a fost nevoit să încredințeze guvernul conservatorilor, el a ales dintre aceștia pe cei care acceptau, fie și limitat, un program de reforme. Dealtfel, cum am mai arătat, noul domnitor înclina îndeosebi spre elementele politice moderate, care militau însă pentru programul de reforme și chiar pentru reforma-cheie a relațiilor agrare, ia care domnitorul a ținut în mod deosebit.

Dubla alegere a fost în mod firesc punctul de plecare pentru un întreg ansamblu de reforme, care au cuprins în rețeaua lor viața social-economică, politică și culturală. Reformele au avut, pe de o parte, menirea de a unifica, de a suda cele două țări, de a servi ca temei de organizare unitară noului stat, și, pe de altă parte, ele au contribuit la democratizare — în limitele orînduirii capitaliste — și la înlăturarea sechelelor feudale. Reformele au avut un larg câmp de desfășurare și au transformat în mod evident cele două țări într-un stat unitar și modern. În perspectiva istorică, aceste reforme, de la cele mărunte la cele majore, apar ca avînd o însemnătate tot atît de mare ca și actul propriu-zis al Unirii, concretizat în dubla alegere, moment declanșator în procesul de formare și organizare a statului modern român⁴⁰.

Aplicarea unui program de reforme, care-și găseau în mod firesc începutul în programele de reinnoire anterioare anului re-

³⁷ Marta Anineanu, *Din activitatea diplomatică a lui Vasile Alecsandri*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, II (1960), p. 270.

³⁸ *Acte și documente*, vol. VII, p. 306—314.

³⁹ *Ibidem*, p. 313.

⁴⁰ Vezi Andrei Rădulescu, *Organizarea statului*, în culegerea *Alexandru Ioan Cuza. 1859—1866*, București, 1930, p. 55—98 ; Al. Negoită, *Organizarea de stat în timpul domniei lui Cuza*, în „Analele Universității București. Științe juridice“, VIII—IX (1959—1960), nr. 13—14, p. 83—92.

voluționar 1848 și mai ales în programele revoluționare pașoptiste⁴¹, deoarece biruitorii de la 5 și 24 ianuarie 1859 erau tocmai cei ce se găsiseră cu un deceniu mai înainte pe baricadele revoluționare, a fost stăvilită, de la început, de doi factori : caracterul incomplet al Unirii realizate la începutul anului 1859 și dispozițiile restrictive ale stipulațiilor electorale ale convenției de la Paris, care limitau în fapt forța politică a purtătorilor de cuvânt ai unei reale înnoiri. Se mai adăuga la aceasta și un factor economic : urmările crizei economice din anii 1857—1858 și criza comercială care se împletea cu aceasta. În sfârșit, forțele progresiste nu apăreau unitare, ci fărâmițate în fracțiuni, în grupări divergente pe unele planuri, iar domnitorul însuși — care, după expresia unui bun cunoscător al situației, consulul francez Victor Place, nu era „nici alb, nici roșu“⁴² — era lipsit de un partid propriu, de o forță politică capabilă să-i dea puterea de a acționa cu suficientă fermitate. În condițiile de instabilitate politică existente, în mod evident, procesul de înnoire a fost stânjenit în dezvoltarea sa și el s-a realizat de aceea în cadrul unor puternice lupte social-politice, în etape succesive și cu limite.

Principala reformă spre care s-a tins în prima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza — când el a cîrmuit timp de trei ani în mod separat în cele două țări — a fost aceea a unificării politico-administrative, a creării *statului unificat pe plan administrativ*. Meritul realizării Unirii depline a celor două Principate a revenit în primul rînd lui Cuza, pe drept cuvînt numit „domnul Unirii“. Într-o primă etapă, a fost obținută recunoașterea dublei alegeri, deci sancționarea de către concertul puterilor europene a actului istoric de la 5 și 24 ianuarie, obiectiv atins pe deplin la 25 august/6 septembrie 1859. S-a trecut apoi, aproape imediat, la o a doua etapă, aceea de a înlocui unirea personală printr-o unire reală, concretizată pe plan administrativ-politic. Deși unificarea deplină n-a fost posibilă decît în urma recunoașterii diplomatice din partea puterii suzerane și a puterilor garante, Alexandru Ioan Cuza a ținut să dea evenimentului un caracter de *reformă internă* și proclamațiile date de el cu acest prilej au evidențiat clar această poziție. „Unirea este îndeplinită ! — arăta el națiunii la 11/23 decembrie 1861 — Naționalitatea română este întemeiată ! Acest fapt

⁴¹ Vezi Dan Berindei, *Le problème de l'édification d'un État national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires*, în „Rumanian Studies“, Leiden, vol. I (1970), p. 45—68 ; Al. Smochină, *Ideile lui 48 în reformele lui Cuza*, în „Studia et acta Musei «Nicolae Bălcescu»“, I (1969), p. 177—183.

⁴² Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 105.

măreț, dorit de generațiunile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de noi, s-a recunoscut de Înalta Poartă, de puterile garante, și s-a înscris în datinele națiunilor“⁴³. Deci, nu era vorba decât de o *recunoaștere* din partea puterilor.

Acțiunea desfășurată pe plan diplomatic⁴⁴ în favoarea desăvîrșirii Unirii fusese de altfel coroborată cu un număr de măsuri, reforme de dimensiuni mai mici dar semnificative, privind realizarea efectivă a unității administrative, cel puțin pe anumite planuri, înainte chiar de sancțiunea puterilor⁴⁵. Serviciile de vămi ale celor două țări au fost contopite într-o singură direcție generală, cursul monedelor a fost unificat, administrațiile telegrafelor au fost, de asemenea, contopite. Municipality și poliția din Focșani, oraș situat în ambele țări, au fost unificate. Bucureștii s-au impus drept firească capitală a Principatelor Unite, Kogălniceanu numind orașul „inima României“ (Bucureștii adoptase încă din 1859 în stema sa vulturul și zimbrul). Autoritățile din cele două țări au stabilit legături directe, fără a mai folosi canalul Ministerelor de Externe. Pînă și actul istoric din ianuarie 1859 a fost „unificat“, hotărîndu-se să fie sărbătorită numai ziua de 24 ianuarie. Pe tărîm legislativ, Comisia centrală, care a intrat în activitate cîteva luni după dubla alegere, a depus o laborioasă acțiune unificatoare. În sfîrșit, în domeniul militar, beneficiindu-se și de unele stipulații ale convenției, s-a procedat, încă din vara anului 1859, la o întregă serie de măsuri de unificare⁴⁶. O dată cu recunoașterea de către puterea suzerană și de puterile garante a unirii administrativ-politice, s-a format Adunarea României, în care au intrat deputații celor două adunări și a fost alcătuit un guvern unic la 22 ianuarie/3 februarie 1862⁴⁷, legile fiscale au fost unificate, legea procurorilor a fost extinsă și în Moldova, s-a înființat direcția centrală a poștelor pentru întreaga țară, s-au unificat serviciile sanitare⁴⁸, s-a creat direcția generală a arhivelor statului, centrîndu-se, în general, instituțiile la București⁴⁹.

⁴³ „Monitorul“, nr. 271, din 11 decembrie 1861.

⁴⁴ Vezi Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii (24 ianuarie 1859—24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al. Ioan Cuza*, loc. cit.

⁴⁵ Vezi *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 318—319.

⁴⁶ Vezi cap. al III-lea din partea a II-a.

⁴⁷ Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866)*, *Liste de miniștri*, în „Revista arhivelor“, seria nouă, II (1959), nr. 1, p. 158.

⁴⁸ Vezi pentru toate *Istoria României*, București, vol. IV, p. 343, 347—348.

⁴⁹ Vezi Gh. Brătescu, *Unificarea serviciilor sanitare din Țara Românească și Moldova*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 525—539.

Dacă în prima parte a domniei lui Cuza nu s-au realizat decât progrese mărginite în ceea ce privea reforma agrară și reforma electorală, în schimb a fost adoptat un număr de reforme pe linia constituirii statului burghez. Procesul de instaurare a noii orînduirii era în acea epocă atît de avansat, încît în Adunarea ad hoc a Moldovei, cu excepția spinoasei chestiuni agrare, toate rezoluțiile privind reorganizarea statului pe baze moderne întruniseră unanimitatea sau marea majoritate a voturilor, deși marea proprietate deținea aproape jumătate din mandate⁵⁰. Descriind motivele pentru care nobilimea nu se mai putea opune valului de înnoiri în momentele instaurării noului regim burghez, K. Marx remarcă : „vechii stăpîni feudali au decăzut, ajungînd în situația unor fabricanți de vite, de lînă, cereale, sfeclă, rachiu etc., în situația unor oameni care, ca oricare comercianți, fac comerț cu aceste produse industriale ! Oricît s-ar crampona de vechile lor prejudecăți... ei devin niște burghezi...”⁵¹.

Presiunea maselor care făuriseră Unirea s-a exercitat puternic în toți acești ani, reprezentînd motorul permanent al istoriei, puternicul instrument de făurire a noului stat. Desigur că reformele care au fost adoptate serveau intereselor burgheziei, clasa care ocupa pozițiile dominante, dar, în mare măsură, ele erau menite să satisfacă, desigur în limitele orînduirii capitaliste, masele care susțineau procesul de înnoire. Egalitatea în fața legii și a impozitelor, desființarea privilegiilor, îmbunătățirea și modernizarea aparatului judiciar, organizarea serviciilor de statistică, o nouă lege a recrutării prin care — cea puțin formal — obligațiile militare erau generalizate, reorganizarea serviciilor de lucrări publice au reprezentat reforme adoptate în prima parte a domniei lui Cuza⁵², multe dintre ele constituind concretizarea unor rezoluții ale Adunării ad hoc moldovene sau ale stipulațiilor Convenției de la Paris. Reforma fiscală a fost materializată prin instituirea impozitului personal și a contribuției pentru drumuri, generalizată asupra tuturor bărbaților majori, printr-o nouă lege a patentelor, prin instituirea impozitului funciar și alte măsuri care au făcut ca la sfîrșitul anului 1861, în preajma deplinei lor unificări administrativ-politice, Principatele Unite Române să fie dotate cu un sistem fiscal modern⁵³. S-ar mai putea adăuga, pe plan cultural, importanta inițiativă a guvernului moldovean al lui Mihail Kogălniceanu, care

⁵⁰ Valerian Popovici, *Probleme sociale în debaterile Divanului ad hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959) ; Dan Berindei, *Locul istoric al Adunărilor ad hoc*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1.

⁵¹ K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 6, București, 1959, p. 269.

⁵² *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 322—323.

⁵³ *Ibidem*, p. 323.

a instituit, în toamna anului 1860, prima Universitate a țării, cea ieșeană⁵⁴.

Evenimentele unificatoare, care au avut loc la sfârșitul anului 1861 și la începutul anului 1862, au creat premisele necesare pentru a se trece la reformele fundamentale și, în primul rînd, la reforma agrară. Dar, atît timp cît regimul electoral restrictiv și reacționar, stabilit prin Convenția de la Paris, nu era înlăturat sau amendat, era evident că nu se putea ajunge la o reformă agrară prin care, în limitele orînduirii capitaliste, să fie satisfăcute justele doleanțe ale țărănimii clăcașe. „Țăranul — scria radicalul I. G. Valentineanu — este temelia și viitorul țerei și cu toate acestea nimic nu s-a făcut pentru acest martir al secolilor, pentru acest stilp al naționalității. Pînă nu vom împroprietări pe țăran nu vom avea o țară puternică și asigurată. Să scoatem dar odată pe țăran din starea în care se află, din condițiunea rușinoasă de a se crede strein în țara sa și vom asigura prosperitatea și viitorul națiunii”⁵⁵. Dezbaterile înverșunate care au avut loc în vara anului 1862 în jurul proiectului de reformă agrară conservator, adoptat de majoritate, dar nesancționat de domnitor, au dovedit că maleabilitatea de care dădeau dovadă o bună parte dintre conservatori, în privința adopțării unui program general de reforme, nu concorda cu acceptarea de către ei a unei reforme agrare în sensul programelor revoluționare de la 1848⁵⁶. De aceea, în anii următori unificării administrative nu s-a putut trece imediat la reforma agrară, ci s-a continuat încă un timp să se adopte reforme pe linia organizării moderne a statului, deoarece acestea nu întîmpinau opoziția înverșunată a conservatorilor, încă stăpîni pe majoritatea mandatelor din adunare, datorită sistemului electoral restrictiv. Reorganizarea departamentelor, legile pentru construirea căilor ferate, constituirea Consiliului superior al instrucțiunii publice, un regulament de navigație, organizarea corpului inginerilor civili, reorganizarea Școlii de silvicultură și o serie de măsuri premergătoare unei secularizări

⁵⁴ Vezi Aurel Loghin, Maria și Gh. Platon, *Universitatea „Al. I. Cuza” Iași*, București, 1972.

⁵⁵ I. G. Valentineanu, *O călătorie prin țară*, în „Reforma”, nr. 17, din 9 iunie 1863, p. 65.

⁵⁶ Vezi Dan Berindei, *Problema reformei agrare în Principate la mijlocul veacului trecut. Legea rurală din 1864*, în „Studii”, XVII (1963), nr. 3; L. Botezan, *Problema agrară în dezbaterile parlamentare din România în anul 1862*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 1961, nr. 1, p. 107—138; G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 2, p. 213—225; Ștefan Pascu, *La question agraire dans les Pays Roumains à l'époque moderne (jusqu'à la réforme de 1864)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IX (1970), nr. 4, p. 661—676.

a averilor mănăstirești au reprezentat, în această perioadă, concretizările planului de reforme⁵⁷.

O dată cu ultimele luni ale anului 1863, după ce guvernul a fost încredințat lui Mihail Kogălniceanu, s-a trecut în etapa hotărâtoare a înfăptuirii reformelor. Începutul l-a făcut noul guvern într-o direcție în care știa că nu urma să întâmpine opoziții pe plan intern, aceea a secularizării. La 13/25 decembrie 1863, la propunerea guvernului, adunarea a votat secularizarea averilor mănăstirești cu 93 de voturi contra trei. Era o măsură de însemnătate majoră, în temeiul căreia era recuperat peste un sfert din teritoriul național închinat pînă atunci așa-numitelor Locuri sfinte⁵⁸. Înființarea Școlii superioare de științe și a Școlii superioare de litere — amîndouă inițiativele premergînd crearea, la mai puțin de un an, a Universității bucureștene —, o nouă lege a pensiilor, crearea Curții de conturi, legea organizării armatei — adoptată cu o mică majoritate de adunare —, legea contabilității, legea consiliilor județene, Codul penal și legea instrucțiunii publice, crearea Consiliului de stat au fost concretizări ale guvernului Kogălniceanu în cadrul procesului de modernizare a statului⁵⁹.

Aducerea în dezbatere a reformei agrare a dus la izbucnirea unui violent conflict între guvern și majoritatea adunării. A urmat dizolvarea adunării, pe calea loviturii de stat. Lovitura de stat a sporit puterea domnitorului Cuza, și totodată a înlăturat monopolul politic al conservatorilor asupra majorității în adunare. Sancțiunea poporului prin plebiscit și recunoașterea noii stări de lucruri de către puterea suzerană și puterile garante au creat posibilitatea decretării legii rurale în sensul programului pașoptist, desființîndu-se relațiile feudale în agricultură și procedîndu-se la o împrăștiere a țărănimii clăcașe. Prin legea rurală din 14/26 august 1864, peste 400 000 familii de țărani au fost împrăștiate cu locuri de muncă, iar aproape alți 60 000 săteni au primit locuri de casă și de grădină. Cu tot caracterul ei limitat, legiuirea a pus capăt dominației relațiilor feudale în agricultură și a deschis drumul larg noilor relații capitaliste. Ea a reprezentat unul din cele mai însemnate evenimente ale istoriei României din secolul al XIX-lea. Prin reforma din 1864 se întregea pe plan social actul istoric din ianuarie 1859 prin care se crease statul național⁶⁰.

⁵⁷ *Istoria României*, vol. IV, p. 348 ; vezi și cap. al VI-lea din partea I.

⁵⁸ C. C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii”, XII (1959), nr. 2, p. 149—157.

⁵⁹ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 359, 362—363.

⁶⁰ Pentru reforma agrară din 1864 : N. Adăniloae și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967 ; Liviu Botezan și Maria Roșca-Rosen, *Proiecte de reformă agrară în dezbaterile parlamentare din România*

Ultimii ani ai domniei lui Cuza au fost apoi caracterizați prin adoptarea altor măsuri, care, în ansamblu, s-au încadrat procesului de modernizare. A fost adoptat sistemul metric⁶¹, a fost decretat Codul civil, s-au afirmat drepturile autocefale ale bisericii române față de patriarhia din Constantinopol, s-au luat măsuri împotriva jurisdicției consulare, s-a promulgat legea instrucțiunii publice, după ce, încă din iulie 1864, cum s-a amintit, se crease Universitatea de la București⁶².

Reformele realizate în cei șapte ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza au pus bazele organizatorice ale statului modern român. Pe plan economic, social, politic și cultural s-au înregistrat profunde schimbări. Dintre reforme, cea agrară se impune atenției ca o înfăptuire majoră, cu implicații profunde, pe planuri multilaterale. În ansamblu, domnia lui Cuza are o însemnătate primordială prin aceea că a pus bazele statului unitar, dar totodată și a statului modern. Slăbiciunea relativă a burgheziei, puterea economică și în parte politică pe care fosta boierime și-a păstrat-o au făcut ca reformele să aibă evidente limite, ca ele să fie incomplete, dar, cu toate acestea, este neîndoielnic că temeiurile României moderne și implicit ale României contemporane stau în perioada de aprigă înfruntare dintre *nou* și *vechi*, dintre forțele *înaintate* și cele *reacționare* din anii 1859—1866. Reformele realizate în timpul „domnului Unirii” au deschis drum larg mersului înainte națiunii române, au creat premisele viitoarelor cuceriri ale poporului român pe calea sa ascendentă spre progres.

în primăvara anului 1864, în „Studia Universitatis Babeș-Eolyai. Historia”, X (1965), nr. 2, p. 79—99; N. Adăniloiaie, *Cuza Vodă și problema agrară*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 329—362; pentru primele anteproiecte, din timpul lui Cuza, ale legii tocmelilor agricole, vezi Gh. Cristea, *Anteproiecte ale primei legi de tocmeli (învoieli) agricole*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 3, p. 511—527.

⁶¹ Vezi 100 de ani de la introducerea sistemului metric în România, București, 1966.

⁶² *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 386 și urm.

Capitolul al III-lea

Întărirea armatei

Procesul de constituire a statului național a adus, la ordinea zilei, pe primul plan, problema întăririi armatei. Unirea din 1859 nu a reprezentat decît o etapă, căreia trebuiau să-i urmeze în mod necesar altele, menite a concretiza plenar statul român. *Independența și desăvîrșirea unificării statale* a națiunii în hotarele teritoriilor românești se impuneau cu stringență românilor drept sarcini ale unui viitor nu prea îndepărtat. Deoarece independența și desăvîrșirea unității pe plan statal trebuiau obținute, iar statul constituit trebuia apărat, reorganizarea puterii militare s-a înscris printre problemele dominante ale statului național, ea fiind, așa cum se arăta în „Românul”, la 8/20 ianuarie 1864, „o cestiune de viață sau de moarte”¹. Alexandru Ioan Cuza s-a considerat, încă de la dubla sa alegere, mandatarul națiunii în ceea ce privea pregătirea forței ei militare. În luna august 1859, domnitorul scriind lui Napoleon al III-lea, îi arăta, între altele, intenția sa de a acorda o deosebită atenție „organizării militare”². Lui Victor Place, Cuza îi va dezvălui și mai limpede, peste cîteva luni, planurile sale. „Țiu ca armata — îi scrisese el — mărginită pentru moment la necesitățile noastre de ordine publică, să se pregătească pentru orice...” (se prépare à tout)³. În ciuda greutăților legate de constituirea statului modern, atmosfera a fost neîndoie-lnic prielnică împlinirii acestei importante sarcini. „Această îndoită

¹ *Puterea armată în România*, în „Românul”, din 8/20 ianuarie 1864.

² R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 169.

³ *Ibidem*, p. 172.

alegere — scria un ofițer din acea vreme — asigura formarea armatei naționale și stimula idealul tuturor pentru ridicarea oștirii la nivelul armatelor celor mai bune din Europa“⁴.

Întărirea armatei a reprezentat un proces complex, căruia a trebuit să i se facă față din primele momente următoare dublei alegeri din 5 și 24 ianuarie 1859. Armata trebuia să dovedească, așa cum va spune la 1/13 ianuarie 1864 Cuza însuși, „că există o Românie“⁵. Dar dezvoltarea ei la nivelul atins de armatele moderne ale Europei se lovea, neîndoielnic, de piedici interne și externe. Precaritatea resurselor statului într-o perioadă de reorganizare multilaterală, ca și teama ce continua a fi manifestată față de mase de cercurile politice, conservatoare și moderate, reprezentau desigur un obstacol, iar suzeranitatea Porții și temerile manifestate de majoritatea puterilor și în special de marile imperii învecinate au contribuit, de asemenea, nu în mică măsură, în limitarea posibilităților de acțiune în amintita direcție. Obiectivele ce se impuneau în opera de întărire a armatei — descrise, între alții, și de Cezar Bolliac⁶ — priveau, în primul rînd, *unificarea*, din toate punctele de vedere, a două armate, și apoi o „*reorganizare...* pe bazele unui sistem nou“⁷. A trebuit deci să fie făurită o armată *unică* și totodată să i se dea trăsăturile caracteristice unei armate *moderne* în privința organizării, a echipării și dotării, a instruirii, a cadrelor și a efectivelor. Această întărire a armatei n-a fost destinată pregătirii unor agresiuni, ci demonstrării capacității statului român de a exista ca o entitate ce trebuia respectată; „...nu ne armăm ca să facem cuprinderi — se arăta într-un organ radical —, ne armăm ca sîrbii, ca muntenegrenii, ca strămoșii noștri, să ne întărim, să ne facem respectați, să nu mai între străinii în țările române ca în țări de sclavie și oameni morți...“⁸.

Articolele 42—45 din Convența de la Paris au reprezentat „bazele legale“ ale operei de organizare și de reorganizare a armatei. Limitînd creșterea efectivelor la o treime, cel dintîi dintre

⁴ Generalul Herkt, *Cîteva pagini din istoricul armatei române*, București, 1902, p. 58; Gh. Smarandache, *Armata Principatelor Române în sprîjinul Unirii*, în „Studii și articole de istorie“, VII (1965), p. 393—400; Teodor Popescu, *Gîndirea social-politică despre înarmarea maselor oglindită în presa civilă, dezbaterile parlamentare și legislația militară din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în *File de istorie militară a poporului român*, vol. I, București, 1973, p. 69 și urm.

⁵ *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 105.

⁶ Cezar Bolliac, *Armarea*, în „Românul“ din 5 noiembrie 1860.

⁷ „Curierul Principatelor Unite“, nr. 18, din 9 iulie 1859.

⁸ Radu Ionescu, *Guvernul și armarea*, în „Reforma“, nr. 47, din 1/13 august 1860.

aceste articole indica „organizarea identică“ în vederea formării, „la nevoie“, a unei „armate unice“, ceea ce neîndoiește favoriza procesul de unificare militară, ca și stipulațiile articolelor următoare prevăzând unirea armatelor „ori de câte ori siguranța internă sau cea de la hotare ar fi amenințată“, numirea în acel caz a unui comandant suprem, precum și inserarea unei benzi albastre pe ambele drapele, care trebuia să marcheze unitatea celor două țări⁹. Cu alte cuvinte, convenția crea condiții favorizante procesului de unificare, mai puțin însă celui de reorganizare și de dezvoltare în ritmul dorit de națiunea română. Ca și în alte privințe, românii au depășit însă această piedică în procesul concret al întăririi naționale.

Opera de consolidare a forțelor armate nu a avut însă loc într-o prielnică atmosferă internațională. Dacă din partea Franței s-a beneficiat de un sprijin, concretizat pe mai multe planuri, în schimb, marile imperii limitrofe au făcut totul pentru a frâna această operă de renaștere militară. S-a mai adăugat și amenințarea la care a fost supus tinărul stat național, îndeosebi în 1859 și 1864, când concentrări de trupe la hotare păreau a anunța intervenții militare represive de felul celor din 1848—1849. Amenințările nu au fost traduse în fapte, pe deoparte din cauza prevederilor convenției care stipulau consensul puterilor garante în cazul vreunei intervenții și, pe de altă parte, datorită atitudinii dârze a Principatelor Unite Române ; „...de i-o veni gust neamțului și turcului să mai vie în țară — scria în primăvara anului 1859 ziarul bucu-reștean „Dimbovița“ — să-i oprim la graniță că ne-am săturat de lăcuste străine“¹⁰. Tabăra de la Florești, din vara anului 1859, ori „demonstrația“ ce a fost făcută la Dunăre în 1862¹¹, când apă-ruse din nou primejdia unei intervenții militare externe din cauza trecerii prin teritoriul român a unui important transport de arme destinat Serbiei prietene, ca și atitudinea demnă și intransigentă adoptată de domnitorul Cuza în 1864¹², când din nou se profila amenințarea intervenției celor trei mari imperii la granițele țării,

⁹ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VII, București, 1892, p. 312—313.

¹⁰ „Dimbovița“, nr. 55, din 25 aprilie 1859.

¹¹ În această „demonstrație morală“ au fost angajate un regiment de infanterie, un regiment de cavalerie și două baterii de artilerie (R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 122).

¹² Este edificator schimbul de scrisori dintre marele vizir Ali Pașa și domnitorul Cuza din ianuarie-februarie 1864, Poarta căutînd să „convingă“ Principatele Unite să renunțe la întărirea armatei, deoarece ele erau cuprinse „în garanția generală de integritate a Imperiului otoman“ (Ulysse de Marsillac, *Histoire de l'armée roumaine*, București, 1871, p. 85—100).

au constrâns aceleași mari puteri să nu treacă la fapte, la aceasta contribuind desigur și atitudinea ostilă intervențiilor a unora dintre celelalte puteri.

Reorganizată în perioada Regulamentului organic, armata națională — în rîndurile căreia ținuseră atunci să activeze patrioții, îndeosebi în Țara Românească — rămăsese totuși, în linii generale, la nivelul unui nucleu, efectivele ei fiind restrînse, ca și capacitatea de luptă, dotarea și armamentul. Înțelegînd importanța forței armate în procesul de constituire și de eliberare a statului național, Nicolae Bălcescu consacrase, înainte de 1848, două dintre primele sale lucrări armatei și istoriei militare, pledînd totodată pentru cuprinderea națiunii în sistemul militar. În etapa următoare, după revoluție, exilații revoluționari (mai ales în condițiile izbucnirii războiului Crimeii) au acordat întreaga atenție factorului militar și ei s-au pronunțat pentru organizarea rezistenței și a unui război de partizani, George Adrian consacrand chiar o lucrare specială acestei probleme, el avînd în vedere și sprijinul ce „națiunea întregă” urma să-l dea partizanilor — oameni încercați în luptă¹³. Interesantă a fost și poziția lui Bolliac, care se pronunța pentru un apel mai larg la mase și la românii din afara frontierelor celor două principate, sugerînd crearea unor forțe armate numeric cu mult mai importante, efectivele lor trebuind să atingă de la început cifra de 30 000¹⁴.

Realizatorii statului național, implicați direct prin opiniile exprimate anterior, au avut în vedere în mod firesc o extindere a efectivelor armatei. Pentru aceasta trebuia însă manevrat cu abilitate, avîndu-se în vedere limitările impuse de puterile garante și mijloacele relativ restrînse care se puteau utiliza. În mesajul său din 6/18 decembrie 1859, domnitorul Cuza dezvăluia că avea în vedere formarea de „cadre solide, care, cînd va suna o oră de pericol, se vor deschide pentru a da loc în rangurile lor tuturor românilor chemați întru apărarea patriei” (subl. ns. — D. B.)¹⁵. Dimitrie Bolintineanu — pentru a nu aminti decît pe unii — vorbea de „națiunea armată”, Ion Ghica avea în vedere „armarea generală”,

¹³ Constantin Căzănișteanu, *Războiul de partizani în gîndirea militară românească din veacul al XIX-lea*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 2, București, 1974, p. 26—27, 28—32. Pentru Adrian, vezi G. Adrian, *Idee rîpede despre rezelul de partizani*, București, 1973, ediție îngrijită și studiu introductiv de general-maior Constantin Antip.

¹⁴ Constantin Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 33—34.

¹⁵ *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă...*, p. 20.

iar pentru C. A. Rosetti „fiecare om“ urma să fie „un soldat“¹⁶. I. Missail se pronunța în 1861 pentru „introducerea imediată a unei instrucțiuni militare în toate clasele societății“, iar pentru căpitanul Petre Crăescu garda națională urma să cuprindă pe toți bărbații între 20 și 60 de ani fără vreo condiție de cens¹⁷. În privința efectivelor viitoare opiniile variau ; într-un articol din „Dîmbovița“ se vorbea, în primăvara anului 1859, de 300 000 de combatanți¹⁸, pentru ca militari de carieră să se pronunțe pentru efective cifrate între 100 000 și 200 000 de oameni în articole publicate de „România militară“ în 1864¹⁹.

Mijloacele țării nu puteau îngădui alcătuirea unei armate permanente cu efective prea ridicate. În schimb, dacă armata regulată — așa cum scria Ion Ghica — urma a furniza „corpuri speciale“²⁰, — de fapt nucleul forței militare ce urma a fi constituită — temeiul acesteia trebuia găsit în rîndul poporului. Un proiect din 1858 al lui George Adrian preconiza o *armată permanentă* cuprinzînd tineri între 20 și 26 de ani, *milițiile* organizate în 12 divizii teritoriale (12 regimente de infanterie, 6 regimente de cavalerie și 6 batalioane de vînători), în cadrul cărora urmau a fi însumați tinerii care nu fuseseră cuprinși în armata permanentă și bărbații de pînă la 34 de ani ieșiți din cadrele acesteia, precum și „*ridicarea maselor*“ în cadrul a trei clase, în lăuntru cărora urmau să intre toți bărbații pînă la 56 de ani²¹. Contradicțiile puternice se manifestau însă în privința recurgerii la mase în dezbaterile social-politică a problemei ; oamenii politici conservatori și chiar mulți dintre moderați s-au arătat reticenți. George Costaforu se temea de cuprinderea maselor în armată — a „glozelor“ și a gîrziilor naționale — înaintea rezolvării problemei agrare, iar Dimitrie Văsescu își declara fățiș îngrijorarea față de înarmarea „glozelor“, deci în primul rînd a țărănimii, deoarece atunci „ceștiunea rurală ar fi deslegată nu prin cale legală dar violentă“²².

¹⁶ Constantin Căzănișteanu, *Ideea înarmării poporului și a războiului popular în gîndirea românească de la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Oastea cea mare*, București, 1972, p. 122—123.

¹⁷ Maria Georgescu, *Problema cuprinderii maselor populare în sistemul de apărare a țării reflectată în programele revoluționare, unele proiecte și legislația anilor 1840—1877*, în *Oastea cea mare*, București, 1972, p. 147, 150.

¹⁸ „Dîmbovița“, nr. 69, din 13 iunie 1859.

¹⁹ Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 70.

²⁰ Constantin Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 123.

²¹ Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 149—150. Opiniile și le exprimase Adrian în broșura *Mémoire sur l'organisation de la force armée des deux Principautés Roumaines*, București, 1858.

²² Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 78—79.

Dar prin tratatul de la Paris și prin convenție se stabilise că armata Principatelor urma să se îngrijească nu numai de ordinea internă, ci și de *apărarea frontierelor*, ceea ce a ajutat pe făuritorii statului modern să creeze noile forțe armate ale țării cu efective evident sporite. Dacă dezbaterea proiectului legii de organizare a armatei în ianuarie 1864 n-a dus practic la un rezultat, în parte datorită ostilității domnitorului și a lui Mihail Kogălniceanu față de crearea gărzii naționale în sensul preconizat de liberali radicali²³, în schimb, prin legea pentru organizarea armatei decretată la 27 noiembrie/9 decembrie 1864 s-a asigurat alcătuirea unei armate permanente de 19 345 oameni, la care se adăugau batalioanele de grăniceri și escadroanele de dorobanți ce urmau să cuprindă 24 548 de oameni, adăugându-se la aceasta și forța reprezentată de cele trei „clase” ale bărbaților în vîrstă de 17—20 și de 26—50 de ani, la care se mai putea recurge, și care erau și ei supuși instrucției și exercițiilor²⁴. Dezbaterea publică ce avusese loc timp de o jumătate de deceniu se încheiase prin impunerea punctului de vedere în temeiul căruia forța armată a țării urma să beneficieze de importante efective. „Armata noastră — arăta Alexandru Ioan Cuza în mesajul său din 6/18 decembrie 1864 — a primit o nouă lege de recrutare și de organizație, în vedere de a cruța resursele noastre bugetare și totodată de a spori mijloacele noastre de apărare”²⁵.

Recrutarea a fost extinsă la întreaga societate, determinîndu-le pe Marsillac să-și manifeste un entuziasm poate prematur față de reala „egalitate” ce putuse fi instituită²⁶. Dacă Kogălniceanu s-a arătat reticent în privința gărzii naționale orășenești, știind că ea s-ar fi aflat sub influența liberalilor radicali, în schimb el a fost partizanul cuprinderii cel puțin a unei părți din țărănime în forța armată în curs de alcătuire. Concretizîndu-se idei de-ale lui Bolliac emise în 1860, care propusese alcătuirea a două „legiuni” din vătășei satelor și a unei „legiuni” din pădurari²⁷, s-a trecut, în vara anului 1863, la organizarea militară a vătășeilor²⁸, iar în

²³ Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 155—158. În mod nedrept opoziția învinuia guvernul că intenționa să transforme armata „într-o mare jandarmerie” (*La France, le prince Couza et la liberté en Orient*, Paris, 1864, p. 9). Pentru problema gărzii naționale vezi Maria Totu, *Garda civică în România*, București, 1976.

²⁴ Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 158—159.

²⁵ *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă...*, p. 135.

²⁶ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 117—120.

²⁷ Cezar Bolliac, *Armarea*, în „Românul”, din 5 noiembrie 1860.

²⁸ „Monitorul”, nr. 160, din 19 august 1863, p. 657—658.

toamna aceluiași an, printr-un jurnal al Consiliului de miniștri s-a decis a se da 4—8 puști fiecărui consiliu sătesc²⁹, de asemenea o propunere din 1860 a lui Bolliac. La începutul anului 1864, comandanții de dorobanți și jandarmi (în Moldova) au primit dispoziții de a instrui pe săteni în mînuirea armelor cu care fuseseră dotate comunele³⁰. Dealtfel, distribuirea de arme la sate a îngrijorat și puterea suzerană, provocînd o întrebare a marelui vizir și un răspuns al domnitorului³¹.

Cea dintîi cerință în fața căreia s-a găsit statul național, chiar înainte de a proceda la reorganizarea și modernizarea forțelor sale armate și la sporirea efectivelor de care se putea dispune, a fost *însă realizarea deplinei unificări a armatelor* celor două Principate, proces complex și multilateral. Schimbul de unități între cele două capitale, instituirea unei comisii de unificare a uniformelor — care și-a desfășurat lucrările la Focșani și în tabăra de la Florești —, numerotarea „în continuare“ a regimentelor din Moldova, strîngerea celor două oștiri, în vara anului 1859, în tabăra de la Florești, numirea unui *singur* ministru de război pentru ambele Principate (cel dintîi ministru *comun*), crearea statului major unic, extinderea în Moldova a valabilității Codului penal militar muntean³² etc. au fost numai unele dintre măsurile adoptate, chiar înainte de a se realiza unificarea politico-administrativă a celor două țări, în vederea constituirii unei *unice* armate. Înstrătrarea unităților cu noi steaguri a avut aceeași semnificație, deoarece domnitorul a declarat cu prilejul distribuirii acestora, la 1/13 septembrie 1863, că „steagurile cele vechi aduceau aminte suvenire triste, de vreme ce ele înfățișau țerile despărțite“, în timp ce steagul nou ce se instituisese „întrunește culorile țerilor surori“³³. Este neîndoielnic că dintre toate domeniile vieții publice domeniul militar a reflectat cel mai grabnic proces de unificare.

Organizarea armatei nu a avut în vedere numai problema unificării, ci și pe cea a modernizării. A fost creată o casă de dotațiune, a fost întocmit un regulament al comendurilor, au fost constituite companii de disciplină, au fost create școli militare

²⁹ Ibidem, nr. 192, din 1 octombrie 1863, p. 801.

³⁰ „Monitorul oastei“, nr. 3, din 14 ianuarie 1864, p. 43. În mediul urban, la București, fusese creată o „Societate de dare la semn“ („Monitorul“, nr. 188, din 26 septembrie 1863, p. 787—788).

³¹ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 86, 96.

³² *Istoria României*, vol. IV, București, 1964; p. 319; „Monitorul oficial al Moldovei“, nr. 99, din 26 septembrie 1859. Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 102.

³³ „Monitorul“, nr. 171, din 2 septembrie 1863, p. 709—710; *Mesagi, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă...*, p. 89—90.

Fig. 7. Înfilarea unităților militare muntene cu cele moldovene, Iași, 21 aprilie 1859.

pe lângă toate regimentele, tipărindu-se în 10 000 de exemplare un manual al locotenentului Pencovici destinat ridicării nivelului ostașilor, a fost înființat „Monitorul oastei” — în 1860 — care cuprindea și o parte de studii privind domeniul artei militare, căruia i se va alătura în 1864 „România militară”, s-a introdus gimnastica în cazărmi³⁴. O nouă lege pentru înaintarea în armată³⁵, înființarea de trei mari comandamente — în 1863 — la București, Iași și Craiova³⁶, extinderea instituției dorobanților și a grănicerilor și în Moldova³⁷, constituirea Consiliului permanent al instrucțiunii oastei³⁸, regulamentul chemării sub arme a rezervei ori cel al înscrierii de bună voie în armată³⁹ reprezentau o altă serie de măsuri pe plan organizatoric și legislativ, care au contribuit, îndeosebi în ultimii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza, la acea „transformare radicală” a armatei despre care amintea, cîțiva ani mai tîrziu, Ulysse de Marsillac⁴⁰. Desigur însă că principala realizare pe plan organizatoric a rămas decretarea legii de organizare a armatei la 27 noiembrie/9 decembrie 1864.

Armata a trebuit ridicată la nivelul de pregătire general european și totodată scoasă din cadrul sarcinilor ei limitate de natură internă pentru a putea fi întrebuintată în opera de consolidare și desăvîrșire a României. Împrejurările din prima jumătate a anului 1859 — refuzul a două dintre imperiile limitrofe de a recunoaște noua stare de lucruri din Principate și totodată izbucnirea războiului franco-sardo-austriac — au contribuit la grăbirea ritmului acestei reorientări. Dealtfel, încă de la 13/25 martie 1859, în „Steaua Dunării, Zimbrul și Vulturul” se consemnau zvonurile ce începuseră a circula dincolo de hotare privind pregătirile românești de luptă⁴¹. O lună mai tîrziu, la 14/26 aprilie, a fost decisă concentrarea armatelor celor două țări într-o tabără între Ploiești și Buzău⁴². Așezată lângă satul Florești, tabăra — în cadrul căreia s-au construit peste 400 de barăci — se întindea pe o lungime de

³⁴ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 101—105.

³⁵ „Monitorul”, nr. 76, din 4 aprilie 1863, p. 315.

³⁶ Ibidem, nr. 202, din 12 octombrie 1863, p. 841. Vezi și regulamentul noilor comandamente (Ibidem, nr. 241, din 4 decembrie 1863, p. 1 009—1 011).

³⁷ Ibidem, 1864, p. 169—171.

³⁸ Ibidem, 1865, p. 239.

³⁹ Ibidem, p. 285, 711.

⁴⁰ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 100. Pentru toate aceste transformări, vezi și *Nomenclatorul cuprinzînd legile... apărute prin „Monitorul oastei”*, București, 1899.

⁴¹ „Steaua Dunării, Zimbrul și Vulturul”, nr. 52, din 13 martie 1859, p. 201.

⁴² „Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 43, din 20 aprilie 1859, p. 169.

2 km și avea o lățime de 300 m. S-au strîns aci efective însumînd peste 11 000 de ostași din armata permanentă, dorobanți și grăniceri. În afara obiectivelor ei politico-militare externe, tabăra de la Florești a prilejuit instruirea în comun a unităților celor două armate, executarea de trageri masive (numai în cadrul regimentului de muschetari s-au tras în medie 94 de cartușe de fiecare militar), uniformizarea mînuirii armelor și chiar un „simulacru de război“ la 23 august/4 septembrie 1859⁴³. Deși s-au înregistrat unele frămîntări în rîndurile ostașilor „cu schimbul“⁴⁴, în general a fost înțeleasă de armată și de întreaga națiune profunda semnificație a ființării taberei. Nu întîmplător, Mihail Kogălniceanu scria mai tîrziu — subliniind importanța ei internațională — că tabăra de la Florești „deturnă de pe cîmpul de bătăie o armată întregă austriacă“⁴⁵. Sesizînd însemnătatea taberei în domeniul unificării, generalul Herkt a considerat că unul dintre rezultatele ei fusese faptul că unitățile din cele două țări au format începînd din acel moment „una și nedespărțita armată română“⁴⁶. Dar deosebit de important a fost nivelul de pregătire militară ce a fost atins în cadrul taberei, pregătirea de luptă cu un eventual dușman din afară ce a fost făcută, inaugurîndu-se astfel o nouă etapă în istoria armatei naționale românești renăscute.

În vara anului 1862, după ce unificarea politico-administrativă a Principatelor fusese îndeplinită, generalul Ioan Em. Florescu a organizat, la rîndul său, o nouă tabără în apropierea Bucureștilor din acea vreme, între Colentina și Floreasca. Mai importantă a fost însă tabăra organizată pe platoul Cotrocenilor, în lunile iulie-octombrie 1863, în cadrul căreia au fost strînși 8 500 de ostași și la activitatea căreia au participat și doi ofițeri sîrbi trimiși aci de prințul Mihail Obrenovici⁴⁷. La 1/13 septembrie, domnitorul a distribuit unităților din tabără noile steaguri. Prin

⁴³ Pentru tabără vezi : Constantin Toderășcu, *Tabăra militară de la Florești, din vara anului 1859, începutul contopirii oștilor Principatelor Unite Române, în File din istoria militară a poporului român*, vol. I, București, 1973, p. 49—68 ; Dan Berindei, *Frămîntările grănicerilor și dorobanților în jurul formării taberei de la Florești (vara anului 1859)*, în „Studii“ X (1957), nr. 3, p. 114—133. În privința efectivelor, în „Dimbovița“ se vorbea de 12 000 de oameni („Dimbovița“, I (1859), p. 315).

⁴⁴ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 121 și urm.

⁴⁵ M. Kogălniceanu, *Interpelațiunea privitoare la expulzarea românilor peste Carpați...*, București, 1886, p. 7.

⁴⁶ Generalul H. Herkt, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁷ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 120—126. Pentru lagărul de la Cotroceni, vezi și „Monitorul“, nr. 184, din 21 septembrie 1863, p. 769 ; nr. 191, din 30 septembrie 1863, p. 797 ; nr. 193, din 2 octombrie 1863, p. 805 ; nr. 196, din 5 octombrie 1863, p. 812 ; nr. 199, din 9 octombrie 1863, p. 828—829.

ordinul de zi din 8/20 octombrie, el a anunțat apoi că „exercițiile militare ale taberei Cotroceni sînt terminate”⁴⁸, semnificativă fiind însă mai ales constatarea sa că „instrucția militară s-a dezvoltat într-un chip învederat”⁴⁹.

Dar întărirea armatei, mai ales în condițiile unei directe sau indirecte sporiri a efectivelor, nu era posibilă să se îndeplinească în bune condiții fără a se putea dispune de un număr îndestulător de ofițeri bine pregătiți, la nivelul cadrelor militare din țările apusene. În aceste împrejurări, școala militară destinată formării de buni ofițeri a reprezentat o preocupare permanentă în perioada consolidării statului modern român. Inițial, această școală desfășurîndu-și activitatea *centralizat*, tocmai pentru a contribui la o cît mai grabnică unificare pe plan militar, urma să funcționeze la Iași, pentru ca apoi să se hotărască ca ea să ființeze la București⁵⁰ (așa cum ceruse „Dîmbovița” în vara anului 1859)⁵¹. Centralizarea școlii a fost decisă la 6/18 iulie 1862⁵². Inaugurînd-o, domnitorul s-a arătat convins de faptul că absolvenții ei se vor arăta „vrednici fii ai României”⁵³.

Era însă evident că nu se putea încă asigura în țară un nivel îndestulător de ridicat în privința pregătirii cadrelor ofițerești. De aceea, cu prilejul celei de-a doua audiențe la Napoleon al III-lea, Vasile Alecsandri obținuse acordul acestuia pentru primirea în școlile militare din Franța a unor ofițeri români⁵⁴, fiind vorba de școlile de la Saint Cyr, Metz (geniu), Saumur (cavalerie), Brest (școală navală), un număr de ofițeri dintre cei mai înzeestrați beneficiind de această posibilitate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Importantă a fost și participarea unor ofițeri români la operațiile militare desfășurate în diferite puncte ale globului. Cinci ofițeri au fost trimiși să asiste la luptele ce se desfășurau în Maroc, opt la operațiile ce aveau loc în vederea desăvîrșirii eliberării sudului Italiei, alții au fost trimiși în Algeria, în Mexic și în Statele Unite în timpul războiului de secesiune; este de semnalat, de asemenea, participarea unor ofițeri români la marile

⁴⁸ La 3/15 octombrie avusese loc o manevră generală între Herăstrău, Floreasca și Băneasa, Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 126.

⁴⁹ *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă...*, p. 91.

⁵⁰ Marcel Emerit, *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V (1966), nr. 4, 581.

⁵¹ *O idee despre armarea țării*, în „Dîmbovița”, nr. 69, din 13 iunie 1859.

⁵² „Monitorul”, nr. 162, din 25 iulie 1862, p. 686.

⁵³ *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă...*, p. 78.

⁵⁴ V. Alecsandri, *Proză*, București, 1966, p. 576.

manevre ale armatei franceze de la Châlons⁵⁵. În sfârșit, în ceea ce privea eșaloanele superioare, însuși unul dintre principalii organizatori ai armatei, generalul Florescu, s-a deplasat în Franța în toamna anului 1864⁵⁶, iar în vara anului următor a fost trimis tot acolo colonelul Duca pentru a studia organizarea jandarmeriei, iar colonelul Logadi pentru a se instrui în domeniul industriei de deservire a armatei⁵⁷. Este cert că atât primirea în școlile militare de renume mondial, cât și participarea la evenimentele militare în curs de desfășurare peste hotare ori vizitele de documentare au contribuit la ridicarea nivelului ofițerimii române și implicit al armatei române.

Cu prilejul primei sale audiențe la Napoleon al III-lea, Vasile Alecsandri i-a cerut, în februarie 1859, ca Franța să trimită tînărului stat național român „ofițeri instructori pentru toate ramurile artei militare“. Răspunzîndu-i, împăratul făgăduise „a trimite ofițeri instructori de toată arma, precum și oameni speciali pentru înființarea fonderiilor și fabricelor trebuitoare oastei“⁵⁸. În anul următor, misiunea militară franceză în Principatele Unite a devenit o realitate. Un memoriu adresat domnitorului Cuza de consulul Franței la Iași, privind misiunea franceză — civilă și militară — în Principate, a contribuit și el, ca și intervențiile consulului Place în Franța⁵⁹, la grăbirea traducerii în fapte a proiectului. Napoleon al III-lea n-a dat însă curs sugestiei lui Alecsandri de a se încredința generalului Rose conducerea misiunii militare, considerîndu-l pe acesta indispensabil Franței⁶⁰. Conducerea misiunii militare a fost încredințată lui Eugène Lamy, ofițer de stat major experimentat⁶¹. Locotenent-colonelul Lamy a fost secundat de maiorul de vînători Paul Lamy, fratele său, de căpitanii de artilerie Guérin și Bodin, de căpitanul de geniu Roussel și de subintendentul militar Gustave Le Cler⁶², ajutat, la rîndul său, de

⁵⁵ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 106. În vara anului 1862, locotenentul Iarca urma a părăsi Algeria pentru a se deplasa pe cîmpul de luptă din Mexic (Arh. M. A. E. ms. 169).

⁵⁶ „Monitorul“, nr. 223, din 6/18 octombrie 1864, p. 1 034.

⁵⁷ *Ibidem*, 1865, p. 547.

⁵⁸ V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 570.

⁵⁹ Vezi N. Iorga, *Un projet de mission française en Roumanie (1860)*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen“, II (1925), nr. 4—6, p. 94, 102. Pentru misiunea militară franceză, vezi — în afara lucrării amintite la n. 50 a lui Marcel Emerit — studiul generalului Radu Rosetti, *Relations entre l'armée française et l'armée roumaine*, în *Hommage à Monsieur de Saint-Aulaire*, București, 1930, p. 93—104.

⁶⁰ V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 576.

⁶¹ Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 579.

⁶² Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 104 ; R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 121.

adjutantul de administrație Serveille⁶³. Un decret din 13/25 mai 1860 a stabilit condițiile de funcționare și obiectivele misiunii militare franceze⁶⁴, căreia îi revenea a reorganiza comandamentele, statul major și administrația militară, conducătorul misiunii ocupându-se și de școala militară unitară organizată la București⁶⁵. Misiunea militară franceză a rămas în România până în 1868, acordând un efectiv sprijin în cadrul procesului de reorganizare, asistând la contradicțiile ce se manifestau în rîndul ofițerimii române, dar și manifestînd ea însăși, prin rivalitățile unora dintre membrii ei, contradicții⁶⁶, care i-au stăvilit uneori optima funcționare.

În cadrul misiunii militare un rol aparte a revenit lui Le Cler, însărcinat a contribui la organizarea intendenței armatei și la punerea în ordine a administrației militare. Regimul existent, întemeiat pe un vechi regulament din 1833, genera abuzuri și îngăduia desfășurarea unor operații necinstite în dauna ofițerilor dar mai ales a soldaților. Le Cler a dezvăluit chiar posibilitatea ce o aveau șefii de corpuri, în cazul cînd nu erau corecți, de a realiza venituri foarte mari, ce grevau neîndoielnic și asupra procesului de dezvoltare a forței armate naționale⁶⁷. În legătură cu situația financiară și cu plata soldaților este semnificativă o scrisoare din 17/29 februarie 1863, a locotenentului Eraclie Arion prin care acesta îl informa pe maiorul Herkt, aflat în acel timp într-o misiune peste hotare, că regimentul se declarase a nu fi în măsură a-i plăti solda. „În acest moment — îi scria el — ființează o lipsă absolută de bani..., funcționarii publici n-au fost plătiți din luna decembrie“⁶⁸. În această situație, datorată în parte procesului complex de transformare a statului, care trebuia să facă față unor sarcini multilaterale, dar și lipsei de temeinică organizare și control, a fost înființat, la 6/18 iulie 1862, printr-un jurnal al Consiliului de miniștri, un corp de intendență⁶⁹. Crearea intendenței militare și instituirea ofițerilor de administrație, ca și introducerea regulamentelor de contabilitate franceze, au contribuit, neîndoielnic, la consolidarea tinerei armate. Lui Le Cler și adjutantului Serveille le-a revenit în această privință un merit nu dintre cele mai mici, deși, totodată, ca și ofițerii misiunii militare pro-

⁶³ Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 583.

⁶⁴ „Monitorul oficial al Țării Românești, nr. 120, din 24 mai 1860, p. 497.

⁶⁵ Marcel Emerit, *op. cit.*, *passim*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 581 și urm.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 578—579.

⁶⁸ General R. Rosetti, *Lettres militaires roumaines (1862—1863)*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen“, VI (1929), p. 165.

⁶⁹ „Monitorul“, nr. 162, din 25 iulie 1862, p. 685—686.

priu-zise, ei n-au fost înzestrați cu tactul necesar în comportarea față de cadrele ofițerești române, intrînd în conflicte care au dus pînă la urmă la rechemarea prematură a lui Le Cler⁷⁰ și l-au determinat pe acesta reîntors în Franța, să scrie o lucrare interesantă, dar neîndoielnic parțial răuvoitoare la adresa României⁷¹.

Uneia din problemele cele mai importante căreia Principatele Unite au trebuit să-i facă față a fost aceea a armamentului. „În 1859 — scria Alexandru Ioan Cuza vizirului, la începutul anului 1864 — am găsit infanteria înarmată cu puști ieșite din uz, cavaleria înarmată cu săbii de plumb, artileria neposedînd decît cîteva piese de rebuț, trupele îmbrăcate cu o uniformă care făcea din fiecare soldat un străin în propria sa țară”⁷². Pentru remedierea situației, Principatele Unite s-au adresat în primul rînd Franței, puterea care a favorizat în cea mai mare măsură procesul de creare a României moderne⁷³. În prima sa întrevvedere pe care a avut-o cu Napoleon al III-lea, Alecsandri a primit promisiunea unui dar de 10 000 de puști cu capse⁷⁴; ulterior, numărul acestora a ajuns la 25 000, Franța acordînd de asemenea scutirea de plată⁷⁵. Era însă vorba de arme de tip mai vechi, pe care domnitorul Cuza le-a distribuit, în ultimii ani ai domniei, consiliilor comunale, înarmînd cu ele satele, în timp ce din Franța au fost cumpărate 70 000 de puști ghintuite⁷⁶. Totodată, o atenție deosebită a fost acordată artileriei, creîndu-se de fapt o nouă artilerie. În 1863 au fost cumpărate din Belgia 24 de tunuri Veuve Lachausser⁷⁷ și în același an Serbia a dăruit Principatelor Unite Române alte 24 guri de foc⁷⁸; tunuri au fost cumpărate și în Franța⁷⁹. În 1864, în condițiile amenințării frontierelor țării, s-a desfășurat o mișcare largă — care a îmbrățișat toate păturile populației — de sprijinire a statului în dotarea armatei cu tunuri⁸⁰. Numai orașul Brăila a oferit bani

⁷⁰ Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 583.

⁷¹ Este vorba de lucrarea *La Moldo-Valachie. Ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être*, Paris, 1866.

⁷² Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 95.

⁷³ Cu multă abilitate, Cuza a amintit în 1864 marelui vizir că Poarta înseși se adresase pentru propriul ei armament aceleiași puteri! (*Ibidem*, p. 96).

⁷⁴ V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 570.

⁷⁵ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 120.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 384.

⁷⁷ P. V. Năsturel, *Contribuțiuni la istoria artileriei române*, București, 1907, p. 145.

⁷⁸ General Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 165.

⁷⁹ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 107.

⁸⁰ Vezi Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, București, 1970, p. 227—228.

pentru șase tunuri⁸¹, sute de săteni au participat la această acțiune subscriind bani pentru achiziționarea de tunuri, ca și de puști ghintuite⁸² și s-au înregistrat și cazuri individuale de importante subscrieri (I. C. Papadopulo și Procopie Filitti au scris fiecare câte 1 000 de galbeni pentru achiziționarea a câte unui tun)⁸³. Intențiile erau clar exprimate de ținutașii județului Putna, care adresându-se domnitorului îi arătau că subscrieseră în vederea achiziționării unui tun „ca să consolidezi independența poporului, să-i asiguri prosperitatea“⁸⁴. Peste un milion de lei au fost trimiși firmei Godillot, la Paris, pentru achiziționarea de armament (un tun costa 32 000 lei)⁸⁵. Au fost, de asemenea, achiziționate 10 000 de corturi și au fost organizate 12 ambulanțe⁸⁶.

Important a fost și faptul că în țară s-au creat atelierele militare necesare unei armate moderne, ajungându-se chiar a se fabrica și o parte din arme. „Cea dintii condițiune ca o armată să fie posibilă — scria generalul Savel Manu lui Alexandru Ioan Cuza — este ca statul să-și creeze toate mijloacele de întreținere a ei“⁸⁷. O parte din clădirile mănăstirii Mihai Vodă au fost transformate în ateliere care au confecționat un important număr de uniforme⁸⁸. „Într-una din casele de la Malmeson“ a fost amenajat cel dintii arsenal⁸⁹, iar apoi s-a construit cel din Dealul Spirei; s-au mai adăugat depozitul de pulbere de la Cotroceni, fabrica de pulbere de la Tîrșor, o mică turnătorie de proiectile adusă din Belgia⁹⁰. În urma misiunii ce a fost încredințată căpitanului Herkt, trimis pentru a se documenta în Belgia, s-a putut construi și o pirotehnice în Dealul Spirei, care era gata de a intra în activitate, în primăvara anului 1862 cu toată capacitatea⁹¹. În luna iulie, a fost oferit domnitorului primul proiectil turnat în atelierele între-

⁸¹ „Monitorul“, 1864, p. 81.

⁸² Ibidem, p. 227—230.

⁸³ Ibidem, p. 73, 181.

⁸⁴ Ibidem, p. 575—577.

⁸⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 228.

⁸⁶ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 114.

⁸⁷ „Monitorul oastei“, 1864, vol. I, p. 365.

⁸⁸ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 108—109.

⁸⁹ „Monitorul oficial al Țării Românești“, 47, din 26 februarie 1860, p. 188; *Etudes sur la Roumanie. Le pays. Les villes. Bucarest. Les établissements militaires*, în „Le Journal de Bucarest“, nr. 258, din 16 februarie 1873, p. 3.

⁹⁰ C. Căzănișteanu, *Primele arme românești fabricate la manufactura de arme din București*, în „Revista muzeelor“, IV (1967), nr. 3, p. 278; Gh. I. Popescu, *Evoluția materialului de artilerie în decursul ultimilor 50 de ani*, în *Istoricul dezvoltării tehnice în România*, vol. I, București, 1931, p. 106.

⁹¹ C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 278.

prinderii⁹². Doi ani mai târziu, după ce Herkt întreprinsese o nouă vizită în Belgia, a fost creat tot pe Dealul Spirei *stabilimentul artileriei*⁹³, care a cuprins vechile ateliere, precum și unele noi, desființându-se atelierele mai îndepărtate de Dealul Spirei din orașul București sau din provincie⁹⁴. Stabilimentul cuprindea pirotehnica, o fabrică de pulbere, o turnătorie, ateliere de mecanică, de rotărie și de lemnărie și, ceea ce era mai important, o manufactură de arme. În aceasta au fost transformate vechile puști cu cremene în puști cu percuție și au fost ghintuite armele primite în dar din Franța. În 1865 au fost fabricate primele puști cu capsă de fabricație indigenă. Deși nu s-a putut trece la fabricația în serie, realizarea a fost totuși foarte importantă și promițătoare pentru etapa următoare⁹⁵. Locotenentul belgian Boulanger l-a secundat pe maiorul Herkt, comandantul stabilimentului de artilerie⁹⁶. Printre maeștrii care lucrau în atelierele stabilimentului erau un număr de francezi⁹⁷. La Tîrgoviște a fost înființată în vara anului 1864 o „fonderie de tunuri” așezată „pe ruinele palatului vechilor domni din orașul Tîrgoviște”, care va fi închisă peste un deceniu și transformată în depozit de artilerie⁹⁸.

În perioada făuririi și consolidării statului național, lucrările de artă militară ori cele referitoare la organizarea armatei reprezintă o latură, nu lipsită de semnificație, a profundului proces de transformări ce va avea loc. Există lucrări oficiale, unele referindu-se la noua lege a recrutării⁹⁹, la noile corpuri ce s-au creat¹⁰⁰, la uniforme¹⁰¹, altele — traduceri sau adaptări¹⁰² —

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem* ; vezi și „Monitorul”, 1864, p. 815—816.

⁹⁴ C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 278.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 278—280.

⁹⁶ Gh. I. Popescu, *op. cit.*, p. 106.

⁹⁷ N. Stănescu, *Industria metalurgică, turnătoriile și instalațiile mecanice din România în ultimii 50 de ani*, în *Istoricul dezvoltării tehnice în România*, vol. II, București, 1931, p. 120.

⁹⁸ M. Cioc, *Material de război*, în *Istoricul dezvoltării tehnice în România*, vol. II, București, 1931, p. 107.

⁹⁹ *Instrucțiuni pentru recrutarea prin sorți în Moldova*, Iași, 1860 ; vezi și E. Pencovici, *Recrutarea. Explicarea legii. Introducere. Legea asupra recrutării. Explicarea legii. Modeluri. Cerculare...*, București, 1862.

¹⁰⁰ *Ordonanța pentru admișii și înaintiri în corpul de geniu din 14 septembrie 1859*, Iași, 1859. Pentru arma genului vezi și Marin Mihalache, *Prima unitate română din geniu*, București, 1973.

¹⁰¹ *Descrierea uniformei școalelor militare a școlii de medicină și a companiei de infirmieri din Principatele Unite*, București, 1860.

¹⁰² Se intensifică traducerile din limba franceză, evidențiindu-se în această privință un număr dintre ofițerii superiori marcanți ai epocii : I. Logadi. De asemenea, în 1857 colonelul Ioan Voinescu I publică la București un masiv (646 p. + VII pl.) *Curs elementar de istoria artei militare. Ecstras din franțozește și predat în școală*.

reflectau și ele anumite mutații, pentru ca câteva să oglindească direct și plenar momentul de cotitură ce se înregistra și pe plan militar. Este vorba de lucrarea din 1858 a lui George Adrian ¹⁰³, de lucrările căpitanului Petre Crăescu — cea dintâi cu un caracter tehnic ¹⁰⁴, dar a doua direct integrată momentului istoric ¹⁰⁵ —, de bilanțul generalului Florescu din 1861 ¹⁰⁶, de lucrările colonelului P. Skeletti ¹⁰⁷. Este evident că aceste ultime lucrări nu erau doar elaborate de natură militară, ci și politică, ele reflectând atitudinea autorilor lor față de ansamblul problemelor ce stăteau în fața națiunii. Unii sînt purtători de cuvînt ai pozițiilor celor mai înaintate ale vremii — cazul lui Adrian și al lui Crăescu —, dar nici ceilalți, moderații, nu reprezintă poziții reacționare, deoarece militează și ei pentru o înnoire a structurilor militare românești și pentru o adaptare a lor realităților din țările mai avansate ale vremii.

În preajma încheierii domniei lui Alexandru Ioan Cuza, armata română trăise un proces de adînci mutații. Era o armată nouă, modernă, care un deceniu mai tîrziu va putea da măsuri capacităților ei. Totul fusese reorganizat și numeroase unități și instituții noi fuseseră create ¹⁰⁸. În cadrul a trei divizii teritoriale — București, Iași și Craiova — existau șapte regimente de infanterie cu garnizoanele la București (două), Craiova, Ploiești, Galați și Brăila, Iași și Ismail; două regimente de cavalerie („lăncieri“) cu garnizoanele la București și Iași; un regiment de artilerie cu garnizoana la București, unde se mai găseau batalionul de vînători, batalionul de geniu și batalionul de pompieri. Tot la București ființa „Direcția artileriei“, care cuprindea: manufactura de arme, compania de uvrieri, atelierul de artificii, atelierul de lem-nărie, atelierul mecanic de fierărie și topitorie, precum și arsenalul, în timp ce fabrica de praf se găsea la Tîrgșor; în sfîrșit, la București își avea garnizoana și „trenul echipajelor“. Există și o flotilă, pentru care se construiseră în anii 1859—1861, 423 bărci

¹⁰³ *Mémoire sur l'organisation de la force armée des deux Principautés Roumaines Réunies*, București, 1858.

¹⁰⁴ *Așezarea trupelor pedestre pe două șiruri*, Paris, 1860.

¹⁰⁵ *Gardele naționale și independența României*, Iași, 1861.

¹⁰⁶ [Ioan Em. Florescu], *Espunere de îmbunătățirile cele mai însemnătoare introduse în armata Principatelor Unite de la 24 ianuarie 1859—1 iunie 1861*, București, 1861.

¹⁰⁷ *Cvestia armatei Principatelor Unite*, Iași, 1860; *Ochire asupra bugetului militar din Moldova pe anul 1860*, Iași, 1860; *Puterea armată în România*, Iași 1866.

¹⁰⁸ Am utilizat un prețios anuar al oștirii publicat, probabil, în 1865; lipsindu-i foaia de titlu, nu pot preciza nici titlul și nici data apariției acestei lucrări ce o posed în biblioteca mea.

și se comandase un vas cu aburi ¹⁰⁹. La Iași funcționa „Școala de scrimă, gimnastică și a copiilor de trupă“. În privința jandarmăriei, ea număra 6 escadroane și două companii. Acestea din urmă și trei escadroane își aveau garnizoanele în București și Iași, iar trei escadroane erau repartizate în județele din estul țării. Grănicerii se găseau împărțiți în zece batalioane grupate în cadrul a patru inspectorate („inspectorii“ !), iar dorobanții în 30 de escadroane repartizate în cadrul a trei inspectorate. Există un stat major princiar, cele două direcții ale Ministerului de Război, Statul major general, Consiliul permanent al instrucțiunii oastei, Comitetul consultativ al armatei, Comisia superioară a dotațiunei oastei, precum și comisiile corecționale ale corpurilor. Serviciul sanitar al armatei, intendența militară și corpul ofițerilor de administrație completau largul evantai al unităților și organismelor acestei tinere armate naționale, care, în mai puțin de un deceniu, fusese unificată, modernizată și pregătită pentru sarcinile ce urmau să-i revină în etapa istorică următoare.

„În momentul alegerii mele — scria Alexandru Ioan Cuza lui Napoleon al III-lea la 1 octombrie 1865, făcând un sugestiv bilanț al realizărilor în domeniul militar — Principatele Unite nu posedau decît 4 000 sau 5 000 de puști rusești, datînd din timpul domniei împărătesei Caterina și vreo zece tunuri, fără valoare, de proveniență turcă, rusă sau austriacă. Pulbere, proiectile, capse nu ne parveneau decît din Austria ; nu puteam trage un singur foc de pușcă fără îngăduința ei. Posed astăzi 70 000 de puști ghintuite cumpărate în Franța ; cele 25 000 de puști neghintuite, pe care le datorez generozității Majestății Voastre, au fost împărțite comunelor, unde am instituit un serviciu de gardă, care dă populațiilor rurale obișnuința armelor și le pregătește... pentru apărarea căminelor lor. Artileria mea numără 72 de tunuri ghintuite, construite în Franța după modele franceze. Dacă abia am găsit 3 000 de oameni, recrutați în mod exclusiv din clasa țărănească, prost armați, prost echipați, neascultînd decît la comenzile ruse sau austriece, astăzi am 12 000 de grăniceri, 8 000 de dorobanți pedestri sau călări și o armată regulată de 20 000 de oameni recrutată din rîndurile tuturor claselor societății, bine înarmată, bine echipată, susceptibilă de a fi ridicată, prin rezervele noastre duble, la triplul efectivului normal și formată în marea școală a principiilor militare ale Franței. Am creat o topitorie, ateliere de construcții și de

¹⁰⁹ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 107 ; la 4/16 octombrie 1865, colonelul Petrescu a fost trimis la Linz pentru vasul cu aburi („Monitorul“, 1865, p. 985).

reparații, în care fabricăm echipajele noastre, proiectilele noastre, pulberea noastră, capsele noastre, care ne îndestulează suficient trebuințele. O manutanță va completa în curînd ansamblul stabilimentelor noastre. Aceste înfăptuiri importante au impus pentru moment țării mari sacrificii pe care, prin concursul patriotic al populației, le-am putut suporta fără a încălca prea mult bugetul statului“¹¹⁰. Era un bilanț semnificativ care indică măsura în care domnia lui Alexandru Ioan Cuza a reprezentat un hotărîtor moment de cotitură în istoria militară a României moderne.

¹¹⁰ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 384.

Capitolul al IV-lea

Afirmarea externă a statului național

Națiunea română a dat greaua luptă pentru făurirea statului ei modern într-un cadru european, însăși problema românească — născută în focul acestei lupte — nefiind în acea perioadă istorică numai o problemă a poporului român, ci una din chestiunile cheie ale continentului. Desfășurată într-un cadru general, problema Principatelor Române a fost însă elucidată de români. Constituirea României moderne aparține procesului general de formare a statelor naționale moderne din Europa, fiind caracterizată prin trăsături specifice, dominante fiind desfășurarea evenimentelor fără vărsări de sânge — ca în Italia sau Germania — și rolul primordial avut de factorii interni, care au acționat folosind contradicțiile dintre marile puteri¹.

Deși aflate în calea imediată a trei mari imperii, Principatele Române au beneficiat, datorită tocmai rivalității acestora, corelată și jocului politic divergent al celorlalte puteri, de acea poziție „excepțională“ pe care o evoca în primăvara 1858 comisarul francez Talleyrand². Românii au urmărit, așa cum sublinia Vasile Boerescu, „a trăi prin viața lor proprie“³, a se afirma deci ca o entitate europeană și a participa totodată la larga dezbateră internațională dintre națiuni. Dacă cea de-a doua jumătate a deceniului al șaselea din secolul al XIX-lea a fost domi-

¹ Vezi detalii în Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 113—115.

² D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României* (se citează: *Acte și documente*), vol. VII, București, 1892, p. 169.

³ B. Boerescu, *Memoriu asupra jurisdicțiunei consulare în Principatele Unite Române*, București, 1868, p. 54.

nată, pînă la dubla alegere, de dîrza bătaie pentru formarea statului național, o dată cu *reușita* românească, politica „de la 1848“ a putut trece în tiparele vieții de stat și a afirma în fața lumii tînărul stat național ce se crease. Unirea în sine produsese asupra unora dintre marile puteri un efect de neplăcută surpriză⁴, evenimentul ieșind din „regula jocului lor“ și surprinzîndu-le.

În realitate era a doua oară, în acea etapă istorică, cînd românii surprindeau cercurile politice și diplomatice și trezeau interesul opiniei publice europene. Pentru întia oară ei reușiseră acest lucru în 1857, atunci cînd adoptarea în unanimitate — cu excepția neînsemnată a două voturi — a programului unionist în cele două Adunări ad hoc și comportarea matură din punct de vedere politic a acestora demonstraseră Europei că realitatea românească putea să existe dincolo de obiectivele și manevrele marilor puteri și că națiunea română avea tăria morală, prin solidaritatea ei îndeosebi, să impună împlinirea năzuințelor ei unor puteri care, divergente, erau constrînse la compromisuri, neputînd a realiza un consens spre a întreprinde împreună acțiunea de supunere a națiunii „rebele“ de la Carpați și Dunăre.

Cel de-al doilea fapt împlinit al românilor, dubla alegere a lui Cuza, a dovedit, doi ani după votul Adunărilor ad hoc, că românii erau în stare de a traduce *în fapte* năzuințele lor. Evenimentul a fost însă deosebit de important și în contextul general al politicii europene, nu numai deoarece marca o victorie a națiunii române, dar și pentru că indica o *cale* și altor națiuni aflate în situațiuni asemănătoare. Lui Alecsandri, clarvăzătorul Cavour îi evoca, în 1859, „exemplul admirabil de Unire“ dat de români, spunîndu-i că italienii erau „gata de a-l urma“. „Unirea Principatelor și consultarea votului poporului — a declarat Cavour — evidențiind însemnătatea istorică a dublei alegeri pe plan european — este începutul unei ere nouă în sistemul politic al Europei. Ele vor pregăti prin triumful lor unirea tuturor italienilor într-un singur corp, căci astăzi nime nu se poate împotrivi ca faptul minunat ce s-a realizat la poalele Carpaților să se realizeze și la poalele Alpilor“⁵.

Este însă neîndoielnic că Principatele au beneficiat și de împrejurări internaționale favorabile. Tratatul de la Paris din martie 1856 nu a împlinit pe deplin aspirațiile poporului român și nici,

⁴ „Kolozsvári Közlöny“, nr. 17, din 27 februarie 1859, cf. Șt. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania, în Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 463.

⁵ V. Alecsandri, *Proză*, ediție îngrijită de G. C. Nicolescu, București, 1966, p. 558—559.

cel puțin, n-a materializat într-o realitate unificarea celor două țări, aspirația cea mai ardentă a românilor în circumstanțele istorice date, dar tot atât de adevărat este și faptul că el a deschis o perspectivă, a creat niște premise politico-diplomatice în temeiul cărora, prin curajul și solidaritatea românilor, ei și-au putut realiza, peste câțiva ani, cel dintâi mare obiectiv național. Suzeranitatea Porții otomane fusese menținută, dar protectoratul țarist fusese înlocuit prin garanția *colectivă* a tuturor puterilor. Faptul că se garantase „o administrație independentă și națională și întreaga libertate a cultului, legislației, comerțului și navigației“, precum și respectarea „privilegiilor și imunităților“, deci o deplină autonomie, crease un cadru de acțiune evident mai prielnic națiunii române. Dar poate și mai important fusese faptul că orice „protecție exclusivă“ și orice „drept particular de amestec în afacerile lor particulare“ fuseseră excluse și mai ales că se interzisese o intervenție armată pe teritoriul Principatelor înainte de a se fi realizat un acord al puterilor⁶, deci se stipula *consensul a șapte puteri*, ceea ce, practic, era imposibil de realizat.

Prin tratatul de la Paris, nici unitatea statală și nici independența nu fuseseră acordate poporului român, dar, în schimb, se creaseră premisele politice internaționale pentru ca acțiunile acestuia să nu poată fi stăvilite. Este cert că de înțelepciunea și îndrăzneala românilor a depins, începând din primăvara anului 1856, îndeplinirea marilor obiective naționale ce le stăteau în față și faptele au demonstrat că prilejul ce le-a fost oferit a fost pe deplin și eficient utilizat.

În vara anului 1858, încheierea Convenției de la Paris n-a făcut decât să reprezinte, în privința Principatelor, o reafirmare a stipulațiilor tratatului din 1856, o detaliere a lor, precum și unele noi cesiuni ale puterilor în problema fundamentală a unirii. Neîndoielnic că națiunii române nu i se satisfăcuse, așa cum îl înțelegea ea, dezideratul fundamental spre unitate, dar condițiile prealabile existau pentru ca înșiși românii să poată realiza ceea ce documentele internaționale menționate nu prevăzuseră, dar nici nu interzisese. În aceste condiții, a avut loc cel de-al doilea fapt împlinit al dublei alegeri, creîndu-se statul național prin propriile forțe ale poporului român.

O dată cu apariția pe harta Europei a statului modern român, deși unificarea celor două țări era asigurată la început doar prin persoana domnitorului, a putut fi manifestată o activitate de politică externă întemeiată pe principiile revoluției de la 1848 și pe

⁶ *Acte și documente*, vol. II, p. 1 082—1 083.

obiectivele mișcării unioniste, care continua patriotica și îndrăzneța activitate a majorității căimăcămiei de trei din Moldova din lunile precedente dublei alegeri. S-a spus despre această politică externă că a reprezentat „primul capitol al istoriei noastre diplomatice“, că reflecta „politica tradițională și firească a României“⁷ și că ea a conținut „în germene întreaga dezvoltare politică viitoare“⁸. Ceea ce se mai poate afirma, este că în cursul celor șapte ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, Principatele Unite Române au reușit să se afirme ca o entitate europeană, că suzeranitatea otomană s-a văzut mult diminuată în însemnătate și că implicit, prin aceasta, s-a deschis drum larg spre neatîrnarea statului ce fusese creat la 24 ianuarie/5 februarie 1859. Politica externă românească din amintita etapă istorică a fost, cum am mai arătat altădată⁹, o politică vie, plină de curaj, dar și de măsură.

Un merit deosebit a revenit lui Alexandru Ioan Cuza în afirmarea externă a statului național român. „Neadormit“ în domeniul relațiilor externe — cum remarca memorialistul Radu Rosetti¹⁰ —, domnitorul Cuza a știut să arate consulilor străini „o frunte ridicată“ — după expresia lui Dimitrie Bolintineanu¹¹ —, apărînd ferm drepturile țării și refuzînd să abdice în ceea mai mică măsură de la demnitate. De asemenea, pentru ca activitatea de politică externă a statului să nu fie afectată de instabilitatea politică și guvernamentală generată de prevederile politice restrictive ale Convenției de la Paris, a centrat în mîinile sale activitatea de politică externă, rezolvînd în mod direct, prin cabinetul princiar, problemele esențiale din acest domeniu. Meritele sale sînt mari, deoarece a știut să dovedească o deosebită destoinicie și totodată a manifestat o fermitate care a stîrnit legitima admirație nu numai a contemporanilor săi români, dar și a străinilor care l-au cunoscut. Consulii străini, chiar răuvoitori, au trebuit să-i recunoască calitățile de conducător, tactul și priceperea sa politică. Într-un cadru „modern“ și totodată similar sau apropiat de cel de care beneficiau, pentru a exercita politica lor externă, statele independente europene, Principatele Unite Române sub conducerea lui Alexandru Ioan Cuza și-au apărat drepturile și și-au afirmat o linie politică proprie.

⁷ R. V. Bossy, *Politica externă*, în *Alexandru Ioan Cuza. 1859—1866*, București, 1932, p. 35, 38.

⁸ Gh. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în „*Revista istorică română*“, vol. II (1932), p. 147.

⁹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 139.

¹⁰ Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 192.

¹¹ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, în *Proză*, vol. I, Iași, f.a., p. 64.

Adunarea ad hoc a Țării Românești declarase la 6/18 noiembrie 1857 că Principatele „au avut reprezentanții lor permanenți la Constantinopole și au schimbat cu alte state ambasadorii însărcinați de misiuni speciale”¹². Chiar din primele zile următoare alegerii sale, noul domnitor s-a străduit să stabilească contacte *directe* cu marile puteri, atît pentru a rezolva operativ și eficient problemele ce stăteau în fața statului său cît și pentru a-i afirma aspirația spre o existență independentă. Două delegații au fost trimise la Constantinopol, ulterior contopindu-se într-una singură sub conducerea lui Costache Negri¹³, Poarta otomană neacceptîndu-l însă ca agent — și nu capucehaie ! — al Principatelor decît mult mai tîrziu, după recunoașterea dublei alegeri a domnitorului. Dar, fără a mai aștepta stabilirea unor relații regulate bilaterale, domnitorul a trimis peste hotare, pentru a pleda în primul rînd cauza recunoașterii faptului împlinit la 5 și 24 ianuarie, atît pe Vasile Alecsandri, ministrul său de externe din Moldova, care a împlinit o rodnică misiune în Franța, Piemont și Anglia, cît și pe alți emisari speciali și anume Ștefan Golescu la Berlin și Paris — unde el a conlucrat cu Alecsandri în timpul activității Conferinței de la Paris din primăvara anului 1859 —, Ludovic Steege la Berlin și Viena, prințul Obolenski (înrudit cu familii moldovene și prieten al domnitorului), căruia i s-a încredințat un mesaj pentru Petersburg¹⁴.

Prin aceste „misiuni speciale” Principatele Unite Române au reușit să fie prezente din primul moment în jocul diplomației europene și să-și apere interesele în împrejurările delicate generate de dubla alegere. „Timpul singur — a arătat peste cîteva luni Alecsandri, vorbind de misiunea sa și a lui Ștefan Golescu — va demonstra partea de succes care revine în această împrejurare reprezentantului Moldovei și mai tîrziu celui al Țării Românești”. „Pînă atunci — continua el — se poate afirma că acțiunea lor a fost deseori decisivă pentru a dejuca intrigile cele mai bine urzite, pentru a păstra, în toată puterea sa, un sprijin care părea uneori că se lasă clătînat și, într-un cuvînt, pentru a împiedeca mult rău”¹⁵. El a dat și o caracterizare generală rodniciei activității a acestor trimiși extraordinari ai tînărului stat național. „Solicițînd fără încetare — scria el — și uneori cu umilînța pe care numai patriotismul o poate motiva, luptînd cu dîrzenie împotriva

¹² *Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 137.

¹³ Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 416, 421, 422.

¹⁴ *Ibidem*, p. 416—420.

¹⁵ *Ibidem*, p. 420.

unor dușmani care erau cu atît mai primejdioși cu cît aveau acces pretutindeni, reprezentanții au putut contribui la rezultatul ultimelor conferințe¹⁶. Chiar și mai tîrziu, după ce fuseseră instituite agențiile diplomatice, s-a mai simțit nevoia, în anumite momente, de a se utiliza misiunile speciale. În 1861, cînd se impunea să se obțină grabnic acceptarea de către puteri a unificării politico-administrative a Principatelor Române, au fost trimiși Baligot de Beyne, secretarul domnitorului, la Constantinopol și apoi la Paris, Dimitrie Bolintineanu la Constantinopol și Vasile Alecsandri la Paris¹⁷. În același an, cite o misiune specială a felicitat pe noul sultan Abdul Aziz și a salutat la Livadia pe țarul Alexandru al II-lea¹⁸.

O politică externă nu se putea desfășura numai prin trimiși itineranți și temporari. În consecință, a fost depusă o stăruitoare activitate pentru a se crea agenții diplomatice, menite a asigura prezența României și continuitatea activității diplomatice în principalele centre europene și concomitent a afirma statul român drept o entitate europeană în ascensiune spre independență. Inițial, s-a încredințat lui Costache Negri postul de agent al țării — reprezentînd ambele țări — pe lângă Poartă, funcție importantă avînd în vedere legăturile care încă ființau între Principate și Imperiul otoman, dar și însemnătatea Constantinopolului ca placă turnantă a diplomației legată de politica orientală¹⁹. Lui Negri i-a revenit a apăra politica de înnoire desfășurată de țara sa, care nu rareori se găsea în contrast cu politica stagnantă și retrogradă a guvernului otoman, și să pregătească treptata desprindere a țării sale de Poartă. „Nu se va ști niciodată la voi — scria în această perioadă Baligot de Beyne lui Alecsandri — ce comori de abnegație, de devotament, de patriotism cheltuiește Negri în această poziție diplomatică semănată cu capcane, cu înșelăciuni, cu șiretlicuri, cu amăgiri, cu imprudențe, cu erori, care se potrivesc atît de puțin cu loialitatea inimii sale și a experienței spiritului său“²⁰.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Idem, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 140.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Pentru agenția de la Constantinopol vezi G. G. Florescu, *Rolul și activitatea agenției Principatelor Unite la Constantinopol*, în „Studii și articole de istorie“, V (1963), p. 275—290; idem și M. E. Florescu, *L'agence des Principautés Unies à Constantinople (1859—1866). Transformation de sa nature à la suite des nouvelles relations turco-roumaines*, în „Studia et acta orientalia“, V—VI (1967), p. 221—243; idem, *Constantinopol, în Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, 1967, p. 63—100.

²⁰ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 152.

Agenția de la Constantinopol, deși practic ridicată în rang, Negri bucurându-se de prestigiul unui reprezentant al unui stat independent, nu putea totuși reprezenta pe deplin noua diplomatie românească. Cu toate că n-a putut fi concretizat pe deplin proiectul unui grup de deputați moldoveni, în frunte cu Anastase Panu, de a se institui reprezentanțe diplomatice în toate capitalele europene, el rămâne semnificativ. Cele două agenții diplomatice care efectiv s-au creat, cea de la Paris, la începutul toamnei anului 1860, și cea de la Belgrad, în 1863, au marcat în această privință realizări importante. Îndeosebi, acceptarea instituirii unei agenții în capitala Franței de către cele mai puternice puteri și rolul pe care această reprezentanță românească a ajuns să-l joace, titularul ei Ioan Alecsandri — uneori înlocuit temporar prin fratele său Vasile — afirmându-se ca un harnic purtător de cuvânt al intereselor românești, a reprezentat o nouă afirmare a statului român pe drumul către neafirmare²¹. Agenția de la Belgrad, în capitala unui stat prieten, supus și el suzeranității otomane și acționând, ca și România, pentru eliberarea națională, modernizare și afirmarea dreptului la viață de-sine-stătătoare, a avut și ea un rol de seamă, date fiind și excelențele legături dintre cele două state, ca și obiectivele lor comune, titularul ei fiind Teodor Calimachi²². Acești reprezentanți ai țării nu beneficiau desigur de privilegiile diplomaților acreditați de către puterile europene, dar, cu toate acestea, ei au putut să apere interesele țării lor și să creeze totodată un climat favorabil pentru inevitabila schimbare în viitor a statutului internațional al României.

Deși domnitorul, ajutat de secretarul său A. Baligot de Beyne, devotat cauzei românești, și-a consacrat o bună parte din activitate — prin cancelaria domnească — politicii externe, corespondența sa detaliată cu agenții diplomatice ai țării dezvăluind *măsura*

²¹ Pentru agenția de la Paris vezi R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă, București, 1931*; Dan Berindei, *Iniințarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august/7 septembrie 1860)*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 6, p. 99—120; idem, Paris, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, 1967, p. 101—133.

²² Pentru agenția de la Belgrad, vezi R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sirbe sub Cuza Vodă*, în „Memoriile Secțiunii istorice a Academiei Române”, seria III, tom. XV (1934); G. G. Florescu, *Agenciile diplomatice de la București și Belgrad (1863—1866). Contribuțiuni la studiul relațiilor politice româno-sirbe*, în „Romanoslavica”, XI (1965), p. 125—136; idem, *Belgradul, în Reprezen-tanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, 1967, p. 133—154; idem, *Iniințarea agențiilor diplomatice de la București și Belgrad (1863)*, în „Revista română de studii internaționale”, VII (1973) nr. 2, p. 61—69.

în care s-a dedicat problemelor de politică externă, trebuie relevată totodată și reorganizarea serviciilor publice cărora le revenea să desfășoare acțiuni de politică și de relații externe. Locul Secretariatelor de stat, cu preocupări și de natură internă, a fost preluat de Ministerele de Externe, apoi de Ministerul de Externe unificat, acesta tinzând să dobândească o organizare asemănătoare cu aceea a ministerelor similare din celelalte state europene, deși nu se beneficia decît de un aparat funcționaresc încă rudimentar date fiind și posibilitățile țării.

Printr-un decret din 22 februarie/6 martie 1859 s-a hotărît, în Țara Românească, ca „Ministerul trebilor străine“ să înceteze de a mai fi prin cancelaria sa „centrul tuturor trebilor publice“²³. Cu alte cuvinte s-a subliniat faptul că Ministerului de Externe îi reveneau îndeosebi în sarcină problemele de natură externă. La începutul lunii iulie 1859, tot în Țara Românească Ministerul de Externe a fost reorganizat, vădindu-se totuși că el păstrase și unele atribuții ale vechiului Secretariat de stat. Conducut de un ministru, ajutat de un director, departamentul cuprindea două diviziuni: cea dintîi „a afacerilor de stat“ număra patru birouri, iar cea de-a doua — diviziunea afacerilor străine — cuprindea subdiviziunea corespondenței dinăuntru și cea a corespondenței din afară²⁴. În vara anului 1861, diviziunea a fost transformată în direcție²⁵.

După înfăptuirea unirii politico-administrative, a fost dat un decret de organizare, la 27 iulie/8 august 1862, a Ministerului de Externe unificat și s-a efectuat totodată o mișcare de personal ca urmare a contopirii Ministerelor de Externe a celor două țări²⁶. În temeiul reorganizării, Ministerul de Externe cuprindea în afara Secretariatului Consiliului de Miniștri, trei secțiuni: cea a afacerilor consulare, cea politică și cea a contenciosului și a treburilor statului. Cînd s-a discutat însă bugetul, adunarea a procedat la contopirea secției I cu secția a III-a sub conducerea unui șef de secție ajutat de trei șefi de birou. Secția mai urma să numere următorul personal: un conservator al bibliotecii, un „adiunt de corespondență“, șase copişti clasa I, patru copişti clasa a II-a, un arhivist, un contabil; se mai adăuga aceleiași secții personalul „Monitorului“ condus de un redactor. Cea de-a doua secție, politică, urma să se ocupe și cu probleme diplomatice. În cadrul ei figura secretarul de limbă franceză cu o leafă de 3 000 de lei, în

²³ „Monitorul oficial al Țării Românești“, nr. 17, din 23 februarie 1859, p. 65.

²⁴ Ibidem, nr. 77, din 6 iulie 1859, p. 307.

²⁵ Ibidem, nr. 151, din 11 iulie 1861, p. 600.

²⁶ „Monitorul“, nr. 168, din 1 august 1862, p. 709.

timp ce șeful de secție avea 1 500 lei (!), un șef de birou, expeditorul pașapoartelor, doi copişti clasa I, unul clasa a II-a, un translator de limbă otomană, altul de limbă rusă, un arhivist, un caligraf de limbă franceză. Tot în cadrul Ministerului de Externe mai funcționau registratura generală —cu un registrator și un copist clasa I — și personalul de deservire (odăiași, îngrijitori, ușieri, lipcani, dorobanți). În buget se mai prevedeau 4 000 lei pentru abonamente la jurnale, alți 4 000 lei pentru bibliotecă și 6 000 lei pentru lemne și lumnînări ²⁷.

Politica externă a Principatelor Unite Române a fost orientată în direcția realizării marilor obiective ale națiunii. Recunoașterea dublei alegeri și apoi acceptarea de către puteri a unirii politico-administrative, respectarea deplină a autonomiei, acțiunile menite a așeza fundamentele independenței și ale desăvîrșirii unificării statale au stat neîndoielnic în permanenta atenție a diriguitorilor politicii externe românești și în primul rînd a domnitorului. Dar în afara acestor țeluri, activitatea de politică externă a fost dedicată unor probleme curente, subsumate însă și ele obiectivului central al afirmării statului național român ca o entitate europeană.

Acțiunile întreprinse în vederea obținerii acceptării de către marile puteri a dublei alegeri și apoi a unirii politico-administrative au fost prezentate în prima parte a prezentei lucrări ²⁸. Silințele depuse în vederea obținerii într-un viitor cît de apropiat a statutului de independență și a desăvîrșirii unificării statale urmează a fi tratate în ultimul capitol al acestei părți a lucrării. Ne rămîne a insista asupra problemei afirmării autonomiei țării, problema urmînd însă a fi parțial tratată și ca un „preludiu“ al neatîrnării în ultimul capitol al acestei părți a lucrării.

Tratatul de la Paris și convenția stipulaseră într-un mod solemn autonomia țării, împiedicînd imixtiunile *unilaterale* ale puterilor, inclusiv cea a Imperiului otoman, puterea suzerană. În Adunările ad hoc autonomia figurînd printre obiectivele majore ale mișcării unioniste, dezbaterile i-au relevat pregnant însemnătatea. Totodată, a fost evident că s-a căutat a se prezenta autonomia în strînsă corelare cu neatîrnarea, ajungîndu-se uneori la confuzii *dorite*, ceea ce, dealtfel, fusese și tactica pașoptiștilor. La 7/19 octombrie 1857, Kogălniceanu declarase în propunerea prezentată în Adunarea ad hoc a Moldovei că un popor trebuia „să-și asigure ființa sa în marea familie a națiilor“ și că „acesta a fost țelul tuturor stăruințelor, luptelor și suferințelor neamului nostru într-un timp de

²⁷ Ședințele adunării din 1 și 4 februarie 1863 (*Protocoalele Ședințelor Adunării legislative 1862—1863*).

²⁸ Vezi cap. V.

mai mult de cinci secole“. Vrînd să sublinieze caracterul plinar al autonomiei, el susținea teza că Principatele nu renunțaseră nicio dată la suveranitatea lor, în ciuda acceptării suzeranității sultanului ; „...ființa politică și națională... dritul de staturi suverane — spunea el — Principatele pururea și le-au asigurat prin tratatele ce vechii noștri domni au încheiat cu regii de Polonia, de Ungaria și alți domnitori și în care suveranitatea Principatelor este scrisă cu litere mari“²⁹. La rîndul său, Constantin Hurmuzaki a afirmat că „Principatele Române au exercitat totdeauna, chiar și în cele mai nefericite zile ale istoriei lor și pînă astăzi, deplina suveranitate dinlăuntru“, ba chiar „și deplina suveranitate din afară, în curgere de mai multe sute de ani, după încheierea capitulațiilor cu Înalta Poartă“³⁰. Concluzia lui Kogălniceanu era și ea semnificativă și categorică, el susținînd că Principatele nu fuseseră șterse „din rîndul statelor suverane“ deoarece ele și-au rezervat toate drepturile suveranității și în special „dreptul de guvernămînt neatîrnat, dreptul de legislație, adică o *întreagă și deplină autonomie*“³¹.

Adunarea ad hoc a Țării Românești a adoptat, ca și cea a Moldovei, programa unionistă, inclusiv primul articol referitor la autonomie. În *Actul dezvoltător* de la 6/18 noiembrie 1857, poziția deputaților munteni a fost rîspicat afirmată în privința statutului internațional al celor două țări. În acest document se arăta că „tratatele“ încheiate cu Poarta otomană „recunosc Moldova și Țara Românească de state independente, le recunosc un teritoriu aparte, cu totul despărțit de Imperiul otoman, și le garantează dreptul de autonomie, adică facultatea de a face ele însele toate legile de drept privat și de drept public ; le garantează dreptul de a-și alege principii domnitori cum vor voi..., le garantează dreptul de a încheia tratate, chiar dreptul de rebel și pace și fără să aibă a da vreodată seama Înaltei Porți de actele lor, le garantează, într-un cuvînt, toate drepturile de suveranitate din întru și din afară“³².

Convenția de la Paris a sancționat încă o dată în august 1858 drepturile de autonomie ale Principatelor³³, dar, menținîndu-se jurisdicția consulară, s-au adus prin aceasta unele stavile deplinei exercitări a acestor drepturi. Cîteva luni mai tîrziu, constituirea statului național a avut firești repercusiuni și în privința evidențierii autonomiei. Fără a se aștepta asentimentul Porții, noul dom-

²⁹ *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 63—68.

³⁰ *Ibidem*, p. 70.

³¹ *Ibidem*, p. 64.

³² *Ibidem*, partea a II-a, p. 133—137.

³³ *Ibidem*, vol. VII, p. 307—308.

nitor a preluat puterea în ambele țări afirmînd prin aceasta însăși autonomia țării. Prin ceremonial același lucru a fost subliniat ori de cîte ori a fost prilejul. Puterea consulilor străini și imixtiunile lor au fost stăvilite. După dubla alegere, Principatele Unite au considerat de competența lor dreptul de a aproba înființarea unor consulate sau de a accepta numirea unor consuli. De pe această poziție, Principatele s-au opus numirii a doi viceconsuli ai Olandei la Giurgiu și la Botoșani și totodată — fără a consulta Poarta — au hotărît, în înțelegere cu Piemontul, înființarea unui consulat piemontez la Iași³⁴. Relevantă a fost și poziția pe care statul național român a înțeles s-o adopte respingînd orice tentative de imixtiune a consulilor, implicit a puterilor. Cu multă dîrzenie Alexandru Ioan Cuza s-a manifestat în această privință atît în problema transportului de arme pentru revoluționarii maghiari la sfîrșitul anului 1860 și la începutul anului următor³⁵, cît mai ales în problema masivului transport de arme destinat Serbiei în 1862³⁶. Cu acele prilejuri, ca și atunci cînd consuli au încercat să-și impună voința prin acțiuni colective, el a respins cu multă demnitate aceste tentative apărînd drepturile țării.

Străduințe neconținute au fost depuse pentru înlăturarea și limitarea jurisdicției consulare. Acest regim — întemeiat pe capitulațiile încheiate în secolul al XVI-lea de statele europene cu Poarta, în condițiile situației nesigure din Imperiul otoman —, în temeiul căruia agenții străini pretindeau a-și scoate conașionalii de sub incidența reglementărilor juridice ale țării în care ei trăiau și-și duceau activitatea, respectiv a Principatelor Unite, devenise cu totul anacronic după formarea statului modern român. „Ar fi un spectacol straniu — scria un jurist al vremii — de a se vedea în mijlocul secolului al XIX-lea, în acest secol de toleranță religioasă și de emancipare a popoarelor, că toate puterile creștine ale Europei se coalizează spre a impune unui mic stat creștin dupe țărmurile Dunării o jurisdicțiune excepțională, pe care suveranii din secolii de barbarie au obținut-o de la sultani numai cu scopul de a protege pe supușii lor așezați în statele musulmane propriu-

³⁴ G. G. Florescu, *Unele aspecte ale poziției internaționale a țărilor române în perioada Unirii*, în „Studii și cercetări juridice”, 1959, p. 169 și urm.; Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 167.

³⁵ Vezi Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860—1861)*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, II (1960), p. 223—244.

³⁶ Vezi C. C. Giurescu, *Tranzitul armelor sîrbești prin România sub Cuza Vodă*, în „Romanoslavica”, XI (1965), p. 33—65.

zise!³⁷ Dealtfel, regimul de care beneficiau străinii în Principatele Unite motiva întrutotul cerințele pentru desființarea jurisdicției consulare, întrucît în statul român se beneficia de libertate de conștiință, iar prin intrarea în vigoare a noilor coduri a fost asigurată siguranța persoanelor și a bunurilor lor, ca și în oricare alt stat european. Consecvent poziției sale de apărare a drepturilor autonome ale țării, statul modern român a înțeles să supună regimului fiscal al țării pe toți cei ce trăiau și-și exercitau activitățile economice pe teritoriul ei, punînd capăt oricărei situații privilegiate. În consecință, în ciuda protestelor consulare, supușii străini viețuind în țară au trebuit să plătească taxa patentei — cînd erau negustori sau meseriași — și toți supușii străini din Principate au fost obligați la plata contribuției pentru drumuri³⁸.

Dacă în alte probleme privind Principatele Unite Române, reprezentanții consulari s-au situat pe poziții deseori diferite, în chestiunile legate de jurisdicția consulară ei au fost în general solidari, au acționat în mai multe rînduri în colectiv și pînă și reprezentanții Franței, puterea care îndeobște l-a susținut, au creat mari greutăți guvernului român în problema jurisdicției consulare. În 1859, guvernul moldovean a propus negocierea unui regulament referitor la statutul străinilor, în anul următor Costache Negri a purtat negocieri la Constantinopol în problema jurisdicției consulare și tot în același an s-a ajuns în Moldova la un *modus vivendi* cu reprezentanții consulari ai Austriei și Angliei, problema jurisdicției consulare fiind de asemenea dezbătută cu prilejul vizitei pe care domnitorul Cuza a făcut-o la Constantinopol în toamna aceluiași an³⁹. Dar în perioada următoare, de repetate ori, proteste ale consulilor și chiar ale guvernelor puterilor au fost adresate Principatelor Unite în problema jurisdicției consulare, pe care statul român se străduia neîndoielnic a o limita, înlăturînd îndeosebi abuzurile legate de regimul capitulațiilor. Deși acest regim n-a fost formal înlăturat, este totuși evident că, în ciuda protestelor reprezentanților, s-a reușit o limitare a exercitării jurisdicției consulare.

Politica externă a Principatelor Unite, în ciuda greutăților ce le puneau în calea afirmării ei suzeranitatea otomană și restricțiile pe care aceasta le genera, a tins atît spre punerea în valoare a

³⁷ B. Boerescu, *op. cit.*, p. 49. Pentru lupta pentru înlăturarea jurisdicției consulare vezi Mircea Malița, *A century of political and diplomatic action for the abolition of the consular jurisdiction in Romania*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, VI (1967), nr. 4, p. 587—604.

³⁸ Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, p. 169—170.

³⁹ *Ibidem*, p. 170—171.

statului român ca o entitate europeană, cât și spre conlucrare internațională, ea reflectând și în această privință tradițiile gândirii înaintate pașoptiste. „Meritul cel mai mare al epocii noastre, arăta domnitorul în ultimul său mesaj adresat Corpurilor legiuitoare la 5/17 decembrie 1865, este că ea a recunoscut și a pus în lucrare ideile roditoare de solidaritate și de înțelegere care leagă toate națiile lumii prin interesele lor și care le vor apropia mai mult în viitorime, prin sentimentele de frăție și de stimă reciprocă. De aici vine acest mare concurs de la popor la popor, în care fiecare nație aduce tributul geniului său și care permite tuturor să se preuiască și să admită progresele neîncetate ale spiritului omenesc“⁴⁰. În această privință, convențiile pe care statul național român le-a încheiat în perioada făuririi și organizării statului modern ne apar sub dublul aspect al relațiilor internaționale, deci al necesității întreținerii legăturilor între țări și sub cel al afirmării noului stat românesc ca o entitate statală a continentului. În mesajul sus-amintit, domnitorul enumera convențiile încheiate de scurtă vreme : un cartel de extrădare cu Austria, o convenție telegrafică cu Austria, alta telegrafică și poștală cu Serbia ; el mai anunța apropiata ratificare a unei convenții telegrafice cu Rusia (desigur convenția revizuită din 1860—1862)⁴¹, încheierea neîntârziată a convenției poștale internaționale și a convenției cu Rusia și Austria referitoare la „plutirea Prutului“⁴². Convenții se încheiaseră și în primii ani ai domniei lui Cuza — telegrafice cu Austria și Rusia, de extrădare cu Serbia etc.⁴³ —, urmărindu-se aproape totdeauna și realizarea pe această cale indirectă a țelurilor principale ale politicii externe românești. Când urma să se încheie convenția telegrafică cu Rusia, Kogălniceanu a pus condiția semnificativă ca înțelegerea să fie contractată „cu Principatele Unite, ca corp politic și nicidecum aparte cu Moldova și apoi cu Țara Românească“. „Aș prefera — preciza el — să nu închei vreo convenție decît să mai păstrez încă o dată principiul separatismului“⁴⁴. Interesantă a fost și inițiativa românească pentru încheierea unei convenții de comerț și navigație cu Statele Unite în vara anului 1859, în care într-unul din articole se menționa dorința „părților contrac-

⁴⁰ *Mesagii și proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă, Vălenii de Munte, 1910, p. 193—194.*

⁴¹ *Vezi Dan Berindei, Un moment din legăturile româno-ruse în timpul lui Cuza Vodă : „Aranjamentul“ telegrafic din 1860, în „Analele româno-sovietice“, Seria Istorie, 1859, nr. 1—2, p. 76—81.*

⁴² *Mesagii și proclamații.., p. 194—195.*

⁴³ *R. V. Bossy, Agenția diplomatică a României în Paris..., p. 125—126 ; Dan Berindei, Din începuturile diplomației românești moderne..., p. 164—166.*

⁴⁴ *Dan Berindei, Un moment din legăturile româno-ruse..., p. 79.*

tante“ de a trăi „în pace și în bună înțelegere cu toate națiunile în lume prin mijlocul unei politici sincere și egal de amicale către toți“⁴⁵, principiu de politică externă care reflecta din nou o poziție din cele mai semnificative.

Dar izbînda cauzei unirii a avut la temei pe lîngă adeziunea și solidaritatea națiunii în ansamblul ei și faptul că a fost desfășurată o amplă acțiune de propagandă peste hotare, că s-a știut a se face pe această cale din problema românească o problemă europeană marcantă. Români și străini filoromâni, publiciști talentați și ardedenți au reușit ca prin activitatea lor, prin broșuri și articole să facă cunoscută în cercurile politice și diplomatice, dar și în rîndurile mai largi ale opiniei publice din diferite țări, problematica românească, să impună pe această cale marilor puteri să nu poată ignora năzuințele pe care românii le exprimaseră răspicat și cu atîta elan patriotic⁴⁶. Dubla alegere a reprezentat în fața lumii, prin senzația care a produs-o, dar mai ales prin semnificația ei, confirmarea rolului pe care poporul român se arăta hotărît a-l juca. Procesul de formare a României moderne s-a dovedit astfel ca fiind slujit de o întregă națiune, spulberîndu-se tezele propagandei puterilor ostile realizării statului unitar românesc privind o predominare a tendințelor separatiste și o preluare a cauzei unirii doar de o minoritate „zgomotoasă“ și „revoluționară“.

Dacă propaganda se vădise necesară și rodnică în perioada în care ea nu putuse fi întreprinsă pe linie de stat, ci manifestată doar ca expresie a unei mișcări politice în conflict cu oficialitățile, cu atît mai mult s-a impus ea ca *neapărată* după izbînda forțelor înnoitoare și suirea lui Alexandru Ioan Cuza pe tronul Principatelor. Dificultățile continuau a fi mari, dubla alegere n-a fost pe deplin recunoscută de concertul marilor puteri decît în toamna anului 1859, iar desăvîrșirea unirii pe plan politico-administrativ avea și ea să întîrzie ani de zile din pricina împotrivirii unora dintre puteri. Apoi, în perioada următoare, fiecare act îndrăzneț al tînărului stat național, fiecare inițiativă, fiecare reformă au stîrnit — dintr-o parte sau din alta — critici și uneori și amenințări. În aceste condiții, a fost firesc să se întrețină și să se dezvolte propaganda externă.

În noiembrie 1859, Vasile Alecsandri, în calitatea sa de ministru de externe, a luat inițiativa organizării unui serviciu per-

⁴⁵ George Fotino, *Un projet de traité «d'amitié, de commerce et de navigation» entre les Principautés Unies et les États-Unis de l'Amérique du Nord en 1859*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, IV (1964), nr. 2, p. 697—726.

⁴⁶ Cornelia Bodea, *Din acțiunea de pregătire a agenției diplomatice de la Paris. Înființarea biroului de corespondență (1/13 ianuarie 1860)*, în „Studii“, XIII (1960), nr. 6, p. 121—123.

manent al presei și propagandei peste hotare⁴⁷. La 1/13 ianuarie 1860, a luat ființă cîte un birou de corespondență cu străinătatea în fiecare din Ministerele de Externe de la Iași și București, care-și transmiteau informațiile unui birou central de la Paris, al cărui titular a fost numit A. Ubcini. Vechiul și constantul publicist filoromân — ajutat de Alphonse Grün — a depus o activitate susținută pînă în toamna anului 1861, îngrijindu-se de publicarea materialelor referitoare la Principatele Unite atît în presa franceză, cît și în organele de presă italiene, spaniole și portugheze. Din septembrie 1861, sarcina dirijării serviciului de propagandă a fost preluată de titularul agenției Principatelor Unite de la Paris, ce fusese instituită cu un an înainte. Și în anii următori, în tot cursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, Principatele au avut o permanentă activitate în domeniul informării presei străine. Desigur, Ioan Alecsandri n-a reușit să cîștige atenția tuturor organelor de presă ori să determine totdeauna pe cele ce adoptaseră o atitudine ostilă la o schimbare de poziție, dar ceea ce este cert este faptul că el a izbutit să pună în circulație materialele de informație și propagandă și să cîștige numeroși susținători ai cauzei românești⁴⁸.

Deși încă supus suzeranității Porții, statul modern român a reușit, cel puțin în parte, să se includă jocului diplomatic european, ori, pentru a defini mai exact starea de fapt, să stabilească contactul și să-l mențină neconținut cu cercurile politice și diplomatice europene, făcînd ca problema românească, cu diferitele ei fațete, să fie permanent prezentă în dezbaterile diplomaților. Cu Imperiul otoman, majoritatea căimăcămiei de trei din Moldova inaugurase un nou „stil“ de relații, mergînd pînă la interzicerea utilizării de către un reprezentant al Porții a telegramelor cifrate și apoi chiar procedînd la o adevărată expulzare a acestuia⁴⁹. În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, Principatele Unite s-au comportat față de Poartă ca un stat aliat aflat în preziua dobîndirii statutului de independență. Domnitorul și sfetnicii săi au ținut însă seama de sfatul lui Thouvenel, ambasadorul francez de la Constantinopol, privind Imperiul otoman, care, potrivit acestuia, era ca o femeie bătrînă căreia îi făcea plăcere a fi curtată!⁵⁰ Așa cum a remarcat cu patru decenii în urmă un istoric francez, statul

⁴⁷ *Ibidem*, p. 124—125, 134—135.

⁴⁸ R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris...*, p. 128—138 ; Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne...*, p. 143.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 138.

⁵⁰ R. V. Bossy, *Politica externă...*, p. 41.

național român a practicat față de Poartă o politică care ar putea fi definită astfel : „întrebuințarea simultană a șireteniei, a răbdării și a unor viguroase îndrăzneli, îndeplinite pe neașteptate dar pregătite din vreme și în taină“⁵¹. Vizitele întreprinse de Cuza la Constantinopol în 1860 — după un an de insistențe ! — și în 1864 — întărită prin rezultatul unui plebiscit — n-au avut caracterul unor acte de vasalitate⁵², ci, dimpotrivă, ele au înlesnit domnitorului obținerea unor noi concesi, fiind deosebit de însemnată cea din vara anului 1864, când atât puterea suzerană, cât și puterile garante prin reprezentanții lor de la Constantinopol au recunoscut printr-un act internațional dreptul absolut al Principatelor Unite de a proceda la modificarea legislației interne „fără nici o intervenție din afară“⁵³. Stadiul relațiilor cu puterea suzerană s-a definit cel mai clar cu prilejul schimbului de scrisori dintre marele vizir și domnitor, în toamna anului 1865, când cel din urmă a respins cu o superbă demnitate încercarea de imixtiune nejustificată a Porții otomane. „Mă văd silit a aduce aminte aici — scrisese domnitorul — că Principatele Unite, în termenii formali ai Convenției, se administrează liber și fără de tot amestecul Înaltei Porți și dacă augusta Curte suzerană are dreptul de a provoca măsuri de ordine publică în România, este atunci numai când ordinea ar fi fost compromisă și, al doilea, când ar fi urmat înțelegere între Înalta Poartă și Curțile garante“⁵⁴. În mod clar și răspicăt, Alexandru Ioan Cuza a marcat prin astfel de cuvinte limitele existente în relațiile dintre cele două părți și în fapt situația cvasiindependentă a statului român.

Relații deosebit de strînse au existat între Principatele Unite și Franța, care a acceptat, între altele, și instituirea unei agenții românești la Paris și care, totodată, a acordat sprijin organizatoric și în parte material statului modern român ajutîndu-l în procesul de consolidare, desigur, și deoarece el oferea Imperiului francez posibilități de multilaterală penetrabilitate în Europa de sud-est⁵⁵.

⁵¹ Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie des Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 3—4.

⁵² Pentru vizite, vezi : G. G. Florescu, *La procédure de l'investiture et le cérémonial de la réception du prince régnant Cuza à Constantinople. Contribution à l'étude des relations entre les Principautés Unies et l'Empire ottoman*, în „Studia et acta orientalia“, II (1959), p. 71—87.

⁵³ „Monitorul“, nr. 146, din 3 iulie 1864 ; cf. *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 122.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁵ Pentru aceste relații vezi îndeosebi R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris...*, București, 1930 ; Marcel Emerit, *Victor Place et la politique française à l'époque de l'Union*, București, 1931 ; Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942 ; Dan Berindei, *Paris*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, 1967, p. 101—133.

„Nu trebuie cu nici un chip să lăsăm Franța să se îndepărteze de noi — scria Costache Negri, care era alături de domnitor cea mai de seamă figură în practicarea politicii externe românești —, căci este singura putere pe care ne putem cu adevărat bizui“⁵⁶. Dar sprijinul pe care Napoleon al III-lea l-a acordat efectiv Principatelor Unite în lupta lor pentru o liberă afirmare se împletea totuși cu jocul sinuos și deseori plin de contradicții al politicii sale. Proiectul cedării Principatelor către Austria habsburgică în schimbul cesiunii de către aceasta a Veneției către Italia a revenit în repetate rînduri în cursul perioadei de formare și organizare a statului român, provocînd legitime îngrijorări⁵⁷. De asemenea, începînd din 1863 s-a înregistrat o evidentă răcire în atitudinea lui Napoleon al III-lea față de Alexandru Ioan Cuza, împăratul începînd a răspunde la scrisorile domnitorului, cum bine s-a remarcat, „scurt și foarte evaziv“⁵⁸, ori chiar, cum a fost cazul spre sfîrșitul anului 1865, a căutat să amîne primirea misivei domnitorului român⁵⁹.

Cu celelalte puteri relațiile Principatelor Unite au fost și mai complicate. Bunăvoință și sprijin a arătat statului român, în primii ani ai existenței sale, îndeosebi, Piemontul — din 1861 Italia —, dar, luptînd pentru propria-i consolidare, acest stat nu era în măsură de a furniza ajutorul cel mai eficient și constant. „România — scria însă domnitorul Cuza, în ianuarie 1861, mulțumind regelui Victor Emanuel al II-lea pentru ordinul Sf. Mauriciu și Lazăr ce i se conferise — care în marea mișcare politică din ultimul timp a fost cea dintîi care a putut să-și manifeste liber dorințele sale, urmărește cu mai mult interes decît oricine marea luptă în care Italia e acum angajată“⁶⁰.

Deși Anglia a acceptat faptul împlinit, recunoscînd dubla alegere încă din aprilie 1859, politica ei a fost departe de a favoriza procesele de înnoire din Principatele Unite. Poziția ostilă pe care a adoptat-o ambasadorul Bulwer în problema secularizării averilor mănăstirești, deși în parte izvorită din motive personale, este edificatoare pentru a releva măsura în care guvernul britanic n-a căutat să ajute dezvoltarea incipientă a unui stat ce-și cerea dreptul la viață liberă. Consulul general Green a mers pînă acolo, încît la <8>/20 mai 1864 sugera ca Poarta „să rețină pe acest domn neastîmpărat și ambițios pe malul Bosforului cînd va ajunge acolo“

⁵⁶ R. V. Bossy, *Politica externă...*, p. 39.

⁵⁷ Pentru apariția proiectului în 1859 vezi R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris...*, p. 140. Proiectul este constatat și mai înainte și în anii următori.

⁵⁸ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 147.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 153—154.

⁶⁰ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 125.

și aceasta „dacă... nu voiește să aibă o Românie independentă“ !⁶¹ Pe același domn Cuza, ministrul de externe Clarendon îl califica în anul următor de „brigand“, motivându-și aprecierea prin tentativele pe care domnitorul le făcea în direcția dobândirii independenței țării sale !⁶²

Cu Rusia imperială relațiile n-au fost, de asemenea, dintre cele mai apropiate, deși constant lui Cuza i s-a adus acuzarea pacifizării cu guvernul țarist, ceea ce a contribuit la răcirea manifestată și de Napoleon al III-lea. Deși Rusia țaristă se numărase — cu limite semnalate mai înainte — printre puterile susținătoare ale Unirii, ea arătase totodată o constantă ostilitate față de procesul de înnoire desfășurat în Principatele Unite, ca și față de legăturile revoluționare ale tinărului stat național român, în special cu luptătorii pentru libertate poloni⁶³. În ceea ce privește pe domnitor, care atît în 1859 cît mai ales în 1863 era dispus să se angajeze într-o acțiune militară alături de Franța, „presupusa lui rusofilie“, cum bine s-a scris, „s-a dovedit o legendă“⁶⁴, ca și intențiile ce i s-au atribuit privind sprijinirea candidaturii principelui de Leuchtenberg, nepot al țarului, la tronul Principatelor Unite. Măsurile militare pe care Imperiul țarist le-a întreprins la hotarele statului român, mai ales în 1864, au reprezentat o realitate, pe care Gorceakov încerca a o motiva, frizînd ridicolul, prin faptul că micul stat național român „inspiră neliniște puterilor învecinate“⁶⁵.

Nealăturîndu-se totdeauna politicii imperiilor învecinate, Prusia, care a făcut parte alături de Franța, Rusia și Piemont din grupul puterilor „unioniste“, nu desfășura încă politica activă pe care o vom constata după venirea prințului Carol de Hohenzollern în România și mai ales după înfrîngerea Franței în 1870—1871. În

⁶¹ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866*, București, 1944, p. 550.

⁶² Paul Henry, *op. cit.*, p. 153.

⁶³ Pentru relațiile româno-ruse în perioada luptei pentru Unire și în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza: Gh. Duzinchievici, *Contribution à l'histoire des relations russo-roumaines du temps du prince Couza*, București, 1935; Dan Berindei, *Un moment din legăturile româno-ruse...*; V. Vinogradov, *Cu privire la rolul diplomației ruse în unirea țărilor române*, în „Studii“, XII (1959), nr. 2; Barbara Jelavich, *Russia and the Roumanian national cause 1858—1859*, Bloomington, 1959; V. Vinogradov, *Rossia i obăedinenie rumînskikh kniazestv*, Moscova, 1961; Barbara Jelavich, *Russia an the double election of Alexander Cuza, 1858—1859; the letters of S. I. Popov to N. Giers*, în „Südostforschungen“, XXIV (1965), p. 119—137; E. E. Certan, *Relațiile ruso-române în anii 1859—1863*, Chișinău, 1969; V. Ia. Grosul și E. E. Certan, *Rossia i formirovanie rumînskogo nezavisimogo gosudarstva*, Moscova, 1969.

⁶⁴ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 145.

⁶⁵ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 540, n. 207.

schimb, Austria habsburgică, reprezentată la București prin abilul consul general Eder, s-a arătat prezentă, practicînd nu rareori o politică de imixtiune, neîncununată însă de succes. Unirea reprezentase o serioasă înfrîngere pentru diplomația habsburgică, care făcuse totul pentru a o împiedica⁶⁶. Dubla alegere a trebuit apoi acceptată de Imperiul habsburgic în urma înfrîngerii sale din Italia și rînd pe rînd și vrînd nevrînd Austria trebuise să accepte fazele succesive ale unui proces de modernizare și consolidare care o îngrijorau, oferindu-i nu numai perspectiva independenței apropiate a României, dar și pe aceea a desprinderii din imperiu a provinciilor românești. „Este în obiceiul principelui Cuza — scria resemnat ambasadorul habsburgic la Constantinopol la <17>/29 mai 1865, sintetizînd de fapt un șir de succesive cesiuni! — de a nu părea să se supună voinței puterilor, nici a asculta de tratate, ci de a ne face să-i acceptăm hotărîrile“⁶⁷.

Concluzia de mai sus a lui Prokesch-Osten definește cel mai pregnant eficiența politicii externe a statului național român în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Folosind cu abilitate contradicțiile puterilor, faptul că rareori ele puteau ajunge la un consens, ca și refuzul majorității dintre ele de a accepta soluții „radicale“ în problemele pe care Principatele Unite le puneau în fața marilor puteri în lupta lor de legitimă afirmare, statul național român a reușit să-și realizeze aspirațiile, fără a forța nota, dar acționînd stăruitor, eludînd „sfaturile“ puterilor, cînd acestea erau potrivnice intereselor națiunii, manevrînd abil în complicata țesătură a relațiilor marilor puteri și reușind a transforma *România* dintr-o năzuință ardentă într-o realitate concretă.

Dar statul național român, expresie a noului și a luptei unei națiuni pentru ardensiunea ei, a căutat în afara sprijinului unor puteri — al Franței în primul rînd — să conlucreze cu mișcările de eliberare ale popoarelor din zona Europei a căreia îi aparținea. În consecință, au fost întreținute legăturile active cu emigrațiile revoluționare polonă și maghiară, oferindu-se adăpost, acceptîndu-se,

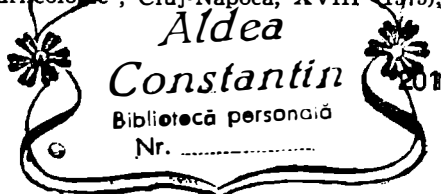
⁶⁶ Pentru politica Imperiului habsburgic față de Principate vezi R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938; Dan Berindei, *Introducere, la Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, București, 1959, IX—LIX; Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii*, București, 1972; Dan Berindei și Emil Cojocaru, *La double élection d'Alexandre Ioan Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, V (1966), nr. 1, p. 13—34; idem, *La reconnaissance de la double élection d'Alexandre Ioan Cuza, vue à la lumière de la correspondance autrichienne*, loc. cit., VIII (1969), nr. 1.

⁶⁷ R. V. Bossy, op. cit., p. 134.

atunci cînd lucrul a fost îndeplinit cu tact și cu măsură, depozitarea de arme și chiar și strîngerea și trecerea de voluntari; frunțași ai emigrațiilor revoluționare maghiare și polonă s-au bucurat de o aleasă primire din partea domnitorului, care a stabilit chiar legături personale cu generalul Klapka. Au fost încheiate și convenții cu emigrația revoluționară maghiară, dar eficiența acestora a fost redusă mai ales datorită modificării situației internaționale care le-a făcut inoperante⁶⁸.

Continuînd o politică tradițională și totodată căutîndu-și aliați printre cei care năzuiau firesc să-și dobîndească eliberarea de sub dominația otomană, Principatele Unite au practicat o politică de apropiere față de statele balcanice și față de popoarele aceleiași zone. Cu Serbia, stat autonom menit a fi nucleul unificator al viitoarei Iugoslavii, tot astfel cum Principatele Unite aveau să polarizeze întreaga națiune română — nu întimplător desăvîrșirea unificării statale a celor două țări va avea loc în același moment istoric, la sfîrșitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea — relațiile au fost strînse și cordiale. Dealtfel, prințul Miloș își inaugurase domnia aproape concomitent cu Alexandru Ioan Cuza, iar succesorul său Mihail a întreținut cele mai bune legături cu domnitorul Principatelor Unite. În 1862, cu prilejul trecerii masivului transport de arme destinat Serbiei prin teritoriul român, Principatele Unite au înfruntat riscul unei intervenții militare din afară pentru a-și onora prietenia față de Serbia. „Deși principele Cuza nu făgăduise nimic altceva decît să lase să treacă

⁶⁸ Pentru relațiile cu revoluționarii poloni vezi Gh. Duzinchievici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935; idem, *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865—1866*, București, 1936; idem, *Beizade Grigore Sturdza și polonii (Legături polono-române în anii 1858—1859)*, București, 1941; idem, *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIX-e siècle (interprétations, corrections, compléments)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XII (1973), nr. 4, p. 731—755; P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor, Cuza Vodă și polonii*, în „Romanoslavica“, V (1962), p. 71—84; Leonid Boicu, *Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 252—259. Pentru relațiile cu revoluționarii maghiari vezi V. A. Urechia, *L'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche. Documents inédits*, București, 1894; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 118—129; Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860—1861)*, în „Studii și materiale de istorie modernă“, II (1960), p. 223—241; V. Russu și V. Cristian, *Date noi referitoare la relațiile lui Al. I. Cuza cu emigrația maghiară (1859)*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza». Istorie-Filologie“, XV (1969), fasc. 1, p. 99—104; L. Boicu, *op. cit.*, p. 247—250; D. Károlyi, *Războiul franco-austriac din anul 1859 și legăturile româno-maghiare*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“, Cluj-Napoca, XVIII (1975), p. 173—191.

armele noastre prin teritoriul său — arăta Garașanin, ministrul de externe sîrb — a dovedit totuși, îndată ce primejdia ne amenința, că era gata să ne ajute în orice chip și să-și ție cuvîntul chiar cu sacrificii care nu erau fără primejdie pentru el. Vom fi deci mîndri să fim aliații unei națiuni al cărei cap știe în chip atît de nobil să-i apere drepturile împotriva unei agresiuni străine“⁶⁹. Pe sabia pe care principele Mihail a dăruit-o domnitorului român se aflau înscrise cuvintele pline de semnificație : „Amicus certus in re incerta“⁷⁰. Înființarea agențiilor diplomatice la București și Belgrad, strînsele legături pe plan politic, dar și militar n-au fost decît o consecință logică a evoluției unor constante relații de prietenie și sprijin reciproc. Cu Grecia independentă, dar care lupta în continuare pentru desăvîrșirea unificării ei statale și care trebuia încă să suporte presiunile marilor puteri, legăturile au fost, de asemenea, apropiate. Ca simbol al lor, lui Alexandru Ioan Cuza i s-a conferit marea cruce a ordinului „Mîntuitorului“, cea mai înaltă decorație elenă⁷¹. Legăturile româno-grecești n-au fost afectate nici de secularizarea averilor mănăstirești întreprinsă în 1863 de România. Deși poporul bulgar nu beneficia încă de propriul său stat, relațiile româno-bulgare au înregistrat, de asemenea, un curs ascendent în perioada formării și consolidării statului național român. Mișcarea de eliberare bulgară a găsit în Principate un tradițional sprijin. Aci și-a putut dezvolta emigrația bulgară o intensă viață culturală, nu numai în domeniul învățămîntului, dar și în acela, mai important pentru lupta de eliberare, al publicisticii politice, editîndu-se în statul român o serie de publicații periodice dintre care cea mai importantă a fost jurnalul bilingv al lui G. S. Rakovski „Viitorul. Bădăstnost“⁷². În Principatele Unite s-au putut pune bazele luptei armate a patrioților bulgari, care vor acționa însă îndeosebi în cursul deceniului premergător redeschiderii crizei orientale din 1875—1878, beneficiind de concursul poporului român și de asentimentul tacit al autorităților române.

Un bilanț al politicii externe a statului național român în cei șapte ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, politică care se

⁶⁹ Constantin C. Giurescu, *Tranzitul armelor sîrbești prin România sub Cuza Vodă (1862)*, în „Romanoslavica“, XI (1965), p. 55.

⁷⁰ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 141.

⁷¹ Dan Berindei, *Les Principautés Roumaines Unies et la lutte de libération nationale du Sud-Est de l'Europe*, în *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, vol. IV, Sofia, 1969, p. 325.

⁷² Vezi Petre Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956 ; Constantin N. Velichi, *Alexandre Jean Couza, Georges G. Rakovski et le journal „Bădustnost“*, în „Etudes balkaniques“, 1970, nr. 6, p. 96—104.

întemeia pe principiile proclamate în 1848 de revoluționarii români, principiile reafirmate apoi în Adunările ad hoc, este neîndoiește pozitiv. Chiar dacă Principatele Unite Române n-au putut încă beneficia de un statut de independență, era evident pentru toți observatorii lucizi că neatîrnarea statului român se profila într-o perspectivă istorică apropiată. Politica externă pe care domnitorul Cuza a practicat-o a contribuit neîndoiește la apropierea acestui moment istoric și ea a dat totodată prilej pentru afirmarea unor trăsături constante ale relațiilor din afară românești. Demnitate și refuz de a se pleca în fața unor presiuni politice și militare, stăruitoarea urmărire a unor obiective, acordarea și căutarea de sprijin la statele și popoarele aflate în situații asemănătoare, căutarea căilor celor mai diverse pentru a afirma atât autonomia țării, cât și aspirația ei legitimă spre independență, abila utilizare a contradicțiilor dintre marile puteri, afirmarea năzuințelor pentru înțelegere și conlucrare cu toate statele, practicarea unei politici externe moderne, iată unele din trăsăturile esențiale definitorii ale unei politici externe îndrăznețe și capabile.

Capitolul al V-lea

Dezvoltarea culturală

Profundele mutații înregistrate de societatea din Principatele Române în ansamblul ei au cuprins în mod firesc și domeniul culturii. Acesta a fost integrat procesului de înnoire, dincolo de el progresul fiind de neconceput. Cultura a răspuns cerințelor societății și a fost în general purtătoarea de cuvânt a claselor și categoriilor sociale interesate în făurirea României moderne, slujind marile idei ale unității, independenței și modernizării. Analiza dezvoltării culturale dezvăluie statistic apreciable progrese înregistrate în cursul epocii unirii în toate ramurile culturii.

În contrast cu perioada următoare revoluției de la 1848, când învățământul și îndeosebi cel ce se adresa categoriilor sociale interesate în înnoirea societății a înregistrat o gravă limitare, la care clasa dominantă a recurs pentru a opri ascensiunea forțelor progresiste, învățământul epocii unirii¹ este caracterizat printr-o accentuată creștere cantitativă și calitativă. Dacă în 1851 nu se înregistrau în Țara Românească decît 2 000 de elevi și printre aceștia nici unul în mediul rural², unde școlile sătęști organizate în timpul domniei lui Alexandru Ghica fuseseră închise, dacă doi ani mai tîrziu instituțiile de învățămînt particulare din București erau de cinci ori mai numeroase decît cele de stat³, iar în Moldova un ministru al caimacamului Nicolae Conachi Vogoridi putea remarca

¹ Vezi detalii în Dan Berindei, *Învățămîntul în anii unirii țărilor române (1856—1862)*, în „Revista de pedagogie“, VIII (1959), nr. 1, p. 74—92; Vasile Cristian, *Al. I. Cuza față de problemele învățămîntului și culturii naționale, în Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 445—465.

² N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 290.

³ *Ibidem*.

în 1858 că „școalele din țară se găseau în deplină dezorganizare și neregulă“ (el referindu-se la o perioadă apropiată de declarația sa)⁴, lucrurile au tins spre o evidentă schimbare începînd chiar din 1856, în timpul căimăcămiilor, sub impulsul dat societății românești de avînturile mișcării naționale.

În Țara Românească înviorarea învățămîntului a fost de necontestat. „Un țeran, care știe ceti, scrie, calcula și desemna — se arăta în revista „Museul național“ — trage cu plugul său o brazdă mai dreaptă, taie mai bine arburii lui ce cresc mai mult, zidește sau repară casa lui cu mai multă soliditate și economie, știe mai bine metodele de cultură și îngrijire de animali, vinde, închirie, cumpără, schimbă, împrumută, se împrumută și conduce trebile sale cu mai mult ordin și cîștig“⁵. Școlile sătești au fost reînființate în noiembrie 1857, dar nu s-au putut deschide 1 000, cum se preconizase, ci doar 471⁶. Înzestrarea acestora era încă foarte deficitară. „Din 67 școli — scria în acea toamnă revizorul județului Ilfov — 44 n-au bănci, 46 n-au semicercuri, 54 n-au table de litere, 55 n-au table de socoteală, 48 n-au scaune și masă pentru învățător și 47 n-au învățător...“⁷. Dar începutul se făcuse și astfel s-a ajuns ca în 1858 să ființeze în Țara Românească o populație școlară de circa 30 000 de elevi⁸. În Moldova școlile de la sate nu erau însă frecventate în același an de nici 2 000 de elevi⁹. Totuși și aci au intrat în funcțiune, la 1/13 octombrie 1857, un număr de 25 de școli sătești, mai bine organizate ca cele din Țara Românească, deoarece numărau cîte trei clase și învățătorii erau pregătiți în școala preparandială de la Trei Ierarhi¹⁰. În toamna următoare, s-a mai hotărît crearea altor 63 școli sătești moldovene¹¹.

Punerea pietrei fundamentale și începerea construirii localului „Academiei“ (viitoarea Universitate) de la București¹², călătoria de documentare pe care a efectuat-o Gh. Costaforu, directorul școlilor muntene în țările înaintate din apusul Europei¹³, se înscriu

⁴ V. A. Urechîă, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. III, București, 1894, p. 128.

⁵ „Museul național“, nr. 1, din 23 octombrie 1857, p. 7—8.

⁶ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 80.

⁷ V. A. Urechîă, *op. cit.*, vol. III, p. 198.

⁸ „Instrucțiunea publică“, 1860, p. 211.

⁹ V. A. Urechîă, *op. cit.*, vol. III, p. 141.

¹⁰ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 81.

¹¹ V. A. Urechîă, *op. cit.*, vol. III, p. 156—157.

¹² Planurile construcției au fost elaborate de arhitectul Alexandru Orăscu.

¹³ În urma călătoriei a scris *Studiul asupra instrucțiunei publice în unele din statele cele mai înaintate ale Europei*, București, 1860.

și ele ca evenimente mai deosebite legate de învățămînt ce merită a fi reținute, ca și cerințele mai accentuate pentru dezvoltarea învățămîntului practic („real“). Caimacamul și fostul domn Alexandru Ghica a evocat în această ultimă privință, la începutul anului 1857, „trebuința de a se introduce și aci instituțiile, ce și în alte staturi sînt destinate de a dezvolta și protege comerțul“, necesitate considerată de el „foarte simțitoare“¹⁴; în același an, „Museum național“ cerea să se țină seama în organizarea învățămîntului de „trebuințele cele noi, tendințele și necesitățile industriale și comerciale ale timpului nostru“¹⁵. Deosebit de importantă a mai fost, la 23 octombrie/4 noiembrie 1858, hotărîrea Eforiei școlilor din Țara Românească privind adoptarea alfabetului latin¹⁶. Mai merită a fi semnalată o broșură a lui Gheorghe Asaki în care acesta a abordat problemele cele mai importante ale învățămîntului din Moldova anului 1858¹⁷. Dacă lucrarea conținea unele sugestii înaintate — organizarea unui „consiliu înalt“, care să îndrume mersul învățămîntului, înmulțirea școlilor de fete, înființarea de școli tehnico-reale, crearea de ferme-model și de școli sătești ori întocmirea unei gramatici unitare de către învățații celor două Principate — ea pleda totodată pentru crearea unui învățămînt universitar „de import“ prin angajarea pe termen de șase ani a unor profesori de la universități străine, sarcinile acestora urmînd a fi apoi preluate de cadrele de pămînteni formate de cei dintîi după șase ani, propunere nepatriotică și nerealistă.

Dubla alegere a ridicat problema învățămîntului, așa cum aprecia un contemporan, „la rangul uneia din cele mai importante chestiuni de stat“¹⁸. Includerea problemelor instrucțiunii publice printre marile obiective ale țării în mesajul din 6/18 decembrie 1859 al domnitorului Cuza a evidențiat însemnătatea ce li se acorda. În mesaj se cerea ca învățămîntul să fie „la îndemîna tuturor claselor“, căci „în educațiunea poporului, bine condusă, se află cele mai bune garanții de ordine, de progres și de patriotism luminat“. „Eu țiu numaidecît, declara Alexandru Ioan Cuza, ca fiecare locuitor să scie în curînd a scrie și a citi“. Semnificativ mai era faptul că domnitorul criticînd dezvoltarea unilaterală a învățămîntului spre domeniul literelor și al dreptului, susținea nece-

¹⁴ V. A. Urechîă, *op. cit.*, vol. III, p. 209.

¹⁵ „Museum național“, nr. 4, din 9 decembrie 1857, p. 30—32.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 21, din 17 februarie 1859, p. 167—168.

¹⁷ Este vorba de broșura *Cvestiea învățăturii publice în principatul Moldovei*, Iași, 1859.

¹⁸ B. Boerescu, *Cuvînt rostit de directorul școlilor... la împărțirea premiilor din anul școlar 1858—1859*, București, 1859, p. 4.

sitatea creării unei facultăți „de știință economă și administrativă“ și a alteia „de știință agronomică, industrială și comercială“. „Administratori — scria el —, finanțieri, agricultori, industriali, comercianți, eată oamenii de care avem mai smintită trebuință“¹⁹.

O publicațiune periodică consacrată exclusiv problemelor învățămîntului — „Instrucțiunea publică“²⁰ —, în paginile căreia sînt larg discutate acestea, ca și prezența în dezbateri a unor oameni de cultură însemnați ai vremii — V. Boerescu, G. Costaforu, A. T. Laurian, V. A. Urechia, I. Maiorescu etc. — relevă importanța pe care instrucțiunea publică o căpătase în cadrul statului modern nou creat. Mai existau desigur și voci retrograde, care nu țineau seama de necesitățile reale ale țării și mai ales de trebuința de a se afirma capacitățile naționale în domeniul limbii și învățămîntului. Într-o broșură publicată la Iași „de un amic al românilor“ se sugera introducerea limbii franceze ca limbă de învățămînt în colegiile române pentru a se face față lipsei de manuale românești și a se feri limba română de a fi inundată de neologisme!²¹

Dar problemele învățămîntului sînt mai ales prezente în *realizări* și nu numai în dezbateri mai mult sau mai puțin teoretice. A continuat procesul de deschidere a noi școli sătești, îndeosebi în Țara Românească, unde în 1859 se constată existența la sate a 1 381 de școli cu 35 450 elevi, în anul următor a 2 129 de școli cu 53 580 elevi, pentru ca în anul școlar 1860—1861 să se atingă cifrele de 2 157 școli și respectiv 56 460 de elevi²². Se menține în continuare decalajul Moldovei. La 1/13 ianuarie 1862 nu se numărau în toată Moldova decît 64 de școli la sate²³. În vara anului 1863 o statistică relevă un regres cantitativ, dar care ascundea probabil anumite progrese de ordin calitativ: 2 096 școli sătești, cu 47 456 de elevi, din care 3 132 de fete²⁴. Deși se înregistrase un evident progres față de perioada anterioară, rămînea încă imens de mult de realizat în direcția învățămîntului rural. O statistică din 1860, privind numai Țara Românească, unde progresul era cu mult mai

¹⁹ *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă, Vălenii de Munte, 1910, p. 22—24.*

²⁰ A apărut din noiembrie 1859 și pînă în iulie 1861.

²¹ *De l'enseignement public et des réformes sociales en Roumanie par un ami des Roumains, Iași, 1862, p. 9—11.*

²² Dan Berindei, *op. cit.*, p. 85.

²³ G. Radu Melidon, *Relațiune statistică de starea școlilor în Moldova, Iași, 1862, p. 1.* În lista statistică se indică încă 67 de școli! (*Ibidem*, p. 53—54).

²⁴ Ilie Popescu-Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea instrucției publice din 1864, București, 1963, p. 28.*

accentuat, este în această privință cu totul revelatoare : la 37 de locuitori doar unul învăța carte și 888 de comune erau încă în afara procesului de învățămînt²⁵. Stăruințele au fost însă neîntrerupte pentru a dezvolta învățămîntul sătesc. „Toți țeranii nu sînt chemați a deveni erudiți — scria ministrul Cultelor și Învățămîntului Dimitrie Bolintineanu la 17/29 octombrie 1863 — dar câtă a-i scoate din ignoranță...”²⁶.

În orașe învățămîntul elementar reflecta un grad de evoluție similar în cele două țări. În 1861 se numărau 75 școli publice de nivel primar pe teritoriul muntean și oltean și alte 65 în Moldova ; numărul elevilor depășea cifra de 15 000 pe întreg teritoriul statului²⁷. Era totodată evident că se dezvoltase și învățămîntul tinerelor fete — în Moldova din cele 65 școli primare 25 erau de fete²⁸ —, deși în 1860 în rețeaua de învățămînt munteană se înregistra doar o fată la 35 de băieți²⁹. În vara 1862, după unirea politico-administrativă, existau în Principatele Unite 140 școli primare³⁰.

Școlile secundare, care interesau burghezia, clasa care prelua poziția dominantă în stat, au luat avînt. În 1860, s-a înființat la București gimnaziul Gh. Lazăr, iar în anul următor, gimnaziul Matei Basarab s-a despărțit de vechiul colegiu Sf. Sava. La Craiova, în același an, se adăuga la gimnaziu clasa a VI-a. În Moldova se numărau în 1859 gimnaziul de la Iași și cel din Birlad ; în toamna aceluiași an s-a înființat altul la Botoșani. La 1/13 ianuarie 1862, gimnaziul din Iași număra 310 elevi și era considerat „cel mai deplin organizat din așezămintele de învățături existente”. În schimb, celelalte două gimnazii moldovene nu numărau împreună — la aceeași dată — 90 de elevi³¹. În vara anului 1862 ființau în Principatele Unite șapte gimnazii³². Deși în regres, se mai adăugau instituțiile de învățămînt particular. De asemenea, străduințele neconținute au fost depuse în privința învățămîntului „real”. Se tindea a se da „o reorganizare mai întinsă” școlii de arte și meserii, s-a reorganizat școala de agricultură de la Panteimon, unde s-a mai creat o școală de silvicultură și alta de serici-

²⁵ „Instrucțiunea publică”, 1860, p. 194—197.

²⁶ „Monitorul”, nr. 209, din 21 octombrie 1863, p. 869.

²⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 86.

²⁸ G. Radu Melidon, *op. cit.*, p. 6.

²⁹ „Instrucțiunea publică”, 1860, p. 195.

³⁰ I. Zalomit, *Starea instrucțiunii publice în România la sfîrșitul anului școlastic 1862—1863*, p. 3 (titlu eronat, de fapt, 1861—1862).

³¹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 87.

³² I. Zalomit, *op. cit.*, p. 3. Pentru istoria învățămîntului mediu, vezi P. Rîșcanu, *Istoria învățămîntului secundar*, Iași, 1906.

cultură³³. Laurian a pledat energic pentru înființarea unei Școli tehnice³⁴. S-au mai întemeiat Școala de belle arte la București, Școala de muzică și declamație la Iași și, în 1864, Conservatorul de la București³⁵.

Unirea a avut consecințe deosebit de însemnate în privința învățământului superior. La 10/22 septembrie 1859 a fost numit primul decan al Facultății de științe juridice și politice din București, care s-a desprins de colegiul de la Sf. Sava³⁶. Iașii au avut însă satisfacția celei dintâi universități românești, întemeiată în timpul guvernării lui Kogălniceanu, la 26 octombrie/7 noiembrie 1860, cu trei facultăți: Drept, Filozofie și Teologie³⁷. O Școală superioară de științe a fost apoi organizată la București în octombrie 1863 și, apoi, câteva săptămâni mai târziu, Școala superioară de litere³⁸. La 4/16 iulie 1864 era creată Universitatea din București grupând facultățile de drept, de filozofie și de științe³⁹.

Constituirea, la 13/25 iulie 1862, a Consiliului superior al instrucțiunii publice⁴⁰, în rândurile căruia au fost chemate personalitățile culturale cele mai marcante de la Poenaru la Kogălniceanu⁴¹, a reprezentat un alt moment important în procesul de dezvoltare a învățământului românesc, după ce, în condițiile unirii politico-administrative, s-a putut desăvîrși și în acest domeniu *unificarea*. Dar cel mai important moment în dezvoltarea învățământului l-a reprezentat decretarea legii instrucțiunii publice la 25 noiembrie/7 decembrie 1864, prin care a fost reorganizat și deplin unificat întregul sistem de învățământ⁴². S-a introdus obligativitatea și gratuitatea școlară, România numărându-se în această privință, printre primele țări din lume⁴³. Învățământul primar de

³³ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 87. Vezi regulamentul Școlii de silvicultură, în „Monitorul”, nr. 231, din 18 octombrie 1862, p. 962.

³⁴ L<aurian>, *Școala tehnică*, în „Instrucțiunea publică”, 1860, p. 42—44. Pentru învățământul „real”, vezi I. Cojocaru, *Inceputurile învățământului tehnic și profesional, în Moldova și Țara Românească*, București, 1967.

³⁵ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 88.

³⁶ „Instrucțiunea publică”, decembrie 1859, p. 6.

³⁷ Aurel Loghin, Gheorghe și Maria Platon, *Universitatea „Al. I. Cuza” Iași*, București, 1972, p. 59—60. Mai vezi *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, București, 1960, vol. I.

³⁸ „Monitorul”, nr. 202 și 219, din 12 octombrie și 2 noiembrie 1863, p. 841, 911—912.

³⁹ *Ibidem*, din 7/19 iulie 1864, p. 663; Alexandru Balaci, Ion Ionașcu și colaboratorii, 1864. *Universitatea din București*, București, 1964, p. 26—27.

⁴⁰ „Monitorul”, nr. 159, din 21 iulie 1862, p. 373; vezi și nr. 233, din 20 octombrie 1862, p. 969.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 25, din 5 februarie 1863, p. 97—98.

⁴² Pentru legea din 1864, vezi Ilie Popescu-Teiușanu, *op. cit.*, *passim*.

⁴³ *Istoria învățământului din România*, București, 1971, p. 118.

4 ani, cel secundar de 7 ani și cel universitar de 3 ani au reprezentat treptele de instrucțiune publică. Dacă însă legea reflecta principiile din cele mai înaintate avînd în vedere stadiul de dezvoltare a societății din acea vreme, în schimb, cum s-a remarcat, sistemul de învățămînt ce se crease avea „un caracter mai mult teoretic decît practic“ și legea „nu prevedea condițiile materiale pentru aplicarea ei“⁴⁴.

Un bilanț ne dezvăluie că instrucțiunea publică a făcut sensibile progrese în epoca unirii, deși drumul ce i se deschidea înainte mai era încă lung⁴⁵. Unificarea și modernizarea sistemului de învățămînt, reînființarea învățămîntului sătesc, extinderea învățămîntului elementar la orașe, dezvoltarea învățămîntului secundar și crearea universităților, ea și legea instrucțiunii publice din 1864, care și-a găsit aplicabilitatea în cursul următoarelor trei decenii evedențiază pregnant saltul pe care învățămîntul l-a realizat în perioada formării și organizării statului național.

Perioadă de multilaterale mutații, epoca unirii s-a caracterizat în mod firesc și printr-o accentuare a preocupărilor științifice nu numai în domeniul științelor umane, mai direct legate, îndeosebi prin istorie, de procesul de făurire a României moderne, ci în cel al științelor exacte, a căror dezvoltare se încadra procesului însuși de modernizare⁴⁶. Desigur că ne aflăm la începuturi. Cadrele științifice de înaltă calificare nu se puteau forma încă decît peste hotare. Tezele de licență și chiar cele de doctorat ale românilor — obținute în Germania, dar mai ales în Franța⁴⁷ — dezvăluie însă pentru anii 1856—1864 nu numai o evidentă creștere a numărului celor ce au obținut aceste titluri⁴⁸, ci și o creștere *calitativă* a nivelului tezelor. Fizicianul Emanoil Bacaloglu, juriștii Vasile și Constantin Boerescu, ori filozoful Titu Maiorescu, care și-au obținut

⁴⁴ P. Constantinescu-Iași, *Cultura*, în *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 694.

⁴⁵ În 1862 într-o broșură se remarcă că din 4 milioane de locuitori ai Principatelor Unite, 3 800 000 erau „cu totul străini“ de primele elemente ale învățaturii, iar 160 000 nu stăpîneau decît „într-o proporție infinitesimală“ cunoștințele „cele mai elementare“ (*De l'enseignement public et des réformes sociales en Roumanie...*, p. 20, 36).

⁴⁶ Vezi o privire sintetică asupra evoluției științei în perioada 1848—1878 la P. Constantinescu-Iași, *Cultura*, în *Istoria României*, vol. IV, București, p. 714 și urm.

⁴⁷ În legătură cu tezele obținute și publicate în Franța vezi Alexandre et Getta Hélène Rally, *Bibliographie franco-roumaine*, vol. I, Paris, 1930.

⁴⁸ A fost și unul din motivele sugestiei pe care domnitorul Cuza a făcut-o în luna august 1862 privind crearea unui Colegiu român la Paris, în cadrul căruia să fie strînși toți tinerii români aflați la studii în capitala Franței („Monitorul“, nr. 183, din 20 august 1862, p. 769).

cu toții, în această perioadă, calificările înalte în universități străine, erau oameni de carte ce se puteau încadra firesc încă de atunci culturii europene. Cu mult simț de adaptabilitate și oameni de cultură mai vîrstnici sau trecuți de pragul primei tinereți — cum au fost chimistul Ștefan Micle, agronomul Ion Ionescu, doctorul Nicolae Crețulescu, medicul și naturalistul Iuliu Baraș, statisticianul Dionisie Pop-Marțian, istoricii B. P. Hasdeu și Alexandru Papiu Ilarian, pentru a nu aminti decît pe unii — se afirmau și ei la un nivel superior de cultură, contribuind la constituirea mișcării științifice românești moderne.

În domeniul științelor exacte se înregistrau stăruințe în diferite sectoare. Ștefan Micle a creat la Iași laboratorul de chimie, Bacaloglu s-a făcut cunoscut după 1859 prin lucrări ale sale publicate peste hotare, Iuliu Baraș s-a dovedit un harnic răspîditor al cunoștințelor științelor naturii, editînd periodice și publicînd lucrări — în 1861 un *Manual de botanică silvică* —, un anume M. Frizenhausen a consacrat în 1858 o broșură homeopatiei, publicată la București, o masivă *Pharmacopee română* a văzut lumina tiparului tot acolo în 1862. Doctorul C. A. Polizu a tipărit la București în 1859 o *Prescurtare de anatomie descriptivă*, în timp ce directorul școlii de la Pantelimon a tipărit, cu un an mai înainte, un *Manual despre creșterea viermilor de mătase*, într-un moment în care sericicultura luase un deosebit avînt. Ion Ionescu — și el inițiator de periodice de specialitate — a fost și autorul unui *Calendar pentru bunul cultivator*, care în ediția a III-a din 1861 însuma peste 500 de pagini. Desigur nu ne aflăm decît la începuturile unei dezvoltări moderne a științelor exacte, dar o ascensiune începuse a se profila în această privință dominînd însă, în condițiile existente, lucrările de difuzare și popularizare a științei. Interesul stîrnit de cursurile libere ținute la Sf. Sava de doctorul Davila ori de cele ale chimistului Micle la Iași a fost, de asemenea, semnificativ pentru a indica noi tendințe în evoluția spiritului public⁴⁹.

Desigur că pe primul plan se afirmau însă științele umane și în primul rînd *dreptul și istoria, filozofia* la nivel european debutînd și ea, chiar în anul unirii, prin Titu Maiorescu⁵⁰. O serie de personalități politice în ascensiune și-au făcut chiar în acei ani studiile juridice peste hotare. Printre istorici — care n-au beneficiat în măsura juriștilor de studii la universitățile străine — s-a afirmat

⁴⁹ C. Prodan, *Ateneul român și menirea lui în cultura românească*, București, 1935, p. 4; V. A. Urechîă, *op. cit.*, vol. III, p. 169.

⁵⁰ Pentru începuturile științifice ale lui Maiorescu, vezi Domnica Filimon, *Tinărul Maiorescu*, București, 1972, p. 138 și urm.

în epocă tînărul dar tumultosul și enciclopedicul Bogdan Petriceicu Hasdeu. După cîteva periodice de mai mică însemnătate și de scurtă durată⁵¹, acesta a publicat în 1864 primul fascicul din „Arhiva românească“, preluînd într-un fel ștafeta lui Alexandru Papiu Ilarian, alt istoric însemnat în epocă, care scosese în anii 1862—1864 prețiosul său „Tezaur de monumente istorice“⁵². Florian Aaron, care a ales în mod semnificativ tocmai așunul unirii pentru a extrage din lucrarea sa *Istoria Țării Românești* partea masivă consacrată lui Mihai Viteazul și a o publica sub titlul *Mihai II Bravul, biografia și caracteristica lui*, C. D. Aricescu — viitorul director al Arhivelor statului — care a dat luminii tiparului, în afara unor broșuri politice, *Istoria Cîmpulungului*, în două volume, Cezar Bolliac, diletant talentat. ori George Sion, traducător al celor trei volume ale *Istoriei generale a Daciei* a lui Dionisie Fotino, au fost și ei prezenți în acei ani prin activitatea lor istoriografică. Filoromânul mazzinian Marc Antonio Canini, preocupat de originea românilor⁵³, Manolache Drăghici a cărui *Istoria Moldovei în timp de 500 ani* a fost publicată în 1857, Mihai Cioranu, aghiotantul eroului Tudor, a cărui scriere referitoare la evenimentele revoluționare din 1821 a văzut lumina tiparului în 1859⁵⁴, ori Petre Teulescu, care a publicat în 1860 la Iași, în peste 200 de pagini, *Arhiva română. Documente istorice*, ne întregesc imaginea acestei istoriografii neîndoielnice încă incipiente, dar care se pregătea a se afirma prin unele personalități marcante în perioada istorică următoare. Activitatea unui economist pragmatic și activ ca Enric Winterhalder, asiduu colaborator al „Românului“, și mai ales cea a lui Dionisie Pop-Marțian, creator al statisticii moderne românești, merită, de asemenea, o evidențiere.

Ceea ce era deosebit de important era faptul că se constata o stare de efervescență, că numărul tinerilor care plecau peste hotare la studii se mărea într-un ritm rapid, că începeau să apară lucrări într-un domeniu sau altul al științei la un nivel european, chiar dacă de obicei ele foloseau doar difuzării și popularizării științei și mai puțin afirmării unei creații științifice originale. Cu toate aceste limite, se asista de fapt la nașterea științei moderne românești. Esențial era faptul că procesul *avea loc*, că se pregăteau ba-

⁵¹ Vezi Vasile Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, București, 1974, p. 27 și urm.

⁵² Pentru „Tezaur de monumente istorice“ : Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian, Viața și activitatea sa*, București, 1977, p. 132—138.

⁵³ În 1858 a tipărit la București *Studii istorice asupra originii națiunii române*.

⁵⁴ *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, București, 1859.

zele pentru ca oamenii de știință români să se poată integra plenar, în activitatea științifică mondială.

Continuându-se străduințele datînd din perioada anterioară, corelate în primul rînd necesității de a se dobîndi un cadru organizatoric național pentru elaborarea unei gramatici și a unui dicționar al limbii, dar și pentru a crea condiții mai bune de dezvoltare activităților științifice în ansamblul lor, răspunzîndu-se atît necesităților naționale cît și celor de modernizare, s-au făcut remarcate proiectele și mai ales înfăptuirile legate de constituirea unor societăți sau asociații literar-științifice. La Iași se organizează în trei secții — de științe moral-politice, de științe naturale, fizice și matematice și de literatură și belle arte — societatea *Ateneul român*, animată de V. Alexandrescu-Urechîă, la a cărei publicație colaborează și marele Kogălniceanu, Papiu Ilarian, Bărnăuțiu, Hasdeu, fabulistul Donici, pentru a nu aminti decît pe unii⁵⁵. O dată cu realizarea unirii politico-administrative, societatea ieșeană și-a încetat activitatea, probabil și din cauza strămutării unora dintre membrii ei la București, dar ea a renăscut apoi, în capitală, în ultimii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza, sub impulsul lui Nicolae Crețulescu, al lui Constantin Exarcu și al lui V. A. Urechîă⁵⁶.

Importante au fost și societățile consacrate științelor exacte, alăturate *Societății de medici și naturaliști* din Iași, care-și continua activitatea din perioada regulamentară⁵⁷. O *Societate de științe* a luat naștere la începutul anului 1862, avînd pentru început o singură secție, a științelor matematice, fizice și naturale, destinată fiind „pentru răspîndirea cunoștințelor“, dar urmărindu-se și „cercetări și investigații“⁵⁸. Doi ani mai tîrziu, se înființa o *Societate de științe naturale* — care nu și-a inaugurat activitatea decît în toamna anului 1865 — creată „în scop de a conlucra la înaintarea științelor și în special a face să se cunoască producțiunile solului României în sine însuși și în raporturile sale cu artele, industria și agricultura“⁵⁹.

⁵⁵ Dan Berindei, *Proiecte de înființare a unei Societăți academice*, în „Studii și articole“, III (1961), p. 211—212.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 229—230.

⁵⁷ Vezi Jean Livescu, *Rolul societăților științifice din Moldova în dezvoltarea științei din țara noastră*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, I (1950), fasc. 1, p. 426—450; I. Lăzărescu, *Societatea de medici și naturaliști din Iași, între anii 1830—1850*, loc. cit., V (1954), nr. 1—2, p. 483—508.

⁵⁸ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 213.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 228—229.

Neîndoielnic că eforturile stăruitoare și preocuparea aproape generalizată privind crearea unei Societăți academice, menită a strînge cîrturarii din întreg cuprinsul teritoriilor locuite de români și avînd ca principal țel incipient elaborarea gramaticii și a dicționarului, reprezintă *aspectul major* al procesului de înființare a societăților cultural-științifice în epoca unirii. Corelate și întemeierii *Astrei și Societății pentru cultură și literatură română din Bucovina*, care amîndouă au un caracter național, proiectele pentru înființarea unei societăți academice au devenit stăruitoare îndeosebi începînd cu anul 1860. Lucrul a fost, dealtfel, relevant și în una din primele ședințe ale *Societății literare*, în 1867, cînd se vor adresa mulțumiri, la propunerea lui Barițiu, „cătore toți bărbații de litere, cîți s-au ocupat de la anul 1860 încoace cu ideea înființării unei societăți științifice”⁶⁰. Propuneri și proiecte în această privință au aparținut lui V. A. Urechia, lui G. Sion, lui August Treboniu Laurian, lui Ioan Maiorescu, lui G. Crețeanu, pentru a nu aminti decît pe unii, deoarece cum observa Urechia, ideea era atît de dezbătută în epocă încît aparținea „românismului”⁶¹. Evangelie Zappa și domnitorul Cuza au asigurat apoi primele fonduri⁶², iar la mijlocul și în ultimii ani ai domniei lui Cuza, miniștrii Vasile Boerescu și Nicolae Crețulescu — ei înșiși oameni de cultură — s-au străduit a crea societatea⁶³. Pe bazele puse de Crețulescu și de directorul său general V. Alexandrescu-Urechia, s-a putut întemeia, în primăvara anului 1866, *Societatea literară română*, transformată în anul următor, în cursul primei sesiuni, în *Societate academică română*⁶⁴. Deși împrejurări interne și externe au făcut ca proiectele din epoca unirii să nu poată fi traduse în viață în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, este totuși neîndoielnic că toate aceste străduințe stau la temelia viitoareii Academii Române. Deși proiecte au existat și în perioada anterioară, problema înființării înaltei societăți a căpătat contururi concrete anunțînd iminența rezolvării ei tocmai în anii făuririi și consolidării statului național.

Un domeniu relevant pentru profundele transformări ce au avut loc pe toate planurile nu numai în domeniul culturii, ci în ansamblul vieții societății românești îl reprezenta *presa*. Ne găseam în prima epocă a capitalismului, cînd, așa cum arată

⁶⁰ „Analele Societății Academice Române”, I (1869), p. 27.

⁶¹ „Românul” din 12 august 1867, p. 677—678.

⁶² Dan Berindei, *op. cit.*, p. 223—224, 227.

⁶³ *Ibidem*, p. 227—228, 231—233.

⁶⁴ Vezi idem, *Înființarea Societății Literare (Academice) (1866) și sesiunea din 1867*, în „Studii”, IX (1956), nr. 5, p. 21—44.

V. I. Lenin, „pentru prima dată mișcările naționale devin mișcări de masă, atrăgînd în arena politică, într-un fel sau altul, toate clasele populației, prin presă, prin participarea la instituțiile reprezentative etc.“. Presa avea acum un rol mobilizator, un rol catalizator al diferitelor forțe sociale, un rol centralizator. Însemnătatea ei în epocă ne este dezvăluită, în primul rînd, prin dezvoltarea ei de-a dreptul uimitoare, în toate domeniile publicistice, în comparație cu situația anterioară. Este însă drept că această dezvoltare se remarcă mai ales în București, capitala noului stat în curs de constituire. Aci au apărut în anii 1856—1864 nu mai puțin de 82 de periodice (respectiv 106 titluri), ceea ce reprezenta circa 75% din publicațiile periodice românești ale vremii⁶⁵. Faptul că la începutul anului 1859 ființau în București „peste opt“ tipografii, „cele mai multe cu mașini, care lucrează neîncetat, ocupă peste 100 de oameni“⁶⁶ și că exista deci spațiul tipografic favorizant dezvoltării presei, ca și faptul că noile condiții politice ce se creaseră înlesneau și ele propășirea publicațiilor periodice în capitală explică această neîndoielnică înflorire a presei bucureștene. Specializarea publicațiilor periodice și diversificarea lor, utilizarea mijloacelor moderne de informare — telegraful sau corespondenții speciali, pe care unele foi îi au în anumite momente și în străinătate —, dezvoltarea în cuprinsul periodicelor a sectorului reclamelor și al anunțurilor — strîns legat de procesul însuși al dezvoltării capitaliste — sînt caracteristice pentru epoca unirii în ceea ce privește presa.

Rolul cel mai de seamă îl avea presa politică. Renăscută după perioada de înăbușire — mai ales în Țara Românească — următoare revoluției din 1848, cînd presa politică avusese pentru scurt timp o efemeră înflorire, acest domeniu al publicațiilor periodice se dezvoltă și se consolidează. Numai în București au apărut în epoca unirii 18 publicații politice (respectiv 26 titluri), unele dintre ele afirmîndu-se prestigios⁶⁷. „Steaua Dunării“ de la Iași — „jurnalul unirii“ al lui Kogălniceanu —, transformată în perioada cămăcămiilor în „L'Etoile du Danube“, publicată la Bruxelles —; „Românul“, primul jurnal politic bucureștean cu apariție zilnică, care, îndrumat de C. A. Rosetti, a dominat publicistica românească timp de cîteva decenii ; „Naționalul“ lui Vasile Boerescu ; „Dîmbovița“ lui Dimitrie Bolintineanu ; „Reforma“ lui I. G. Valentinianu, toate trei foi bucureștene, ca și „Buciumul“ lui Cezar Bolliac, ori

⁶⁵ Idem, *Presa bucureșteană în perioada formării și organizării statului național român*, în „Studii“, XV (1962), nr. 3, p. 683.

⁶⁶ „Românul“, 1859, p. 43, col. I—II.

⁶⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 672.

la Iași „Tribuna română“ și „Dacia“, cu o apariție scurtă, dar importantă pe tărîmul luptei naționale, sînt doar unele dintre publicațiile periodice înaintate ale epocii⁶⁸. Au existat și cîteva publicații reflectînd poziții conservatoare, dar și acestea concesive față de procesul inevitabil al modernizării statului, tinzînd spre „un compromis istoric“ : „Conservatorul progresist“, „Proprietarul român“ și „Unirea“ la București, „Viitorul“ la Iași. „La lucru — scria C. A. Rosetti în articolul program al celui dintîi număr al „Românului“, făcîndu-se purtător al unor gînduri și al unor străduințe în bună măsură generalizate — frați români ! să ne suim cu mintea mai presus de sfera cea strîmtă a patimilor individuale și ridicînd în inima noastră un templu patriei și libertății, să pășim cu toți înainte, siguri fiind că ceea ce vom avea bine sădit în minte și în inimă mai curînd sau mai tîrziu va intra negreșit și în legiuirile noastre“⁶⁹.

În epoca cercetată au apărut în România și periodice în limbi străine sau bilingve ; numai în București au fost publicate 14 periodice (respectiv 15 titluri) de acest fel⁷⁰. Tot acolo se înregistrează apariția a cinci periodice în limba germană — între acestea foaia înaintată „Deutsche Zeitung. Organ der Nationalitäten“, suprimată doar la presiunile Austriei habsburgice —, a unui periodic maghiar, a două periodice bulgaro-române, a două periodice bilingve evreiești, a unui periodic bilingv grecesc, a trei periodice în limba franceză (cel mai de seamă fiind „La Voix de la Roumanie“ al lui Ulysse de Marsillac)⁷¹. Mai trebuie remarcată dezvoltarea publicațiilor periodice oficiale. În afara foilor oficiale — din 1862 unificate în „Monitorul“ —, apar foi semioficiale, periodice consacrate dezbaterilor parlamentare, un „Buletin telegrafo-poștal“, „Monitorul comunelor“, „Buletinul municipal“ — publicat la București în anii 1859—1863 — și „Monitorul oastei“, tipărit începînd cu luna februarie 1860⁷².

Deosebit de însemnate au fost periodicele tangente problemelor de cultură. Marțian a fost redactorul a două importante publicații : „Anale economice“ și „Anale statistice“ ; au apărut apoi publicații periodice consacrate problemelor agriculturii și ale țărănimii, unele, ca „Țăranul român“ al lui Ion Ionescu, fiind și periodice de netă opinie politică. În domeniul științific și al difuzării științei trebuie

⁶⁸ Pentru toate vezi *ibidem*, p. 672—676 și *sub voce* în Al. Sadi Ionescu și Nerva Hodoș, *Publicațiunile periodice românești*, vol. I, București, 1913.

⁶⁹ „Românul“, nr. 1, din 9/21 august 1857, p. 1—2.

⁷⁰ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 676.

⁷¹ *Ibidem*, p. 676—677.

⁷² *Ibidem*, p. 677—678.

semnalate „Isis sau natura“ al lui Baraș, „Muzeul național“ al profesorului A. Marin, „Amicul științei“ din 1864 ; „Medicul român“ și „Monitorul medical“ erau destinate personalului medical. O subliniere specială merită „Amicul familiei“, scos de feminista Constanța Dunca (Camille D'Alb), „Revista Carpaților“ a lui Sion, care căuta a imita în format și conținut reviste ca „Revue de Paris“ sau „Revue des Deux Mondes“ și mai ales „Revista română pentru științe, litere și arte“, unde reîntîlnim grupul de tineri intelectuali creatori ai „Junimei române“ de la Paris din 1851⁷³. „Liberi de orice idee precugetată — scriau inițiatorii publicației —, dorind numai a propaga, potrivit cu slabelor mijloace, luminile și știința în țara lor, fondatorii „Revistei române“ într-o epocă de reorganizare ca cea prezentă au simțit trebuința de a deschide un cîmp de activitate studiilor serioase, de a aduna, pe cît se va putea, într-o publicare periodică rezultatul lucrărilor literare și al speculațiunilor științifice ce pot grăbi progresul națiunii române“. „O națiune — mai adăugau ei subliniind însemnătatea culturii — se afirmă prin actele sale politice, cît și prin viața sa intelectuală, Cînd letargia o predomină, cînd scînteia de viață doarme încă în sînu-i... vîlul întunericului o șterge din istorie...“⁷⁴. Mai trebuie amintite periodicele istorice menționate ceva mai înainte, rezultate din eforturile lui Hasdeu și lui Papiu, „Instrucțiunea publică“ a lui Laurian, „Observatorul militar“ și „România militară“, precum și cîteva periodice reflectînd probleme bisericești⁷⁵. În ansamblu, presa epocii unirii este edificatoare în a dezvălui problematica complexă cu care se găseau confrunțați făuritorii României moderne, dar și efervescenta deosebită ce se remarcă și în acest sector atît de important al vieții social-politice și culturale.

Epocă de adînci înfruntări, epoca unirii a dat un cert imbold literaturii⁷⁶, deși a fost neîndoielnic vorba, în general, de o literatură mobilizatoare, mai mult decît de opere remarcabile. În ceea ce privește domnia lui Alexandru Ioan Cuza, A. D. Xenopol a ob-

⁷³ *Ibidem*, p. 677—679.

⁷⁴ „Revista română“, 1861, p. 1, 2.

⁷⁵ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 680—681.

⁷⁶ Vezi Tudor Vianu, *Literatura Unirii Principatelor*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 43—53 ; Teodor Virgolici, *Unirea în literatura vremii*, în *Aspecte istorico-literare*, București, 1973, p. 37—45. Pentru literatura populară Vasile Adăscăliței, *Un portret folcloric neobișnuit : Cuza Vodă*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 568—580 ; idem, *Cuza Vodă în tradiția populară*, București, 1970 ; A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 100 și urm. ; G. Marinescu, *Dezvoltarea culturală între 1848 și 1866*, în *Alexandru Ioan Cuza. 1859—1866*, București, 1930, p. 108 și urm.

servat justificat că ea se desfășoară „cu deosebire pe tărîmul politic și social“ și că această domnie „însamnă tocmai coborîrea ideilor culturale în faptele înconjurătoare“⁷⁷. Dar această literatură, care a cunoscut doar puține lucrări durabile în timp, a avut un larg ecou în epocă, deoarece, chiar și în forme uneori deficiente, ori utilizînd o limbă încărcată de neologisme, propagînd îndeosebi ideea fundamentală a unirii, ea răspundea necesităților poporului. Totodată, cu mici excepții, scriitorii sînt militanți pentru constituirea noului stat, pentru înlăturarea sechelelor feudale. Pe lângă V. Alecsandri, G. Alexandrescu, D. Bolintineanu, C. A. Rosetti sau C. Bolliac au apărut tineri scriitori progresiști, arzînd de dorința de a-și servi patria. C. D. Aricescu, N. T. Orășanu, Gh. Tăutu, Gh. Baronzi și alții sînt în primele rînduri, cea mai mare parte militînd dealtfel nu numai pe tărîm cultural, ci și politic, pentru înfăptuirea unirii și organizarea statului național.

Hotarul dintre literatură și politică nu exista și copleșitoarea implicare a scriitorilor în acțiunea politică îi făcea uneori să nu mai poată acorda timpul lor operei de creație. Mihail Kogălniceanu, corifeu al Adunării ad hoc, apoi printre primii bărbați de stat ai domniei lui Cuza, principalul realizator al reformelor, n-a mai avut răgazul, ca și poetul Vasile Alecsandri, prezent în acei ani mai ales pe tărîm diplomatic, pentru o tihnită creație literară, iar Bolintineanu a devenit și el, în primul rînd, un publicist politic, un dregător al noii domnii. C. A. Rosetti și Costache Negri, inimosul agent al Principatelor la Constantinopol, au neglijat și ei muzele, în timp ce publicistica militanță mai mult decît literatura propriu-zisă atrăgea pe mulți dintre cei tineri : Orășanu, Valentineanu sau Aricescu, „tribuni“ ai poporului.

Poezia s-a găsit în slujba Unirii, iar apoi a repetatei evocări a zilei de 24 ianuarie. Nu numai Alecsandri scrie o *Horă a Unirii*, ci și Aricescu, iar Bolliac compune o „replică“. Versuri sînt consacrate „zilelor“ în care Adunările ad hoc au adoptat programul unionist sau intrării noului domnitor în București. Dimitrie Ralet a descris în 1857 împrejurările politice ale momentului în versurile unei lungi compuneri intitulată *România după tractat !* Versuri pe foi volante, evocarea ditirambică a Unirii în poezia lui Alexandrescu *Unirea Principatelor*, în care erau amintiți „fii ai Romei cei eterne“, fabule ca cele ale lui Alexandru Donici, moldoveanul de peste Prut venit la Iași — dintre ele impunînd atenție *Vaporul și calul*, în care elementul politic patriotic era îmbinat cu afirmarea drepturilor progresului, ale vaporului ! —, versuri însuflețite ale

⁷⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 92 și 94.

unor poeți minori, iată peisajul poeziei unioniste. Dar poezia putea fi regăsită și pe scenele teatrului. În „Păcală și Tîndală“ și în „Cinel-Cinel“, creațiile ușoare ale lui Alecsandri, dar atît de mobilizatoare pentru cauza unirii, ori în piesa, scrisă într-o limbă „îngrozitoare“ — apreciază Xenopol⁷⁸ — de Alexandru Depărățeanu în 1864 și dedicată lui *Tepeș*. Lungi poeme, ca cel de 6 000 de versuri al lui Alexandru Pelimon *Traian și Dochia* sau cel intitulat *Gloriile românilor sub Mihai Viteazul*, datorat aceluiași scriitor, plătesc și ele tribut poeziei.

Drama istorică se impunea și ea, deoarece era un mijloc adecvat de propagare a ideilor înnoitoare și mai ales a simțămîntelor patriotice. Petre Grădișteanu scrie în 1857 *O noapte pe ruinele Tirgoviștei*, Baronzi *Matei Basarab* în 1858, Asachi *Vochița și Elena Dragoș* în 1863 și Depărățeanu, *Grigore Vodă, domnul Moldovei* în 1864⁷⁹. Nici una din aceste opere nu s-a impus în dramaturgia românească, dar, în ansamblu, ele reflectă cerințele și interesul publicului într-un moment istoric hotărîtor.

Dar pe lîngă aceste produse în general minore, „galvanizate numai de simțămîntul iubirei de țară“⁸⁰, erau și opere care *au rămas*. În 1863 Alecsandri și-a reeditat *Doine și lăcrămioare*, iar Alexandrescu *Meditații și elegii*. Fabulele lui Donici, nuvela istorică a lui Odobescu *Doamna Chiajna*, romanul lui Filimon, *Ciocoi vechi și noi*, dar și alte lucrări în proză din epocă ne atrag atenția. Romanul lui Filimon a fost precedat de nuvela *Nenorocirile unui slujnicar sau gentilomii de mahala* și dacă „viețile“ pe care le scria Bolintineanu consacrîndu-le unor mari figuri de domnitori — *Tepeș, Ștefan, Mihai!* — sînt doar opere de mesaj patriotic, mai multe din romanele scrise în epocă (și este o epocă prolifică în această privință) merită a fi evidențiate. *Manoil* al lui Bolintineanu din 1855 a fost considerat a fi „prima încercare meritorie de roman românesc“⁸¹, dar evident mai reușit a fost *Elena* din 1862, „roman original de datine social-politice“. Două romane care atrag atenția sînt și cele ale lui Pantazi Ghica, *Un boem român și Don Juanii de București*. Aventuri dar și patriotism transmit romanele lui C. Boerescu, *Aldo și Aminta* sau *Bandiții*, ori Ioan Dumitrescu, *Radu Buzescu*. Primul roman istoric l-a scris Vasile Alexandrescu-

⁷⁸ *Ibidem*, p. 133.

⁷⁹ I. Nistor, *Dramaturgia istorică românească*, vol. II, București, 1974, p. VII—VIII.

⁸⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 113.

⁸¹ Teodor Virgolici, *Începuturile romanului românesc*, București, 1963, p. 51. Vezi în aceeași lucrare prezentarea critică a tuturor romanelor din epocă.

Urechia, în 1855, dedicându-l logofătului Vevelli și tot el a adaptat *Coliba lui Moș Tom* de Harriet Beecher realităților românești, cînd mai ființa în 1855 robia țiganilor, scriind *Coliba Măriucăi*. Un roman sentimental, istoric, dar și cu evidente tendințe patriotice și unioniste a fost *Bucur, istoria fundării Bucureștilor* al lui Alexandru Pelimon. În sfîrșit, merită a fi evidențiate și romanele de „mistere” scrise sub influența operei lui Eugène Sue, dar neîndoielnic adaptate problematicii societății din Principate : *Misterele căsătoriei* de C. D. Aricescu, *Misterele Bucureștilor* de Baroni și *Mistere din București* de I. M. Bujoreanu⁸². În aceste romane, ca și în cel datorat lui Alexandru Cantacuzino, *Serile de toamnă la țară*, sau Mariei Boucher *Omul muntelui* — într-o vreme atribuit lui C. A. Rosetti!⁸³ — atmosfera și mentalul epocii capătă o interesantă întruchipare. Ele nu sînt numai opere de creație literară, ci și neîndoielnic izvoare istorice.

Ca și literatura și arta epocii unirii este în primul rînd o artă militantă pusă în slujba cauzei unirii⁸⁴. Tablouri și compoziții istorice, în realizarea cărora găsim angajați artiști ca Gheorghe Năstăseanu, Mihail Lapaty, transilvăneanul Constantin Lecca, ori Carol Popp de Szathmary, pe Gh. Tattarescu cu compoziția sa „Unirea”, apoi desene sau litografii realizate de Alexandru Asachi, de G. Vernich, de maiorul Dimitrie Papazoglu, atrag atenția, dar, mai ales, rămîn remarcabile și astăzi și profund realiste cele două tablouri consacrate de Aman momentului istoric : *Hora Unirii la Craiova* și *Ședința secretă din 24 ianuarie 1859 a Adunării electivă din București*. Este însă sigur că această artă în ansamblul ei, chiar și în creațiile minore, reflectă profund momentul istoric în cauză.

⁸² *Ibidem*, p. 95—112.

⁸³ *Ibidem*, p. 70—71.

⁸⁴ Vezi Petre Constantinescu-Iași, *Unirea țărilor române în artele plastice*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 35—42 ; Ion Frunzetti, *Pictorii și unirea țărilor române*, în „*Studii și cercetări de istoria artei*”, VI (1959), nr. 1, p. 81—96.

Capitolul al VI-lea

Unirea — prolog al cuceririi independenței și al desăvîrșirii unității statale

Unirea Principatelor din 1859, desăvîrșită apoi la începutul anului 1862, a încheiat un proces istoric, ea reprezentînd totodată o etapă a altor două procese istorice dezvoltate în paralel. Unirea din 1859 a fost preludiul Unirii celei mari din 1918¹ și totodată ea a fost prologul schimbării statutului internațional al statului ce fusese creat, al cuceririi neatîrnării. Între Unirea din 1859, independența din 1877 și desăvîrșirea unității statale din 1918 există o succesiune indisolubilă, o condiționare necesară.

Realizarea Unirii a reprezentat neîndoielnic obiectivul principal al națiunii în primul deceniu al celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Dar, totodată, obținerea independenței s-a înscris, în aceeași perioadă, printre țelurile principale ale mișcării

¹ Pentru Unirea din 1859 ca preludiu al desăvîrșirii unității statale vezi : Miron Constantinescu și Ștefan Pascu (sub redacția), *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 43—46 ; Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 112—124 ; Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies : le problème de l'indépendance et de l'unité pleine et entière du peuple roumain (1859—1861)*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, vol. II (1960), p. 395—398. Pentru problema independenței vezi : Constantin C. Giurescu, *Lupta poporului român pentru independența politică înainte de 1877*, în „Analele Universității București. Istorie”, XVI (1967), p. 55—64 ; Apostol Stan, *Independența statală în gîndirea și practica politică a anilor 1859—1877*, în „Revista de istorie”, XVIII (1975), nr. 10, p. 1505 și urm. ; Dan Berindei, *Unirea Principatelor — preludiu al independenței de stat depline a României*, în „Anale de istorie”, XXI (1975), nr. 3, p. 45—56.

de eliberare românești. Expunând dorințele patrioților români, Dimitrie Brătianu propunea, de exemplu, în aprilie 1855, bărbatului de stat englez Robert Peel „crearea unui stat independent la Dunărea de Jos“ și tot el cerea lui Clarendon, ministrul de externe al Angliei, în ianuarie 1856, să se redea poporului român locul ce i se cuvenea „ca națiune independentă în marea familie a națiunilor civilizate“². Dealtfel, în același sens se pronunțau și unii diplomați străini. Béclard, consulul Franței la București, credea că „unirea Țării Românești și a Moldovei într-un stat independent“ avea să dea noului stat „capacitatea de a înfăptui el însuși... reformele de detaliu...“³.

Tratatul de la Paris din 1856 n-a acordat independența Principatelor, dar a afirmat dreptul lor la o deplină autonomie, la „o administrație independentă și națională“, ferindu-le totodată de o „protecție exclusivă“ și împiedecînd în mod practic imixtiunile unilaterale ale puterilor europene⁴. Adunările ad hoc din 1857 au reprezentat un nou prilej pentru afirmarea deplinei autonomii a Principatelor și pentru pregătirea dobîndirii viitoarei lor neatîrnări. În Adunarea ad hoc a Moldovei, Mihail Kogălniceanu a afirmat că Principatele aveau „dritul de state suverane“ și că „suveranitatea Principatelor este scrisă cu litere mari“. El a mai arătat că așa-numitele capitulații încheiate între Principate și Poartă garantau „în special dreptul de guvernămînt neatîrnat, dreptul de legislație, adică o întregă și deplină autonomie“⁵. Aceași poziție de fermă apărare a autonomiei a fost manifestată și în Adunarea ad hoc de la București⁶. Convenția de la Paris din august 1858 — prin care puterile au încercat printr-o soluție de compromis, ținînd însă seama și de lucrările Adunărilor ad hoc, să reorganizeze cele două țări — a reafirmat dreptul de deplină autonomie a Principatelor și a lăsat deschis prin aceasta drumul spre independență.

Formarea statului național român prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a deschis largi perspective desăvîrșirii pro-

² Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, vol. II, București, 1933, p. 5—7, 55—56.

³ *Independența României. Documente*, vol. II, partea I, București, 1977, p. 7—8.

⁴ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. III, București, 1889, p. 1 082.

⁵ *Ibidem*, vol. VI, partea I, p. 63—68.

⁶ Într-un document elaborat de o comisie a acesteia, însușit prin vot de membrii adunării, se sublinia faptul că izvorul „nenumăratelor calamități“ care loviseră țările românești se găsea în „călcarea drepturilor noastre ca nație“, (*Ibidem*, vol. VI, partea a II-a, p. 32).

gramului de eliberare. Odată cu constituirea statului român în prima sa etapă, dobîndirea deplinei independențe nu mai era decît o problemă de timp, o chestiune de însemnătate majoră ce se cerea rezolvată într-un viitor ce nu mai putea întîrzia. În aceste condiții, formula unui diplomat belgian apărea deplin justificată. „Dubla alegere — scria el — echivalează cu Unirea Principatelor ; Unirea Principatelor înseamnă independența lor“⁷.

Independența apărea ca o condiție neapărată pentru a se putea asigura propășirea statului modern ale cărui baze fuseseră puse în ianuarie 1859. Dealtfel, din primele luni următoare realizării Unirii, cînd încă se acționa pentru obținerea recunoașterii de către puterile europene a faptului istoric petrecut la București, independența s-a impus la ordinea zilei organic legată de Unire. Chiar în primăvara anului 1859, cînd s-a ivit ipoteza unei participări a tînărului stat național român la războiul care era pe punctul de a izbucni între Franța și Piemont, pe de o parte, și Austria habsburgică, pe de alta, Alexandru Ioan Cuza plănuia obținerea neatîrnării țării⁸. Mai înainte, vorbind unui consul, pusese ipoteza slăbirii suzeranității otomane și a constituirii „unui magnific regat de 5 milioane de locuitori ce poate cuprinde 20 milioane“⁹.

Faptul că independența statală reală era aproape a fi concretizată nu era sesizat numai de români, ci și de străini, prieteni sau adversari ai poporului român. Diplomatul sard filoromân Benzi, cînd a aflat vestea dublei alegeri a domnitorului Cuza, și-a exprimat urările „pentru fericirea și independența întregii României“ (subl. ns. — D. B.), în timp ce Hübner, ambasadorul habsburgic la Paris, declara, cam în aceeași vreme, că guvernul său „nu dorea independența Principatelor și că în consecință el se opunea unirii lor“¹⁰, remarcă ce indica strînsa legătură pe care contemporanii o făceau între unire și independență. Aceeași legătură era indirect relevată și de foaia poetului patriot Dimitrie Bolintineanu, „Dimbovița“, care semnală la 15/27 august 1859 că „refuzul de a recunoaște votul din 24 ianuarie ar fi dezlănțuit o luptă și această luptă ar fi dus la independența celor două țări“¹¹. Este, dealtfel, foarte probabil că teama ca prelungirea unui refuz să nu

⁷ *Independența României. Documente*, vol. II, partea I, p. 16.

⁸ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 166.

⁹ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 1505.

¹⁰ Al. Cretzianu, *op. cit.*, vol. II, p. 230 ; R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 208.

¹¹ „Dimbovița“, nr. 87, din 15 august 1859, p. 351.

provoace o evoluție mai rapidă a procesului de eliberare a națiunii române, mai ales că între timp fusese concentrată și tabăra de la Florești, a determinat curtea de la Viena la mai multă maleabilitate spre sfârșitul verii anului 1859, când, după pierderea războiului din Italia, Austria habsburgică s-a văzut constrinsă să recunoască actul istoric de la 24 ianuarie/5 februarie 1859¹².

După recunoașterea dublei alegeri de către toate puterile garante, în toamna anului 1859, când a sosit firmanul de investi-tură, autoritățile române au dat ceremoniei o însemnătate redusă, voind prin aceasta să sublinieze faptul că tinărul stat național era un stat cvasiindependent. În anii următori, independența a con-tinuat să rămână un obiectiv permanent al tinerei diplomații româ-nești. Victor Place, consul al Franței la Iași, dar, totodată, sfă-tuitor și prieten al domnitorului Cuza, considera în 1860 că pro-blema românească se rezuma în „autonomia și independența“ țării¹³. Domnitorul însuși semnala, de câte ori avea prilejul, îndeosebi Franței, pe sprijinul căreia se întemeiau în primul rînd acțiunile sale externe, „starea de decrepitudine“ a Imperiului otoman¹⁴, punînd astfel indirect în perspectivă necesitatea asigurării inde-pendenței tinărului stat român. Cuza nu era singurul care se situa pe această poziție, întrucît se constată numeroase alte manifestări similare ale bărbaților de stat români din epocă. Un ministru de externe muntean scria lui Costache Negri, agentul diplomatic al Principatelor la Constantinopol, în noiembrie 1860, despre politica sa de „consacrare“ a „independenței politice“ a țării¹⁵. Dealtfel, tot spre sfârșitul anului 1860, consulul britanic de la București conecta acțiunile noului stat românesc potrivit jurisdicției consulare cu năzuința românilor de a-și realiza „mult dorita lor independență completă“¹⁶. În vara anului 1861, Anastase Panu vorbea și el despre „completa emancipare“ a Principatelor¹⁷.

Eventualitatea cuceririi deplinei independențe a tinărului stat român îngrijora în mod deosebit Imperiul otoman ai cărui dregă-tori erau conștienți de inevitabila și nu prea îndepărtata ieșire a statului național român de sub tutela otomană — exercitată

¹² Vezi pentru politica Austriei habsburgice în primăvara și vara anu-lui 1859: Dan Berindei și Emil Cojocar, *La reconnaissance de la double élection d'Alexandru Ioan Cuza, vue à la lumière de la correspondance diplo-matique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, VIII (1969), nr. 1.

¹³ Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 221—222.

¹⁴ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris...*, p. 198—199.

¹⁵ Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère...*, p. 395.

¹⁶ *Independența României. Documente*, vol. II, partea I, București, 1977, p. 18—19.

¹⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 395.

fie chiar și în forma slăbită în care ea se înfățișa în noua conjunc-tură. Pentru Austria habsburgică, de asemenea, independența statului român și deci constituirea la granițele imperiului a unui stat neatârnat, reprezenta un eveniment istoric care urma să atragă pierderea părții răsăritene a stăpînirilor ei locuite majoritar de români și, implicit, limitarea posibilităților ei de expansiune. „Este adevărat — scria alarmat în 1861 cancelarul Imperiului habsburgic — că unirea nu face decît să deschidă drumul spre o completă independență a Daco-României“¹⁸. Un an mai tîrziu, un ambasador al aceleiași puteri avea să vorbească îngrijorat despre „veleitățile de independență absolută“ ale Principatelor¹⁹. Din primele momente ale constituirii sale, tînărul stat a arătat, prin politica sa de dîrză afirmare a drepturilor națiunii, prin activitatea sa diplomatică pusă atît în slujba independenței, cît și în aceea a desăvîșirii unificării naționale, că îngrijorările Imperiului habsburgic erau justificate.

Nici Rusia țaristă, deși susținuse realizarea Unirii Principatelor, nu privea cu ochi buni politica de afirmare a tînărului stat românesc, relațiile dintre curtea de la Petersburg și noul regim de la București marcînd în anumite momente o stare tensională, lucru relevat, între altele, de răspunsul evident distant adresat de țar domnitorului Cuza în vara anului 1861²⁰. Din primele luni ale anului 1859, chiar și în perioada în care dubla alegere nu fusese încă recunoscută de concertul puterilor europene, politica de reforme desfășurată în Principatele Unite a contribuit nu numai la modernizarea lor, ci și la pregătirea condițiilor de dobîndire a independenței, dacă avem în vedere îndeosebi opera de reformă din domeniul militar.

Conducătorii statului național român au făcut totul pentru a afirma dreptul de suveranitate al țării și prin aceasta au pregătît o nu prea îndepărtată obținere a independenței. Nețînîndu-se seama de prevederile Regulamentului organic, care stipulau ca domnul să preia puterea numai după investirea sa de către Poartă, căimăcămia Moldovei a remis numaidecît puterea noului domnitor. De asemenea, după alegerea de la București, puterea a fost preluată

¹⁸ R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies...*, p. 317.

¹⁹ *Ibidem*, p. 334.

²⁰ Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîșirea Unirii (24 ianuarie 1859—24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 439, n. 5.

de Cuza fără a se aștepta investirea Porții²¹. Prin intermediul ceremonialului diplomatic, în procedura de acceptare a consulilor străini, în relațiile cu consuli²², noul domnitor a marcat poziția de-sine-stătătoare a țării. Când consulatul general al Prusiei a transmis o notă Ministerului Justiției, aceasta a fost respinsă, deoarece nu a fost însoțită de o traducere în limba română²³. Și numirea unor agenți *diplomatici* la Paris și la Belgrad s-a înscris între măsurile menite a deschide drum spre neatîrnare.

Substanțiala limitare a regimului jurisdicției consulare și înlăturarea abuzurilor legate de existența sa apar, de asemenea, în perspectiva acțiunilor menite a pregăti afirmarea independentă a României. Din 1859 nu s-a mai acceptat asistența dragomanilor consulatelor în camerele de chibzuire a instanțelor judiciare, iar în Țara Românească s-a interzis căprarilor consulatului austriac să intre armați în pretoriul tribunalului²⁴. Totodată, au fost luate măsuri pentru a se impune meseriașii și comercianții străini la plata patentei la care erau obligați meseriașii și comercianții români²⁵.

Problema independenței s-a impus cu acuitate ca o problemă ce urma a fi radical rezolvată într-un viitor apropiat. Relațiile cu Imperiul otoman au reflectat încă de la începutul domniei lui Alexandru Ioan Cuza noua situație ce se crease. Demnitatea a luat locul servilismului și raporturile concrete indicau limpede apropiatul sfârșit al suzeranității otomane asupra Principatelor. Când turcii au concentrat trupe în taberele militare de la Șumla și Varna, tergiversînd totodată recunoașterea dublei alegeri, Principatele au strîns armatele celor două țări în tabăra de la Florești. Violările de frontieră de pe linia Dunării n-au mai fost tolerate și un număr de supuși turci au fost expulzați din Moldova cînd le-a expirat valabilitatea pașapoartelor²⁶. În afară de aceasta, Principatele Unite au cerut să li se respecte dreptul de stăpînire asupra brațului Chilia pînă la talveg și Comisia europeană a Dunării. în urma demersului românesc, a luat hotărîrea de a considera talvegul acestui braț al Dunării drept frontieră între Principate și

²¹ G. G. Florescu, *Unele aspecte ale poziției internaționale a țărilor române în perioada Unirii*, în „Studii și cercetări juridice”, 1959, p. 167—168.

²² Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 167.

²³ *Ibidem*, p. 168.

²⁴ *Ibidem*, p. 168—169; A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 124—125.

²⁵ Dan Berindei și I. Vlasiu, *Documente privind politica externă a Principatelor în anii Unirii (1859—1861)*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 282.

²⁶ Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère...*, p. 398—399.

Imperiul otoman. Totodată, deși pînă în preajma dobîndirii independenței problema nu fusese rezolvată, Principatele au revendicat de la Poartă stăpînirea asupra unui număr de insule dunărene situate între Rusciuk și Vidin²⁷.

Vizitele pe care domnitorul Cuza le-a făcut la Constantinopol au evidențiat și ele stadiul noilor relații româno-otomane și implicit situația internațională pe care România tindea s-o dobîndească; cea dintîi — din 1860 — a fost amînată timp de un an de la investitură, iar cea de-a doua, din 1864, a avut loc după ce un plebiscit intern confirmase actul de la 2/14 mai 1864, în intenția domnitorului fiind a se arăta limpede că astfel de vizite nu mai aveau decît un caracter formal. Reîntorcîndu-se în 1860 în țară, domnitorul ținuse să arate că nu săvîrșise decît „o simplă vizită de curtoazie“²⁸.

Acțiunea fermă pentru apărarea dreptului de a emite pașapoarte purtînd titulatura „Principatele Unite“ se înscrie pe aceleași coordonate. Protestînd contra abuzurilor unor autorități otomane care nu recunoșteau valabilitatea acestor pașapoarte ori le preschimbau cu altele otomane, lucru considerat de Ministerul de Externe de la București drept „ilegalitate și necuviință“, Principatele Unite au obținut ca Poarta să recunoască dreptul lor de a emite pașapoarte și prin aceasta să condamne implicit preschimbarea lor prin altele otomane²⁹.

Incheierea de convenții directe cu alte state, evitîndu-se intermediul Porții, a reprezentat o altă cale menită a afirma noua poziție a statului român și situația sa cvasiindependentă. Era folosit orice prilej pentru a se negocia direct, ceea ce corespundea liniei politice dezvăluite de I. I. Filipescu, în calitatea sa de ministru de externe muntean, lui Costache Negri, agentul Principatelor pe lângă Poartă, la 15/27 noiembrie 1860: „După cum vedeți, raporturile internaționale cu statele vecine *tind să consacre într-un fel independența noastră politică*, căci în afara convențiilor telegrafice în chestiune, sîntem pe punctul de a încheia cu aceleași puteri «convenții» pentru extrădarea reciprocă a criminalilor, dezertorilor și vagabonzilor, pentru a contribui fiecare din partea sa la siguranța și la liniștea teritoriilor respective“

²⁷ *Ibidem*, p. 400—401.

²⁸ Pentru aceste vizite: D. Bolintineanu, *Călătoria domnului Principatelor Unite în Constantinople*, București, 1860; G. G. Florescu, *La procédure de l'investiture et le cérémonial de la réception du prince régnant Cuza à Constantinople*, în „*Studia et acta orientalia*“, II (1969), p. 71—78.

²⁹ Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne...*, p. 163—164.

(subl. ns. — D. B.)³⁰. Cu toată opoziția Porții, după negocieri inițiate în 1860, s-a încheiat în 1862 o convenție telegrafică între Principate, Austria, Serbia și Turcia³¹. O convenție telegrafică între Principate și Rusia a fost semnată la 3/15 decembrie 1860, dar ea a intrat în vigoare în 1862, după ce fusese completată prin noi negocieri în 1861³². A mai fost încheiat un aranjament poștal chiar cu Imperiul otoman și convenții de extrădare cu Serbia și Austria. Importantă a fost și aderarea Principatelor Unite la convenția telegrafică internațională încheiată la Paris în primăvara anului 1865, aderare prin care statul național român se afirma ca subiect de drept internațional, alături de statele suverane. Această aderare a provocat un protest al Porții, ea apreciind că era vorba de o convenție „încheiată între guverne independente“ (subl. ns. — D. B.)³³. Era evident că tânărul stat național român folosea înțelegerile internaționale ca o cale de a sublinia năzuințele sale spre independența deplină.

Un alt mijloc de afirmare a unei poziții politice neatîrnate și de pregătire a revendicării independenței depline l-au reprezentat pentru Principatele Unite încercările de a bate monedă și de a emite o decorație națională. Deși emiterea unor monede naționale — problemă considerată de unul din membrii Comisiei centrale „drept un act de mare suveranitate națională“ — n-a fost posibilă în cursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, ea și-a găsit rezolvarea în perioada imediat următoare, în temeiul tocmai al acțiunilor întreprinse anterior³⁴. Nici problema instituirii unei decorații naționale, cu toate că ea a apărut ca o neconținută preocupare la conducătorii tânărului stat român, nu a fost elucidată în cursul perioadei de organizare a statului național. Străduințele rămân însă semnificative. Vasile Alecsandri a cerut lui Napoleon al III-lea încă de la începutul anului 1859 să îngăduie francezilor „să poată primi și purta decorațiile ordinului ce prințul Cuza

³⁰ Dan Berindei și I. Vlasiu, *op. cit.*, p. 298.

³¹ Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies...*, p. 402; Apostol Stan, *Les Principautés Unies et les conférences télégraphiques de Timișoara (mai 1860 — juin 1862)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, X (1971), nr. 1, p. 63—73.

³² Dan Berindei, *Un moment din legăturile româno-ruse în timpul lui Cuza Vodă. „Aranjamentul“ telegrafic din 1860*, în „Analele româno-sovietice, Istorie“, 1958, nr. 1—2, p. 77—80.

³³ G. G. Florescu, *Unele aspecte ale poziției internaționale a țărilor române*, p. 170—171.

³⁴ Vezi Emil Virtosu, *Romanatul, moneta lui Cuza Vodă, 1859—1864*, București, 1941.

are de gînd a institui³⁵, pentru ca, cîteva luni mai tîrziu, tot el să propună înființarea unei decorații naționale purtînd numele de „Ordinul jerbei de aur”³⁶. Nici acest proiect, nici o nouă tentativă din 1861 și nici proiectul instituirii ordinului Unirii din ultima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza³⁷ nu au fost traduse efectiv în viață. Problema instituirii unei decorații naționale nu a putut fi rezolvată decît după dobîndirea independenței de stat depline a României. Dar important este — ca și în chestiunea emiterii unei monede naționale — că și această problemă a fost pusă cu insistență în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, ea înscriindu-se evident ca o componentă a prologului însuși al independenței.

Zilele de 5 și 24 ianuarie 1859 au constituit temeiul primei etape a unității statale a națiunii, dar ele au fost totodată și preluile independenței din 1877. În perspectiva istorică, cei șapte ani ai domniei lui Cuza reflectă pregătirea de pe pozițiile Unirii dobîndite a înfăptuirii unei noi etape în istoria poporului român, aceea a independenței, căci Unirea și reformele indisolubil legate de ea au dat bază temeinică viitoarei neatîrnări.

Lupta pentru făurirea statului național a avut un profund ecou la românii supuși încă dominației străine directe, care au urmărit eforturile conaționalilor lor și s-au pronunțat în favoarea împlinirii dezideratelor unioniștilor din Moldova și Țara Românească³⁸. „Principatelor — se scria în „Gazeta Transilvaniei”, în primăvara anului 1855 — li se cuvine și le trebuie înlăuntru o neatîrnare cu totul suverană, proprie, națională a lor... și să se unească într-un singur stat românesc”³⁹. Dealtfel, în condițiile dezvoltării pieței românești și ale procesului de consti-

³⁵ V. Alecsandri, *Proză*, ediție îngrijită de G. C. Nicolescu, București, 1966, p. 580.

³⁶ Vezi Emil Virtosu, *Ordinul jerbei de aur. Un proiect inedit al lui V. Alecsandri*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI (1940), nr. 1—2, p. 702—706.

³⁷ Dan Berindei, *Cuza Vodă și ordinul Unirii. O încercare de instituire a unei decorații naționale*, în „Revista istorică română”, XVII (1947), p. 98—106; Constantin Știrbu, *Date noi privind instituirea „Ordinului Unirii” în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Muzeul național”, I (1974) p. 95—103.

³⁸ Vezi, între altele, I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în „Memorii Secțiunii istorice a Academiei Române”, seria III, tom. XXVIII (1945—1946); Liviu Maior, *Intensificarea luptei pentru desăvîrșirea unității politice de stat, după 24 ianuarie 1859*, în „Aplum”, VII (1969), p. 131—138; Vasile Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 409—444.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 26, din 7 mai 1855.

tuire a statului modern român, strînsele și multilateralele legături dintre Principatele Române și provinciile aservite din afara hotarelor lor s-au intensificat. Acest proces se făcea remarcat îndeosebi în ceea ce privea Transilvania. Sintetizînd o realitate, George Barițiu a scris următoarele: „Tot pulsul pieței <Brașovului> vibrează drept la gurile Dunării. Libertatea Dunării și a Principatelor va aduce pe Brașov în adevărata înflorire...⁴⁰. Cîțiva ani mai tîrziu, un funcționar habsburgic din Orăștie remarcă indisolubila conexiune dintre țările române. „Principatele Moldova și Țara Românească — scria el la 19/31 martie 1858 — nu mai pot exista fără Transilvania. Cine vrea să stăpînească Principatele trebuie înainte de toate să cucerească Transilvania“⁴¹. Cîteva zile mai tîrziu, tot el semnala cu îngrijorare, la Viena ministrului Alexandr Bach, că Unirea Principatelor avea să stimuleze o reînviere „a ideilor unui imperiu dacoromân“⁴².

Temerile autorităților habsburgice erau justificate ținînd seama de eferescența ce se constata în țările române. „Nouă ani sînt — scria Dionisie Pop-Marțian lui Gheorghe Magheru la 12/24 septembrie 1857 — de cînd identitatea principiilor a format o ligă între adevărații patrioți a vastului pămînt românesc“⁴³. Dealtfel, în același an, Aaron Florian cerea ca noțiunea de *patrie* să fie generalizată la întreg teritoriul locuit de români⁴⁴. În decembrie 1858, cu puțin timp înaintea realizării Unirii, vizitînd pe Cavour în numele patrioților români, Dimitrie Brătianu îi ceruse sprijinul, vorbindu-i, cum am amintit, de solidaritatea Principatelor cu românii din provinciile românești ale Imperiului habsburgic⁴⁵. Românii se aflau abia în preajma realizării primei etape a unificării lor statale, dar era evident că, în bună măsură, condițiile erau coapte pentru încheierea într-un viitor nu prea îndepărtat a procesului de unificare stataală.

Dubla alegere a lui Cuza a stîrnit în mod firesc un entuziasm deosebit la întreaga națiune. În ceea ce privește Transilvania, unde

⁴⁰ Ibidem, nr. 1, din 1 ianuarie 1855, p. 1—2.

⁴¹ Mihai Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859*, București, 1929, p. 238—240.

⁴² Ibidem, p. 244—245.

⁴³ Cornelia Bodea, *Correspondență politică (1855—1859)*, București, 1963 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III), p. 315.

⁴⁴ N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Aaron Florian*, în „Revista istorică“, XIII (1927), p. 257—258.

⁴⁵ *Il Carteggio Cavour-Nigra (1858—1861)*, vol. I, Bologna, 1926, p. 252.

ființa o presă românească, el se reflectă în periodice⁴⁶, dar este cert că limitele bucuriei depășeau sfera pe care ne-o poate marca presa. „Cînd s-a ales Cuza domn — scria în cunoscutul său memorandum din 1860 Alexandru Papiu Ilarian — entuziasmul la românii Transilvaniei era poate mai mare decît în Principate“. „Un lucru mi se pare a fi mai mult decît sigur — adăuga el — că românii de peste Carpați, bărbați și femei, bătrîni și tineri, toți ar fi gata de a muri pentru Domnul Cuza“⁴⁷.

Din momentul Unirii Principatelor, statul național ce se formase a jucat într-adevăr rolul unui „adevărat magnet“⁴⁸ pentru românii din afara granițelor sale. La rîndul său, noul domnitor s-a considerat mandatarul națiunii și în ceea ce privea înfăptuirea sau cel puțin pregătirea desăvîrșirii unității statale. Nu întîmplător în întrevederea ce a avut loc în februarie 1859 între Vasile Alecsandri și Napoleon al III-lea, cel dintîi, la solicitarea împăratului, „vreme de un pătrat de oră“ făcuse „un curs de geografie românească“ arătîndu-i pe hartă „mai întîi“ Principatele Unite, iar apoi provinciile românești supuse încă nemijlocit dominației străine. „Vedeți, Sire, spusese el, cit e de întinsă adevărata Românie și ce regat important ar putea constitui cu a sale 9 000 000 de români dacă Providența ar realiza visurile și aspirațiile lor“⁴⁹. Cîteva luni mai tîrziu, însuși Cuza scriind reprezentantului diplomatic al Piemontului la Constantinopol, îi declara că urmărea a asigura „buna stare și libertatea a tot ce poartă numele de român“⁵⁰.

Acțiunea stăruitoare întreprinsă de Imperiul habsburgic în deceniul următor revoluției din 1848—1849 în direcția cuprinderii Principatelor Române, într-o formă directă sau indirectă, eșuase, iar dubla alegere marcaseră totodată o izbîndă a națiunii române în ansamblul ei în lupta pentru afirmarea de sine stătătoare și

⁴⁶ Vezi Ștefan Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; Carol Göllner, *Ecoul Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania*, loc. cit.; A. Bunea, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în presa din Transilvania*, în „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Historia“, 1959, fasc. I; Anton Mesrobeanu, *Ecoul unirii țărilor române în presa transilvană*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, Iași, X (1959), fasc. 1—2.

⁴⁷ [Alexandru Papiu Ilarian], *Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii și cu unгурii, în timp de pace și în cazul unei revoluțiuni în răsăritul Europei prezentat principelui Cuza în 1860*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, I (1883), vol. I, p. 145—146.

⁴⁸ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 116.

⁴⁹ V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 572—573.

⁵⁰ P. P. Panaitescu, *Cuza Vodă și unitatea națională a românilor*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială“, VIII (1929), p. 562.

pentru unitate. Opoziția înverșunată a guvernului de la Viena față de Unirea Principatelor fusese, din punct de vedere al intereselor sale, îndrituită. „Românii — remarcase ambasadorul Prokesch-Osten în 1857 consecințele Unirii Principatelor — ar găsi țara lor prea mică, ar râvni un stat independent“, cuprinzând Bucovina, Transilvania, Banatul. „Frumoasă ispravă pentru Austria! — exclama el — Frumos exemplu pentru Serbia!“⁵¹. Doi ani mai târziu, constituirea statului național (deci reușita românească) a fost întâmpinată în consecință cu îngrijorare de cercurile politice și diplomatice habsburgice. „După Unire — spunea un diplomat austriac ambasadorului otoman la Paris, exprimând aceste temeri — se va cere separarea Imperiului otoman și după separare vor veni agitațiile pentru un regat dacoromân“⁵². Prokesch-Osten „denunța“ intențiile noului domnitor român „de a porni în ajutorul românilor din Transilvania, din Bucovina și din Banat a căror «strigăte de durere» se și pretinde a se auzi...“⁵³. În anul următor, a fost rîndul consulului general Eder să anunțe superiorilor săi publicarea la București „a unei hărți a Daciei ale cărei frontiere se întind pînă la Tisa“⁵⁴. Tot el menționa, altădată, intențiile statului român de a „smulge“ Imperiului habsburgic provinciile locuite de români⁵⁵. Dacoromânismul reprezenta neîndoielnic un spectru amenințător pentru viitorul monarhiei habsburgice. Ironic sau neînțelegînd evidența, consulul general britanic Green sfătua, în vara anului 1861, pe colegul său Eder ca Imperiul habsburgic să accepte unirea politico-administrativă a Principatelor, pentru a da guvernului român forța necesară de a se opune Partidului național „care visa o unire cu românii din Austria“⁵⁶.

În realitate, după dubla alegere a domnitorului Cuza, fluxul și refluxul spiritual dintre românii din Principatele și cei din afara granițelor statului național s-a accentuat. Țăranii transilvani închi-nau pentru „badea Ion“, care era însuși domnitorul Cuza⁵⁷, iar Ioan Lapedatu a scris și el o *Horă a Unirii*, în care arăta semni-

⁵¹ Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient*, Paris, 1897, p. 6—7 ; Gh. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în „Revista istorică română“, vol. II (1932), p. 117.

⁵² R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 166.

⁵³ *Ibidem*, p. 237—238.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 164.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 288—289.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 167—168.

⁵⁷ Cornelia Bodea și Bujor Surdu, *Regimul absolutist și regimul „liberal“ (1849—1867)*, în *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. II, București, 1963, p. 187.

ficativ că „Unirea și frăția / Dau putere, cresc tăria“⁵⁸. Într-un manual de clasa a doua primară tipărit la Iași, în 1859, se punea întrebarea dacă românii din Transilvania au fost mai fericiți decât cei din Principate, la care se răspundea: „Ba de ei, săracii, mai să se poată zice că au avut și mai ră soartă decât noi supt nemți și unguri care îi supără pînă va da Dumnezeu, *întărindu-ne noi, să li tindem mîna de ajutor*“⁵⁹ (subl. ns. — D. B.).

În 1859, în martie și apoi în mai și din nou în ianuarie 1861, au fost încheiate, prin intermediul generalului Klapka, convenții de într-ajutorare între Principatele Unite Române și emigrația revoluționară maghiară⁶⁰. Dar așa cum arăta în 1886 Kogălniceanu, din timpul guvernării căruia din Moldova data ultima convenție cu generalul revoluționar, „întîia și ultima condițiune“ în relațiile cu emigrații maghiari fusese „asigurarea existenței și drepturilor naționalității române în Transilvania“⁶¹. În schimbul îngăduinței date ca arme să fie trimise în Principate pentru luptătorii maghiari și ca aci să se poată strînge voluntari ai cauzei eliberării Ungariei de sub dominația habsburgică, conducerea emigrației revoluționare se angajase, prin semnătura lui Klapka, să recunoască dreptul unirii Bucovinei cu Principatele Române, să respecte drepturile naționale și politice ale românilor transilvani și să accepte rezultatul unei libere consultări a locuitorilor Transilvaniei privind viitorul acestei țări⁶².

Contradicțiile celor două părți rămîneau foarte mari. Dacă negocierile cu Klapka s-au dovedit rodnice cel puțin în sensul *încheierii* convențiilor, în schimb Kossuth și cercurile din jurul său păreau a nu manifesta comprehensiune pentru aspirațiile firești ale românilor. „Nu vă încredeți în Cuza — îi scria colonelul Zglinzky fostului guvernator al Ungariei — el are ochii îndreptați asupra Transilvaniei și Banatului. În mod repetat, el a declarat

⁵⁸ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁹ N. Iorga, *Istoria românilor pentru școala primară în anul Unirii*, în „Revista istorică“, XIX (1933), p. 30. În problema rolului manualelor vezi și Vasile Netea, *Manualele școlare românești, elemente ale unității naționale*, în „Revista de istorie“, XXX (1977), nr. 1, p. 55—65.

⁶⁰ Vezi cele trei convenții în: L. Kossuth, *Souvenirs et écrits de mon exil. Période de la guerre d'Italie*, Paris, 1880, p. 236—238; Marcel Emerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, București, p. 126—128.

⁶¹ Mihail Kogălniceanu, *Interpelațiunea privitoare la expulzarea românilor de peste Carpați, adresată guvernului*, București, 1886, p. 11.

⁶² Vezi stipulațiile convențiilor. În negocierile cu Klapka din 1859, Cuza este potrivnic ideii organizării unui plebiscit în Transilvania și preține unirea directă a acestei provincii cu România (Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 115).

în fața consulului francez Place și a consulului italian Strambio, că el ca prinț român nu putea renunța niciodată la Transilvania⁶³. Scepticism manifesta, de altfel, și Klapka, care a păstrat legături personale apropiate cu Alexandru Ioan Cuza pînă la sfîrșitul domniei acestuia⁶⁴. Vizitele pe care le-a făcut în Principate l-au dus la constatarea că aci „nici femeile, nici copiii nu visează altceva” decît unirea cu românii din Transilvania, Banat și Maramureș⁶⁵. „Primul succes al consolidării sale la putere — scria în 1860 Klapka despre domnitor — îi va spori ambiția. Dorințele sale vor deveni mai mari, ideea unei Daco-Românie îi va veni în minte și va avea poate sorți de reușită”⁶⁶. În afara depozitării unor arme și a strîngerii de voluntari în ultimele luni ale anului 1860, nu s-au înregistrat consecințe pe plan practic în privința unei operațiuni de anvergură împotriva Austriei habsburgice. În 1863 a avut loc o nouă tentativă a exilaților revoluționari maghiari, cînd generalul Ștefan Türr, aghiotant al regelui Italiei, dar și unul dintre conducătorii emigrației, a venit la București, unde a fost primit de Alexandru Ioan Cuza. Domnitorul s-a arătat categoric, cînd generalul i-a solicitat sprijinul, declarîndu-i că simpatiza „cu chestiunile de naționalitate”, dar că n-ar fi niciodată dispus „să concure a ridica Ungaria înaintea de a ști în mod pertinent că maghiarii s-au înțeles în sfîrșit cu românii de dincolo de Carpați”⁶⁷. Îngrijorată de întvedere, diplomația austriacă emitea totuși ipoteza acceptării de către conducerea emigrației revoluționare maghiare a unirii Transilvaniei cu România⁶⁸.

În acest timp în Transilvania avuseseră loc importante mutații politice, mai ales după trecerea Imperiului habsburgic la perioada „liberală” și după restaurarea autonomiei Transilvaniei⁶⁹. S-au succedat conferința națională de la Sibiu, cea a naționalităților și confesiunilor de la Alba Iulia, noua conferință națională de la Sibiu și în sfîrșit dieta de la Sibiu, în care românii au avut 48 de deputați aleși față de 44 deputați maghiari și 32 sași, la care se adău-

⁶³ Ludwig Kossuth, *Meine Schriften aus der Emigration*, vol. III, Leipzig, 1882, p. 272.

⁶⁴ Zezi Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 128—129, 157—161.

⁶⁵ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 114.

⁶⁶ Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României, 1848—1877*, București, 1930, p. 259.

⁶⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 566.

⁶⁸ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 356.

⁶⁹ Zezi detaliile acestui proces în Vasile Nelea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848—1881)*, București, 1974, p. 157 și urm.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 219.

gau deputații regaliști ⁷⁰. Dieta din Sibiu a votat egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei. Restaurarea mitropoliei ortodoxe a reprezentat, de asemenea, împlinirea unui deziderat al românilor. Dar apoi, în ultimul an al domniei lui Alexandru Ioan Cuza, au început a se profila norii amenințători ai dualismului, care n-au putut însă stăvili dezvoltarea pe mai departe a mișcării de eliberare transilvane, cât și a mișcării generale de eliberare a națiunii române.

Dacă domeniul politic nu oferea încă condițiile pentru desăvârșirea aspirațiilor naționale românești, în schimb, în domeniul schimburilor culturale relațiile dintre români s-au intensificat. „Niciodată nu au simțit tinerii din Pesta așa mare trebuință de un ziar românesc ca acum“, scria Ioan Maniu unchiului său Simion Bărnuțiu, la <20 septembrie>/2 octombrie 1859, rugându-l a trimite studenților români ce învățau în capitala Ungariei un ziar din Principate, el personal dorind în special a primi „Steaua Dunării“ ⁷¹. Deși tocmai în acești ani au fost reintroduse — cum scria N. Iorga — „măsurile din vremea Mariei Tereza care tindeau să împiedice intrarea cărților din Țara Românească și Moldova“ ⁷² s-au dovedit ineficiente și inoperante. Spre vara anului 1860, lui Simion Bărnuțiu i se adresau mulțumiri, în numele studenților români de la Pesta, pentru „Revista Carpaților“ pe care ei o primiseră ⁷³. Prin periodicele și cărțile care circulau dincolo și dincoace de Carpați, prin schimburi epistolare și mai ales prin călătoriile românilor peste granița nefirească ce-i împărțea, legăturile culturale s-au intensificat și s-a pregătit viitoarea unificare statală ⁷⁴.

Prezența în Principate a unor personalități marcante ale vieții culturale transilvane — Simion Bărnuțiu ca profesor la Universitatea din Iași, Alexandru Papiu Ilarian în aceeași calitate și în același loc, iar apoi în magistratură la București, Ioan Maiorescu și August Treboniu Laurian ca profesori și diriguitori ai învățămîntului, Aaron Florian ca profesor și director al Așezămintelor brîncovenesti — ca și a unei adevărate rețele de intelectuali, îndeosebi învățători, a avut ca urmare menținerea unui neîntrerupt contact spiritual între cele două versante ale Carpaților. Toți acești

⁷¹ Coriolan Suciu, *Corespondența Ioan Maniu — Simion Bărnuțiu, 1851—1864*, Blaj, 1929, p. 246.

⁷² N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (de la mișcarea lui Horea pînă astăzi)*, București, 1915, p. 211.

⁷³ Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 261.

⁷⁴ Vezi mai multe detalii în Dan Berindei, *Legături culturale dintre Transilvania și Principate în perioada formării și organizării statului național român*, în „Cumidava“, Brașov, III (1969), p. 259—269.

intelectuali erau purtători de cuvînt ai intereselor românilor din provinciile supuse dominației austriece, dar totodată ei erau zeloși susținători ai intereselor naționale ale *întregului* popor român. Rîndurile lor se împrăștiu prin tineri ce treceau hotarele în România liberă. Unui fost elev, Ioan Maiorescu îi declara în 1864, cu puțin timp înainte morții sale : „Să lucrați ! Am lucrat frate și noi, dar voi încă mai mult să lucrați“⁷⁵.

Gîndul viitoarei unități depline a românilor era propagat printre rînduri și în publicațiile transilvane, dar el apărea fătîș în unele organe de presă din Principatele Unite. „Românul“, „Naționalul“⁷⁶ ori „Reforma“ se aflau în această privință pe poziții avansate, dar mai interesante au fost în această privință periodicele care chiar prin titlu erau consacrate cauzei făuririi statului național desăvîrșit. Este vorba de „Revista Carpaților“ a lui George Sion și de „Dacia“ lui Vasile Alexandrescu-Urechia. În *Introducerea* celei dintîi, Sion observa că „adînci rane și cumplite dureri au îndurat (și îndură poate) apostolii naționalității și ai libertății românești“. „Sînt mai mulți ani de cînd meditez întreprinderea aceasta — mai arăta el. Am propus-o adeseori la mai mulți români învățați, atît din Transilvania, Bucovina, Moldova, cît și din Țara Românească ; mulți mi-au promis concursul lor“⁷⁷. Deși avînd o apariție scurtă (între 9/21 martie și 15/27 iunie 1861)⁷⁸ „Dacia“ a afirmat cu forță idealurile naționale. „Noi nu ne vom crede fericiți — se scrisese în profesiunea de credință a foii — pînă cînd trîmba Carpaților nu se va netezi din înaintea noastră...“⁷⁹. „Sperăm încă — se mai arătase — că foaia noastră va deveni cîmpul mînos în care, din toate părțile României, se va arunca sîmînța cea sfîntă din care va răsări arborele mare, glorios, neperitor al Daciei române“⁸⁰.

Broșura lui Papiu Ilarian *Independența constituțională a Transilvaniei* — publicată și în periodice din Principatele Unite —, numeroase articole din presa înaintată — „Românul“ lui C. A. Rosetti era învinuit de consulul general al Austriei habsburgice că punea în perspectivă „unirea românilor“⁸¹ — și chiar și versurile

⁷⁵ N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă...*, București, 1912, p. 412.

⁷⁶ Pentru „Naționalul“ vezi studiul lui Gr. Chiriță, *Periodicul bucu-reștean „Naționalul“ (1857—1861) și problemele Transilvaniei*, în „Studii“, XXV (1972), nr. 1, p. 81—96.

⁷⁷ G. Sion, *Introducere*, în „Revista Carpaților“, I (1860), tom. I, p. 2, 5.
⁷⁸ Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, tom. I, București, 1913, p. 181.

⁷⁹ „Dacia“, nr. 1, din 9 martie 1861, p. 8.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 2.

⁸¹ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 165.

uneori stîngace prin care poezii de pe ambele versante ale munților evidențiau unitatea națională au jucat neîndoielnic un puternic rol unificator. Cînd unirea politico-administrativă a Principatelor a devenit o realitate, Iosif Vulcan a adresat o urare concretizată în poezia *La Unirea Principatelor Române*, pe care a publicat-o, la Pesta, „Concordia“, versurile fiind reproduse și de „Reforma“ bucureșteană a lui I. G. Valentineanu⁸². În acest ultim periodic întîlnim și poezia lui Remu H. Opreanu *La Transilvania*, ca și versurile înflăcărâte ale poetului moldovean George Tăutu *Mindre române* închinată de autor transilvănenilor⁸³. O acțiune unificatoare pe tărîmul culturii și o activă propagandă națională s-au putut dezvolta și prin intermediul teatrului și a turneelor teatrale. „Înriurire mare și foarte binefăcătoare asupra întregii societăți române culte — scria mai tîrziu Ioan Slavici — au avut reprezentațiile teatrale date de Pascaly, de Millo și de alți actori ambulanzî prin orașele din Ardeal, din Banat și din Țara Ungurească“⁸⁴.

Statul național român s-a considerat îndatorat a-și da concursul la dezvoltarea culturală a conaționaliilor din provinciile aservite. Școlilor românești de la Brașov și bisericii sf. Nicolae li s-au acordat de către adunările de la Iași și București substanțiale ajutoare bănești, care au ajuns la o sumă globală anuală de 2 000 de galbeni, studenților transilvăneni li s-au dat ajutoare, ca și celor bucovineni, în Oltenia s-au subscris bani pentru a se sprijini la învățătură tineri studenți români de la Sibiu, sprijin a fost acordat și „Gazetei Transilvaniei“⁸⁵. Semnificația politică și națională a acestor acțiuni era evidentă, în condițiile în care, așa cum se remarcă în 1861, în periodicul vienez „Die Reform“ al lui Franz Schusselka, nu era posibil ca România să nu exercite o atracție asupra românilor din afara granițelor ei⁸⁶.

Deosebit de importantă în acest proces de îngemănare culturală și implicit națională a mai fost succesiva înființare a societăților de lectură la Satu Mare, Sibiu, Caransebeș, Blaj, Năsăud, Turda și în alte părți, iar apoi a celor două mari asociații cultu-

⁸² „Reforma“, nr. 10, din 8 februarie 1862, p. 40.

⁸³ *Ibidem*, nr. 17, din 4 martie 1862, p. 68 ; nr. 31, din 16 august 1862, p. 124.

⁸⁴ Apud I. Masoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, București, 1961—1962, vol. I, p. 481—483 ; vol. II, p. 487 și urm.

⁸⁵ Dan Berindei, *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies...*, p. 397 ; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, București, 1970, p. 446.

⁸⁶ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 121.

rale, transilvană și bucovineană, create în 1861 și respectiv 1862⁸⁷. În ceea ce privește *Astra* — Asociația pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania —, cea mai însemnată dintre aceste societăți, ea a fost într-adevăr, așa cum a considerat-o N. Iorga, „o instituție panromânească, localizată în ceea ce privește sediul în Ardeal“⁸⁸ și totodată, așa cum se exprimase Cipariu, „un stîlp“ cufundat în pămînt „pentru viitorul românilor“⁸⁹. La cea de-a doua adunare a *Astreii*, au participat, în afara celor 800 de transilvăneni și reprezentanți veniți din statul liber. Odobescu, unul dintre ei, a evocat acele „zile memorabile în care orașelul Brașov adunase în sînu-i români din toate unghiurile întregii patrii române“⁹⁰. „Dea cerul — spusese atunci înflăcărat Timotei Cipariu — ca precum toți sîntem de un sînge, toți ne-am îndulcit și la sînul mamei noastre cu aceleași cuvinte dulci, toți ne sîntem frați — oricît ne despart munții și văile și oricît ne împart stările politice și confesionale religioase — tot numai una sîm, o națiune, o limbă, o literatură, în pașii către cultură, numai un corp și numai un suflet pe căi diferite, uneori cu totul contrarii, dar cel puțin în literatură, în pașii către cultură, numai un corp și numai un suflet să fie. Atunci, orice despărțiri politice, sociale și religioase ne vor tăia de laolaltă, dar spiritul națiunii și geniul roman va ține aripile sale peste toți frații lui Traian și-i va ține legați întru legăturile păcii, frăției și unității naționale“⁹¹. La propunerea lui Barițiu, au fost aleși ca membri onorari ai *Astreii* un număr de români din Principate : C. A. Rosetti, George Sion, Nicolae Ionescu, Grigore Manu și Al. Odobescu și apoi, la propunerea lui Cipariu și Mihail Kogălniceanu, „Demostene al românilor“⁹².

În vreme ce în Principatele Unite — cărora începea a li se spune din ce în ce mai des România — noile instituții unificate și moderne tindeau spre o evidentă consolidare în ultimii ani ai rodnicei domnii a lui Cuza, o nouă evoluție politică amenința să pună în primejdie existența națională a românilor aserviți monarhiei habsburgice. Dar era evident vorba doar de o situație trecătoare, în condițiile consolidării statului român și a tendințelor unificatoare ce se manifestau în rindurile întregii națiuni. În

⁸⁷ V. Curticăpeanu, *Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, București, 1966, p. 28—34.

⁸⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 214.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 213.

⁹⁰ Cf. Al. Odobescu, *Asociațiunea transilvană pentru literatură română și cultura poporului român (Sesiunea din iulie 1862, în Brașov)*, în *Opere*, vol. II, București, 1967, p. 247.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, p. 252—253.

primăvara anului 1861, atunci cînd scrisese lui Victor Emanuel al II-lea, după proclamarea regatului Italiei, că „italienii, care sînt frații noștri mai mari, și-au atins scopul înaintea noastră“, domnitorul Cuza adăugase semnificativ : „Departee de a-i pizmui, salutăm dimpotrivă izbînda lor ca o cheazășie și o nădejde pentru viitorul nostru“ (subl. ns. — D. B.)⁹³. Cuvintele exprimau gînduri dintre cele mai clare. Trei ani mai tîrziu, diplomația habsburgică înregistra cu îngrijorare opinia domnitorului român privind posibilitatea, în cazul izbucnirii unor complicații pe scară europeană, de a se constitui un stat „dacoromân“, care urma să cuprindă, în cadrul „frontierelor sale naturale“ și Banatul, Transilvania și Bucovina⁹⁴. Un călător englez prin Transilvania, semnala peste un an, în 1865, speranțele pe care românii transilvăneni le aveau privind unificarea politică a națiunii românești⁹⁵. Dealtfel, contele Belcredi, fost prim-ministru al Austriei, recomanda îngrijorat guvernanților de la Viena, în același an, multă prudență în înfăptuirea dualismului pentru a se evita gravitatea românilor din monarhie spre România⁹⁶.

Imprejurările n-au îngăduit ca actul istoric al Unirii Principatelor să fie întregit, în aceeași perioadă, prin împlinirea „visului lui Mihail Viteazul“, dar odată cu formarea statului național român a devenit evident că el trebuia *neapărat desăvîrșit*. Națiunea română, în ansamblul ei, a început să vadă problemele ei sub o nouă lumină. Realizarea Unirii Principatelor și acceptarea constituirii statului național de către Europa demonștrau că desăvîrșirea unificării statale românești nu era numai posibilă, ci că ea urmărea să încununeze un proces legic. Prolog al independenței statului ce se constituise, Unirea apare și ca preludiul și premisa fundamentală a încheierii procesului formării statului național unitar român, în 1918. Actul istoric al unirii Transilvaniei cu România a reprezentat momentul de vîrf al procesului care fusese inițiat în 1859. Un sfert de veac mai tîrziu, insurecția biruitoare din august 1944 a deschis apoi o nouă eră în istoria patriei. Prin revoluția socialistă problemele fundamentale în fața cărora se găsea poporul român au căpătat cadrul cel mai optim de rezolvare, iar unitatea națională și-a dobîndit noi dimensiuni. În locul claselor antagoniste, în noua societate, clase și categorii prietene construiesc împreună, urmărind obiective comune, România socialistă, stat unitar, care se afirmă prin realizările sale și care ocupă un loc de prestigiu în marea familie a statelor lumii.

⁹³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 562 ; Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 125.

⁹⁴ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 169.

⁹⁵ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 570.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 569.

Bibliografie

- Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *România pe drumul societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 1—15, București, Edit. politică, 1968—1978.
- * * * 100 de ani de la introducerea sistemului metric în România, București, 1966, 23 p.
- NICHITA ADĂNILOAIIE, *Țărâניה și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 225—280.
- *Formation de l'État national roumain*, București, 1965, 109 p.
 - *Țărâניה și Cuza Vodă*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1, p. 33—39.
 - *Cuza Vodă și problema agrară*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 329—362.
- N. ADĂNILOAIIE și DAN BERINDEI, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, 361 p.
- N. ADĂNILOAIIE și A. PETRIC, *Unirea de la 1859 și însemnătatea sa istorică*, București, 1974, 79 p.
- N. ADĂNILOAIIE și MATEI VLAD, *Rolul maselor populare în făurirea unirii țărilor române*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 77—106.
- * * * *Alexandru Ioan Cuza. 1859—1866*, București, 1930, 118 p.
- C. C. ANGELESCU, *Proiectul de Constituție al lui Cuza Vodă de la 1863*, București, 1933.
- *Dezvoltarea constituțională a Principatelor Unite de la 1859—1862*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), nr. 1—2, p. 151—174.
 - *Contribuții la istoricul Asociației lucrătorilor tipografi din România (perioada 1858—1865)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, II (1965), p. 63—91.
 - *Despre ultima fază a luptei pentru Unire în Moldova*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, VIII (1971), p. 261—278.
- MARTA ANINEANU, *Din activitatea diplomatică a lui Vasile Alecsandri. Corespondență inedită, 1859—1962*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. II (1960), p. 257—272.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, 279 p.
- VASILE ARVINTE, *Le nom ethnique român et la création du nom de l'État national Românie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI (1977), nr. 3, p. 439—454.
- DAN BERINDEI, *Cuza Vodă și ordinul „Unirii”*, în „Revista istorică română”, XVII (1947), nr. 1—2, p. 98—106.
- *Mișcarea țăărănească condusă de Mircea Mălăeru (ianuarie 1862 st. v.)*, în „Buletin științific Academia R.P.R.”, Seria istorie-filozofie, III (1951), p. 37—63.
 - *Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în „Studii”, VIII (1955), nr. 2, p. 51—74.
 - *Frământările orășenești din noiembrie 1860 în Țara Românească. Tulburările de la Craiova și Ploiești*, în „Studii și articole de istorie”, I (1956), p. 265—313,

- DAN BERINDEI, *Aspecte ale problemei agrare în Țara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, I (1957), p. 167–245.
- *Frământările grânicerilor și doroanților în jurul formării taberei de la Florești (vara anului 1859)*, în „Studii”, X (1957), nr. 3, p. 113–133.
 - *Problema agrară în dezbaterile Divanurilor ad hoc și a Adunărilor Țării Românești (1857–1862)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1, p. 29–52.
 - *Învățămintul în anii Unirii țărilor române (1856–1862)*, în „Revista de pedagogie”, VIII (1959), nr. 1, p. 76–92.
 - *Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831–1862)*, în „Studii”, XII (1959), nr. 5, p. 133–158.
 - *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866)*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 147–163.
 - *Contribuții la istoricul Divanului ad hoc din Moldova. Protocoloalele lui Baragnon*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, X (1959), nr. 1–2, p. 141–150.
 - *Amintiri inedite din anii luptei pentru Unire ale lui Lupu Costache*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), nr. 1–2, p. 187–194.
 - *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies: le problème de l'indépendance et de l'unité pleine et entière du peuple roumain (1859–1861)*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, vol. II, București, 1960, p. 391–406.
 - *Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (26 august / 7 septembrie 1860)*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 6, p. 99–120.
 - *Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării și organizării statului național român*, în „Studii”, XV (1962), nr. 3, p. 666–684.
 - *Problema reformei agrare în Principate la mijlocul veacului trecut. Legea rurală din 1864*, în „Studii”, XVIII (1964), nr. 3, p. 519–545.
 - *Frământări social-politice bucureștene în anii 1859–1862*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, 1964, p. 81–100.
 - *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, 183 p.
 - *Țărâniea munteană și evenimentele din 22–24 ianuarie 1859*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 4, p. 871–878.
 - *Locul istoric al Adunărilor ad hoc*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1, p. 23–31.
 - *L'Union des Principautés Roumaines*, București, 1967, 226 p.
 - *Les révolutionnaires roumains de 1848 et l'idée d'unité*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VI (1968), nr. 6, p. 931–947.
 - *Lupta de clasă a țăranimii din Principate în perioada formării și organizării statului național*, în „Studia et acta Musei «Nicolae Bălcescu»”, II (1970–1971), p. 85–112.
 - *Știri noi privind conlucrarea muntenilor și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 5–14.
 - *Reforme din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii și articole de istorie”, XVII (1972), p. 25–31.
 - *Alexandru Ioan Cuza și politica externă a Principatelor Unite Române*, în „Revista română de studii internaționale”, VII (1973), nr. 1, p. 101–109.
 - *Constituirea statului național român în context european*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 113–146.
 - *La constitution de la Roumanie dans le contexte sud-est européen*, în „Nuova Rivista Storica”, LVIII (1974), fasc. V–VI, p. 590–609.
 - *Unité, modernisation et indépendance dans le processus de constitution de la Roumanie jusqu'en 1848*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, vol. V, București, 1975, p. 121–140.
 - *Făurirea statului român modern*, în „Revista de istorie”, XXX (1977), nr. 3, p. 511–521.

- DAN BERINDEI și EMIL COJOCARU**, *La double élection d'Alexandre Ioan Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V (1966), nr. 1, p. 13–34.
- *La reconnaissance de la double élection d'Alexandre Ioan Couza, vue à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII (1969), nr. 1, p. 15–33.
- DAN BERINDEI și ION VLASIU**, *Documente privind politica externă a Principatelor în anii Unirii (1859–1861)*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 275–304.
- N. BİRDEANU**, *Porturile României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 2, p. 315–324.
- CORNELIA C. BODEA**, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru Ioan Cuza, domn al Principatelor Unite*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 263–274.
- *Din acțiunea de pregătire a agenției diplomatice de la Paris. Înființarea biroului de corespondență (1/13 ianuarie 1860)*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 6, p. 121–150.
 - *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 125–166.
 - *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834–1849*, București, 1967, 390 p.
 - *Cîteva ecouri ale propagandei unioniste în Apus între 1856–1857, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 497–512.
- CORNELIA C. BODEA și GR. CHIRIȚĂ**, *Formarea statului național*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1 597–1 611.
- LEONID BOICU**, *Știri noi despre activitatea lui Vasile Alecsandri ca ministru de externe*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, X (1959), p. 195–200.
- *Încercări franceze de pătrundere în economia Moldovei în epoca războiului Crimeii și a Unirii (1853–1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 167–198.
 - *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, XI (1960), nr. 1, p. 127–137.
 - *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 2, p. 281–305.
 - *Les Principautés roumaines dans les projets de Karl von Bruck et Lorenz von Stein pour la constitution de la « Mitteleuropa » à l'époque de la guerre de Crimée*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VI (1967), nr. 2, p. 233–256.
 - *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853–1856)*, București, 1972, 480 p.
 - *Adevărul despre un destin politic — domnitorul Gr. Al. Ghica (1849–1856)*, Iași, 1973, 187 p.
 - *Cuza Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 235–260.
 - *Înnoirea structurii social-economice a României în anii domniei lui Cuza Vodă*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie « A. D. Xenopol »”, Iași, X (1973), p. 449–452.
 - *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975, 288 p.
- D. BOLINTINEANU**, *Viața lui Cuza Vodă, în Proză*, Iași (1904), vol. I, 251 p.
- R. V. BOSSY**, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, 402 p.
- *Agenția diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-strbe sub Cuza Vodă*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, Seria III, XV (1934), p. 1–59.
 - *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, 412 p.
- L. BOTEZAN**, *Problema agrară în dezbaterile parlamentare din România în anul 1862*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 1961, nr. 1, p. 107–138.

- LIVIU BOTEZAN și MARIA ROȘCA-ROSEN, *Proiecte de reformă agrară în dezbaterile parlamentare din România în primăvara anului 1864*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*”, X (1965), fasc. 2, p. 79–99.
- G. BRĂTESCU, *Unificarea serviciilor sanitare din Țara Românească și Moldova*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 525–539.
- GHEORGHE I. BRĂȚIANU, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în „*Revista istorică română*”, II (1932), p. 114–164.
- *Originile și formarea unității românești. Prelegeri finite la Școala superioară de război*, București, 1942, 107 p.
- *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, 359 p.
- MARIN BUCUR, *Entre les martyres et l'espoir. Michelet et les révolutionnaires roumains*, în „*Europe*”, 51 (1973), nov.–dec. 1973, p. 203–213.
- AURELIA BUNEA, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în presa din Transilvania*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*”, IV (1959), nr. 1, p. 91–105.
- PASQUALE BUONINCONTRO, *L'union dei Principati Danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856–1859)*, Napoli, 1972, 245 p.
- CONSTANTIN BUȘE, *Comerțul exterior al Moldovei prin portul Galați între anii 1856–1861*, în „*Studii*”, XXIII (1970), nr. 2, p. 313–329.
- *Contribuții privind regimul vamal al Principatelor Române în perioada 1838–1874*, în „*Analele Universității București. Istorie*”, XX (1971), nr. 2, p. 75–84.
- *Dezvoltarea orașului Galați (1848–1861)*, în „*Studii*” XXVI (1973), nr. 6, p. 1195–1217.
- *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1838–1883)*, București, 1976, 202 p.
- DAN CERNOVODEANU, *Proiectul înființării la 1860 al unui nou oraș numit Cuza pe moșia Mavrodinu*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 15–30.
- *Contributions à l'étude de l'héraldique d'État des Principautés Unies Roumanies (1859–1866)*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, XVI (1977), nr. 2, p. 319–334.
- PAUL I. CERNOVODEANU, *Mărturii contemporane privitoare la frământările politice și sociale din București la 1859 și 1862*, în „*Studii*”, XV (1962), nr. 1, p. 135–141.
- E. E. CERTAN, *Relațiile ruso-române în anii 1859–1863*, Chișinău, 1969, 263 p.
- GRIGORE CHIRIȚĂ, *Pe marginea unei scrisori inedite din 1859 a lui M. Kogălniceanu*, în „*Studii*”, XXI (1968), nr. 3, p. 533–538.
- *Periodicul bucureștean „Naționalul” (1857–1861) și problemele Transilvaniei*, în „*Studii*”, XXV (1972), nr. 1, p. 81–96.
- *Din istoria legăturilor economice între Principatele Unite și Transilvania în anii domniei lui Al. I. Cuza*, în „*Studii și materiale de istorie modernă*”, IV (1973), p. 177–236.
- *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „*Revista de istorie*”, XXVII (1976), nr. 3, p. 347–371.
- NICOLAE CIACHIR, *100 de ani de la Unirea Principatelor*, București, 1958, 163 p.
- RAFFAELE CIASCA, *Fraternità italo-romena nella lotta per l'unità e l'indipendenza durante il Risorgimento*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, III (1964), nr. 4, p. 655–676.
- D. CIUREA, *Date privind situația demografică și sanitară din Moldova în anii 1860–1862*, în „*Revista medico-chirurgicală*”, Iași, 66 (1960), nr. 3, p. 771–777.
- PARASCHIVA CÎNCEA, *Din istoricul emancipării orașelor și Țirgurilor (1848–1865)*, în „*Revista arhivelor*”, VII (1964), nr. 2, p. 117–128.
- PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI, *Unirea țărilor române în artele plastice în Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 35–42.
- N. COPOIU și DAMIAN HUREZEANU, *L'Union des Principautés roumaines (1859,) reflétée dans la pensée socialiste de Roumanie jusqu'à la première guerre mondiale*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, V (1966), nr. 1, p. 77–88.
- CONSTANTIN CORBU, *Țărâניה din România în perioada 1848–1864*, București, 1973, 276 p.

ILIE CORFUS, *L'agriculture en Valachie depuis la révolution de 1848 jusqu'à la réforme de 1864*, București, 1976, 216 p.

NICOLAE CORIVAN, *Din activitatea emigranților români în Apus (1853–1857). Scrisori și memorii*, București, 1931, 170 p. + 8 pi.

- *Scopul misiunii secrete a lui Bălăceanu și atitudinea lui Napoleon al III-lea*, în „Cercetări istorice”, VIII–IX (1932–1933), nr. 1, p. 3–14.
- *Walewski, Napoleon al III-lea și Alexandru Ioan Cuza*, în „Cercetări istorice”, VIII–IX (1932–1933), nr. 3, p. 64–83.
- *La politica orientate di Napoleone III e l'unione dei Principali Romeni*, Iași, 1937.
- *Relațiile franco-ruse din 1859 cu privire la Unirea țărilor române*, în *Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*, București, 1958, p. 111–129.
- *Doouă documente inedite din Arhivele Ministerului de Externe de la Paris din epoca Unirii*, în „Revista arhivelor”, II (1958), nr. 2, p. 177–187.
- *Informații din rapoartele diplomatice străine referitoare la alegerea lui Cuza în Țara Românească*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, IX (1958), nr. 1–2, p. 47–57.
- *Unirea țărilor române în cadrul politicii europene*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 159–190.
- *Lupta pentru desăvârșirea Unirii și acțiunea diplomatică europeană*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), nr. 1–2, p. 37–80.
- *Acțiunea antiunionistă în timpul cămăcămiei lui Teodor Balș (1856–1857)*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), nr. 1–2, p. 119–140.
- *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines à l'époque de la conférence de Paris (1958)*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, vol. II (1960), p. 379–390.
- *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al. Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 387–412.
- *Atitudinea Rusiei față de Unirea Principatelor Române (1855–1857)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, 1963, p. 115–131.
- *Precizări cu privire la funcțiile publice ocupate de Alexandru Ioan Cuza pînă la alegerea lui ca domn*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 481–489.
- *Citeva precizări cu privire la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, IV (1967), p. 181–186.
- *Les étapes de la politique du royaume de Sardaigne concernant l'Union des Principautés (1856–1859)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VII (1968), nr. 4, p. 525–541.
- *La question de l'union dans les projets européens d'organisation des Principautés Roumaines (1855–1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IX (1970), nr. 6, p. 963–974.
- *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 101–112.

ȘERBAN CRĂCIUNOIU, *Vizita domnitorului Alexandru Ioan Cuza în Oltenia și nord-vestul Munteniei (iunie 1859)*, în „Studii și articole de istorie”, 15 (1970), p. 117–123.

- *Din preocupările domnitorului Al. I. Cuza pentru sporirea efectivelor armate în 1859*, în „Analele Universității din Craiova. Istorie-Geografie-Filologie”, 1972, 1, p. 68–75.

GHEORGHE CRISTEA, *Anteproiecte ale primei legi de tocmeli (învoielii) agricole*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 3, p. 511–527.

- *Criza agrară din 1865–1866 și consecințele sale social-economice* în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. V (1975), p. 101–135.

VASILE CRISTIAN, *Al. I. Cuza față de problemele învățămîntului și culturii naționale*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 445–465.

- V. CRISTIAN și V. RUSSU, *Date noi referitoare la relațiile lui Al. I. Cuza cu emigrația maghiară (1859)*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza. Istorie-Filologie”, XV (1969), fasc. 1, p. 99–104.
- VASILE CURTICĂPEANU, *Întemeierea societății „Astra” și rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 6, p. 1 439–1 466.
- *Epoca lui Cuza Vodă*, București, 1973, 208 p.
 - *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 409–444.
 - *Formarea națiunii române și a statului național unitar român*, București, 1974, 94 p.
- VASILE CURTICĂPEANU și GRIGORE POPESCU, *100 de ani de la Unirea țărilor române*, București, 1959, 64 p.
- FRÉDÉRIC DAMÉ, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours, 1822–1900*, Paris, 1900, 451 p.
- JULIUSZ DEMEL, *Aleksander J. Cuza Książę Rumunii*, Wrocław-Varșovia-Cracovia-Gdansk, 1977, 244 p.
- * * * *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848–1864. Contribuții*, București, 1963, 506 p.
- VLADIMIR DICULESCU, *Din legăturile lui G. S. Rakovski cu bulgarii din Brăila în 1861*, în „Romanoslavica”, V (1962), p. 179–182.
- VLADIMIR DICULESCU, SAVA IANGOVICI, CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, MIRCEA N. POPA, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829–1858)*, București, 1970, 308 p.
- * * * *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1959, 1961, 1963, vol. I–III.
- ION DONAT, *O mărturie contemporană despre Unire*, în *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 505–512.
- GH. DUMITRAȘCU, *Mihail Kogălniceanu și doi români din Transilvania voluntari în armata Principatelor Unite în vara anului 1860*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, XII (1969), p. 323–328.
- ALEXANDRU DUȚU și OCTAVIAN BARBOSA, *Contribuții la istoria bibliografiei românești în vremea Unirii Principatelor*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, II (1957), p. 185–198.
- GH. DUZINCHIEVICI, *Chestiuni din vremea lui Cuza-Vodă*, în „Cercetări istorice”, X–XII (1934–1936), nr. 1, p. 90–104.
- *Contribution à l'histoire des relations russo-roumaines du temps du prince Cuza*, București, 1935, 8 p.
 - *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, 102 p.
 - *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865–1866*, București, 1936, 62 p.
 - *Beizade Grigore Sturdza și polonii*, București, 1941, 205 p.
 - *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIXe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XX (1973), nr. 4, p. 731–755.
- W. G. EAST, *The Union of Moldavia and Wallachia – 1859*, Cambridge, 1929.
- MARCEL EMERIT, *Victor Place et la politique française à l'époque de l'Union*, București, 1931, 192 p.
- *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres (1829–1864). Études d'histoire sociale*, Paris, 1937, 577 p.
 - *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V (1966), nr. 4, p. 575–586.
- AUREL FILIMON, *Documente diplomatice belgiene despre Unirea Principatelor*, în „Revista de istorie”, XXVII (1974), nr. 1, p. 85–95.
- I. C. FILITTI, *Un émissaire valaque à Paris en 1857*, în „Revue historique du sud-est européen”, II (1925), p. 82–94.

- I. C. FILITTI, *Un proiect de Constituție inedit al lui Cuza Vodă de la 1863*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, V (1929), p. 354–401.
- *Alegerea de la 24 ianuarie 1859*, București, 1938, 16 p.
 - *Proiecte inedite de reforme din vremea Unirii Principatelor*, București, 25 p.
- * * * *Finanțele țărilor române în perioada Unirii*, în „Finanțe, Credit”, V (1959), nr. 1, p. 15–25.
- CONSTANTIN FLOREA, *Formarea și dezvoltarea ideologiei unioniste în țările române*, în „Apulum”, VII (1969), p. 139–148.
- G. G. FLORESCU, *Unele aspecte ale poziției internaționale a țărilor române în perioada Unirii*, în „Studii și cercetări juridice”, IV (1959), nr. 1, p. 135–178.
- *La procédure de l'investiture et le cérémonial de la réception du prince régnant Cuza à Constantinople*, în „Studia et acta orientalia”, II (1960), p. 71–87.
 - *Rolul și activitatea agenției Principatelor Unite la Constantinopol (1859–1866)*, în „Studii și articole de istorie”, V (1963), p. 275–290.
 - *Aspecte privind dezvoltarea relațiilor internaționale ale Principatelor Unite (1859–1866)*, în „Studii”, XVIII (1964), nr. 1, p. 68–85.
 - *Some aspects of the struggle for the formation of the modern South-Eastern states: Rumanian-Turkish relations*, în „Revue des études sud-est européennes”, II (1964), nr. 1–2, p. 187–214.
 - *Agențiile diplomatice de la București și Belgrad (1863–1866). Contribuții la studiul relațiilor politice româno-srbe*, în „Romanoslavica”, XI (1965), p. 125–136.
 - *Some aspects from the history of the South-Eastern European relations: Roumano-Serbian relations (1859–1866)*, în „Revue des études sud-est européennes”, IV (1966), nr. 1–2, p. 207–221.
 - *Înființarea agențiilor diplomatice de la București și Belgrad (1864)*, în „Revista română de studii internaționale”, VII (1973), nr. 2, p. 61–69.
- G. G. FLORESCU și M. E. FLORESCU, *L'agence des Principautés Unies à Constantinople (1859–1866). Transformation de sa nature à la suite des nouvelles relations turco-roumaines*, în „Studia et acta orientalia”, V–VI (1967), p. 221–243.
- GEORGE FOTINO, *Din vremea renașterii naționale a României. Boierii Golești*, București, 1939, vol. I–IV.
- *Un projet de traité « d'amitié, de commerce et de navigation » entre les Principautés Unies et les Etats-Unis de l'Amérique du Nord en 1859*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 4, p. 697–726.
- ION FRUNZETI, *Pictorii și Unirea țărilor române*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, VI (1959), nr. 1, p. 81–96.
- V. AL. GEORGESCU, *Dezvoltarea învățământului juridic în Principatele Române în perioada Unirii. Cu prilejul a 100 de ani de la înființarea facultăților juridice din București și Iași*, în „Studii și cercetări juridice”, IV (1959), nr. 2, p. 521–542.
- GH. GEORGESCU-BUZĂU, *Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și Moldova în perioada premergătoare unirii celor două țări (1829–1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 95–123.
- *Deposarea clăcașilor de loturile lor*, în „Revista arhivelor”, XII (1969), nr. 1, p. 95–104.
- CONSTANTIN C. GIURESCU, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii”, XII (1959), nr. 2, p. 148–157.
- *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 347–386.
 - *Tranzitul armelor străbești prin România sub Cuza Vodă (1862)*, în „Romanoslavica”, XI (1965), p. 33–65.
 - *Cuza Vodă în amintirea poporului român*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1, p. 41–46.
 - *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, ed. a II-a, 509 p.
 - *La formation de l'État unitaire roumain*, București, 1971, 177 p.
 - *Alexandru Ioan Cuza*, București, ed. a II-a, 1973, 157 p.

- * * * *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, sub îngrijirea lui P. Constantinescu - Iași și Dan Berindei, București, 1966, 358 p.
- CAROL GÖLLNER, *Ecoul Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania, în Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 467—476.
- *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 255—264.
- ALEXANDRU I. GONȚA, *Firmanul pentru convocarea Divanurilor ad hoc și problema Unirii Principatelor Române*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 281—296.
- ARTUR GOROVEI, *Primul proiect de constituție întocmit de Comisiunea centrală din 1859*, Fălțiceni, 1914, 42 p.
- *Un mănunchi de documente cu privire la Unirea Principatelor*, 1926, 25 p.
- DORINA GRĂSOIU, *Națiunea în gîndirea romanticilor români*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 24 (1975), nr. 4, p. 523—531.
- PAUL HENRY, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, XII + 485 p.
- TREVOR J. HOPE, *Sir Henry Bulwer and the Wallachian Elections of 1857*, în „Balkan Studies”, XIV (1973), p. 324—330.
- IOAN HUDIȚĂ, *Franța și Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, București, 1941, 185 p.
- MARIA HUMINIC, *Colaborarea dintre unioniștii moldoveni și munteni în lumina unor documente ale vremii aflate în Muzeul Unirii din Iași*, în „Cercetări istorice”, I (1970), p. 29—42.
- MARIA HUMINIC-TECLEAN, *București și Iași în lupta pentru Unire (aspecte documentare)*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, IX (1972), p. 225—231.
- DAMIAN HUREZEANU, *Formarea națiunii române*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 7, p. 1021—1039.
- *Epoque et formation socio-économique dans l'histoire moderne de la Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI (1977), nr. 1, p. 689—705.
- DIONISIE IONESCU, GH. MATEI et GH. ȚUȚUI, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, 1957, 598 p.
- MATEI IONESCU, *Aspecte externe ale domniei lui Al. I. Cuza în lumina documentelor italiene*, în „Studii”, XXIII (1970) nr. 3, p. 543—556.
- ȘTEFAN IONESCU, *Frământări politice în București în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, VI (1968), p. 163—179.
- N. IORGA, *Ceva nou despre Unirea Principatelor*, în „Convorbiri literare”, XXXVIII (1904), p. 550—565.
- *Unirea Principatelor (1859), povestită românilor cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani de la întemeierea statului român, din însărcinarea Secțiunii Iași a Ligii culturale*, Vălenii de Munte, 1909, 120 p.
- *Cuza Vodă și dușmanii săi a doua zi după detronare. Rezumat al unei conferințe ținută la Rîmnicu-Vlcei, în februarie 1909*, Vălenii de Munte, 1909, 20 p.
- *Cuza Vodă și Kogălniceanu. Idei dintr-o conferință ținută la Brăila în ziua de 24 ianuarie 1910*, în „Neamul românesc literar”, II (1910), p. 65—74.
- *Scrieri și alte acte privitoare la Unirea Principatelor, tipărite în amintirea semicentenarului din 1909*, București, 1910, 104 p. (vol. XVIII, 2 din Studii și documente cu privire la istoria românilor).
- *O scrisoare autografă a lui Cuza Vodă către Constantin Moruzi (Iași, 23 ianuarie 1859)*, în „Revista istorică”, II (1916), p. 19—20.
- *24 ianuarie 1916. Conferință ținută la Ateneul Român*, București, 1916, 34 p.
- *100 de ani de la nașterea lui Cuza Vodă. Cuvîntare comemorativă ținută la Ateneul Român*, București, 1920, 56 p.

- N. IORGA, *Geneza de la 1840 și 1848 față de concepția unității politice*, în „*Neamul românesc*”, XVII (1922), din 28 mai și 3 iunie.
- *Din propaganda în Apus pentru Unirea Principatelor*, în „*Revista istorică*”, IX (1923), p. 1–5.
 - *Victor Place și Unirea Principatelor*, în „*Revista istorică*”, IX (1923), p. 53–65.
 - *Acte din vremea lui Cuza Vodă*, în „*Revista istorică*”, IX (1923), p. 177–179; XI (1925), p. 227–228.
 - *Un projet de mission française en Roumanie (1860)*, în „*Revue historique du sud-est européen*”, II (1925), p. 94–102.
 - *Unirea românească*, în „*Neamul românesc pentru popor*”, XXII (1934), p. 68–73, 86–92.
 - *Legături cu Franța în epoca Unirii*, în „*Revista istorică*”, XXI (1935), p. 89–93.
 - *Mișcarea jărânească din 1862 – acte ale poliției din București*, în „*Revista istorică*”, XXIII (1937), p. 210–216.
 - *L'enquête d'un voyageur anglais à Constantinople sur l'Union des Principautés*, în „*Revue historique du sud-est européen*”, XV (1938), p. 226–227.
 - *Ce a fost „24 Ianuar” și ce trebuie să fie azi*, București, 1940, 20 p.
- D. IVĂNESCU, *Contribuții la biografia lui Al. I. Cuza taينة de domnie, în Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 51–86.
- D. IVĂNESCU și VIRGINIA ISAC, *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori*, Iași, 1973, XLVII + 459 p.
- V. JEGLINSCHI, *L'insurrection polonaise des années 1863–1864 dans la presse roumaine*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, VI (1967), nr. 3, p. 433–449.
- BARBARA JELAVICH, *Russia and the Rumanian national cause 1858–1859*, Bloomington, Indiana University, 1959, 169 p.
- *Russia and the double election of Alexander Cuza, 1858–1859; the Letters of S. I. Popov to N. Giers*, în „*Südstforschungen*”, XXIV (1965), p. 119–137.
- D. KÁROLYI, *Războiul franco-italo-austriac din anul 1859 și legăturile româno-maghiare*, în „*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*”, XVIII (1975), p. 173–191.
- I. KECSKÉS și I. KOVÁCS, *Unele aspecte ale schimbului de mărfuri de pe teritoriul patriei noastre în deceniile 6–7 ale secolului al XIX-lea*, în „*Anuarul Institutului de istorie din Cluj*”, III (1960), p. 298–314.
- COSTIN C. KIRIȚESCU, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, București, 1964, vol. I, 423 p.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii. 29 septembrie 1857–14 decembrie 1861*, ediție îngrijită de Vladimir Gh. Diculescu, București, 1959, XVII + 424 p.
- VASILE M. KOGĂLNICEANU, *Acte relative la 2 mai 1864...*, București, XV + 87 p.
- ALEX. LAPEDATU, *Viața politică internă, în Alexandru Ioan Cuza, 1859–1866*, București, 1930, p. 1–32.
- *„Omul de la 2 mai – învinsul de la 11 februarie”*, în „*Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*”, seria III, XXV (1942–1943), p. 227–254.
 - *Preludiile căderii lui Cuza-Vodă*, în „*Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*”, seria III, XXV (1942–1943), p. 1 011–1 112.
 - *Austria și lovitura de stat de la 2/14 mai 1864. Cu trei serii de acte inedite privitoare la acest eveniment*, în „*Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*”, seria III, XXVIII (1945–1946), p. 127–270.
- I. LUPAȘ, *Istoria Unirii românilor*, București, 1937, 407 p.
- *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în „*Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice*”, seria III, XXVIII (1945–1946), p. 557–600.
- MARIN A. LUPU, *Importanța istorică și social-economică a Unirii Principatelor Române*, în „*Probleme economice*”, XIX (1966), nr. 1, p. 34–49.

- VASILE MACIU**, *Caracterul legiuirilor agrare din România din deceniile 6 și 7 ale secolului al XIX-lea*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 59–79.
- *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855–1857 în Moldova și Țara Românească*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 43–76.
 - *Unirea Moldovei și Țării Românești în opera istoriografică a lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 199–224.
 - *Cercetarea istoriei moderne a României în anii puterii populare*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1 569–1 577.
 - *Participarea lui Gh. Costaforu la lupta pentru Unire*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 1, p. 89–120.
 - *Poziția claselor sociale față de Unirea Principatelor Române*, în „Revista de filozofie”, XIII (1966), nr. 1, p. 3–12.
 - *Un proiect din 1857 al lui Mihail Sturdza pentru organizarea Principatelor Române*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1, p. 59–91.
 - *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, în „Studii”, XXI (1968), nr. 5, p. 821–842.
 - *Ideologia luptei pentru unirea Principatelor Române*, în „Analele Universității București. Istorie”, XVIII (1969), nr. 1, p. 19–31.
 - *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, București, 1971, 335 p.
 - *Diplomatul C. Basily și Adunările ad hoc*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 3, p. 485–510.
 - *S. I. Popov și luptele politice din Moldova în octombrie–decembrie 1858*, în „Studii”, XXVI (1973), nr. 1, p. 5–31.
 - *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, 1973, 399 p.
 - *Formarea națiunii române*, în „Studii și articole de istorie”, XXII (1973), p. 5–11.
- V. MACIU** și **T. BUGNARIU**, *Lupta poporului român pentru Unire și unirea Italiei*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 1, p. 129–150.
- V. T. MALINSCHI**, *Aspectele economice ale Unirii țărilor române*, în „Probleme economice”, XII (1959), nr. 1, p. 16–24.
- RADU MANOLESCU**, *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (secolele XIV–XVI)*, în *Unitate și continuitate...*, București, 1968, p. 135–152.
- BEATRICE MARINESCU**, *Economic relations between the Romanian Principalities and Great Britain (1849–1859)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, VIII (1969), nr. 2, p. 271–281.
- *La position des diplomates et émissaires britanniques envers le mouvement unioniste des Principautés*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XI (1972), nr. 2, p. 265–279.
 - *Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor române (1859–1861)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. V (1975), p. 69–99.
- BEATRICE MARINESCU** și **GABRIELA WAGNER**, *The Union of the Romanian Principalities in the Concerns of Stratford Canning as Ambassador in Constantinople. 1853–1858*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, IX (1970), nr. 2, p. 261–269.
- G. MARINESCU**, *Dezvoltarea culturală între 1848 și 1866*, în *Alexandru Ioan Cuza. 1859–1866*, București, 1930, p. 99–118.
- N. I. MĂNESCU**, *O stemă necunoscută a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii cu privire la Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 517–523.
- SIMION MEHEDIŢI**, *Unirea Principatelor din punct de vedere geografic*, în „Convorbiri literare”, XLIII (1909), p. 95–81.
- * * * *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, 204 p.
- ANTON MESROBEANU**, *Ecoul Unirii țărilor române în presa transilvană*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), nr. 1–2, p. 175–185.
- MARIN MIHALACHE**, *Cuza Vodă*, București, 1967, 253 p.

- FLAMINIU MÎRȚU, *Aspecte ale luptei pentru Unire din anii 1857–1858, în jud. Museel*, în „Studii și articole de istorie”, VI (1964), p. 325–330.
- N. MOCIOIU, *Din istoria economică, politică și socială a orașului și județului Brăila în anii Unirii Principatelor*, în „Studii și articole de istorie”, V (1963), p. 467–477.
- I. MOLDOVEANU, *Aspecte din epoca Unirii la Buzău (1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 491–516.
- HILDA MUREȘAN, *Date cu privire la comerțul Transilvaniei între 1849–1867*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj”, XVI (1973), p. 405–415.
- MIHAIL NANU, *Dimitrie Bolintineanu și Unirea*, în „Analele Universității București. Filologie”, VIII (1959), nr. 15, p. 79–87.
- AL. NEGOIȚĂ, *Organizarea de stat în timpul domniei lui Cuza*, în „Analele Universității București. Științe juridice”, VIII–IX (1959–1960), nr. 13–14, p. 83–92.
- ECATERINA NEGRUȚI, *Despre munca salariaală în agricultura Moldovei în preajma legii agrare din 1864*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), nr. 1–2, p. 81–118.
- ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, *Date cu privire la exploatarea comercial-agricolă a moșiei Streca la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, XII (1961), nr. 2, p. 233–244.
- *Sfatul administrativ al Moldovei între anii 1832 și 1862*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol», VIII (1971), p. 159–199.
- VASILE NETEA, „România” — primul cotidian al poporului român, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1, p. 47–58.
- *Les Roumains de Transylvanie et l'Union des Principautés*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V (1966), nr. 1, p. 65–75.
- ION I. NISTOR, *Corespondența lui Coronini din Principate. Acte și rapoarte din iunie 1854 — martie 1857*, Cernăuți, 1938, XLVII + 1098 p.
- *Ocupația austriacă în Principate, 1854–1857, după rapoartele lui Coronini*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, tom. XX (1938–1939), p. 133–195.
- ENNIO DI NOLFO, *Questione italiana e questione dei Principati nell'azione del conte di Cavour al congresso di Parigi (1856)*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza». Istorie”, Iași, 1973, nr. 2.
- D. ONCIU, *La XXIV-ianuarie*, în „Convorbiri literare”, XLIII (1909), p. 14–36.
- *Ideea latinității și a unității naționale*, București, 1919, 24 p.
- N. T. ORĂȘANU, *O pagină din viața mea sau 22, 23 și 24 ianuarie 1859*, București, 1861.
- ANDREI OȚEȚEA, *Marile puteri și Unirea Principatelor*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 667–679.
- *Insemnătatea istorică a Unirii*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 21–41.
- *Unirea Principatelor (1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 11–31.
- *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 4, p. 677–696.
- *Unirea Principatelor Române*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1, p. 5–16.
- PETRE P. PANAITESCU, *Planurile lui I. Cămpineanu pentru unitate națională a românilor*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, III (1926), p. 63–106.
- *Cuza Vodă și unitatea națională a românilor*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, VIII (1929), nr. 4, p. 559–569.
- *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 55–93.
- *Unirea Principatelor Române, Cuza Vodă și polonii*, în „Romanoslavica”, V (1962), p. 71–84.
- *L'Union des Pays Roumains sous le règne de Michel le Brave*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV (1965), nr. 3, p. 427–440.

- RADU PANTA ZI, *Unirea reflectată în ideologia epocii*, în „Revista de filozofie”, XIII (1966), nr. 1, p. 13–18.
- ȘERBAN PAPACOSTEA, *Les Roumaines et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, IV (1965), nr. 1, p. 15–24.
- OVIDIU PAPADIMA, *Mihail Kogălniceanu și Unirea țărilor române*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, VII (1958), nr. 3–4, p. 401–429.
- ȘTEFAN PASCU, *Un plan de confédération danubienne roumano-magyaro-serbe en 1859*, în „Revue de Transylvanie”, V (1939), nr. 4, p. 506–524.
- *L’unité de la terre et du peuple roumain*, în „Revue de Transylvanie”, VII–IX (1941–1943), p. 325–343.
 - *Ecoul Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 451–466.
 - *L’importance historique de l’Union des Principautés Roumaines*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, XI (1966), fasc. 2, p. 23–33.
 - *Formarea națiunii române*, București, 1967, 55 p.
 - *Premisele unității politice a românilor*, în „Apulum”, VII (1969), nr. 2, p. 41–73.
 - *La question agraire dans les Pays Roumains à l’époque moderne (jusqu’à la réforme de 1864)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, IX (1970), nr. 4, p. 661–676.
- ȘTEFAN PASCU (în colab.), *Ideea de unitate național-statală în conștiința poporului român*, în „Anale de istorie”, XIX (1973), nr. 6, p. 3–24.
- PAUL PĂLTÎNEA, *Al. I. Cuza, pircălab al finului Covurlui*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 87–100.
- I. PĂTROIU, *Aspecte ale relațiilor dintre țăranii și proprietari în Oltenia în preajma reformei agrare din 1864*, în „Analele Universității din Craiova. Istorie-Geografie-Filologie”, 1972, 1, p. 34–44.
- GEORGETA PENELEA, *Contracte în comerțul extern al Țării Românești (1829–1858)*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 4, p. 767–781.
- GHEORGHE PLATON, *Frământări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 297–336.
- *Din domnia lui Alexandru I. Cuza. Documente din arhivele belgiene*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie « A. D. Xenopol », IX (1972), p. 495–504.
 - *Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 147–234.
 - *Lupta românilor pentru unitate națională. Ecouri în presa europeană (1855–1859)*, Iași, 1974, 348 p.
 - *Un diplomat belgian despre unirea Principatelor*, în „Analele Universității « Al. I. Cuza ». Istorie”, XX (1974), fasc. 2, p. 63–74.
 - *Le problème roumain dans la politique européenne dans les années de la lutte pour l’Union (1856–1859)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XIV (1975), nr. 1, p. 25–38.
 - *Reacții și atitudini în cercurile diplomatice din Constantinopol față de Unirea Principatelor*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 7, p. 1 085–1 090.
 - *Le diplomate belge Edouard Blondeel von Cuelebroeck dans les Principautés Roumaines (1856–1857)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XVI (1977), nr. 1, p. 43–66.
- GH. PLATON și V. RUSSU, *Materiale privind industria orașului Iași în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, în „Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza ». Istorie”, Iași, XV (1969), fasc. 2, p. 177–215.
- VICTOR POPA, *Problema învoielilor agricole din Țara Românească și Moldova în perioada dintre 1848–1868*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, VI (1961), fasc. 1, p. 91–106.
- TEODOR POPESCU, *Gîndirea social-politică despre înarmarea maselor oglindită în presa civilă, dezbaterile parlamentare și legislația militară din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în *File din istoria militară a României*, vol. I, București, 1973, p. 69–84.

- VALERIAN POPOVICI, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, X (1959), fasc. 1–2, p. 1–35.
- VICTORIA POPOVICI și ION COJOCARU, *Un exemplu de colaborare bilaterală, acum un veac*, în „Revista arhivelor”, XLVII (1970), nr. 2, p. 640–642.
- ERICH PROKOPOWITSCH, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukovina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, 1965.
- MIHAIL RALEA, *Aspecte social-culturale ale Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 5–9.
- ANDREI RĂDULESCU, *24 ianuarie*, Ploiești, 1905, 38 p.
– *Organizarea statului*, în *Alexandru Ioan Cuza. 1859–1866*, București, 1930, p. 55–98.
- LUCREȚIA RĂDULESCU-PRĂVĂȚ, *Activitatea lui Mihail Kogălniceanu pînă la 1866*, vol. I, Iași, 1913.
- IRINA RĂDULESCU-VALASOGLU, *Alexandru Ioan Cuza și politica europeană*, București, 1974, 199 p.
- A. RĂDUȚIU și P. TEODOR, *Ideea de unitate politică la români*, București, 1968, 120 p.
- T. W. RIKER, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856–1866*, traducere de Alice L. Bădescu, București (1944), 702 p.
- VASILE RUSU, „Monstruoasa coaliție” și detronarea lui Al. I. Cuza, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 503–550.
- DUMITRU RUSU, *Contribuții la istoricul primei fabrici de hirtie de la Piatra Neamț*, în „Memoria antiquitatis”, III (1971), p. 521–528.
- I. SABĂU, *Din viața generalului Pavel Papp. Date noi privitoare la istoria relațiilor româno-italiene în epoca Risorgimentului*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 1, p. 151–157.
- CARLO SANTONOCICO, *Il contributo della diplomazia e del governo Piemontese alla causa dell'Unita Romana*, Napoli, 1964.
- M. SAVEL, *Domnia marelui domnitor român Alexandru Ioan Cuza și epoca glorioasă a românilor*, Bacău, 1914, 176 p.
- N. I. SIMACHE, *Mișcările din Ploiești din 1860*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1970, p. 19–30.
- T. SÎRBU, *Documente privitoare la activitatea Comitetului Unionist din Buzău (martie–septembrie 1857)*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 109–124.
- VICTOR SLĂVESCU, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, 329 p.
- GHEORGHE SMARANDACHE, *Armata Principatelor Române în sprijinul Unirii*, în „Studii și articole de istorie”, VII (1965), p. 393–400.
- AL. SMOCHINĂ, *Ideile lui 48 în reformele lui Cuza*, în „Studia et acta Musei «N. Bălcescu»” I (1969), p. 177–183.
- C. SPERI, *Contribuțiuni la istoricul alegerilor pentru Divanul ad hoc în județul Vlașca*, în „Studii și articole de istorie”, II (1957), p. 481–494.
- APOSTOL STAN, *Mărturiile noi despre situația suferinilor străini după Unirea Principatelor*, în „Revista arhivelor”, IX (1966), nr. 1, p. 279–282.
– *Fiscalitatea în ultimii ani ai domniei lui Cuza Vodă în lumina unor documente inedite*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 1, p. 81–86.
– *Les Principautés Unies et les conférences télégraphiques de Timișoara (mai 1860–juin 1862)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, X (1971), nr. 1, p. 63–73.
– *Legături economice ale Țării Românești cu Transilvania (1848–1859)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, IV (1973), p. 111–176.
– *Revoluția pașoptistă reflectată în conștiința politică a României moderne (1859–1877)*, în *Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974, p. 201–226.
- EUGEN STĂNESCU, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. «Român-românesc» în textele românești din veacurile XV–XVII*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 5, p. 967–1 000.

- EUGEN STĂNESCU: *Geneza noțiunii de „România”. Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina documentelor interne*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 237–254.
- *L'unité du territoire roumain à la lumière des mentions extérieures. Le nom de „Valachie” et ses sens*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VII (1968), nr. 6, p. 877–898.
 - *Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 2, p. 189–206.
 - *Roumanie. Histoire d'un mot chez les Roumains aux XVIIe–XIXe siècles. Développement de la conscience d'unité territoriale*, în „Balkan Studies”, 1969, nr. 1, p. 69–94.
- * * * *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, 544 p.
- D. A. STURDZA, *Însemnățile Divanurilor ad hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom. XXXIII (1910–1911); XXXIV (1911–1912).
- D. A. STURDZA și alții, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, 1888–1909, vol. I–X.
- DUMITRU SUCIU, *Ecouri ale situației politice românești în publicistica franceză (1856–1859)*, în „Acta Musei Napocensis”, VII (1970), p. 621–632.
- ION ȘENDRELESCU, *Lupta revoluționarilor români pentru unitate în perioada 1849–1853, în culegerea Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 223–236.
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Mișcări demografice în țările române până în secolul al XVIII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 187–207.
- *Michel le Brave « Restitulor Daciae »*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VII (1968), nr. 6, p. 899–913.
- CONSTANȚA ȘTIRBU, *Date noi privind instituirea „Ordinului Unirii” în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Muzeul național”, I (1974), p. 95–103.
- *La circulation monétaire pendant le règne d'Al. I. Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI (1977), nr. 3, p. 533–549.
- ANGELO TAMBORA, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958, 409 p.
- VAL. TEBEICA, *Primele mărci poștale românești. 1858–1865*, București, 1962, 215 p.
- HAROLD TEMPERLEY, *The Union of Roumania in the private letters of Palmerston, Clarendon and Cowley 1855–7*, București, 1937.
- CONSTANTIN TODERAȘCU, *Tabăra militară de la Florești în vara anului 1859 – începutul cotoșirii oștilor Principatelor Unite Române*, în *File de istorie militară*, vol. I, București, 1973, p. 49–68.
- SANDU TUDOR, *Din frământările țărâniei buzoiene în vremea Divanului ad hoc*, în „Studii și articole de istorie”, X (1967), p. 195–231.
- A. TURDEANU, *Proiectul orașului Cuza de la 1860*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, III (1960), p. 288–290.
- BUCUR ȚINCU, *Contribuții la istoria căilor ferate din România. Idei și probleme în perioada 1859–1869*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 5, p. 951–962.
- AUREL ȚINTA, *Unirea Principatelor oglindită în „Temeswarer Zeitung” (1859)*, în „Studii și articole de istorie”, V (1963), p. 243–274.
- G.H. UNGUREANU, *Țărâniea din Moldova și Unirea țărilor române*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 125–134.
- * * * *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, 461 p.
- V. A. ȚECHIĂ, *L'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche*, București, 1894, 84 p.
- I. G. VALENTINEANU, *Din memoriile mele. O pagină de istorie modernă. Alegerea, detronarea și înmormintarea lui Cuza Vodă. 1859, 1866, 1873*, București, 1898, 142 p.

- AL. D. VASILE, *Considérations sur la lutte du peuple roumain pour l'Union entre les années 1856—1859*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V (1966), nr. 3, p. 471—484.
- CONSTANTIN N. VELICHI, *Alexandre Jean Cuza, Georges P. Rakovski et le journal „Bădăstinos”*, în „Études balkaniques”, 6 (1970), p. 96—104.
- V. VESA, *Lupta pentru unitatea națională a Italiei și presa română din Transilvania (1859—1860)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, X (1965), nr. 1, p. 51—61.
- AL. VIANU, *Relațiile franco-ruse în problema Unirii*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 191—210.
- TUDOR VIANU, *Literatura Unirii Principatelor*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 43—53.
- V. VINOGRADOV, *Cu privire la rolul diplomației ruse, în Unirea țărilor române*, în „Studii”, XII (1959), nr. 2, p. 35—52.
- *Rossia i obăedinenie Rumânskikh Kniajestv*, Moscova, 1961, 351 p.
- I. VINTU, *M. Kogălniceanu. Aspecte ale activității și concepției politico-juridice*, în „Studii și cercetări juridice”, IV (1959), nr. 2, p. 407—458.
- I. VINTU și G. G. FLORESCU, *Valoarea constituțională a rezoluțiilor Adunărilor ad hoc din Principatele Române (1857)*, în „Studii și cercetări juridice”, VIII (1963), nr. 3, p. 499—517.
- *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, București, 1965, 327 p.
- EMIL VÎRTOSU, *Romanatul, moneta lui Cuza Vodă, 1859—1864. Documente inedite...*, București, 1941, 145 p. + 1 f. pl.
- MATEI D. VLAD, *Rolul lui Alexandru Ioan Cuza în făurirea României moderne*, în „Studii și articole de istorie”, VI (1964), p. 93—114.
- ALEXANDRU D. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, vol. I—II, 1903.
- *Unioniști și separatiști*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, XXXI (1909), p. 725—765.
- *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, partea a II-a, București, 1910, p. 301—570.
- *Niculae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812—1900*, București, 1915, 271 p.
- G. ZANE, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 223—261.
- *Le loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 2, p. 213—225.
- *Les problèmes économiques de l'Union à la lumière du message du 6 décembre 1859 d'Alexandru Ioan Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V (1966), nr. 1, p. 35—46.
- *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, 1970, 240 p.
- *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Al. I. Cuza*, în *Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973, p. 261—328.

L'époque de l'Union

Résumé

L'Union des Principautés Roumaines — la Moldavie et la Valachie — n'a pas été le jeu du hasard ou du bon vouloir des puissances européennes, mais l'aboutissement d'un long processus intérieur, le couronnement d'aspirations séculaires. La désagrégation du féodalisme et l'ascension du capitalisme, ainsi que la formation de la nation moderne roumaine — qui prit fin au cours des événements révolutionnaires de 1848 — ont imposé avec acuité l'accomplissement de l'unité d'État roumaine, l'élimination des frontières devenues anachroniques, incompatibles avec le libre développement du peuple roumain dans son ensemble. La création d'un État moderne, unitaire et indépendant s'est imposé en tant qu'objectif fondamental du mouvement roumain de libération. Il va sans dire que le but final des Roumains était l'accomplissement de l'unité d'État sous ses formes territoriales plénières, mais jusqu'à ce que cet objectif puisse être atteint, vu que la nation roumaine était soumise à la domination ou aux influences de trois empires absolutistes qui cherchaient à entraver son libre développement, le principal effort a été orienté vers l'unification des deux pays roumains soumis à la suzeraineté ottomane. On acceptait même l'idée que le nouvel État national passe par une période où seulement son autonomie et non pas son indépendance soit reconnue par les puissances. «La création d'un grand duché de Dacie, qui réunirait les deux principautés — notait le diplomate français Bois le Comte en 1834 — m'a paru être ici... l'expression du désir le plus général du pays». Quatre années plus tard, un émissaire polonais, qui envisageait cette fois-ci l'unité pleine et entière du peuple roumain, relatait lui aussi, à la suite d'une visite dans les

pays roumains, que «l'idée de l'union de toutes les populations roumaines sous le même sceptre préoccupe tous les esprits».

Le mouvement roumain de libération trouva le terrain le plus propice à l'affirmation de ses desiderata au cours de la révolution de 1848. Ce fut alors que les pays roumains, dernier bastion de la révolution européenne, eurent l'occasion d'affirmer leur ardente aspiration à l'unité. Il est bien vrai que, vu les circonstances internationales et surtout à cause de la menace des empires voisins hostiles à l'accomplissement de cet objectif fondamental des Roumains, leurs porte-parole furent contraints à modérer leur ton, à ne pas toujours exprimer clairement ce que chacun pensait et désirait. Nicolae Bălcescu, le principal idéologue de la révolution roumaine, pouvait noter à ce sujet, après la révolution, que «les circonstances politiques ont empêché» les révolutionnaires roumains «d'invoquer dès le début dans leur programme la question de leur unité nationale», ce qui ne les empêcha pas «de ne pas perdre de vue la solidarité qui les relie à tous les rameaux de la nation roumaine». D'ailleurs, les programmes révolutionnaires — d'une manière directe ou au moins indirecte —, les discours de l'époque, la correspondance des révolutionnaires et surtout les puissants liens et l'étroite collaboration des révolutionnaires moldaves, valaques et transylvains ont démontré pleinement l'évidente tendance vers l'unité. La révolution fut réprimée, mais son principal enseignement fut l'inébranlable conviction des dirigeants du mouvement roumain de libération que la réunion de la Valachie et de la Moldavie en tant que première étape de l'unification d'État de la nation s'imposait avec acuité, que c'était la voie la plus sûre qui pouvait assurer au peuple roumain son avenir.

«Dans mes rêves — relevait dans un discours vers la fin de 1848 le patriote moldave Costache Negri — l'avenir de la Roumanie m'apparaît florissant. Nous sommes des millions de Roumains éparpillés. Que nous manque-t-il pour devenir une nation puissante ? L'union... Vive l'Union des Roumains !». Toutes les classes et les couches sociales voulaient l'union qui devait assurer un nouvel essor au développement de la nation et si l'union des Principautés s'imposait à la fois pour tous les Roumains en tant qu'objectif immédiat, comme première étape nécessaire, l'unité d'État roumaine ne pouvait être envisagée à l'avenir que plénière, réunissant toute la nation entre les mêmes frontières. Toutefois, la société roumaine était loin d'être homogène. De profondes divergences la divisait quant au processus de modernisation. Les boyards ne voulaient pas perdre leur puissance économique et leur pouvoir politique, quoique, réalistes, certains d'entre eux eus-

sent la tendance de désertier les rangs de leur classe et d'agir à côté des bourgeois en vue de la création de l'État moderne. Pour les masses, surtout pour la paysannerie qui représentait la majorité du peuple, la formation de la Roumanie devait leur assurer aussi l'accomplissement de leurs desiderata économiques et sociaux. Par conséquent, l'Union des Principautés Roumaines ne signifia pas seulement la lutte pour la suppression d'une frontière anachronique, mais aussi la création d'un climat propice aux réformes.

La guerre de Crimée contribua à ce que le problème de l'Union des Principautés devint aussi un problème européen, qu'il dépasse les limites de l'Europe du Sud-Est. L'union des deux pays où le maintien de la séparation constitua pendant une demi-décennie un sujet de discussion et de divergences pour les hommes politiques et les diplomates représentant les puissances européennes. Une partie de ces puissances, la France en tête, s'alignèrent du côté de l'Union, de l'autre côté demeurant ceux qui considéraient que leurs intérêts auraient été gravement lésés au cas où l'État national roumain aurait été constitué. Par l'entremise des révolutionnaires exilés, les Roumains participèrent au débat qui les intéressait directement, leur avenir étant en jeu. Des brochures et mémoires, l'organisation d'assemblées publiques ou l'édition de journaux — notamment l'«Étoile du Danube» à Bruxelles en 1856—1858 —, ainsi que les audiences sollicitées auprès des principaux dirigeants européens contribuèrent à la meilleure compréhension du problème roumain. Mais il est certain que ce qui déterminait en dernière instance l'action d'une puissance ou d'une autre n'était pas les aspirations des Roumains, mais leurs propres intérêts. Les Roumains surent profiter en échange des divergences qui divisaient les puissances pour chercher la vraie solution de leurs problèmes. Le traité de Paris fut loin de résoudre la question roumaine, mais, en affirmant à nouveau le droit à l'autonomie absolue, ainsi qu'en supprimant le protectorat du gouvernement tsariste, les stipulations de ce traité ont ouvert la voie vers une solution de la question. Le fait que les Principautés furent soumises à la garantie collective des puissances permit aux Roumains de déployer plus aisément leur lutte politique.

La première occasion offerte à la nation roumaine de démontrer à l'Europe ses capacités politiques et en même temps sa volonté de réaliser l'Union fut la réunion des Assemblées ad-hoc. Résultat d'un compromis des puissances, la décision de consulter les Roumains eux-mêmes au sujet de leurs aspirations permit à ces derniers d'exprimer leurs vœux concernant non seulement l'organisation moderne des Principautés mais aussi celui, fondamental,

de réaliser leur unification. L'unanimité d'opinions surprit l'Europe et démontra qu'il s'agissait non pas d'un rêve de certains exaltés, mais de la volonté de toute une nation. Le rapport de la Commission des puissances garantes ainsi que les décisions de la Conférence de Paris de 1858, concrétisées dans les stipulations de la Convention de Paris, n'ont tenu pas compte suffisamment des vœux des Roumains. Ce qui intéressait surtout les puissances, c'était trouver un terrain d'entente, c'est-à-dire réaliser une solution de compromis.

Mais les débats des Assemblées ad-hoc avaient démontré que les Roumains n'entendaient pas laisser aux puissances le soin de résoudre leurs problèmes. Par conséquent, la Convention de Paris fut interprétée à sa manière par la nation roumaine. La Convention n'interdisait pas la double élection d'un même prince dans les deux pays et c'est ainsi qu'on aboutit à une solution. Par la double élection du colonel Alexandru Ioan Cuza, l'un des dirigeants de la révolution de 1848, l'Union des Principautés fut réalisée par les Roumains eux-mêmes. L'Europe fut mise devant un fait accompli. Cependant la réalisation de l'unité des deux pays ne fut pas facile, car les stipulations électorales limitatives de la Convention, par l'entremise desquelles le corps électoral était réduit à quelques milliers de citoyens, firent en sorte qu'un grand nombre des députés élus ne représentent pas les idées du progrès. Dans ces conditions, l'intervention des masses, surtout en Valachie, fut décisive. Répondant à l'appel des libéraux radicaux, quelques dizaines de milliers de citoyens et de paysans, maintenant sous leur pression la majorité réactionnaire, conservatrice de l'Assemblée l'empêchèrent pratiquement d'élire l'un de ses candidats. Le 24 janvier/5 février 1859 au cours d'une séance secrète, les députés de Valachie, les conservateurs tenant compte aussi de la pression des masses, décidèrent de porter leurs voix au prince récemment élu de Moldavie et c'est ainsi que l'Union fut réalisée. Il nous faut souligner que Cuza a été élu non seulement en tant qu'expression de l'idée de l'Union, mais aussi comme le prince novateur qui devait réformer les institutions de l'État national créé par sa double élection.

Une partie des puissances garantes acceptèrent le fait accompli, et l'Angleterre, réaliste, les seconda cette fois-ci. En avril 1859, la double élection de Cuza fut par conséquent reconnue et sanctionnée par cinq des puissances garantes. L'empire des Habsbourg et l'Empire ottoman refusèrent leur sanction, le premier se rendant compte que la «petite» union devait être parachevée par la «grande» union, ce qui mettait implicitement en péril les provinces roumaines qu'il avait soumises à sa domination et le second sachant qu'entre l'union et l'indépendance il existait un lien né-

cessaire. Mais la défection des armées autrichiennes au nord de l'Italie ont contraint le cabinet de Vienne, quelques mois plus tard, à plus de souplesse. Isolée, la Sublime Porte dut aussi reconnaître le fait accompli à Bucarest le 24 janvier/5 février 1859. Par conséquent, une nouvelle conférence des puissances garantes réunie à Paris au début de l'automne 1859 reconnut la double élection et, par là, l'Union même.

Cuza, en tant que prince confirmé de la Moldavie et de la Valachie, fut toutefois contraint à gouverner séparément les deux pays. Deux gouvernements, deux Assemblées, ainsi que deux administrations ont continué de coexister, le prince devant se déplacer tantôt à Bucarest, tantôt à Jassy pour exercer ses fonctions. Dans ces conditions, le parachèvement de l'union réalisée au début de l'année 1859 s'imposait nécessairement. Pour démontrer son efficacité, l'Union devait être parachevée sur le plan politique et administratif, car une union personnelle était loin de pouvoir assurer l'accomplissement des aspirations nationales. Le prince Cuza eut le principal mérite, bénéficiant de l'appui de son peuple, d'avoir réalisé, par ses efforts constants sur le plan diplomatique, l'union effective des deux pays et créé l'État national unifié au point de vue de ses structures. Les puissances garantes ont reconnu et la Sublime Porte a sanctionné vers la fin de l'année 1861 l'unification effective. Par conséquent, on constitua un seul gouvernement, une seule Assemblée se réunit à Bucarest — devenue capitale des Principautés Unies — et toutes les branches de l'administration publique furent unifiées.

Le parachèvement de l'Union sur le plan politique et administratif créa les conditions nécessaires à l'accomplissement d'une nouvelle étape, celle des réformes fondamentales par l'entremise desquelles l'État moderne devait être pleinement constitué. Si l'unification et un ensemble de réformes, dont la plus importante fut la sécularisation des biens conventuels, purent être réalisées dans le cadre du régime institué par la Convention de Paris, la réforme fondamentale qui devait parachever sur le plan social l'Union des Principautés, donnant aux masses le sentiment de leur libération, était la réforme agraire. Vu les stipulations limitatives électorales imposées par les puissances garantes qui assuraient aux conservateurs, principaux détenteurs des domaines, le pouvoir politique, il fallut procéder à leur modification structurelle par un coup d'État. Par conséquent, le coup d'État du 2/14 mai 1864, qui assura ensuite l'accentuation du processus des réformes et en premier lieu la réforme agraire, est la suite logique de la double élection de 1859. Par le coup d'État ont été assuré les conditions requises pour la

réalisation des objectifs sociaux poursuivis dès le début par le mouvement unioniste. Ainsi entre les deux dates, le 24 janvier/5 février 1859 et le 2/14 mai 1864, il y a une corrélation logique.

Dans la seconde partie du livre sont étudiés les aspects majeurs reliés au processus de la formation de l'État national roumain. Les mutations sociales et économiques font l'objet d'un examen critique. Les rapports entre les différentes classes et couches de la société roumaine de l'époque, tout comme les transformations multiformes accomplies au cours du processus de la naissance de la Roumanie moderne expriment des mutations majeures. Sur le plan économique, la désagrégation du féodalisme, se trouvant dans son étape finale d'existence, doit être imbriquée à l'affirmation toujours plus prenante des relations capitalistes qui pénètrent aussi dans le domaine de l'agriculture. Toutefois, il est certain que le maintien jusqu'en 1864 des rapports féodaux dans les relations entre les paysans et les maîtres de domaines a considérablement freiné le progrès existant cependant dans ce secteur important de l'économie. Une attention particulière a été accordée aux mutations intervenues dans le domaine de l'industrie et qui reflétaient d'une manière pertinente un substantiel pas en avant, bien sûr dans les limites du développement de l'État roumain de l'époque. La construction ou l'amélioration des voies de communication, facteur essentiel dans un pays où l'on devait créer les bases nécessaires au progrès économique ainsi que l'organisation moderne du crédit et de la fiscalité et surtout le commerce intérieur et extérieur, sont également étudiées dans l'ensemble des transformations enregistrées dans les Principautés Unies Roumaines à l'époque de leur unification.

Le cadre politique de l'époque de l'Union et de l'organisation de l'État moderne roumain, les contradictions des forces politiques qui n'avaient pas encore atteint un niveau d'organisation moderne, quoique, en général, les principaux groupements aient reflété les positions des libéraux ou celles des conservateurs, une multitude de petits groupes ainsi que d'alliances temporelles se faisant remarquer, sont également présentés dans un autre chapitre, où l'on souligne que les *mutations*, la *transition* d'un régime à l'autre avec toutes ses implications, représentaient les éléments dominants. Les diverses forces politiques en voie de constitution plénière sont analysées à tour de rôle, pour que soit abordé ensuite le problème des réformes, qui s'imposait avec acuité à l'attention générale, car il était évident que l'Union des Principautés ne pouvait pas se limiter à la simple suppression d'une frontière, mais qu'elle était le

point de départ de transformations fondamentales exigées par la création de l'État moderne.

Un autre chapitre est dédié à l'armée, car un État national qui devait conquérir son indépendance et assurer le parachèvement de ses frontières nationales devait bénéficier de l'appui d'une force armée capable de l'affirmer et de défendre ses intérêts. D'ailleurs, dès la première année de son règne, le prince Cuza avait manifesté le désir que son armée «se prépare à tout». L'unification des deux armées et ensuite la réorganisation moderne de l'armée roumaine et le développement de sa force constituèrent des objectifs majeurs de l'État national roumain. Cette «opération» se fonda sur les articles 42—45 de la Convention de Paris. Les moyens permettant un accroissement plus accentué des forces armées régulières ainsi que les circonstances politiques internationales qui interdisaient un développement trop poussé de ces forces, imposèrent, d'une part, d'accorder une attention particulière à la formation des cadres et de l'autre, de fournir des efforts en vue de l'organisation militaire à divers échelons de la population masculine tout entière. La modernisation, l'entraînement par des manœuvres d'envergure, la dotation au niveau des armées les plus développées de l'Europe, l'enseignement militaire, la mission militaire française (ayant la tâche de seconder dans leurs efforts les dirigeants de la nouvelle armée nationale), tous ces aspects sont étudiés, la conclusion suggérée étant celle que cette armée roumaine, résultat direct de l'acte de l'Union, constitua l'un des succès marquants de l'époque, les victoires qu'elle remporta une dizaine d'années après la fin du règne de Cuza démontrant d'ailleurs pleinement cette assertion.

L'État national roumain déploya une politique extérieure remarquable, quoiqu'il fût encore soumis à la suzeraineté de la Sublime Porte et à la garantie collective des puissances européennes. Ce fut au fond la matérialisation des objectifs politiques des révolutionnaires quaranthuitards. La solution par les Roumains du problème européen de l'Union des Principautés constitua d'ailleurs un succès éclatant sur le plan extérieur de la nation roumaine. Le règne du prince Cuza refléta ensuite, d'un côté, une fermeté qui imposa aux puissances et, d'un autre, une indiscutable habileté. A relever encore que les Principautés Unies se comportèrent à cet égard en tant qu'État quasi indépendant. On essaya et on réussit en partie à accréditer des agents diplomatiques, on envoya des missions spéciales, on créa une diplomatie roumaine moderne et on s'acharna avec efficacité à limiter les immixtions des agents consulaires étrangers. Les rapports avec la Sublime Porte reflétèrent un évident changement et on commença à développer des

relations avec d'autres puissances et en premier lieu avec la France, l'État roumain met ant tout en œuvre pour qu'il soit accepté par les puissances en tant que partenaire. Les relations de l'État national roumain avec les mouvements révolutionnaires qui œuvraient à la libération de leurs nations doivent être aussi signalées.

Les profondes mutations enregistrées sur les plans socio-économique et politique affectèrent également le domaine du développement culturel, qui fut mis au service de la cause nationale et dont les porte-parole, dans leur majorité, militèrent pour des mutations progressives de la société. L'enseignement connut un évident essor à tous les échelons : on procéda à une massive organisation du réseau des écoles villageoises, mais on développa aussi les écoles des villes y compris celles destinées à l'enseignement économique, on créa les Universités de Jassy (1860) et de Bucarest (1864). Un progrès fut enregistré aussi dans le domaine des sciences, surtout dans celui des sciences humaines, les efforts fournis en vue d'un alignement européen à cet égard étant évidents. Un secteur qui mérite d'être mis en valeur est aussi celui de l'organisation des sociétés et des associations à caractère culturel, mais aussi national ; d'ailleurs, ces sociétés étaient répandues non seulement dans l'Etat roumain mais encore au-delà des frontières, dans les provinces roumaines soumises à la domination étrangère directe. Quoique la Société Académique ne pût être organisée au temps de Cuza, sa création le lendemain de son abdication fut, sans conteste, un résultat des efforts déployés au cours de son règne. L'explosion de la presse périodique et surtout celle de la presse politique, ainsi que le développement de la littérature mise au service de la cause nationale complètent le tableau culturel de l'époque de l'Union des Principautés et de l'organisation de l'État moderne roumain.

Dans le dernier chapitre du livre sont présentées les conséquences nationales de l'acte historique du 24 janvier/5 février 1859. Il est souligné que l'unification réalisée au début de 1859 a été aussi un prologue de la conquête de l'indépendance et on présente les préparatifs accomplis sous le règne de Cuza sur le plan politique en vue d'une modification du statut international du pays. L'écho de l'Union des Principautés au-delà de leurs frontières, le fait que la nation roumaine dans son ensemble a considéré la double élection du prince Alexandru Ioan Cuza comme le prélude du parachèvement de l'unification, le rôle actif joué par les Principautés Unies à l'égard de toute la nation, les actions culturelles font également l'objet du dernier chapitre du livre.

L'époque de l'Union des Principautés s'impose à l'attention de l'historien comme un moment décisif de l'histoire de la nation roumaine, mais elle offre en même temps un sujet de méditation en ce qui concerne les moyens utilisés et les résultats obtenus par les Roumains dans leurs efforts incessants vers l'unité et le progrès. C'est également l'exemple roumain qui intéresse, car l'unité d'État réalisée par les Roumains accusa des traits particuliers si on la compare aux processus d'unification italien ou allemand qui eurent lieu environ à la même époque ; ces traits particuliers au processus roumain, imposés en premier lieu par une profonde causalité intérieure et par le développement historique antérieur du peuple roumain, méritent d'être pris en considération et fournir l'occasion de fructueuses comparaisons.

Indice*

A

- Abdul-Aziz, sultan — 187
Abdul-Megid, sultan — 49, 72.
Abrud — 26.
Adrian, George — 105, 166–167, 179.
Adrianopol (pacea de la ~) — 11, 126.
Adunarea ad hoc a Moldovei — 14, 49, 54, 56, 57, 59, 60, 63–67, 79, 82, 155, 159, 190, 191, 222.
Adunarea ad hoc a Țării Românești — 50, 53–57, 59, 60, 62, 63, 66, 67, 86, 155, 186, 191, 222.
Adunarea electivă a Moldovei — 70, 79, 80, 82–84, 94, 99, 155.
Adunarea electivă a Țării Românești — 71, 84, 86–91, 93, 95, 149, 220.
Adunarea României — 102, 106–114, 158, 161, 189.
Adunarea obștească a Țării Românești — 15, 44.
Adunările ad hoc — 38, 42, 43, 45, 50–56, 58–62, 64, 66–69, 117, 119, 122, 183, 190, 203, 218, 222.
Adunările electivă din Principate — 75, 78.
Afif-Bei — 76, 77.
Alba Iulia — 16, 234.
Alecsandri, Ioan — 188.
Alecsandri, Vasile — 21, 37, 42, 43, 76, 80, 83, 90, 95, 97, 98, 118, 173, 174, 176, 183, 186–188, 195, 218, 219, 228, 231.
Alexandrescu, C. — 39.
Alexandrescu, Grigore — 37, 218, 219.
Alexandrescu-Urechii, Vasile — 74, 207, 213, 214, 220, 236.
Alexandria — 126.
Alexandru Ioan I, v. *Alexandru Ioan Cuza*.
Alexandru al II-lea, împărat al Rusiei — 187, 225.
Algeria — 173, 174.
Ali-Pașa, mare vizir — 108, 165, 169.
Alpi, munți — 183.
Aman, Theodor — 220.
„Amicul familiei” — 217.
„Amicul științei” — 217.
„Analele economice” — 123, 216.
„Analele statistice” — 216.
Anglia — 36, 48, 55, 96, 97, 123, 124, 144, 186, 193, 198, 222.
Apolonie, N. — 39.
Ardeal — 26, 237, 238 ; v. și *Transilvania*.
Die Ardelier, asociație — 17.
„Arhiva românească” — 212.
Aricescu, Constantin D. — 73, 154, 212, 218, 220.
Arion, Eraclie, lt. — 175.
Aron Florian v. *Florian Aron*.
Arsachi, Apostol — 90, 104, 109.
Asachi, Alexandru — 220.
Asaki, Gheorghe — 130, 206, 219.
Asociația pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania (Astra) — 214, 238.
Asociația patriotică — 16.
Atanasie, C. — 53.
Ateneul român, societate — 213.
Aurelian, P. S. — 125, 131.
Austria, v. *Imperiul habsburgic*.

* Indicele a fost întocmit de Grigore Chiriță și Elisabeta Oprescu, cărora autorul le aduce călduroase mulțumiri.

B

Bacaloglu, Emanoil — 210, 211.
 Bacău, județ — 41, 128.
 Bacău, oraș — 137.
 Bach, Alexandr — 230.
 Bălăceanu, Ion — 17, 39, 43.
 Bălcescu, Nicolae — 16, 17, 18, 20—23, 25, 30, 31, 118, 166.
 Băleanu, Emanoil — 75—78, 87.
 Baligot de Beyne, Arthur — 187, 188.
 Balș, Alecu — 58.
 Balș, Teodor — 42, 48.
 Balta Liman (convenția de la ~) — 116.
 Banat — 13, 15, 23, 25, 78, 232—234, 237, 239.
 Baragnon, Pierre Paul — 57.
 Baraș, Iuliu — 211, 217.
 Barițiu, Gheorghe — 214, 230, 238.
 Bărnăuțiu, Simion — 213, 235.
 Baronzi, Gh. — 218—220.
 Basily, C. — 36, 61.
 Béclard, L. — 74, 84, 222.
 Beecher, Harriet — 220.
 Belcredi, Richard von — 239.
 Belgia — 43, 61, 176—178.
 Belgrad — 18, 97, 188, 202, 226.
 Bengescu, Grigore — 104.
 Benzi, Raffaello — 95, 223.
 Berlin — 186.
 Bibescu, Gheorghe — 74, 75, 84, 89, 117.
 Birlad — 41, 80, 208.
 Blaj — 17, 19, 25, 26, 237.
 Bodin, cpt. — 174.
 Boerescu, Constantin — 210, 219.
 Boerescu, Vasile — 52, 79, 89, 91, 109, 110, 113, 120, 182, 207, 210, 214, 215.
 Bogdan I — 57.
 Bogdan al III-lea — 57.
 Bois le Comte — 13.
 Bojincă, Damaschin — 13.
 Bolintineanu, Dimitrie — 37, 85, 91, 112, 148, 166, 185, 187, 208, 215, 218, 219, 223.
 Bolliac, Cezar — 31, 39, 49, 79, 94, 108, 151, 152, 154, 164, 166, 168, 169, 212, 215, 218.
 Bosfor, strimtoare — 198.
 Bosianu, C. — 45.
 Botoșani — 41, 137, 192.
 Boucher, Marie — 220.
 Boulanger, lt. — 178.

Brăila — 46, 137, 138, 143—145, 176, 178.
 Brașov — 16, 17, 21, 230, 237, 238.
 Brătianu Dimitrie — 17, 33, 43, 54, 56, 76, 78, 222, 230.
 Brătianu, Ion C. — 17, 110, 111, 152.
 Brătianu, frații — 39.
 Brest (școală navală de la ~) — 173.
 Bruxelles — 50, 215.
 „Buciumul” — 108, 215.
 Bucovina — 19, 25, 26, 78, 214, 232—233, 236, 239.
 București, — 15, 19, 37, 41—43, 47, 51, 53—56, 59—60, 64, 67, 74, 76, 78, 79, 85—88, 91, 95, 96, 99, 101, 102, 126, 127, 129, 130, 136—138, 143, 145, 152, 158, 162, 171, 172, 173, 175, 178—180, 196, 200, 202, 204, 205, 208, 209, 211, 213, 215, 216, 218, 220, 222—225, 227, 232, 234—235.
 Budai-Deleanu, I. — 11.
 Buescu, Pană — 124.
 Bujoreanu, I. M. — 220.
 „Buletinul municipal” — 216.
 „Buletinul telegrafo-poștal” — 216.
 Bulwer, Henry — 50, 54.
 Buol-Schauenstein, Karl-Ferdinand — 96.
 Busuioceanu, R.V. — 37, 43.
 Buzău — 46, 137, 171.

C

Calafat — 133.
 Calimachi, Teodor — 188.
 Calimachi, boieri — 112.
 Câmpineanu, Ioan — 14, 15.
 Canini, Marc Antoniu — 212.
 Cantacuzino, Alexandru — 220.
 Cantacuzino, Iancu (Ioan) A. — 77.
 Cantacuzino, Ioan C. — 75, 84.
 Cantacuzino, boieri — 112.
 Cantacuzino-Pășcanu, Mihai — 40.
 Carada, Eugen — 107.
 Caransebeș — 237.
 Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen — 199.
 Carpați, munți — 11, 23, 28, 32, 98, 145, 183, 231, 234—236.
 Casa de ajutor și prevedere a lucrătorilor tipografici, asociație — 121.
 Catargi, boieri — 112.
 Catargiu, Barbu — 103—105.
 Catargiu, Iordache — 12.

- Catargiu, Ștefan — 76, 77.
 Caterina a II-a , împărăteasa Rusiei — 180.
 Cavour, Camillo Benso, conte de ~ 78, 95, 155, 183, 210.
 Ceaușescu, Nicolae — 7.
 Cernavodă — 138.
 Cernăuți — 21, 23.
 Cerneți, localitate — 126.
 Châlons, localitate în Franța — 174.
 Chilia, braț al Dunării — 226.
 Chinezu, Emanoil — 152.
 Churchill, Henry A. — 84.
 Cioranu, Mihai — 212.
 Cipariu, Timotei — 238.
 Cimpina — 137.
 Clarendon, G. W. Fr., lord — 50.
 Cluj — 96.
 Codrescu, Iancu — 74.
 Colentina, suburbie a Bucureștilor — 172.
 Colquhoun, Robert Gilmour — 85.
 Colson, Félix — 15.
 Comisia centrală de la Focșani — 69, 70, 99, 158, 228.
 Comisia centrală legislativă — 71.
 Comisia europeană a Dunării — 226.
 Comisia de informare a puterilor garante — 36, 38, 42, 47, 61, 63, 68, 70.
 „Concordia” — 43, 50, 237.
 Conferința de la Paris (1858) — 68—70, 72—74.
 Conferința de la Paris (1859) — 97, 98, 186.
 Conferința reprezentanților puterilor garante de la Constantinopol (1861) — 100.
 Congresul de la Paris (1856) — 38, 51, 68 ; v. și *Tratatul de la Paris*.
 „Conservatorul progresist” — 151, 216.
 Consiliul permanent al instrucțiunii oastei — 171.
 Consiliul superior al instrucțiunii publice — 160, 209.
 Consiliul de stat — 161.
 Constantin, Tănase — 66.
 Constantinopol — 23, 24, 52, 61—63, 71, 77, 85, 96, 100, 112, 148, 162, 186—188, 193, 196—197, 200, 218, 224, 227, 231.
 Constanța — 138.
 Constituția, asociație — 13.
 Convenția de la Paris (1858) — 55, 66, 70—72, 74—76, 80, 83, 90, 92, 98, 103, 108—113, 117, 141, 150, 155—157, 159—161, 164, 165, 168, 184, 185, 191, 197, 222.
 Copou (cartier în Iași) — 40.
 Cornul Luncii, localitate — 137.
 Corpul ponderator — 113.
 Corpurile legiuitoare—194 ; v. și *Adunarea electivă a Moldovei*; *Adunarea electivă a Țării Românești*; *Adunarea României*.
 Costaforu, Gheorghe — 45, 109, 167, 205, 207.
 Cotroceni, cartier în București — 172, 173, 177.
 Covurlui, județ — 82.
 Craiova — 37, 129, 137, 138, 143, 171, 179, 208, 220.
 Crăescu, Petre, cpt. — 167, 178.
 Crețeanu, Gh. — 37, 214.
 Crețulescu, Constantin A. — 43, 45, 56, 59.
 Crețulescu, Nicolae — 105, 106, 211, 213, 214.
 Crețulești, boieri — 112.
 Crimeia (războiul ~) — 32—35, 39, 48, 143, 166.
 Cristofi, Alex. — 39.
 „Curierul Principatelor Unite” — 154.
 Curtea de casație — 71, 113.
 Curtea de conturi — 161.
 Cowley, H. R. Ch. — 69.
 Cuza, Alexandru Ioan (Alexandru Ioan I ; Cuza Vodă ; Domnul Unirii) — 49, 55, 76, 80—85, 89—96, 100—106, 108, 111—114, 117, 118, 122, 130, 133, 134, 138, 141, 142, 145, 152, 153, 155—157, 159—166, 168, 169, 171, 173, 174, 176, 177, 179—181, 183, 185, 186, 188, 190, 192—203, 206, 210, 213, 214, 217, 218, 222—235, 238, 239.
 Czartoryski, Adam — 114.

D

- Dacia — 12, 13, 27, 212, 232, 236.
 „Dacia” — 216, 236.
 Daco-România — 225, 234, 239.
 „Daily News” — 33, 46.
 Davila, Carol dr. — 211.
 Dăscălescu, Ștefan Scarlat — 148.
 Dealul Spirii, cartier în București — 177, 178.
 Depărățeanu, Alexandru — 219.
 Desprez, H. — 20.

Deșteaptă-te române (de Andrei Mureșanu) — 20.
„Deutsche Zeitung. Organ der Nationalität“ — 216.
Dieta din Sibiu — 234.
Divanurile ad hoc — v. *Adunările ad hoc*.
„Dimbovița” — 91, 98, 129, 147, 165, 167, 173, 215, 223.
Dobroliubov, N.A. — 92.
Docan, Ion — 49, 109.
Docan, boieri — 112.
Donici, Alexandru — 213, 218, 219.
Donici, Panait — 76.
Dorohoi, oraș — 41.
Dragomirești, localitate — 129.
Drăghici, Manolache — 212.
Dumitrescu, Ioan — 219.
Duca, colonel — 174.
Dunăre — 28, 138, 165, 183, 192, 222, 226, 230.
Dunca, Constanța (= Camille d’Alb) — 217.

E

„Les Ecoles” — 17.
Eder, Karl von — 88, 200, 232, 236.
electorale (stipulații ~; reforma electorală; legea electorală), v. *problema electorală*.
Elveția — 140.
Epureni, boieri — 112.
Epureanu, Manole Costache — 99, 109, 118.
„L’Etoile du Danube” — 56, 215.
Europa — 38, 40, 48, 50, 51, 54, 62, 68, 71, 90, 95, 96, 97, 117, 131, 132, 133, 164, 182—184, 192, 197, 200, 205.
Exarcu, Constantin — 213.

F

Făgăraș, oraș — 16.
Fălciu, oraș — 41.
Fălliceni, oraș — 41.
Filimon, Nicolae — 219.
Filipescu, Al. I. — 75.
Filipescu, Costache — 16.
Filipescu, Dimitrie — 16.
Filipescu, Gh. — 40.
Filipescu, I. I. — 39, 43, 227.
Filitti, Procopie — 177.

Floresca, suburbie a Bucureștilor — 172.
Florescu, Ioan Em., gen. — 172, 174, 179.
Florești (tabăra de la ~) — 165, 169, 171, 172, 224, 226.
Florești, boieri — 112.
Florian, Aron — 13, 39, 212, 230, 235.
Focșani (~ Munteniei; ~ Moldovei) — 41, 71, 78, 84, 99, 136—138, 158, 169.
Fotino, Dionisie — 212.
Frankfurt pe Main — 24, 62.
Franța — 17, 18, 36, 42, 48, 69, 71, 73, 80, 95, 97, 112, 136, 144, 148, 153, 165, 173, 174, 176, 178, 180, 186, 188, 193, 197, 198, 199, 200, 210, 222—224.
Franz Joseph I, împărat al Austriei — 25.
Frăția, asociație — 16.
Frisenhausen, M. — 211.
Fuad Pașa, Mohamed, mare vizir — 197.

G

Galați — 49, 136, 137, 144, 145, 179.
Galiția — 26.
Gane, N. — 83.
Garașanin, I. — 202.
„Gazeta Transilvaniei” — 229, 237.
Germania — 11, 24, 182, 210.
Ghica, Alexandru D. — 42, 43, 45, 46, 75, 84, 204, 206.
Ghica, Dimitrie — 89, 90, 105, 110, 111.
Ghica, Grigore Alexandru — 34, 40—43, 82.
Ghica, Ion — 15, 17, 19, 21, 23, 30, 32, 55, 73, 90, 99, 109, 118, 124, 166, 167.
Ghica, Pantazi — 85, 219.
Ghica, boieri — 112.
Giurgiu — 129, 137, 143, 192.
Gödel-Lannoy, Oskar von — 76, 77.
Godillot, A. — 177.
Golescu-Albu, Alexandru C. — 31, 39, 49.
Golescu-Negru, Alexandru G. — 39, 43, 79, 87, 99, 118.
Golescu, Dimitrie G. — 22.
Golescu, Nicolae C. — 56, 75, 76, 84, 86, 89, 94.
Golescu, Radu C. — 39.
Golescu, Ștefan C. — 49, 56, 64, 186.
Gorçakov, A. M. — 199.
Gradowicz, J. L. — 84.
Grădișteanu, Grigore — 16.
Grădișteanu, Petre — 219.
Grecia — 105, 202.
Green, John — 198, 224, 232.

Grozești, localitate — 130.
Grün, Alphonse — 196.
Guérin, cpt. — 174.

H

Haralambie, Constantin — 55, 60, 155.
Hasdeu, Bogdan Petriceicu — 211 — 213, 217.
Herkt, E. maior — 172, 175, 177, 178.
Hodoczyn, Mihalik P. — 130.
Hora Unirii (de V. Alecsandri) — 42, 218.
Hora Unirii (de C. D. Aricescu) — 218.
Hora Unirii (de Ioan Lapedatu) — 232.
Horea (= Nicola Ursu din Albac) — 11.
Hübner, J.A. — 69, 223.
Hurmuzaki, Constantin — 56—59, 65, 191.
Huși, oraș — 49.

I

Iarca, lt. — 174.
Iași — 15, 23, 40, 43—45, 51, 54, 56, 58, 59, 64, 79, 80, 83—85, 94, 96, 106, 130, 136, 139, 145, 170, 171, 173, 174, 179, 180, 192, 196, 207—209, 211—213, 215, 216, 218, 224, 233, 235.
Ilfov, județ — 86, 205.
Imperiile vecine — 109, 164, 165, 169; v. și *Imperiul habsburgic*; *Imperiul otoman*; *Imperiul țarist*.
Imperiul habsburgic (Austria) — 19, 24—27, 33—36, 39, 55, 69, 73, 96, 97, 99, 110, 135, 144, 164, 165, 171, 180, 182, 193, 194, 198, 200, 216, 223—225, 228, 230, 231, 232, 234, 239.
Imperiul otoman (Turcia, Poarta, putere suzerană) — 19, 24, 35, 36, 46, 49, 53, 55, 62, 63, 68—71, 77, 97, 100, 101, 110, 115, 132, 141, 144, 146, 157, 158, 164, 165, 171, 182, 184—188, 190—193, 196—198, 222, 224—228, 232.
Imperiul țarist (Rusia, țarism, putere protectoare) — 12, 24, 35, 36, 38, 61, 70, 95, 110, 144, 164, 165, 171, 182, 184, 194, 199, 225, 228.
Împroprietărirea țăranilor, v. *problema agrară*.
„L'Indépendance Belge” — 40, 43, 49, 71.
„Independența” — 154.

Însociere lazariană, asociație — 18.
„Instrucțiunea publică” — 207, 217.
Ionescu, Grigore — 119.
Ionescu, Nicolae — 238.
Ionescu [de la Brad], Ion — 19, 26, 37, 77, 140, 211, 216.
Ioranu, Grigore — 37, 47, 59.
Iorga, Nicolae — 19, 20, 28, 235, 238.
„Isis sau natura” — 217.
Islaz (cimpia de la ~) — 20, 21.
Ismail — 179.
Italia — 36, 97, 173, 182, 198, 200, 224.
Iugoslavia — 201.

J

„Junimea română” — 217.
Jooris, J. — 61.
„Journal de Constantinople” — 17.
„Le Journal de Francfort” — 62.
„Jurnalul Craiovei” — 37.

K

Kiselev, Pavel, gen. — 70.
Klapka, György, gen. — 201, 233, 234.
Kogălniceanu, Mihail — 7, 21, 37, 40, 41, 42, 43, 49, 56—58, 63—65, 80, 82, 83, 92, 95, 99, 104, 106—113, 117, 122, 130, 141, 153, 155, 156, 158, 159, 161, 168, 172, 190, 191, 193, 209, 213, 215, 218, 222, 233, 238.
Kossuth, L. — 92, 233.

L

Lamy, Eugène, lt. col. — 174.
Lamy, Paul, maior — 174.
Lapaty, Mihail — 220.
Lapedatu, Ioan — 232.
Laurian, August Treboniu — 23, 25, 207, 209, 214, 217, 235.
Lecca, Constantin — 220.
Lechința (pe Mureș) — 26.
Le Cler, Gustave — 124, 174—176.
Ledoux — 12.
legea rurală v. problema agrară.
Lenin, Vladimir Ilici — 128, 215.
Leuchtenberg, Sergiu, prinț — 199.
Linz — 180.
Livadia — 187.
Liverpool — 32.
Logadi, I., col. — 174, 178.
Lupescu, G. — 59, 66.

M

Magheru, Gheorghe, gen. — 39, 53, 230.
 Maior, Petru — 10
 Maiorescu, Ioan Trifu — 13, 24, 27, 39,
 207, 214, 235, 236.
 Maiorescu, Titu — 210, 211.
 Mălăeru, Mircea — 86.
 Mălinescu, Vasile — 49, 60, 65, 153, 155.
 Manchester — 32.
 Maniu, Ioan — 235.
 Manu, Grigore — 238.
 Manu, Ioan — 75, 76, 78.
 Manu, Savel, gen. — 110, 177.
 Maramureș — 234.
 Marea Neagră — 44.
 Mărășești, localitate — 137.
 Margot Th. (călător francez) — 130.
 Maria Tereza, împărăteasa Austriei —
 235.
 Marin, A., profesor — 217.
 Maroc — 173.
 Marsilia — 136.
 Marsillac, Ulysse de — 168, 171, 216.
 Martinovici și Assan, companie — 129.
 Marx, Karl — 33, 92, 116, 147, 159.
 Matia (Prahova) — 136.
 Mavrogheeni, Petre — 40, 56.
 „Medicul român” — 217.
 Mehedințeanu, Marin — 130.
 „Messenger du Midi” — 62.
 Metz (școala de geniu de la ~) — 173.
 Neusebach, baron de — 226.
 Mexic — 173, 174.
 Michelet, Jules — 17.
 Micle, Ștefan — 211.
 Mihai Viteazul — 212, 219, 239.
 Mihăileni, localitate — 137.
 Milcov, riu — 23, 46, 84, 123, 136, 147,
 152, 153.
 Millo, Matei — 237.
 Minjina, localitate — 16.
 Missail, I. — 167.
 Mișcarea unionistă, *passim*.
 Moinești, localitate — 137.
 Moldova — 7, 11—24, 26, 28, 29, 36,
 40—45, 47—51, 54, 56, 57, 59, 60, 63,
 64, 67, 70, 74—76, 79, 80, 82, 84, 85,
 89, 91, 93—95, 98, 99, 100, 109, 116,
 119, 120, 130, 132, 137, 139—141,
 143, 155, 158, 159, 169, 171, 185, 186,
 190, 191, 193, 194, 196, 204—208,
 212, 222, 225, 226, 229, 230, 233,

235, 236; v. și *Principatele Unite
 Române; România*.
 Momuleanu, Paris — 11.
 „Monitorul comunelor” — 216.
 „Monitorul medical” — 217.
 „Monitorul oastei” — 171, 216.
 „Monitorul oficial al Principatelor Unite
 Române” — 109, 138, 189, 216.
 „Monstruoasa coaliție” — 105, 107, 108,
 114.
 Moruzi, A. D. — 133.
 Moruzi, boieri — 112.
 Muntenia, v. *Țara Românească*.
 Mureș, riu — 26.
 Mureșanu, Andrei — 20.
 Murgu, Eftimie — 13, 25.
 „Museum național” — 129, 205, 206, 217.

N

Napoleon I, împărat al francezilor — 11.
 Napoleon al III-lea (Ludovic Napoleon
 Bonaparte), împărat al francezilor —
 114, 163, 173, 174, 176, 180, 198,
 199, 228, 231.
 Napoleon Joseph (Plon-Plon), prinț —
 112.
 „La Nation” — 106.
 „Naționalul” — 73, 215, 236.
 Năsăud, oraș — 237.
 Năstăseanu, Gheorghe — 220.
 Negri, Costache—29, 41, 49, 56, 57,
 65, 96, 100, 101, 186—188, 193, 198,
 218, 224, 227.
 Nesselrode, Carl V. — 15.
 „Neue Oder-Zeitung” — 33.
 Nothomb, J. B. — 223.
 Nulandt, Fr. Ludwig — 140.

O

Obolenski, prinț — 186.
 Obrenovici, Mihail, prinț al Serbiei —
 172, 201, 202.
 Obrenovici, Miloș, prinț al Serbiei — 201.
 „Observatorul militar” — 217.
 Odobescu, Alexandru — 219, 238.
 Olanda — 192.
 Olt, riu — 124, 137, 138.
 Oltenia — 237.
 Oprescu, Remus H. — 237.
 Orăscu, Alexandru — 205.
 Orășanu, N. T. — 86—88, 218.

Orăștie, localitate — 230.
Osborne, localitate în Anglia — 48, 69.
Oteleșanu, Ion — 88, 109.
Othon I, rege al Greciei — 105.

P

Palacky, F. istoric ceh — 26.
Pantelimon (școala de agricultură din ~) — 208, 211.
Panu, Anastasie — 56, 65, 76, 79, 80, 82, 94, 108, 153, 188, 224.
Papadopulo, I. C. — 177.
Papazoglu, Dimitrie — 220.
Papiu Ilarian, Alexandru — 26, 91, 98, 211—213, 217, 231, 235, 236.
Paris — 17, 18, 20, 21, 29, 38, 39, 44, 45, 51, 55, 66, 68, 70—75, 80, 90, 92, 97, 100, 103, 117, 128, 136, 141, 155, 157, 159, 160, 164, 168, 177, 183—188, 190, 191, 196, 197, 210, 217, 222, 223, 226, 228, 232.
Partida națională — 44, 49, 51, 52—54, 62, 75, 76, 78—80, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 118, 150.
Pascaly, A. — 237.
„Patria” — 37.
Peel, Robert — 222.
Pelimon, Alexandru — 119, 219, 220.
Pencovici, lt. — 171.
Pesta (Budapesta) — 235, 237.
Petersburg — 186, 225.
Petrescu, col. — 180.
Petru Rareș — 57.
Piatra Neamț, localitate — 41.
Piemont — 36, 95, 97, 186, 192, 198, 199, 223, 231.
Pitești — 137.
Pirvulescu, Ghenadie — 74.
Place, Victor — 42, 79, 84, 157, 163, 174, 224, 234.
Plagino, A. — 109.
Pleșoianu, Nicolae — 24, 39.
Ploiești — 46, 126, 137, 138, 143, 171, 179.
Poarta (Poarta otomană, Sublima Poartă, Înalta Poartă) v. *Imperiul otoman*.
Poenaru, P. — 209.
Polizu, C. A. — 211.
Polonia — 191.
Pop-Marțian, Dionisie — 53, 121, 133, 134, 146, 211, 212, 216, 220.
„Poporul suveran” — 22.

Popov S. I. — 36.
Popp de Szathmary, Carol — 220.
Poteca, Eufrosin — 11.
Poumay, Jacques — 43.
Predeal, localitate — 137.
Principate (~ Române; ~ dunărene) — *passim*; v. și *Moldova, Țara Românească*.
Principatele Unite (~ ale Moldovei și Țării Românești; ~ Române) — 69, 70, 77, 91, 95, 97, 99, 100, 112, 115, 130, 132, 133, 138, 139, 143, 145, 152, 155, 158, 159, 165, 174, 176, 180, 185, 186, 190, 192, 193, 194, 196—201, 203, 208, 210, 223, 225—228, 231, 233, 236, 238; v. și *România*.
problema agrară (reforma agrară; legea rurală; improprietărea țăranilor) — 62, 64—67, 98, 104, 106, 107, 109—112, 122—126, 133, 159—161, 167.
problema electorală (stipulații ~; reforma ~; legea ~) — 67, 71, 78, 98, 100, 103, 104, 106, 107, 112, 113, 117, 150, 156, 157, 159, 160.
Prokesch-Osten, Anton von — 200, 232.
„Proprietarul român” — 216.
„Pruncul român” — 22.
Prusia — 36, 199, 226.
Prut — 138, 194, 218.
Putere protectoare, v. *Imperiul țarist*.
Putere suzerană, v. *Imperiul otoman*.
Puteri garante — 38, 47, 53, 55, 57, 59—61, 64, 67—70, 91, 95—97, 100, 101, 107, 115, 157, 166, 182, 184, 187, 190, 197, 224.
Putna, județ — 177.

Q

Quinet, Edgar — 17.

R

Rakovski, G. S. — 202.
Rallet, Dimitrie — 55, 57, 63, 70, 73, 218.
Rechberg, J. B. von — 225.
„Die Reform” — 237.
„Reforma” — 153, 215, 236, 237.
reforma agrară v. *problema agrară*.
Regulamentele organice — 12, 14, 50, 69, 155, 166, 225.
Regulamentul organic al Moldovei — 13.

Regulamentul organic al Țării Românești — 12.
 „Revista Carpaților” — 217, 235, 236.
 „Revista română pentru științe, litere și arte” — 217.
 „Revue des deux mondes” — 20, 217.
 „Revue de Paris” — 217.
 Riker, T. W. — 35.
 Rîmniceanu, Naum — 11.
 Rîmnicu Sărat — 137.
 Rîmnicu Vilcea — 46.
 Roată, Ion — 14, 66.
 Rolla, Costache — 56, 57.
 Roman — 41.
 România — 7, 11, 20, 25, 28, 29, 31, 32, 57, 59, 64, 84, 92, 94, 95, 99, 102, 103, 106, 108, 119, 122, 126, 129, 130, 131, 133, 138, 148, 158, 161, 162, 164, 171, 173, 175, 176, 181, 183, 185, 187, 188, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 210, 216, 217, 223, 226, 227, 229, 231, 236—239; v. și *Principatele Unite Române*.
 „România” — 107.
 „România literară” — 37.
 „România militară” — 167, 171, 217.
 „Românul” — 50, 73, 91, 94, 105, 109, 111, 112, 153, 154, 163, 212, 215, 216.
 Rose, gen. — 174.
 Rosetti, C. A. — 17, 30—32, 37, 39, 42, 50, 53, 56, 75, 79, 107, 109, 110—112, 114, 151, 152, 167, 215, 216, 218, 220, 236, 238.
 Rosetti, Radu — 117, 122, 185.
 Roth, Daniel — 27.
 Roth, Stephan Ludwig — 26.
 Roussel, cpt. — 174.
 Rusciuk — 227.
 Rusia, v. *Imperiul țarist*.
 Russo, Alecu — 19, 22, 37.

S

Saint Cyr (școala militară de la ~) — 173
 Sardinia, v. *Piemont*
 Satu Mare, oraș — 237.
 Saumur (școala de cavalerie de la ~) — 173.
 Schusselka, Franz — 237.
 secularizarea averilor mănăstirești — 104, 105, 107, 108, 161, 202.
 Serbia — 15, 165, 176, 192, 194, 201, 228, 232.

Serghiadi, C. — 39.
 Serurie, Grigore — 39, 154.
 Serveille, adjutant de administrație — 175.
 Sibiu — 13, 16, 17, 23, 27, 234, 237.
 Sihleanu, A. — 111.
 Sion, George — 212, 214, 217, 236, 238.
 Siret, riu — 137, 138.
 Sirca, moșie — 125.
 Skeletti, P., col. — 179.
 Slatina — 46, 137, 138.
 Slavici, Ioan — 237.
Societatea academică română — 214.
Societatea pentru cultură și literatură română din Bucovina — 214.
Societatea literară română — 214.
Societatea de medici și naturaliști — 213.
Societatea studenților români — 17.
Societatea de științe — 213.
Societatea de științe naturale — 213.
Societatea unirii — 40, 41, 43.
 Statele Unite ale Americii — 143, 173, 194.
 Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris — 113.
 „Steaua Dunării” — 37, 41, 50, 76—79, 84, 215, 235.
 „Steaua Dunării. Zimbrul și Vulturul” — 171.
 Steege, Ludovic — 186.
 Stern Brothers, bancă londoneză — 142.
 Stipulații electorale, v. *Problema electorală*.
 Strambio, C. — 234.
 Sturdza, Dimitrie A. — 79, 83.
 Sturdza, Grigore — 74, 82.
 Sturdza, Mihail — 12, 15, 19, 20, 74, 82, 83.
 Sturdza, Vasile — 76, 79.
 Sue, Eugène — 220.

Ș

Șaguna, Andrei — 25.
 Șapcă, Radu — 39.
 Școala ardeleană — 10, 11.
 Șindrilarii de Jos, localitate — 14.
 Ștefan cel Mare — 57, 219.
 Știrbei, Barbu — 34, 39, 40, 74, 84, 116, 117.
 Șulepnikov, — 36.
 Șumla, localitate în Bulgaria — 226.

T

- Talleyrand-Périgord, Charles-Angélique 182.
 Tattarascu, Gheorghe — 220.
 Tănase, Constantin, v. *Constantin, Tănase*
 Tăutu, George — 218, 237.
 Tecuci, oraș — 41, 137.
 Teleorman, județ — 124.
 Tell, Christian, gen. — 24, 25.
 „Teinesvarer Zeitung” — 85, 87, 88.
 Teulescu, Petre — 212.
 „Tezaur de monumente istorice” — 212.
 Thouvenel, E. A. — 196.
 „Times” — 72.
 „Timpul” — 37, 43.
 Tisa, riu — 232.
 „Tinăra Dacie” — 18.
 Tirgoviște, oraș — 178.
 Tirgșor, localitate — 177–179.
 Tirgu Frumos, localitate — 137.
 Tirgu Neamț, localitate — 130.
 Tirgu Ocna, localitate — 137.
 Transilvania — 11, 13, 15, 16, 19, 20, 23–27, 78, 91, 98, 145, 230–234, 236, 239; v. și *Ardeal*.
 Tratatul de la Paris (1856) — 38, 39, 44, 45, 55, 68, 70, 168, 183, 184, 190, 222.
 „Tribuna României” — 148, 216.
 Triest, oraș — 140.
 Turcia, v. *Imperiul otoman*.
 Turda, oraș — 237.
 Turin — 78, 97.
 Turnavitu, Scarlat — 56.
 Turnu-Severin, oraș — 78, 137.
 Tür, Stefan — 234.

Ț

- Țara Românească (Muntenia; Valahia) — 7, 11 — 16, 18–26, 28, 36, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 48–51, 54, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 74–77, 79, 86–91, 93–95, 98, 99, 116, 119, 120, 123, 125, 127, 129, 132, 136, 137, 141, 143, 155, 166, 186, 189, 191, 194, 204–207, 215, 222, 226, 229, 230, 235, 236; v. și *Valahia, Principatele Unite Române; România*.
 Țara Ungurească — 237.
 țarism, v. *Imperiul țarist*.
 „Țăranul român” — 216.

U

- Ubicini, J. A. H. — 196.
 Ungaria — 25–27, 191, 233.
 „Unirea” — 216.
 Unirea (Unirea Principatelor, unitate națională) — *passim*.

V

- Vaillant, J. A. — 16.
 Valahia — 11, 15, 21, 23, 29, 57, 82; v. și *Țara Românească*.
 Valentineanu, I. G. — 92, 148, 151, 153, 160, 215, 237.
 Varna, localitate — 226.
 Văsescu, Dimitrie — 167.
 Veneția — 198.
 Vernescu, G. — 111.
 Vernich, G. — 220.
 Victor Emanuel al II-lea, rege al Italiei — 198, 234, 239.
 Vidin, localitate — 227.
 Viena — 23, 186, 224, 230, 232, 239.
 „Viitorul” — 216.
 „Viitorul. Bădăstnost” — 202.
 Virnav, Scarlat — 49.
 Vlad Țepeș — 129.
 Vladimirescu, Tudor — 11, 13, 212.
 Vogoride-Conachi, Nicolae — 48, 54, 57, 75, 82, 204.
 „La Voix de la Roumanie” — 216.
 Vulcan, Iosif — 237.

W

- Walewski, Alexandre, conte — 69, 71.
 Winterhalder, Enric — 131, 132–134, 136, 212.
 Woronicz, W. — 16.

X

- Xenopol, A. D. — 131, 217, 219.

Z

- Zappa, Evanghelie — 214.
 „Zimbrul” — 41, 76.
 „Zimbrul și Vulturul” — 74, 78.
 Zglinzky, col. — 233.

Redactor : HILDA MAZILU
Tehnoredactor : ELENA MATEESCU
Coperta de : NICOLAE POPESCU

Bun de tipar 8 XII 1978. Tiraj 11400 ex. Format 16/61 X 86. Coli de tipar 17,00. C.Z. pentru biblioteci mari 9(498) „1859“. C.Z. pentru biblioteci mici 9(498) „18“.

c. 1811 — I. P. „Informația”,
str. Brezoianu, nr. 23—25, București
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

„Primul și hotărîtorul pas spre unificare statală l-a constituit unirea Moldovei cu Țara Românească în ianuarie 1859. Victorie remarcabilă a maselor de țărani, meșteșugari, lucrători și țirgoveti, a cărturarilor progresiști și patrioți, Unirea Principatelor a reprezentat actul care a pus bazele statului național român modern. Ea a avut un puternic ecou și în Transilvania, întărind conștiința unității naționale a maselor populare din această provincie, stimulînd lupta lor pentru unire cu țara. Unirea Principatelor, precum și reformele cu caracter burghezo-democratic care i-au urmat au creat condiții pentru accelerarea dezvoltării țării pe drumul capitalismului”.

Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, 1969, p. 710.

„Unirea este îndeplinită! Naționalitatea română este întemeiată! ... În zilele de 5 și 24 ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul națiunii, ați întrunit speranțele voastre într-un singur domn. Alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie”.

Alexandru Ioan Cuza, Proclamație către națiunea română „Monitorul”, nr. 271, din 11 decembrie 1861.